

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XLVII

2012

Číslo 1

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov

Redakčná rada

Daniel Doležal, Júlia Hautová, Peter Kartous, Peter Keresteš,
Ján Lukačka, Elena Machajdíkova, Richard Marsina,
Štefánia Mertanová, Veronika Nováková, Jozef Novák,
Milena Ostrolucká, Radoslav Ragač, Juraj Roháč,
Jana Schullerová, František Žifčák

Hlavný redaktor
Jozef Hanus

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
Júlia Ragačová

Redakcia a administrácia:
Ministerstvo vnútra SR, odbor archívov
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov, Bratislava 2012

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

ŽIVOTNÉ OSUDY JURAJA FREISEISENA (1540 – 1603), ZAKLADATEĽA KREMNICKEJ VETVY RODU FREISEISENOVCOV

V BANSKÝCH GALOTÁCH I HODVÁBNÝCH NOHAVICIACH...

DANIEL HAAS KIANIČKA

Kianička Haas, D.: Life Story of Juraj Freiseisen (1540–1603), Founder of Kremnica Branch of the Freiseisen Family. Wearing Mining Pants As Well As Satin Trousers... Slovenská archivistika, Vol. XLVII, No 1, 2012, p. 3–27.

The paper deals with Juraj Freiseisen, of Austrian origin, who became an administrator of the state mining enterprise in Kremnica in 1585, and so he started the Kremnica branch of the Freiseisen family, whose members had lived in Kremnica until 19th century and occupied various posts in the state administration and municipality. The author of the paper mentions main events of Juraj's life since his birth in 1540 (Treffling) up to his death in 1603 (Kremnica). Separate subchapters are dedicated to his family, professional career, financial situation, awarding him with rank of nobility, as well as his personal life. The paper takes into consideration a methodological approach, according to which an individual's life in the past ought to be perceived in a broader social context, and which realizes that there were various aspects of their life – for Juraj Freiseisen was not only a king's mining official and mining enterpriser, but a nobleman, Christian, official head of the family and a human with his private personal life.

Freiseisen. Kremnica. Mining industry. Collecting. Biography. Auxiliary historical sciences. Genealogy. Heraldry.

Mgr. Daniel Haas Kianička, PhD., NBS – Múzeum mincí a medailí, Štefánikovo nám. 11/21, 967 01 Kremnica

Úvod

Najstarší známi predkovia rodu Freiseisen žili v Rakúsku. Jeden z jeho členov – Juraj (Georg) Freiseisen – presídlil kvôli profesijnej kariére do Kremnice, čím sa stal zakladateľom kremnickej vetvy tohto rodu. Freiseisenovci žili v Kremnici od konca 16. až do 19. storočia, teda približne tri storočia. Počas tejto dlhej doby tu pôsobili zväčša ako kráľovskí úradníci a mnohí z nich zastávali významné posty aj v rámci mestskej samosprávy.

Hlavnú pramennú bázu pre výskum dejín kremnických Freiseisenovcov tvoria tri zdroje – fond rodiny nachádzajúci sa v Ústrednom banskom múzeu v maďarskom Soprone, fond rodiny uložený v štátnom archíve v Kremnici a rodinný archív jestvu-

júci vo vlastníctve potomkov rodiny po praslici. Zachované pramene dovoľujú zmapovať pomerne podrobne život Juraja Freiseisena, *otca zakladateľa*, ktorému je venovaná táto štúdia.

Tvorba biografických historických diel zažila na konci 20. a začiatku 21. storočia veľkú renesanciu. To hlavne z dôvodu, ako sa vyjadril Jacques LeGoff v štúdiu venovanej písaniu biografii z roku 1998, že biografické práce umožňujú historikom prezentovať čitateľom dobu, v ktorej žil skúmaný jednotlivec, v pomerne plastickej podobe, pričom sú schopné sprostredkovať aj *chut'* minulého života. Životopisy sa totiž nezameriavajú iba na *veľké* udalosti ľudskej existencie, ale takisto na jej každodenný rozmer, na rodinu, záľuby, zdravie atď. Dokážu rekonštruovať skutkami a emóciami nabitý život jednotlivca. Pre analýzu širších dejinno-spoločenských štruktúr sú samozrejme najdôležitejšie biografie sociálne *významných* osobností. Za písanie tohto druhu biografických diel sa prihovára aj Jacques LeGoff.¹

V poslednom čase však rovnako vznikajú životopisné diela o ľuďoch, ktorí stáli vice versa na opačnom konci spoločenského rebríčka, teda diela o politicky neangažovaných sedliakoch, remeselníkoch či ľuďoch žijúcich na okraji spoločnosti. Zaradiť tieto knihy a štúdie možno do oblasti relatívne mladých historických subdisciplín, akými sú mikrohistória, historická antropológia, nové kultúrne dejiny či dejiny každodenného života. Tieto životopisné práce sa pokúšajú rozšíriť rozmer klasických udalostných či politických dejín o perspektívu histórie bežného života, ktorá tvorí nedielnu súčasť ľudskej minulosti a takisto svojím spôsobom ovplyvňuje formovanie širších spoločenských štruktúr.² Bohatšie historické pramene existujú, prirodzene, k životom jednotlivcov majúcich vzťah k tzv. veľkým dejinám. Preto je týmto ľuďom venovaná väčšina životopisov.

V spojitosti s biografiami je zaujímavé, že na význam jedinca pre spoločnosť sa možno pozrieť z rôznych uhlov pohľadu, ako aj rôznych sociálnych úrovní. Z perspektívy politických či diplomaticko-vojenských dejín Juraj Freiseisen nepatrí k špičkám spoločenského rebríčka. Nebol ani členom kráľovskej rodiny, ani diplomatom, neovplyvňoval priamo zahraničnú alebo hospodársku politiku štátu. Na prvý pohľad by sa teda mohlo javiť, že patrí k ľuďom žijúcim relatívne na okraji spoločnosti. Po malej zmene zorného uhla však zistíme, že Juraj mal na spoločnosť, ktorá ho obklopovala, pomerne veľký vplyv. V Kremnici mu bolo zverené vedenie dôležitého štátneho úradu – erárneho banského podniku, a to v čase, keď situácia v ťažbe drahých kovov bola v tomto meste veľmi zložitá a bane bolo treba zo strany štátu významne sanovať, keďže tvorili dôležitú súčasť hospodárskej základne štátu. Biografická či biograficko-genealogická práca o živote Juraja Freiseisena môže teda mať výpovednú hodnotu k dejinám života jednotlivcov v 16. storočí, ako aj k dejinám života elit, dejinám baníctva v stredoslovenskej banskej oblasti a sprostredkované takisto k dejinám hospodárstva v rakúskej monarchii v predmetnom období.

Pri tvorbe biografických diel je potrebné mať na zreteli dve základné skutočnosti. Po prvé, že život jednotlivca sa nedá bezo zvyšku oddeliť od života spoločnosti. Ako napísal taliansky historik Carlo Ginzburg, človeka spája so skupinou ľudí sieť vä-

¹ LeGOFF, J.: *Wie schreibt man eine Biographie?* In: *Wie Geschichte geschrieben wird*. Berlin : Verlag Klaus Wagenbach, 1998, s. 103 – 105.

² NODL, M.: *Mikrohistorie a historická antropológie. Dějiny – teorie – kritika* 2/2004, s. 238 a 248.

zieb, ovplyvňujúca jeho sociálne jednanie, ktoré je výsledkom mnohých individuálnych sociálnych stratégií.³ Uvedené teda znamená, že treba mať pri popise života človeka na zreteli spoločenské milieu, ktoré ho obklopovalo, ako aj okruh s ním genealogicky i prozopograficky prepojených jedincov. Druhá skutočnosť sa viaže k tomu, že život jednotlivca má viacero rozmerov. Mimochodom, tento život sprostredkujú historické pramene, ktoré ho buď podávajú viac-menej verne alebo cez určitú zidealizovanú optiku. Jacques LeGoff v uvedenej štúdií ponúka ako príklad svoju knihu o francúzskom kráľovi Ľudovítovi XI. Svätom (1226 – 1270). Pri písaní musel brať ohľad na to, že Ľudovít bol kráľom i svätcom, kráľom vojakom i kráľom milosrdenstva, kráľom prepychu i kráľom žobravej zbožnosti, kráľom dieťaťom i trpiacim kráľom. Svojimi činmi i slabosťami sa mu podarilo získať si svätosť i večnú blaženosť, ale aj svetskú slávu pre seba, svoju dynastiu a ríšu.⁴ Tak ako život kráľa, mal aj život Juraja Freiseisen viacero rozmerov. Bol kráľovským bankským úradníkom, šľachticom, bankským podnikateľom, kresťanom, oficiálnou hlavou rodiny i človekom majúcim svoj osobný súkromný život. Preto sa na jeho životné osudy spolu pozrieme z viacerých uhlov pohľadu.

Čo sa týka mien uvádzaných v texte, písanie priezvisk je ponechané v podobe či podobách, aké sú uvedené v prameni, krstné mená v prípade osôb žijúcich v Rakúsku sú ponechané v pôvodnom tvare, resp. prevedené do súčasnej nemčiny, krstné mená osôb z Kremnice a jej okolia sú poslovenčené, ako si to vyžaduje súčasný úzus v historickej vede.

Pôvod a vzdelanie

Keďže začať treba ab origine, predstaví sa nám Juraj Freiseisen najskôr vo svetle svojho rodového pôvodu. Juraj sa narodil v Korutánsku v roku 1540. Tam vyrástol, absolvoval štúdiá i dlhý čas pracoval. Žiaľ, pramene o jeho detstve a školských rokoch neprehrádzajú nič konkrétneho. Ako neskorší významný kráľovský úradník musel mať slušné vzdelanie, i keď univerzitné štúdiá určite neabsolvoval. Jednak nie je o nich žiadna zmienka v zachovaných prameňoch a ani sa v nich pri jeho mene neuvádza univerzitný titul a jednak vstúpil do kráľovských služieb už ako 17-ročný. Vzhľadom na uvedený vek je veľmi pravdepodobné, že absolvoval kompletné stredoškolské štúdium, teda nielen základný stupeň latinskej školy, ale aj gramatické a humanitné gymnaziálne triedy.⁵ K zastávaniu funkcií v erárnej úradnej správe nebolo v ranom novoveku univerzitné vzdelanie nevyhnutnou podmienkou. Jednotliví úradníci nadobúdali hlbšie poznatky v danom pracovnom odbore jednoducho praxou, navyše pred 18. storočím ani neexistovalo špecializované polytechnické vysoké školstvo. Dalo sa vzdelávať iba na filozofických, teologických, právnických a lekárskech fakultách.

O tom, že si Juraj Freiseisen začal budovať sľubnú pracovnú kariéru už v relatívne mladom veku, vypovedá listina salzburského bankského sudcu (*BergRichter*) Josefa Neissla (Neüssla) z roku 1585. Píše sa v nej, že predtým ako Juraj Freiseisen získal pracovné miesto v Uhorsku (v roku 1585), pracoval 28 rokov pri baniach

³ Tamže, s. 240 a 241.

⁴ LeGOFF, J.: c. d., s. 106, 110 a 111.

⁵ K školskému systému v 16. storočí confer *Dejiny Slovenska II (1526 – 1848)*. Bratislava : Veda, 1987, s. 127 a 128.

v korutánskom Raurise a Gasteine. To znamená, že začal pracovať pre erár v roku 1557 vo veku uvedených 17 rokov.

Veľmi zaujímavé a presné informácie o živote a rodinnom pôvode Juraja Freiseisena poskytujú rukopisné Dejiny rodiny Freiseisen (*Memorabilia Familiae Nobilium a Freyseysen Sonnenberg*), ktoré vznikli niekedy po roku 1879 a v ktorých sa nachádzajú registry a *in extenso* prepísané dokumenty k histórii a genealógii rodu kremnických Freiseisenovcov. Na konci zošita je k práci navyše pripojený jednoduchý grafický rodostrom. Cenu genealógie zvyšuje skutočnosť, že väčšina v nej zaznamenaných písomností sa v origináli dodnes nezachovala. Dejiny sú spolu s inými rodinnými dokumentmi uložené v Ústrednom banskom múzeu v Šoprone.⁶ Hneď prvá písomnosť v rukopise sa priamo týka pôvodu Juraja Freiseisena. Ide o jeho rodný list z 15. decembra 1575, ktorý nám prezrádza niekoľko meritórných informácií, teda kedy a kde sa narodil a ako sa volali jeho rodičia. V čase spisania dokumentu sa Juraj nachádzal v zahraničí, kde sa uchádzal o zamestnanie, preto o vybavenie rodného listu požiadal svojho otca Petra Freiseisena. Potreboval ho na to, aby mohol v cudzine preukázať svoj počestný manželský pôvod. Peter, žijúci v tom čase v Lieseregg patriaceho do správneho súdneho obvodu panstva Sommeregg v Hornom Korutánsku, sa osobne spolu so siedmimi svedkami vo veku od 50 do 72 rokov dostavil pred Moritza Christopha Scheüenhillera z Eichlbergu (*Aichlbergu*), rakúskeho arcivojvodského radcu, komorského úradníka a korutánskeho dedičného sudcu a uviedol, že jeho, v tom čase už nežijúca, manželka sa volala Alžbeta (Elisabeth – *Elsbetha*) Stolzová a bola dcérou takisto už zosnulého Michaela Stolza, kováča z Rädenthalu na panstve Milstatt. Zosobášili sa v Ortenburgu a po svadbe usadili v Trefflingu na panstve Sommeregg, kde bývali 24 rokov. Celkovo spolu žili 38 rokov a v roku 1540 priviedli na svet syna Juraja. Ten v roku 1570 svojím v Spittali (*Spital*, dnes Spittal an der Drau) datovaným rodným listom mohol dosvedčiť, že má manželský pôvod, ako aj to, že má nemeckú národnosť doloženú do štyroch predchádzajúcich generácií, teda do generácie praprastarých rodičov a je osobne slobodný. V listine vyslovene uvádza, že jeho rodičia neboli *nikdy poddaní a ani inak nikomu podriadení*. Okolnosti spisania rodného listu za prítomnosti svedkov poukazujú mimochodom na skutočnosť, že v tom čase sa ešte nevedli matriky narodených, na základe ktorých by bolo možné vyhotovovať svedectvá o narodení pre príslušných žiadateľov. Či po narodení Juraja Freiseisena dali jeho rodičia spísať rodnú listinu, zostáva otáznne. Buď tak neučinili, alebo v čase, keď Juraj žiadal o dodatočné vyhotovenie rodného listu, mohol byť pôvodný list v zlom fyzickom stave alebo mal nedostatočnú právnu formu.

V rodinnom archíve Freiseisenovcov sa kedysi nachádzal nielen Jurajov rodný list, ale aj rodný list jeho otca Petra vydaný 15. decembra 1500 v Spittali (*Spithol*), ako o tom svedčí súpis rodinných dokumentov z roku 1765, ktoré boli uložené u Krištofa Kristiána Freiseisena v Kremnici.⁷ Dokument sa, žiaľ, nezachoval, známy

⁶ Központi Bányászati Múzeum Sopron (ďalej Múzeum Sopron), Freiseisen-hagyaték (ďalej Freiseisen-hagyaték), inventárne číslo (i. č.) D11, D84.388.6 – Memorabilia Familiae Nobilium a Freyseysen Sonnenberg (ďalej Memorabilia Familiae Freiseisen), Fasc. 1. Nro. 1.

⁷ Štátny archív Banská Bystrica – pobočka Kremnica (ďalej Štátny archív Kremnica), fond Archív rodiny Freiseisen, Súpis písomností rodiny Freiseisen nachádzajúcich sa v úschove u Krištofa Kristiána Freiseisena z roku 1765 (ďalej Súpis písomností rodiny Freiseisen z roku 1765).

je len jeho regist. Hneď za Petrovým rodným listom je v súpise zaznamenaná listina Christophora Veinmallerera z Vintschburgu a Ramseidenu (*Rampsseidenu*) v Tirolsku, ktorou dosvedčil, že Juraj Freiseisen odišiel v roku 1575 z vlasti do Uhorska, aby tam pôsobil v *cisárskych službách*. V zahraničí v tom čase pobudol však iba krátky čas, definitívne do Uhorska presídlil až o desať rokov neskôr. U oboch vyššie spomenutých písomností je v súpise z roku 1765 evidentne vzájomne prehodené datovanie, t. j. rodný list je datovaný do roku 1575 a Veinmallerova listina do roku 1500. Peter Freiseisen sa určite narodil v druhom z rokov (resp. krátko pred týmto rokom, podľa toho ako dlho po jeho narodení bol list vystavený), pretože tak to uvádza v roku 1715 i Ján Juraj Freiseisen z Kremnice vo svojej žiadosti na Dvorskú komoru o prepožičanie titulu cisárskeho radcu.⁸ Peter sa narodil pravdepodobne v meste Spittal, v ktorom je datovaný jeho rodný list.

Summa summarum, rodičia Juraja Freiseisena sa volali Peter (*1500, Spittal) a Alžbeta (Elisabeth), pričom jej otcom a Jurajovým starým otcom bol Michal Stolz z Rädenthalu. Peter sa po sobáší usídlil v Trefflingu, kde žil 24 rokov. Neskôr sa presťahoval do Lieseregg, pričom nie je vylúčené, že tak učinil po smrti manželky. Mená ďalších Jurajových predkov nepoznáme. Vieme iba toľko, že až po praprarých rodičov boli všetci nemeckej národnosti. Čo sa týka teritoriálneho pôvodu, možno konštatovať, že rodina Freiseisenovcov bola rakúskeho, respektíve ešte presnejšie korutánskeho pôvodu. Samotný Juraj sa narodil v Trefflingu, a to v roku 1540.

Z rakúskych príbuzných Juraja Freiseisena je známy ešte jeden príslušník rodiny. Ide o Jána Juraja (Johanna Georga) Freiseisena, ktorý v roku 1598 uzatvoril v Salzburgu so svojou partnerkou manželskú zmluvu.⁹ Z genealogického hľadiska však, žiaľ, uvedená písomnosť nešpecifikuje, aký bol príbuzenský vzťah Jána Juraja k Jurajovi, prípadne Petrovi Freiseisenovi. Isté je, že boli príbuzní, pretože spomenutá zmluva bola kedysi uložená vo freiseisenovskom rodinnom archíve v Kremnici. Či v prípade Juraja a Jána Juraja išlo o bratov, bratrancov, prípadne o uja a synovca, sa v tejto chvíli nedá určiť.

Rodina a domácnosť

Juraj Freiseisen bol počas svojho 63-ročného života ženatý dvakrát. Jeho prvá manželka sa volala Regína Neisselová (Neusselová). Nevie sa, kedy sa zosobášili, známy je však obsah Regíninho testamentu.¹⁰ 30. mája 1570 potvrdili jeho znenie predstavitelia banského súdu v korutánskom Raurise na čele s banským radcom Lucasom Reutterom. Z dokumentu sa možno dozvedieť, že rodičmi Regíny boli Siegmund Neissel z Kitzbühelu a Anna Hueberová. Regína 12. apríla 1570 po porade so svojím bratrancom Josefom Neisselom ústne odkázala celý svoj majetok man-

⁸ Súkromný archív MUDr. Jána Luczyho z Košíc, Žiadosť Jána Juraja Freiseisena na Dvorskú komoru o udelenie titulu dvorský radca z roku 1715, prepis originálu žiadosti sa nachádza v Rakúskom štátnom archíve, Finančnom archíve – Archíve Dvorskej komory (Österreichisches Staatsarchiv, Finanzarchiv – Hofkammerarchiv) v Protokole dvorskej komory (Hofkammerprotokollen) z roku 1715 na stranách 268 a 269 (ďalej Žiadosť Jána Juraja Freiseisena z roku 1715).

⁹ Štátny archív Kremnica, fond Archív rodiny Freiseisen, Súpis písomností rodiny Freiseisen z roku 1765.

¹⁰ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 2.

želovi Jurajovi a deťom z prvého i druhého manželstva. Hoci *chorá a slabá*, vykonala tak pri plnom vedomí a za účasti troch svedkov. Majetok pozostával zo šatstva, klenotov, hotovosti, striebra, šperkov, domáceho náčinia a patrilo k nemu aj dedičstvo po otcovi Siegmundovi Neisselovi a dedičstvo po prvom manželovi Oswaldovi Prennderovi z Kitzbühelu (pririeknuté jej súdne v roku 1565). Spomenutý Josef Neissel bol banským sudcom, ktorý v roku 1585, ako sme videli v predchádzajúcej stati, písomne potvrdil Jurajovi Freiseisenovi, že bol uvoľnený zo svojho pracovného miesta v Raurise, aby mohol odísť do Kremnice.

Z poslednej vôle vyplýva, že Juraj Freiseisen a jeho manželka Regína sa spolu starali o štyri deti, z čoho dve pochádzali z Regíninho prvého manželstva. Išlo o dcéry Uršuľu a Máriu a Regína si želala, aby sa Juraj ako *verný otec v Božej bázni* postaral o ich výchovu rovnako, ako sa bude starať o ich dve spoločné deti. Aj to boli pravdepodobne dcéry, pretože v neskorších dokumentoch sa spomínajú z Jurajových synov iba tí dvaja, ktorých počal so svojou druhou manželkou. Jurajove nevlastné dcéry Uršuľu a Mária sa mali podľa matkinho želania vydať podľa *vôle a rady* ich nevlastného, no zákonitého otca. Pri vydaji ich mal otec obdarovať po jednom či dvoch kusoch klenotov, či už by to bol nejaký opasok, šperk alebo iná ozdoba. Čo im daruje navyše, bolo na Jurajovej ľubovôli. Z dvoch dcér, ktoré vzišli z manželstva Juraja a Regíny, poznáme meno iba jednej. Medzi hotovosťou v pozostalosti Juraja Freiseisena (1603) sa popri financiách Jurajovho otca a dvoch synov spomínajú i peniaze Alžbety (Elisabeth) *mladšej* (sic).¹¹ Použitie tohto adjektíva malo určite svoj význam. Malo slúžiť na odlíšenie od Alžbety, a to zrejme tej, ktorá bola Jurajovou matkou. Meno druhej dcéry zostáva zahalené rúškom tajomstva. V Jurajovej pozostalosti sa uvádza aj peňažná suma vo váhe 2 hrivny a 9 pizetov, ktorá patrila jeho, žiaľ, nemenovaným, starším deťom z prvého manželstva. V texte sa zdôrazňuje, že v čase spisania dokumentu už nežili. Presne určiť, ktoré z dcér mali na mysli a kedy zomreli, sa nedá.

Uvedené súvislosti ilustrujú zaujímavým spôsobom skutočnosť, že v ranom novoveku bol oficiálnou hlavou rodiny muž (manžel a otec detí). Ako taký mohol jedine on vykonávať legitímne rozhodnutia v mene rodiny. Ako bolo uvedené, on mal napríklad rozhodnúť o vydaji svojich nevlastných dcér. Rodina bola v danom období chápaná o niečo širšie ako dnes. Nešlo len o nukleárnu rodinu (rodičovský pár s deťmi), ale o rozvetvenejší príbuzenský zväzok zahŕňajúci príbuzných i všetkých obyvateľov rodinného sídla, teda v dome – ako základnej sociálnej a hospodárskej jednotky mesta – pracujúcich remeselníkov, pomocníkov a služobníctvo. Domácnosť a rodinu oficiálne reprezentoval muž, teda v našom prípade Juraj Freiseisen. Čo sa týka manželstva, to patrilo v tom čase k základným pilierom spoločnosti, bolo privátnou, ale aj verejnou spoločenskou inštitúciou. Dôležitosť manželstva vyplývala z toho, že bolo nerozlučiteľné, viazané na majetok a bolo jedinou alternatívou legitímnej sexualita, ako aj jedinou možnosťou ako získať zákonných potomkov.¹²

Vnímajúc enormný význam rodiny, nemôže nikoho prekvapiť, že sa Juraj Freiseisen druhýkrát oženil už pol roka po smrti svojej prvej manželky. Jeho druhá žena sa

¹¹ Múzeum Sopron, Freiseisen- hagyaték, Inventár pozostalosti Juraja Freiseisena z roku 1603, bez čísla.

¹² DÜLMEN, R. van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I – Dům a jeho lidé*. Praha : Argo, 1999, s. 137 a s. 162 – 164.

volala Anna Fleischová. Bola dcérou Georga Fleischa, bývalého richtára (*bürgermeistera*) z Kitzbühelu, teda mesta, z ktorého pochádzal aj prvý Jurajov svokor... (!). Na Turíce, 10. mája 1598, v čase, keď už Anna nežila, požiadal Juraj Freiseisen predstaviteľov erárnej a banskej súdnej správy v Raurise o vystavenie listiny potvrdzujúcej, že Anna Fleischová bola jeho zákonnou manželkou a že ich dvaja synovia majú legitímny pôvod. Caspar Vogl a Oswald Aüchholtzer vypočuli Juraja i siedmich svedkov vo veku od 48 do 73 rokov a spísali požadovaný úradný dokument. Podľa neho sa Juraj oženil s Annou, v tom čase už vdovou po Hansovi Khnolerovi, správcovi fuggеровských majetkov v Kitzbüheli, v Raurise 9. októbra 1570, a to *podľa chvályhodného kresťanského zvyku verejne v Kostole sv. Martina*, pričom ich oddal vikár Matthias Püchler. Svadobná hostina sa uskutočnila v Gaisbachu za účasti *mnohých pozvaných počestných osôb*. Až do roku 1585 dvojica manželov bývala v Raurise a spolu tam na svet priviedli viacero detí. Z nich mnohé zomreli, vyššieho veku sa dožili iba dva synovia, a to Krištof Kristián, ktorý sa narodil 1. mája 1583 a Virgil, ktorý sa narodil 20. septembra 1585. Oboch pokrstil Laurenz Reutter. Listina z roku 1598 potvrdila, že synovia sú počestného pôvodu, nemeckej národnosti a osobne sú slobodní. Zaujímavé je vyjadrenie, že svedkovia i vydavatelia listiny mohli potvrdiť uvedené, pretože roky poznali oboch manželov a osobne sa zúčastnili ich svadby, buď boli na obrade v kostole, resp. boli jej svedkami *na ulici* alebo sa priamo zúčastnili na svadobnej hostine.¹³ Úloha cti hrala v ranonovovekej spoločnosti obzvlášť dôležitú úlohu a jej naštrbenie bolo vnímané veľmi citlivo. Preto vôbec neprekvapuje, že vo vyššie citovaných dokumentoch bola tak často slovné prezentovaná *počestnosť*. Zdôraznený v nich bol počestný pôvod človeka, počestnosť svedkov i dôležitosť spoločenských aktov, ktorým ju prepožičiavala prítomnosť počestných ľudí.

Dejiny rodiny Freiseisen spomínajú Jurajovu manželku Annu ešte dvakrát, a to v spojitosti s jej finančnými aktivitami. V oboch prípadoch ide o splnomocnenie na vyzdvihnutie finančných pohľadávok. Prvým dokumentom zo 4. apríla 1579 poverila Anna svojho manžela Juraja, aby vyzdvihol jej peniaze v Raurise, druhým dokumentom zo 7. marca 1574 Siegmunda Schefmanna, advokáta z Kitzbühelu, aby prevzal istý finančný obnos v Gaisbachu.¹⁴

Do okruhu rodiny Juraja Freiseisena patrili, prirodzene, aj jeho zaťovia. Známe sú mená dvoch z nich, nevie sa však, ktorej z dcér boli manželmi. Podľa listu z 22. apríla 1592 datovanom v Španej doline (*Hereingrund in Eil*) a adresovanom *otcovi* Jurajovi Freiseisenovi vieme, že jeden z nich sa volal Samuel Kveker (*Kwekher*). Vyúčtovanie medzi Jánom (Johannom) Ritterom a *otcom* Jurajom Freiseisenom z 25. februára 1593 nám prezrádza meno druhého.¹⁵ Je signifikantné, že Ritter bol takisto banským úradníkom ako jeho svokor, pôsobil v Kremnici ako bankský majster.

Čo vieme o živote dvoch Jurajových synov? O mladšom Virgilovi takmer nič. Narodil sa v roku 1585 v Raurise a venoval sa kariére profesionálneho vojaka. V roku 1608 mu bolo za vojenské zásluhy potvrdené panovníkom šľachtictvo. Nie je známe, či sa oženil a zanechal potomkov. Starší syn Krištof Kristián sa narodil tak-

¹³ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 14.

¹⁴ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 6 a 13.

¹⁵ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 10 a 18.

isto ešte v Raurise, a to v roku 1583. Čo sa týka jeho pracovnej kariéry, je známe, že pôsobil ako decimátor (*Decimator*), teda výberca desiatkov v banskobystrickej banskej oblasti. Od roku 1614 zastával lukratívny post bankého správcu v Kremnici. V tom istom roku bol zvolený do vonkajšej mestskej rady, v ktorej kontinuálne zasadal prinajmenšom do roku 1629, keď je doložený ako jej predstavený, teda rečník (*Orator*). Jeho manželkou bola Zuzana Dankusová a spolu mali dvoch synov, Krištofa Kristiána (zomrel v roku 1657) a Žigmunda (zomrel v roku 1654). Obaja bratia Krištof Kristián i Virgil boli v roku 1609 inkorporovaní armádnou listinou medzi uhorskú šľachtu.¹⁶

Juraj Freiseisen žil so svojou manželkou Annou v Raurise 25 rokov, čo bol dostatočne dlhý čas na vybudovanie pohodlnej domácnosti. V Kremnici, kam sa presťahovali v roku 1585, boli nútení zriadiť si nový domov. V roku 1587 kúpil Juraj Freiseisen v Kremnici dom, nie je však známe, kde presne stál. Určitú predstavu o tom, ako vyzerala domácnosť manželov Juraja a Anny Freiseisenovcov, umožňuje súpis majetku z pozostalosti Juraja Freiseisena.¹⁷ Ich odevy, šatstvo, knihy, zbrane atď. sa nachádzali uložené v rôznych kusoch nábytku, konkrétne v truhliciach (dve žlté, čierna, veľká truhlica a i.), skrini (*albmer*) a zelenej skrínke (*Kasten*). Postele indikuje posteľná bielizeň. Vybavenie domácnosti dopĺňali rôzne textilie – koberce, záclony či iné dekoračné kusy (napríklad čierna textilná so španielskym erbom lemovaná zamatom). V kuchyni sa používali rôzne vzorované i jednoduché obrusy či stolné obrúsky. Na spanie zas plachty, spodné a vrchné periny (*unter und ober pett*), väčšie dlhšie (*pölder*) a menšie vankúše (*küssen*). Na vykonávanie hygieny slúžili uteráky a umývadlá rôznej veľkosti vyrobené z mosadze, medi a cínu. Umývadlo na ruky sa používalo zrejme pri stolovaní. Na varenie a podávanie jedál a nápojov slúžil riad zo striebra, medi, mosadze a cínu – misy, taniere, fľaše, kanvice, soľničky, lyžice a lyžičky, väčšie a menšie poháre, nádoby, kalichy, panvice, mažiare, kotly a hrnce. Osobitne je zaujímavý pohár na pivo, zlatom zdobené sklenené a drevené poháre a kameninové nádoby. Z nástrojov a pomôcok používaných pri vykurovaní sa v pozostalosti uvádza malá panva na oheň a žeravé uhlie (*feuerpfandl*). Tie sa v domácnosti používali bez ohľadu na to, či sa v dome kúrilo krbmi alebo kachľovými pecami. V takto komplexne vybavenej domácnosti bolo možné okázalo prijímať návštevy i pohodlne žiť v kruhu rodiny.

Pracovná kariéra

V už uvedenom svedectve bankého sudcu v korutánskom Raursise a Gaisbachu Jozefa Neissla, vystavenom pre Juraja Freiseisena 25. augusta 1585, sa uvádza, že predtým ako prišiel Juraj do Kremnice (1585), pracoval 28 rokov pri baniach v Raurise.¹⁸ To znamená, že do služby nastúpil, ako už tiež bolo spomenuté, ako 17-ročný v roku 1557. Iste začínal v zamestnaní na nižšom pracovnom poste a len postupne stúpал služobne vyššie. Z prepúšťacej listiny Christopa Weitmosera, predáka (*Obmann*) Lenntnerovského bankého podniku (*Lenntner Handel*, v literatúre aj ako

¹⁶ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, rodostrom priviazaný na konci zošitu.

¹⁷ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Inventár pozostalosti Juraja Freiseisena z roku 1603, bez čísla.

¹⁸ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 7.

Lender Handel) v Raurise, z 19. augusta 1585 vyplýva, že Juraj Freiseisen pôsobil v tomže podniku 16 rokov ako správca a účtovník, čo bola zodpovedná funkcia. Na uvedenom poste teda pôsobil od roku 1569 do roku 1585. Potom bol na vlastnú žiadosť uvoľnený a presťahoval sa do Kremnice. Z Jurajovho rodného listu (1575) zároveň vyplýva, že už v roku 1575 sa zdržiaval mimo vlasti.¹⁹ Rodný list potreboval na dosvedčenie počestného pôvodu, čo poukazuje na to, že sa v zahraničí uchádzal o prácu. Vo vyššie spomenutej listine Christophora Veinmallerera z roku 1575 sa precizuje, že Juraj Freiseisen v uvedenom roku odišiel do Uhorska, aby tam *expressis verbis pôsobil v cisárskych službách*.²⁰ Nie je vylúčené, že išlo o niektoré z miest v kremnickej banskej správe. Potvrdiť to však nie je možné. Historik Andreas Pittner uvádza vo svojej štúdií o kremnických novomešťanoch z roku 1992, že sa Juraj Freiseisen dostal do Kremnice cez Jáchymov.²¹ Nie je jasné, čo tým presne myslel. Isté však je, že v roku 1575 i po roku 1585 sa Juraj zdržiaval v Uhorsku, a nie v Jáchymove.

Jurajovi Freiseisenovi sa podľa všetkého v roku 1575 nepodarilo v Uhorsku nájsť definitívne pracovné miesto, preto sa vrátil späť do Raurisu, kde pracoval na mieste správcu a účtovníka Lenntnerovského banského podniku až do roku 1585. Potvrdzujú to aj slová z listiny Jozefa Neissla (1585), podľa ktorých pracoval Juraj v Raurise na svojej pracovnej pozícii kontinuálne 28 rokov. Znamená to teda, že sa v roku 1575 musel v Uhorsku zdržiavať iba kratší čas.

To, že Juraj Freiseisen odišiel definitívne do Uhorska v roku 1585, potvrdzuje viacero písomností. Napríklad v už citovanej listine z roku 1598 potvrdzujúcej, že jeho synovia pochádzajú z legitímneho manželského zväzku, je sentencia, podľa ktorej manželia *následne (folgends)* po narodení druhého syna 20. septembra 1585 odišli do uhorského banského mesta (Kremnice), a to kvôli *zlepšeniu príjmov (Nutz) a blaha* (rodiny).²²

Banský sudca Josef Neissl potvrdil v roku 1585, že Juraj Freiseisen pôsobil dlhý čas ako banský úradník v Raurise. Podľa listiny vykonával svoju službu *chvályhodne* a vyrovnal si pred odchodom všetky podlžnosti.²³ Predtým, ako sa presťahoval do Kremnice, usiloval sa nielen o splatenie podlžností, ale aj o získanie financií potrebných na nový život. Podľa písomnosti z 8. augusta 1585 mu bolo za preukázané služby v Gaisbachu vyplatených dlžných 900 zlatých. V ten istý deň je datovaná aj iná listina banského radcu Jozefa Neissla (Neüschla), ktorou potvrdil, že účtovník salzburských arcibiskupských banských prevádzok, medzi ktoré patrili aj bane v Raurise a Gasteine, Juraj Freiseisen, bol uvoľnený zo svojho pracovného miesta.²⁴ Medzi dokumentmi zaevidovanými do rodinného Freiseisenovského archívu v roku 1765 sa nachádza v regeste zaznamenané rozhodnutie o ročnej mzde Juraja Freisei-

¹⁹ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 1.

²⁰ Štátny archív Kremnica, fond Archív rodiny Freiseisen, Súpis písomností rodiny Freiseisen z roku 1765.

²¹ PITTNER, A.: Kremnickí novomešťania (neocives) zo zahraničia. In: *Kremnica – zborník prednášok z medzinárodného sympózia*. Martin : Gradus, 1992, s. 123 a 124.

²² Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 14.

²³ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 7.

²⁴ Štátny archív Kremnica, fond Archív rodiny Freiseisen, Súpis písomností rodiny Freiseisen z roku 1765.

sena vo výške 200 zlatých.²⁵ Pisomnosť nie je datovaná, ale zdá sa, že uvedená suma sa viaže k jeho pracovnému miestu v Raurise, keďže v Kremnici zarábala viac. Do Kremnice sa Juraj s rodinou fyzicky presťahoval zrejme niekedy na jeseň roku 1585, medzi septembrom a decembrom uvedeného roku, resp. niekedy na začiatku roku 1586, ako o tom hovorí spomenutá žiadosť Jána Juraja Freiseisena na udelenie hodnosti cisárskeho radcu z roku 1715.²⁶

V Kremnici bol Juraj Freiseisen vymenovaný do vysokej úradnej funkcie. Dekrétom cisára Rudolfa II. z 13. septembra 1585²⁷ bol ustanovený za správcu (*Verwalter*) kremnického erárneho banského podniku (tzv. *Goldkunsthandlung*), pričom sa pri tom prihliadlo na jeho *počestnosť a šikovnosť*. Z dekrétu sa čo-to dozvedáme aj o jeho pracovnej náplni a platových podmienkach. Vo všeobecnej rovine sa mal Juraj pri výkone svojej funkcie snažiť zabrániť akýmkoľvek škodám a pracovať v prospech cisárskeho majestátu, v osobnej rovine mal byť v práci usilovný. Pred nástupom do funkcie musel zložiť úradnú prísahu a ňou slávnostne potvrdiť predsavzatie naplňovať uvedené záväzky. K jeho konkrétnym povinnostiam patrilo dozeranie na baníkov (šafárov), hutníkov a ostatných robotníkov pri fárani. Nadriadenou inštitúciou mu bol úrad kremnického komorského podgrófa, ktorého mal vo všetkom rešpektovať. Týždenne, resp. podľa potreby, musel osobne sfárať do banských prevádzok, mal viesť riadnu evidenciu jednotlivých pracovných skupín (*Küren*) a podrobovať ju skúškam, ako aj dozerat' na uvedené skupiny. Pracovné úlohy mal prerokovávať priamo s baníkmi a hutníkmi, a to s vedomím komorského podgrófa, ktorým bol mimochodom v tom čase z odbornej literatúry dobre známy Wolfgang Roll. Pri plnení pracovných úloh bol povinný dodržiavať ustanovenia banského poriadku a mal sa usilovať o to, aby boli exploatované čo najkvalitnejšie zlaté žily, pričom kov bolo potrebné riadne odovzdávať do stúp a mlynov. Ročná mzda Juraja Freiseisena v Kremnici bola stanovená na 300 uhorských zlatých, vyplácaných mu od dáta vystavenia dekrétu po celú dobu vykonávania služby, a to vo výplatných termínoch na tzv. kvatembre (t. j. štvrtročné trojdňové obdobia pôstu) z prostriedkov kremnickej komory.

Ako príklad každodenného plnenia si úloh možno uviesť list Dolnorakúskej rady z 13. apríla 1592 adresovaný kremnickým kráľovským úradníkom – účtovníkovi a zamieňačovi kovov (*Einnehmer*) Sebastíanovi Henklovi, účtovníkovi (*Buchhalter*) Hieronýmovi Schwärovi, hlavnému vardajnovi mincovne Wolfgangovi Leinerovi a správcovi erárneho banského podniku Jurajovi Freiseisenovi. Rada požiadala menovaných o získanie finančných prostriedkov z príjmov banskobystričských alebo ostatných stredoslovenských banských prevádzok na financovanie vojenských záležitostí.²⁸ Ako bola vec vybavená, žiaľ, nie je známe.

Situácia v kremnickom baníctve v čase príchodu Juraja Freiseisena bola zložitá. Na začiatku 16. storočia tunajšie bane upadli, a to kvôli zníženiu obsahu drahého kovu v ťažených rudách, zaplavovaniu dobýviek v hĺbkach, veľkým nákladom na budovanie tzv. turčekovského vodovodu a dedičných odvodňovacích štôlní, ako aj veľkému požiaru (1512). V roku 1533 bol na sanáciu banských prevádzok zriadený

²⁵ Tamže.

²⁶ Súkromný archív MUDr. Jána Luczyho z Košíc, Žiadosť Jána Juraja Freiseisena z roku 1715.

²⁷ Štátny archív Kremnica, fond Archív rodiny Freiseisen, Súpis písomností rodiny Freiseisen z roku 1765.

²⁸ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 8.

erárny bankský podnik (tzv. *Goldkunsthandlung*), ktorý odkúpil väčšinu neprosperujúcich súkromných spoločností. Koncentráciou ťažby v rukách štátu spojenou so zvýšenými investíciami sa v rokoch 1550 – 1578 podarilo dosiahnuť zisky. Potom však došlo k opätovnej kríze. Ulohou vedenia kremnického erárneho podniku bolo zabrániť ďalšiemu úpadku. No a to bola práve doba, keď sa správcom podniku stal Juraj Freiseisen (1585 – 1603). Vďaka prevádzke dedičných štôlní sa podarilo otvárať nové zlaté žily vo väčšej hĺbke. Prosperita však nebola trvalá, problémy mal pri ťažbe štát i súkromní ťažiar. V rokoch 1591 – 1593 boli súkromníci opäť nútení predať štátu svoje bane. Juraj Freiseisen mal na starosti vedenie *Goldkunsthandlungu*, ktorého súčasťou bolo podľa údajov z roku 1597 spolu 73 pracovísk, a to v rozpätí od tzv. Šturca neďaleko mesta až po šachtu Anna na Kremnických Baniach. Tento rozptyl a náročné udržiavanie bankských diel stále spôsobovali problémy a úpadok baníctva sa do roku 1603, keď Juraj Freiseisen zomrel, nepodarilo zastaviť.²⁹ Situácia v banskom priemysle v Raurise, odkiaľ Juraj prišiel do Kremnice, takisto nebola jednoduchá. Po dobe rozkvetu, ktoré zažilo tamojšie baníctvo v prvej polovici 16. storočia, nastalo po roku 1558 obdobie úpadku. Dôvodmi, tak ako v Kremnici, boli problémy s kovnosťou rudy a zaplavovaním bankských prevádzok vo väčších hĺbkach. Po roku 1616 došlo v Raurise, rovnako ako tomu bolo o niečo skôr v Kremnici, k odkupovaniu súkromných baní štátom.³⁰ K recesii v baníctve došlo teda v danom období v Kremnici i Raurise. Čo teda zlákalo Juraja Freiseisena, aby odišiel do Kremnice? Jednak to bola prestíž, pretože v Kremnici bol vymenovaný do nomenklatúrnej vyššej funkcie, teda za správcu veľkého erárneho, nie súkromného bankského podniku, ako tomu bolo v Raurise a jednak to boli platové podmienky. V Kremnici totiž Juraj zarábala o celých 100 zlatých ročne viac, čo naozaj nebola zanedbateľná suma.

Plnenie náročných úloh si od Juraja Freiseisena vyžadovalo vedenie rozsiahlej písomnej agendy. Ilustrujú to údaje z jeho pozostalostného inventára. Spomína sa v ňom skriňa, v ktorej boli uložené rôzne staré zahraničné písomnosti a dokumenty kremnickej kráľovskej komory (konkrétne sa na inom mieste uvádza správa pána Rappacha o pagamentnom zlate aj s rozomletými kúskami tohto kovu), ako aj Kancelárska kniha formulárov Johana Petra Ewengelsa (*formular oder Canzlei buch*). Dennodenné získavanie poznatkov bolo pre Juraja Freiseisena skrátka nevyhnutnosťou. Mnoho sa iste naučil praxou, zdokonaľovať sa však musel aj teoreticky. Dokladom toho sú dve základné dobové diela z oblasti baníctva – banská kniha Georga Agricolu a banská kniha Lazara Erckera, ktoré mal vo svojej knižnici, ako o tom svedčí spomenutý inventár. Pravidelné fárane do baní, ako sa o ňom zdieľuje vyššie citovaný menovací dekrét, si vyžadovalo aj špeciálne oblečenie. V inventári sa z jeho súčastí uvádzajú len popolavé cindelinové banské nohavice (*pergalloten*).³¹

Život Juraja Freiseisena v Kremnici neprebíhal izolovane od diania v samotnom meste. Napriek tomu, že bol šľachticom, bol tu prijatý za plnoprávneho mešťana. Ako rozhladený a zrejme nie neambiciózny človek sa pokúsil dostať aj do mestskej

²⁹ FINKA, O.: *Zlatá Kremnica – tisícročná história baníctva*. Martin : Neografia, 1995, s. 13 a 14.

³⁰ GRUBER, F.: *Das Raurisertal. Gold & Silber Bergbaugeschichte*. Rauris : Marktgemeinde Rauris, 2004, s. 114, 115, 127 – 131.

³¹ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Inventár pozostalosti Juraja Freiseisena z roku 1603, bez čísla.

samosprávy. V jeho pozostalosti boli viaceré právnické a ekonomické knihy (napríklad Tirolský krajinský poriadok alebo kniha o dedičných daniach z pozemkov³²). Poznatky, ktoré z nich načerpal, mu pomáhali presadiť sa nielen v štátnej správe, ale iste aj samospráve. Po 10 rokoch života v meste bol v roku 1595 zvolený do vnútornej mestskej rady. V nasledujúcom roku sa však tohto miesta musel vzdať, a to na nariadenie samotného panovníka tlmočené mu kráľovským komisárom pánom von Rappachom. Dôvodom bolo konkurovanie si oboch funkcií, kráľovským úradníkom bolo totiž v tejto dobe zakázané uchádzať sa o posty v mestskej administratíve. Pri-pomeňme, že natrvalo sa do mestskej administratívy podarilo presadiť Jurajovým synom a vnukom, z ktorých viacerí takisto boli kráľovskými funkcionármi, no zrejme tlaky dvora zakazujúce im zasadať v mestských samosprávnych orgánoch už neboli také silné alebo účinné.

Majetkové pomery

Ako kráľovský úradník zastávajúci atraktívny post, dedič, šľachtic a hlava domácnosti mal Juraj Freiseisen možnosť kumulovať finančné prostriedky, ako aj nehnuteľný a hnutel'ný majetok. Bol veriteľom i dlžníkom, peniaze požičiaval, aj si ich bol nútený vypožičiavať.

Predpokladom uvoľnenia zo zamestnania v Raurise pred odchodom do Kremnice bolo vyrovnanie si všetkých podlžností. 19. augusta 1585 Christoph Weitmoser, predák rauriského Lenntnerovského banského podniku, vydal Jurajovi Freiseisenovi, ako už o tom bola reč, prepúšť'aciú listinu. Uvádza sa v nej, že Juraj bol 16 rokov správcom a účtovníkom uvedeného podniku. Pozoruhodný je deklarovaný záujem Weitmosera a jeho spolupracovníkov o udržanie Juraja Freiseisena na jeho pracovnej pozícii v Raurise. Keďže však panovníkovo rozhodnutie o jeho menovaní za banského správcu v Kremnici akceptovali, zmierili sa s jeho odchodom. V dobrozdanií Christopha Weitmosera sa ďalej píše, že Juraj si svoje pracovné povinnosti vykonával vždy *usilovne a čestne* a zložil i účty zo služby, s výnimkou malého restu, na ktorého vyrovnanie však dal dostatočné záruky.³³

Tak v Kremnici, ako aj predtým v Korutánsku vykonával Juraj Freiseisen rôzne súkromné finančné transakcie. Doložené je napríklad splnomocnenie z roku 1579, ktorým ho jeho manželka Anna Fleischová poverila, aby zrealizoval vyplatenie jej pohľadávok v Raurise.³⁴

Pred odchodom z vlasti do Kremnice mu bolo za jeho služby v Gaisbachu vyplatených dlžných 900 zlatých.³⁵ Z dikcie regestu nie je zjavné, či išlo o nejaké súkromné aktivity Juraja Freiseisena alebo o peniaze zaplatené mu za výkon funkcie správcu baní v Raurise a Gaisbachu (obe lokality susedili). Mzdové príjmy Juraja Freiseisena boli slušné. V Raurise to bolo pravdepodobne 200 zlatých ročne. V Kremnici podľa cisárskeho dekrétu až 300 zlatých za rok.

³² Tamže.

³³ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 4.

³⁴ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 6.

³⁵ Štátny archív Kremnica, fond Archív rodiny Freyseisen, Súpis písomností rodiny Freiseisen z roku 1765.

Po presídlení do Kremnice bol Juraj Freiseisen nútený zriadiť si v tomto meste novú domácnosť a zariadiť si ju. Okrem toho peniaze aj investoval, to znamená, že uskutočňoval rôzne finančné operácie a privátne podnikal v banskom priemysle.

Juraj Freiseisen býval s rodinou v Kremnici v samostatnom dome, ktorý bol jeho vlastníctvom. Andreas Pittner uvádza vo svojej štúdií z roku 1992, že ho v roku 1587 kúpil od Leonharda Weigla za 250 zlatých. Žiaľ, neuvádza prameň, z ktorého čerpal.³⁶ V ktorej štvrti Kremnice stál tento dom, takisto nie je známe. Isté je však, že v dome sa nachádzalo množstvo hnutel'ného majetku, ako to dokladá súpis Jurajovej pozostalosti.

Finančné transakcie Juraja Freiseisena dokresľuje niekoľko dobových dokumentov. 22. júna 1592 vystavil kremnický banský majster Ján Ritter (Jurajov zať) kvitanciu na 200 zlatých, ktoré požičal Juraj Freiseisen Scheihertovským dedičom. Z 25. februára 1593 pochádza vzájomné vyúčtovanie medzi Jurajom Freiseisenom a spomenutým Ritterom. Ďalšie dve písomnosti dosvedčujú skutočnosť, že Juraj Freiseisen investoval do súkromného banského podnikania. Ide o správy Philippa Lerchsaimera (26. november 1592) a Daniela Gössela (19. december 1602) o prevádzke banského podniku *Lomnista* (*Lamista*), na ktorého vybudovanie prispel značnou čiastkou aj Juraj Freiseisen.³⁷ Keďže druhá uvedená správa je datovaná v Banskej Bystrici, je predpoklad, že uvedená baňa sa nachádzala niekde v okolí tohto mesta. V stredoslovenskej banskej oblasti bolo prirodzeným javom, že zámožnejší ľudia investovali kapitál do banského priemyslu. Prečo však Juraj neinvestoval do baní priamo v Kremnici? V recesii sa nachádzajúce bane v Kremnici postupne v 16. storočí skupoval erárny banský podnik, na čele ktorého stál Juraj Freiseisen. Jeho investície do prevádzok v Kremnici by preto pravdepodobne mohli byť chápané ako konflikt záujmov. Okrem toho, ťažiarstvo *Lomnista* mohlo byť na rozdiel od väčšiny kremnických ziskové.

K majetku Juraja Freiseisena, okrem nehnuteľností a podnikateľských podielov, patrili aj rôznorodý hnutel'ný majetok. Jeho veľká časť sa spomína v Jurajovom pozostalostnom inventári.³⁸ Popri odevoch, nábytku, zbraniach a riade to boli rôzne šperky a klenoty. Napríklad v jednej zo škatúl, mimochodom bielej farby, sa nachádzali nasledujúce cennosti – Jurajov armáles, zlatý slovenský (*slauakische*) ženský čepiec, tri zlaté šnúry, šesť vyšívaných vreckoviek a pár vyšívaných obrúskov (? – *tapl*). Banské podnikateľské aktivity reprezentuje v pozostalosti zlato (21 pizetov) a striebro (3 hrivny a 61 pizetov) z banského ťažiarstva *Lomnista* opatrované v osobitnej škatuli.

V pozostalostnom inventári sa popisuje takisto Jurajova finančná hotovosť. Peniaze mal uložené vo vrecúškach. Išlo o skupinu toliarov, zväčša tírolských v hodnote 500 zlatých, uhorské toliare v hodnote 300 zlatých, salzburské a tírolské toliare v hodnote 108 zlatých, nemecké dvojdukáty (22 kusov) v hodnote 44 zlatých a jednodukáty v hodnote takisto 44 zlatých (*všetky nemecké dukáty mali spolu hodnotu 140 zlatých a 50 denárov, 1 dukát sa počítal po 160 denárov*), uhorské dukáty (401 kusov) v hodnote 737 zlatých a 75 denárov (*1 dukát sa tomto prípade počítal*

³⁶ PITTNER, A.: c. d., s. 124.

³⁷ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 9, 11, 16 a 18.

³⁸ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Inventár pozostalosti Juraja Freiseisena z roku 1603, bez čísla.

po 175 denárov), rôzne nemecké mince vo váhe 3 hrivien a 15 pizetov (1 pizet = 1/64 hrivny vážiacej cca 245 g), iné 2 dukáty a jeden dvojdukát, rôzne nemecké a talianske mince vo váhe 1 hrivny a 20 pizetov, 27 nemeckých dukátov a 1 zlatý odrazok halierovej mince (*guldern heller*). Zvlášť sa uvádzajú peniaze (*Schazgeld*) patriace pôvodne jednotlivým rodinným príslušníkom. Peniaze syna Virgila mali váhu 1 hrivny a 3 pizetov, pričom bol k nim priložený aj jeden dvojdukát, peniaze syna Krištofa Kristiána váhu 2 hrivien a 26 pizetov takisto s dvojdukátom, peniaze otca Petra váhu 30 pizetov so 6 dukátmi, peniaze samotného Juraja váhu 1 hrivny s 5 dukátmi, dcére Alžbete patrili 4 medaily (*Schaugroschen*) vo váhe 17 pizetov a dukátové mince (3 dukáty a 2 dvojdukáty) a Dorote Stangovej 3 dukáty (aký bol vzťah Doroty k rodine Freiseisenovcov, nie je jasné).

Inventár ďalej dokladá skutočnosť, že Juraj Freiseisen požíčieval peniaze a bral za to do zálohy rôzne predmety – od Margaréty Rosenmaurovej to bol strieborný pozlátený opasok (za pôžičku 20 zlatých), od Crezinnga zas vysoký pohár zo striebra. V pozostalosti sa spomínajú aj kvitancie vystavené na sumy, ktoré si požičal Juraj Freiseisen od rôznych ľudí – od Juraja Schnirera z Handlovej to boli peniaze za 23 štvrtiek obilia (v roku 1601), od Izáka Heuera 8 uhorských toliarov (1602), od Hiaba Wollnera 15 uhorských zlatých (1599), od mýtnika zo Svätého Kríža Martina Husára (Husar) 150 uhorských zlatých (1599), od Juraja Nessla 55 zlatých, z toho 25 rýnskych a 30 uhorských zlatých (1598), od Lorenca Muránskeho (Moeranschgi) z Bátoviec (*fraumarckt*) 10 uhorských zlatých (1601), od syna Krištofa Kristiána 50 uhorských zlatých (1603), od mešťana tzv. waldbürgera z Hodruše Juraja Tarkhna 20 zlatých uhorských (1603) a od Mikuláša Gebelyho 50 uhorských zlatých (1600).

Napriek tomu, že nie je k dispozícii celkové vyúčtovanie majetku Juraja Freiseisena, možno konštatovať, že bol zámožným človekom. Mohol si dovoliť nakupovať nehnuteľnosti, ako aj rôzny iný majetok, dokázal zabezpečiť svoju rodinu i finančne podnikat'. O jeho solventnosti veľa vypovedá skutočnosť, že svoj dom v Kremnici kúpil za 250 zlatých, pričom ročne zarábala 300 zlatých. Porovnanie jeho majetku a finančnej hotovosti z pozostalosti s uvedenými sumami takisto mnohé naznačuje. Veď len v prvých šiestich položkách oddielu, v ktorom bola spísaná jeho finančná hotovosť, boli uvedené stovky mincí v hodnote takmer za 1 800 zlatých.

Udelenie šľachtictva

Juraj Freiseisen ani jeho bezprostrední predkovia nepatrili k závislým vrstvám obyvateľstva. V jeho rodnom liste (1575)³⁹ sa uvádza, že on ani jeho rodičia neboli *poddaní ani inak nikomu podriadení*. Boli to mešťania uplatňujúci sa v štátnej správe ako úradníci, prípadne boli remeselníkmi alebo obchodníkmi. Svedecká listina o uzavretí manželstva medzi Jurajom Freiseisenom a Annou Fleischovou (1598) potvrdzuje, že patrili k slobodnej spoločenskej vrstve. V listine sa zdôrazňuje, že Juraj i jeho manželka neboli nikdy *poddaní*, ale práve naopak osobne *slobodní*.⁴⁰

Mešťania mohli byť za svoje služby v prospech panovníka a štátu povýšení do šľachtického stavu, a to sa práve podarilo Jurajovi Freiseisenovi. Armálnou listinou zo 7. júna 1569 (čo je zároveň najstaršia priama písomná zmienka o Jurajovi Freiseisenovi) mu cisár Maximilián II. udelil dedičný erb, a tak ho povýšil do šľachtického

³⁹ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 1.

⁴⁰ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 14.

stavu. Bolo to, ako sa uvádza v listine, *za verné a poslušné služby pre cisára, ríšu a habsburský rod*. Erb bol udelený Jurajovi, jeho dedičom i dedičom dedičov *na večné časy*. Erb je v prostriedku listiny vyobrazený a čo je dôležité, v texte i slovné popísaný. Popis hovorí o tom, že v čiernom štíte erbu sa nachádza zelené trojvršie (pričom prostredný vršok je o niečo vyšší ako ostatné dva), na ktorom je (doprava) kráčajúci lev zlatej farby so zdvihnutým chvostom, vyplazeným červeným jazykom a dlhou železnou tyčou (*eine eiserne lange Stangen*) v predných labách. Lev stojí na krajných vrškoch trojvršia. Tyčou, ktorú zas drží v predných labách, udiera smerom dopredu. Nad štítom je kolčia prilba (*Stechhelm*) s čiernozlatými prikrývadlami. Na prilbe sú rohy (*Puffhoernern*), ľavý roh je zhora zlatočierny, pravý čiernozlatý, na mieste, kde sa rohy spájajú, je vinutie z textilie zlatočiernej farby. V otvoroch na konci rohov sú po tri pštrosie perá, pričom na rohu vpravo sú dve vonkajšie z nich zlaté a prostredné čierne a na rohu vľavo naopak, dve vonkajšie čierne a prostredné zlaté. Klenot medzi rohmi tvorí figúra zo štítu, teda zlatý lev so železnou tyčou.

V ďalšej časti listiny sa vytrátujú výhody spojené s udelením erbu. Jeho držiteľ mal právo používať ho vo všetkých počestných i sporných, česť naštrbujúcich (*schimpf*) záležitostiach, ako sú hádky, útoky, bitky, boje, súboje a vojnové ťaženia, ďalej v praxi pri pečatení, na klenotoch, pri pohreboch a iných príležitostiach, a to *podľa potreby a ľubovôle*. K držbe erbu sa zároveň viazala výsada na udeľovanie práv, slobôd, hodností a rôznych výhod, ako aj vyšších a nižších úradov a na požívanie *milostí, spravodlivosti* a úžitkov plynúcich z *dobrych zvykov*. Zvlášť sa zdôrazňuje, že nositeľ erbu má mať rovnaký podiel na právach ako ostatní držitelia erbov a lén (*Lehen*) v celom cisárstve. V listine je i sankcia, podľa ktorej ten, kto by bránil Jurajovi Freiseisenovi v napĺňaní práv a nerešpektoval by ho, mal zaplatiť pokutu 20 hrivien rýdzeho zlata (*löthiges Gold*). Pokutu musel dotýčný zaplatiť za každé protizákonné jednanie zvlášť. Polovica z pokuty mala pripadnúť ríšskej komore a polovica Jurajovi Freiseisenovi a jeho dedičom. Celkom na záver sa konštatuje, že nemajú byť dotknuté práva toho, kto by už mal rovnaký erb a klenot ako Juraj Freiseisen.⁴¹ Z toho vyplýva, že cisárska kancelária nemala úplný prehľad o počte a typoch udeľovaných erbov a ich znamení.

Maďarský historik Ernő Tompos vyslovil vo svojej štúdii z roku 1983⁴² domnienku, že erb udelený Jurajovi Freiseisenovi nie je šľachtickým erbom, ale erbom meštianskym. Vychádzal zo zobrazenia erbu na posmrtnom obraze Juraja Freiseisena uloženom v Ústrednom banskom múzeu v Šoprone⁴³ a zo skutočnosti, že Jurajovým synom Kristiánovi Krištofovi a Virgilovi bola v roku 1609 udelená nová armálna listina.⁴⁴ Erb udelený synom sa vskutku odlišuje v niektorých detailoch od erbu otca – farba štítu nie je čierna, ale modrá, prilba nie je kolčia, ale má mriežku a je na nej zlatá koruna, perá na rohoch a prikrývadlá nie sú zlatočierne, ale zlatomodré a zlatočervené. Podľa Tomposa sa na erbe Juraja Freiseisena prejavila skutočnosť, že

⁴¹ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 3.

⁴² TOMPOS, E.: *A Freiseisen bányászcsalád polgári és nemesi címerei*. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat, roč. 116, 1983, č. 9, s. 641 – 643.

⁴³ *Renesancia, dejiny slovenského výtvarného umenia* – katalóg k výstave zostavila Zuzana LUDIKOVÁ (ďalej *Renesancia, dejiny slovenského výtvarného umenia*). Bratislava : Slovenská národná galéria, 2009, s. 102.

⁴⁴ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, i. č. D11, D84.388.8 – Armálna listina Mateja II. vydaná pre Krištofa Kristiána a Virgila Freiseisenovcov zo 16. septembra 1609.

nepochádzal z Uhorska, kde sa kolčia prilba nepoužívala. Typické pre západ bolo podľa neho i používanie dvoch farieb v erbe. Na žiadosť uchádzača o (uhorský) erb, teda Juraja Freiseisena, tak vraj iluminátor vo viedenskej dvorskej kancelárii tradičnú uhorskú mriežkovanú prilbu pretiahol do podoby zavretej kolče prilby, ktorú bežne v nemeckých krajinách používali vo svojich erboch aj mešťania a na erbe použil iba dve farby (zlatú a čiernu). To, že sa v erbe Jurajových synov vyskytuje koruna, netypická pre Uhorsko, bolo podľa neho pravdepodobne symbolom polepšenia erbu. Z uvedených dôvodov Tompos vyslovil hypotézu, že šľachticmi sa stali až Jurajovi synovia, on samotný bol iba mešťanom, ktorému bol udelený dedičný erb a nie šľachtické práva.

Výskum ukázal, že uvedená hypotéza nemá reálny základ. Jednak je nedorozumením, že sa Juraj uchádzal o udelenie výslovne uhorského šľachtictva a jednak celkom iné závery vyplývajú z vyššie odcitovaného znenia armálesu z roku 1569. V čase vydania erbovej listiny žil Juraj Freiseisen v Raurise, a teda listinou cisára Maximiliána II. nebol prijatý medzi uhorských šľachticov, ale šľachtu Rímskej ríše národa nemeckého. Ipso facto sa v zobrazení erbu prejavili zvyklosti používané v západných krajinách. To, že sa v roku 1569 nestal Juraj Freiseisen iba dedičným mešťanským erbovníkom, ale skutočným šľachticom (mešťanom, ktorý bol nobilitovaný), dokazuje dikcia samotnej armálnej listiny. Uvádza sa v nej totiž nielen to, že Jurajovi Freiseisenovi a jeho dedičom bol na večné časy udelený erb, ale aj k tomu prislúchajúce práva. Tie mali mať rovnakú hodnotu ako pri iných držiteľoch erbov a *lén*. Na šľachtictvo poukazuje aj v listine uvedená prísna sankcia o pokutovaní tých osôb, ktoré by nerešpektovali práva Juraja Freiseisena. Tieto závery vysvetľujú aj tú skutočnosť, prečo Jurajovi synovia Krištof Kristián a Virgil dostali v roku 1609 novú erbovú listinu. Jednoducho preto, že boli – už ako šľachtici – prijatí zvlášť medzi šľachtu uhorského kráľovstva. V armálese (1609) sa dokonca *expressis verbis* píše, že už ich rodičia boli šľachticmi – ..., *qui etiam antea Nobilibus parentibus orti, et libertate Nobilitari semper gaiusi esse dicuntur...* V erbovej listine Juraja Freiseisena nie je súčasťou jeho erbu koruna, no používal ju, takisto ako neskôr jeho synovia. Dokazuje to vyobrazenie erbu na jeho epitafe, o ktorom bude ešte reč.

Štítovým znamením erbu Freiseisenovcov je lev držiaci železnú tyč. V nemčine slovo *Eisen*, tvoriace druhú časť zloženého priezviska rodiny (Frei-s-eisen), znamená *železo*, je teda takmer isté, že v tomto prípade ide o tzv. hovoriaci erb. V baníckej terminológii sa výraz *Eisen* používal v spojení s termínom *Flügel*, čo znamenalo železko a kladívko, teda špeciálny klin a kladivo, ktoré sa používali pri razení banských chodieb. V štíte zobrazená tyč teda bude symbolom odkazujúcim na priezvisko Juraja Freiseisena i na jeho povolanie.

V nádhornej plastickej podobe prezentuje Jurajov erb jeho náhrobný kameň nachádzajúci sa na južnej stene dvojlodia interiéru Kostola sv. Kataríny na Mestskom hrade v Kremnici. Epitaf bol vyhotovený neznámym umelcom z červeného mramoru. Písmena textu a výzdoba kameňa sú pozlátané. Nápis sa nachádza v hornej časti tejto pamiatky, dole je ozdobná kartuša s rodovým erbom. Ten tvorí štít s doprava otočeným levom stojacim na pažiti (sic) a držiacim tyč, turnajovú prilbu s korunou a prikrývadlami, rohy a klenot predstavujúci opäť leva s tyčou. Po stranách kartuše je rastlinný ornament. Text na epitafe má v preklade z nemčiny nasledujúce znenie: *Tu leží pochovaný niekdajší urodzený a slávny pán Juraj (Georg) Freiseisen, rímskeho cisárskeho i uhorského a českého kráľovského majestátu bývalý vrchný úrad-*

ník a správca erárneho banského podniku (*Goldkunsthandlung*) pri tunajšej komore v Kremnici, ktorý zosnul v Bohu blažený 11. októbra roku 1603 vo veku 63 rokov, nech ho všemohúci Boh v posledný deň radostným zmŕtvychvstaním obdari.⁴⁵

Pre Juraja Freiseisena bolo udeľenie šľachtictva iste veľmi prestížnou záležitosťou. To, že sa prezentoval ako šľachtic, dosvedčuje nepriamo súpis majetku z jeho pozostalosti.⁴⁶ Svoju erbovú listinu mal uloženú spolu s inými cennosťami v osobitnej bielej škatuli. Medzi predmetmi spísanými v súpise boli aj viaceré zbrane – dva kyjaky (*possigan* = busdogan = budzogán), uhorská hákovnica (*hockhen*) so strieborným pozláteným kovaním, šabl'a so strieborným pozláteným kovaním a pásom, iná šabl'a, päť oštepov so železkami nesúcimi pierka (*federspiss*), paloš (*pallasch*), obojručný meč (*beedenhandter*), dvanásť hákovníc, bočný paloš (*Seiten Pallasch*) s pásom, tri muškety s vidlicami, deväť dlhých ručníc (*handtröhr*), šesť starých pištoľiek (buchariiek) s dvoma prackami, štyri halapartne (*hellenparten*) atď. Iste mali slúžiť majiteľovi a jeho rodine na ochranu, ale možno predpokladať, že mali aj reprezentatívnu funkciu, hlavne čo sa týka zdobných kusov, akými boli šabl'a a hákovnica s pozláteným kovaním či viaceré pošvy z drahých kovov s nožmi a retiazkami. Tieto predmety boli nielen odrazom zámožnosti ich majiteľa, ale určite stelesňovali i jeho hrdosť na príslušnosť k šľachtickému stavu. Veď na čo

Epitaft Juraja Freiseisena (1603), NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica – Kostol sv. Kataríny na Mestskom hrade

iné by boli Jurajovi Freiseisenovi, ktorý nebol vojakom a nemal ani povinnosť osobne bojovať vo vojsku, tri kompletne mužské brnenia s chráničmi na krk, hviezdicovitými klobúkmi (*sterne hütten*) a jedným párom rukavíc.

⁴⁵ KIANIČKA, D.: Epitafty na Kostole sv. Kataríny v Kremnici. *Kremnický letopis* 2/2006, s. 10 a 11.

⁴⁶ Múzeum Sopron, Freiseisen- hagyaték, Inventár pozostalosti Juraja Freiseisena z roku 1603, bez čísla.

Súkromný život

Ľudia v ranom novoveku mali popri svojich pracovných a reprezentačných povinnostiach aj svoj súkromný život a chvíle voľna, čo platilo tiež pre Juraja Freiseisena. Voľným časom sa v tej dobe rozumel nie celkom presne vyhraný čas medzi prácou a spánkom, teda tento pojem bol chápaný trochu odlišne ako dnes. Plynutie času takisto ako v súčasnosti odmeriavali hodiny. V pozostalosti Juraja Freiseisena sa konkrétne uvádzajú pozlátané hodiny na zavesenie na krk. Na tom, že merali čas, nemení nič ani skutočnosť, že v čase spisovania pozostalosti už boli rozbité.

Veľa času trávil Juraj iste v kruhu rodiny, v rámci ktorej oslavovali rôzne jubileá a sviatky. Písomne máme doloženú Jurajovu svadobnú veselicu (1570). Po sobáši s manželkou Annou v kostole a sprievode po uliciach mesta nasledovala slávnostná hostina u Ludwiga Neffa, hostinského v Geisbachu, ktorej sa zúčastnilo množstvo osôb.⁴⁷

Okrem stolovania a hodovania, ktoré dokladajú aj vyššie popísané jedálenské súpravy z Jurajovej pozostalosti a popri starostlivosti o vybavenie domácnosti, o čom už takisto bola reč, sa Juraj Freiseisen musel i šatiť, pričom jeho oblečenie zaiste podliehalo dobovým módnym konvenciám. V jeho pozostalostnom súpise⁴⁸ nachádzame veľké množstvo odevov ušitých z rôznych zdobených látok viacerých farieb. Išlo o klasické kabáty (*Mantl*), zvrchníky (*vberhiel Röckhl*), kratšie kabátce (*wammes*), ako aj ďalšie druhy kabátov (*Röckhl*, *Leibrochhl*) – kazajky, kabát s futrovanými rukávmi (*Stuzl*) a ženské kabáty, ďalej janker (vesta), jupky, kožuchy (*Pelz*), kožušky (*Beldtzaichen*), mentieky (*Manteckh*), zástery, košele, náprsenky (*Prüstl*), klasické nohavice (*gallioten hosen*), móдне široké nohavice (*Pladerhosen*), pančuchy, rukávce (*Ermbll*), normálne (*Paret*) i menšie barety (*Porötl*), klobúky, golierove límce (*goller*), rukavice, čepce a šatky na krk. Odevy mali nasledujúce farby – čierna, popelavá, sivá, pomarančová, červená, biela, figovohnedá a škvornitá. Spektrum látok, z ktorých boli vyhotovené odevy (zdobené často rôznymi lemami, vzácnymi kusmi látok a podšívanej textíliami a kožušinami), bolo pestré. Išlo o súkno (spomína sa konkrétne meissenské a anglické), taft, šamlot, zamat, vlnu, plátno, haras, tabín (tobín), mohér, cendelín, hodváb (typ *gropgrün* či *inak gros grain* a typ *vorstat*), barchet, filc, cvilink, kožu a kožušiny (sobolia, líščia, zo strieborného zajaca, králičia, barania, vlčia a bobria).

Mnohé z odevov boli zdobené vzormi a drahými kovmi. V súpise sa spomína figovohnedá mentieka podšitá líščou kožušinou, na ktorej bola strieborná spona (*gesperl*), biely kožený golier s popelavými šnúrami a krištáľovými gombíkmi, čierny kožený golier podšitý žltým cendelínom, na ktorom boli prišité zelené malachitové gombíky, čierna klobúková šnúra so sklenenými perlami, opasok s pozlátanými gombíkmi podšitý hnedým taftom, strieborný opasok či zlatý slovenský ženský čepiec.

Niektoré kusy poukazujú na snahu spríjemniť si pobyt doma v súkromí. Pohodlie a teplo, také dôležité v kamennom dome, poskytoval napríklad čierny harasový župan s králičou podšívku, rôzne prikrývky a deky, taftový vankúš a viacero menších vankúšikov. Dôležité miesto v živote tvorila hygiena, i keď mala iné formy ako

⁴⁷ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 14.

⁴⁸ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Inventár pozostalosti Juraja Freiseisena z roku 1603, bez čísla.

dnešná. Okrem vyššie spomínaných umývadiel, očistné rituály dokladajú aj dva kúpacie plášte (*padtmantl*).

Bežnému jedeniu a hostinám predchádzala príprava jedál. Na spracovávanie mäsa poukazuje špeciálny dvojité taftový mäsiarsky kabát. V pozostalostnom súpise sa uvádza, že bol dopichaný, takže sa skutočne používal.

Vo svojom dome (v pozostalosti sa uvádza zvlášť i tzv. *Steinhaus*, čo by mohol byť menší dom stojaci v susedstve hlavného domu alebo iný samostatný dom, ktorý takisto patril rodine) sa Juraj obklopoval rôznymi vzácnymi či niečím výnimočnými predmetmi. Z ideového hľadiska išlo o demonštráciu spoločenského postavenia, resp. výraz istej estetiky a symboliky. Nadobúdanie uvedených predmetov a starostlivosť o ne boli jedným zo spôsobov, akým Juraj vyplňal svoj voľný čas. Doložený je v jeho vlastníctve napríklad tzv. *handstein*, čiže banská vkladáčka vo fľaši či dve pozlátané kónské uzdy, z ktorých jedno pôvodne patrilo (banským?) úradníkom v Banskej Štiavnici a druhé kremnickému bratstvu (baníkov?). Juraj Freiseisen mal vo svojej domácnosti takisto pozlátenu úradnú kanvicu s ozdobou v podobe mandle a iste ho vedel potešiť i tucet lyžičiek vykladaných ozdobami v tvare jeleňov.

K dôležitej súčasťi sebaaprezentácie patrilo nosenie rôznych ozdôb. Krášlili sa nimi nielen ženy, ale aj muži. V Jurajovej pozostalosti sa nachádzali rôzne pozlátané spony, spona so skličkom, privesok so striebornou denárovou mincou, náramok s deviatimi červenými korálmi a šiestimi prehnutými dukátni, strieborné článkované reťaze, ako aj viaceré zlaté prstene.

Časť svojho času venoval Juraj Freiseisen špecializovane orientovanému zberateľstvu. Poukazuje na to nielen jeho veľká zbierka kníh, ale napríklad aj rozsiahla zbierka medailí. V jeho pozostalosti sa uvádza 102 zlatých a strieborných medailérskych artefaktov, z ktorých sa menovite popisuje iba jáchymovská medaila z čierneho „samorastúceho“ striebra zasadená do privesku zo zlata s perlou a jáchymovská medaila s obrazom Krista zasadená do pozlátenej striebornej obruby. Knihy mal Juraj vo svojej zbierke v troch základných formátoch – fóliovom, kvartovom a osmorkovom. V niektorých prípadoch sa uvádza vyslovene, že boli viazané v pergamene (napríklad kniha osmorkovej veľkosti s rozhovormi medzi sv. Petrom a pápežom Júliusom viazaná v bielom pergamene). Okrem odborných kníh z baníctva, príručiek na vedenie administratívnej agendy a lekárske kníh (liečebná knižka L. Apollianaria, lekárska kniha Christa Wirsa či knižka o liečení koní) boli v knižnici aj viaceré knihy vhodné na oddychové či poučné čítanie. Išlo napríklad o knihu s komédiami o Tobiášovi a Zuzane, Kroniku H. Wincklera, knihu o stavbe sveta (*Weldtbau*) a tzv. *Hausbuch* (obsahujúci texty k rôznym zaujímavým témam) Erasma Sarceria. Veľmi zaujímavá je zmienka o *ženskom časopise či novinách (Weiber Zeitung)*, o ktorých zaslanie žiadal Juraj v roku 1592 svojho zaťa Samuela Kvekera. Ten odoslanie nového časopisu oznámil svojmu svokrovi listom z 22. apríla uvedeného roku.⁴⁹

Voľný čas ľudí v ranom novoveku vyplňalo hlavne hodovanie, spev, tanec a hranie hier. Inak tomu iste nebolo ani v rodine Juraja Freiseisena. Hostiny a maškrtenie dokladajú v pozostalosti dve pozlátané nádoby na sladkosti. O príbuzenských vzťahoch a popíjaní zas hovorí tzv. švagrovský pohárik na pitie. To, že sa Freiseisenovci

⁴⁹ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 10.

venovali spevu, dokazuje Kniha skladieb pre tenor, ktorá tvorila súčasť rodinnej knižnice.

Nie zanedbateľnú časť svojho súkromného života venoval Juraj Freiseisen korešpondencii. Písal nielen úradné, ale i súkromné listy, či už s príbuznými alebo známymi. Uvedené dokladá napríklad list Johanna Glacza adresovaný mu 24. júla 1594, žiaľ, jeho obsah nepoznáme. Z iste mnohých listov sú konkrétne známe ešte dva ďalšie. Jeden mu napísal z Banskej Štiavnice jeho syn Krištof Kristián 10. decembra 1601, znenie tohto listu takisto zostáva neznáme a druhý jeho zať Samuel Kveker 22. apríla 1592.⁵⁰ O obsahu tohto listu bude ešte reč. Pisomnosti Juraj Freiseisen podpisoval alebo pečatil. Používanie súkromného pečatidla je doložené súpisom jeho pozostalosti. Uvádza sa v ňom väčšie strieborné pečatidlo a zlatý pečatný prsteň.

Život Juraja Freiseisena mal, prirodzene, aj svoj zanedbateľný fyzický rozmer. Juraj sa musel starať o svoje telo a musel ho aj liečiť. O jednom z jeho zdravotných problémov vypovedá list zaťa Samuela Kvekera (1592). Kveker v liste svokrovi oznamuje, že mu po poslovi posielal náplasť (*Pflaster*) a olej (*Oehl*) na ruku. Juraj si mal ruku olejom natierať jedenkrát za deň, náplasť zas opakovane prikladať po dobu ôsmich dní. Ďalej sa píše, že keď kúpeľník (*Pader*) v Španej doline pripraví ďalšiu náplasť, Samuel ju okamžite pošle do Kremnice. V liste je zmienka aj o tom, že kúpeľník Schmitzberger odmenu vo výške 1 zlatého a 5 denárov už prijal a že poslovi menom Zeiger Samuel už takisto zaplatil. Napokon Kveker vyjadril vo svojom liste želanie, aby sa *pomocou Božej milosti podarilo svokrov zdravotný stav čo najskôr zlepšiť* a celkom na záver Juraja Freiseisena čo *najvernejšie* pozdravil.

Všetky uvedené skutočnosti prezrádzajú toho pomerne veľa o živote Juraja Freiseisena, ani pri najlepšej vôli nám však nemohli sprostredkovať predstavu o tom, ako Juraj presne fyzicky vyzeral. Našťastie, dodnes sa zachoval jeho posmrtný portrét uložený, ako bolo uvedené, v Banskom múzeu v Šoprone.⁵¹ Ten umožňuje takúto predstavu získať. Na obraze je Juraj namalovaný v ležiacej polohe v čiernom odeve s bielymi čipkovanými manžetami a okružím okolo krku. Ruky má zložené na hrudi a má v nich podľa dobovej zvyklosti červený klinček. Na základe maľby možno konštatovať, že Juraj Freiseisen mal fúzy, dlhú prešedivenú bradu, orlí nos a vysoké čelo ukončené krátko zastrihnutými tmavými vlasmi. Mimochodom, okružie, ktoré mal zosnulý Juraj okolo krku, ilustruje skutočnosť, že aj do strednej Európy sa rozšírili prvky španielskej renesančnej módy.⁵²

Život človeka v ranom novoveku mal silný náboženský rozmer. Platilo to aj pre Juraja Freiseisena. V jeho pozostalosti sa nachádzali rôzne symbolické náboženské a modlitebné predmety – ruženec (*Pater noster*) z ružového jaspisu, strieborný krucifix a kríž z malachitu. Juraj okrem toho vlastnil niekoľko desiatok náboženských kníh. Išlo o rôzne modlitebné knižky, katechizmy, cirkevné kalendáre, postily a výklady (epištól, evanjelií atď.), knihy exempli, biblie (jedna z nich mala strieborné kovanie), kázne, tzv. zrkadlá (zrkadlo večného života) a zbrojnice, penitenciálie (knihy pokání), dišputy, výroky, žalmy, hymny, knihy útech, knihy kresťanskej

⁵⁰ Múzeum Sopron, Freiseisen-hagyaték, Memorabilia Familiae Freiseisen, Fasc. 1. Nro. 10, 12 a 15.

⁵¹ *Renesancia, dejiny slovenského výtvarného umenia* – katalóg výstavy (zostavila Zuzana LUDIKOVÁ). Bratislava : Slovenská národná galéria, 2009, s. 102.

⁵² KYBALOVÁ, L.: *Dějiny odívání – Renesance (15. a 16. století)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, s. 106.

výučby, biblické histórie, knihy o poslednom súde a o blaženosti, omšové knihy, spovedné knižky, knihy náuk, životopisy, cirkevné histórie, knihy cirkevných spevov, knihy o utrpení a zmŕtvychvstaní Ježiša Krista, deklamácie či knihy zvané *practica* (konkrétne Ursiniho kniha proroctiev od roku 51 do roku 1600). Zvlášť deťom bola určená detská postila Veita Dietricha. I keď medzi knihami možno nájsť aj katolícke knihy (napríklad kniha o pôvode jezuitov), absolútna väčšina kníh bola napísaná v duchu evanjelickej vierouky, čo poukazuje na to, že Juraj Freiseisen bol takisto tohto vierovyznania. V knižnici mal napríklad knihu o augsburských teológoch, knihu o vyznaniach viery viacerých nemeckých kurfirstov, Príručku evanjelického mešťana, ako aj množstvo Lutherových diel (bibliu, postilu, katechizmus, spisy, thesaurus, knihu o prorokoch, knihu napomenutí a knihu doktora Luthera a iných doktorov o slovách *Hoc est Corpus meum*). K známym humanistickým predreformačným dielam patrila kniha *Lod' bláznov* od Sebastiana Branta.

Posmrtná podobizeň Juraja Freisena (1603), Ústredné banské múzeum Šopron

Popri práci, starostlivosti o rodinu a popri radovánkach žil teda Juraj aj bohatým náboženským životom. Už počas života sa pripravoval na život po smrti a zmŕtvychvstanie pri Poslednom súde. Na druhý svet odišiel Juraj Freiseisen medzi štvrtou a piatou hodinou večer dňa 11. októbra 1603 vo veku 63 rokov, ako to dokladajú

sprievodné texty na jeho epitafe i posmrtnej podobizni.⁵³ Bolo 63 rokov v danej dobe veľa alebo málo? Na základe doteraz vykonaných parciálnych výskumov, možno konštatovať, že to nebolo ani celkom málo, ale určite existovalo aj množstvo ľudí, ktorí zomreli vo vyššom veku. Napríklad vo farnosti Radošovce na západnom Slovensku zomrelo medzi rokmi 1640 – 1649 v detskom veku až 47,4 % osôb, v produktívnom veku (od 15 do 49 rokov) 23 % a v poprodukčnom veku 29,6 %, ⁵⁴ čo tvorilo vekový priemer okolo 40 rokov. Je to dosť nízke číslo, treba si však uvedomiť, že je kvôli vysokej detskej úmrtnosti značne skreslené. Ak by bol do úvahy braný len produktívny a poprodukčný vek, zvýšila by sa hranica priemernej dĺžky života na cca 55 rokov. Juraj Freiseisen patril teda, čo sa týka dĺžky života, k tým šťastnejším. Dožil sa dospelého veku a pri takmer tretinovej úmrtnosti v poprodukčnom veku, si svoju *starobu* užil celých 14 rokov. Žil teda relatívne dlho, čo však neznamená, že sa ľudia v tom čase nedoživali aj viac rokov ako on. Pramene poznajú 70, 80, ba i viacročné osoby. Uvedené závery potvrdzujú takisto zahraničné výskumy. Priemerná dĺžka života v Anglicku medzi rokmi 1550 – 1750 bola 32 až 38 rokov. Zaujímavé je pritom, že čo sa týka úmrtnosti, privilegované vrstvy sa nijak v priemere neodlišovali od ostatného obyvateľstva.⁵⁵

Záver

In fine bude iste vhodné zhrnúť a zhodnotiť skúmanú tému. Juraj Freiseisen pochádzal z Korutánska, narodil sa v roku 1540 v Trefflingu. Jeho rodičmi boli Peter Freiseisen (* 1500) a Alžbeta (Elisabeth) Stolzová, dcéra Michaela Stolza. O jeho prípadných súrodencoch nie sú k dispozícii žiadne konkrétne správy. Po absolvovaní stredoškolského štúdia sa Juraj ako 17-ročný zamestnal pri baniach v korutánskom Raurise a Gaisbachu. Pracoval tam spolu 28 rokov, z čoho 16 rokov zastával post správcu a účtovníka Lenntnerovského banského podniku. V roku 1575 sa v Uhorsku uchádzal o zamestnanie, zrejme však neuspel a vrátil sa späť do vlasti. Rodinu si Juraj založil ešte v Rakúsku. Bol ženatý dvakrát. Jeho prvá žena sa volala Regína Neisslová a bola dcérou Siegmunda Neislla z Kitzbühelu a Anny Hueberovej. Spolu vychovali štyri deti – dievčatá, z ktorých dve (Uršul'a a Mária) pochádzali ešte z Regínininho prvého manželstva. Z dvoch vlastných dcér Juraja a Regíny je známe meno iba jednej, volala sa Alžbeta. Pol roka po smrti svojej prvej manželky sa Juraj Freiseisen oženil druhý raz. V októbri 1570 si zobral Annu Fleischovú, dcéru Georga Fleischa z Kitzbühelu, v tom čase už takisto vdovu. Spolu priviedli na svet viacero detí, vyššieho veku sa však dožili iba synovia Krištof Kristián (1583) a Virgil (1585). Zanedlho po narodení druhého syna sa Jurajovi podarilo získať lukratívnu prácu v Kremnici. V roku 1585 bol cisárom Rudolfom II. menovaný za správcu kremnického erárneho banského podniku, tzv. Goldkunsthandlungu s platom 300 zlatých ročne. V Kremnici kúpil v roku 1587 za 250 zlatých dom a zriadil si v ňom novú domácnosť. Zo zaťov sú známe mená dvoch, jeden sa volal Samuel Kveker (zo Španej doliny) a druhý Ján Ritter z Kremnice. Či sa Jurajov syn Virgil

⁵³ *Renesancia, dejiny slovenského výtvarného umenia*, s. 102; KLANIČKA, D.: c. d., s. 10 a 11.

⁵⁴ KOHÚTOVÁ, M.: *Vývoj obyvateľstva na Slovensku v 16. a 17. storočí*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2010, s. 54 a 55.

⁵⁵ LIVI BACCI, M.: *Populace v evropské historii*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny 2003, s. 71 a 72.

oženil, nie je známe, manželka druhého syna Krištofa Kristiána sa volala Zuzana Dankusová a svojmu manželovi dala synov Krištofa Kristiána a Žigmunda. V roku 1595 bol Juraj zvolený do kremnickej vnútornej mestskej rady, hneď v nasledujúcom roku sa však musel tejto čestnej funkcie na príkaz panovníka vzdať. Dôvodom bola skutočnosť, že bol vysokým kráľovským úradníkom. Definitívne preniknúť do mestskej samosprávy sa podarilo Jurajovým synom a vnukom. Juraj Freiseisen peniaze, ktoré zarobil, nielen míňal, ale aj investoval. Uskutočňoval rôzne finančné operácie a súkromne podnikal v banskom priemysle. Je doložené, že vložil peniaze do banského podniku Lamnista (Lomista), ktorý ležal niekde v okolí Banskej Bystrice. Nesmierne prestížny význam malo pre Juraja Freiseisena povýšenie do šľachtického stavu a získanie dedičného erb. Stalo sa tak armálnou listinou cisára Maximiliána II. v roku 1569. Juraj mal i bohatý súkromný život. Bol zbožným evanjelikom, voľný čas však venoval aj svetským zábavám. Bol zberateľom, o čom svedčí bohatá zbierka kníh a medailí. Vďaka dochovanému posmrtnému portrétu vieme, že Juraj Freiseisen nosil fúzy, dlhú bradu, mal orlí nos a vysoké čelo ukončené krátko zastrihnutými tmavými vlasmi. Juraj zomrel 11. októbra 1603 vo veku 63 rokov a pochovaný bol v Kostole sv. Kataríny na Mestskom hrade v Kremnici.

Z celkovej perspektívy treba život Juraja Freiseisena hodnotiť v širšom sociálnom kontexte. Juraj nežil izolovane, ale v sieti spoločenských vzťahov, ako aj v určitom prírodnom rámci. Jeho skutky boli veľmi citlivo posudzované komunitou, v ktorej žil. Názorne to ilustruje príklad jeho svadby konanej v *kostole i na ulici*. Na obrade a na hostine sa zúčastnilo množstvo osôb, ktoré mohli neskôr Jurajovi dosvedčiť, že jeho manželstvo bolo vykonané legitímne, teda *verejne podľa chvályhodného kresťanského zvyku*. Profesionálne i súkromne sa Juraj stretával s mnohými jemu viac či menej blízkymi i cudzími ľuďmi. Dôležitú úlohu v jeho živote hrali jeho nadriadení, príbuzní, známi, susedia, obchodní partneri atď. Juraj netvoril pasívnu súčasť svojho okolia, ale prostredie, ktoré ho obklopovalo, do určitej miery aj aktívne pretváral. Či už to bolo napríklad pri výbere povolania, pracovných rozhodnutiach alebo výbere životných partnerov pre seba a svoje deti. Svoje sily investoval do činností, pri realizácii ktorých bol predpoklad, že v nich určitým spôsobom dosiahne úspech. Iste ho pritom ovplyvňovala výchova, rodina a okruh jemu blízkych ľudí. Vis a vis k týmto skutočnostiam vystupuje pred nami obraz Juraja Freiseisena ako človeka žijúceho v spleti rôznorodých genealogických a prozopografických vzťahov. Sprostredkujú ich medzi riadkami citované písomné pramene. Napríklad banský sudca Josef Neissl, ktorý mu v roku 1585 vystavoval svedeckú listinu o prepustení zo zamestnania v Raurise, bol bratrancom, ako vyplýva z iného zdroja, jeho prvej manželky. Kremnický banský majster Ján Ritter, ktorý ako hodnoverná osoba vystavil pre Juraja kvitanciu o tom, že vyplatil Scheihertovským dedičom 200 zlatých, bol zas jeho zaťom. Dôležitosť inštitúcie manželstva a z toho paradoxne vyplývajúcu spleť partnerských vzťahov zaujímavovo dokresľujú aj manželské vzťahy Juraja Freiseisena. Keď si bral svoju prvú manželku, tá bola v tom čase už vdovou. Sám ako vdovec sa zosobášil druhýkrát už polroka po smrti svojej prvej ženy, pričom jeho druhá manželka bola už tiež vdova. V tejto spojitosti nie je nezaujímavé, že obe Jurajove partnerky pochádzali z Kitzbühelu. Nie je vylúčené, že pri ich výbere zohral svoju úlohu systém klientských vzťahov a odporúčaní.

Juraj Freiseisen žil v renesančnom 16. storočí. Jeho život bol svojím spôsobom plný paradoxných protikladov. Vyšiel z meštianskeho prostredia, ktoré bolo hybným

motorom rozvoja obchodu, trhových vzťahov a výroby. Takisto bankský priemysel, v ktorom pôsobil, predstavoval vysoko rozvinutú výrobnú štruktúru. Na jednej strane si plne uvedomoval výhody plynúce z ekonomického podnikania a investícií kapitálu, na druhej strane bol zbožným človekom zameraným na otázky spásy, pokory a skromnosti. Pod vplyvom renesancie si iste výraznejšie uvedomoval sám seba ako individuálnu entitu, zároveň bol súčasťou kolektívnej Božej obce. Ako mešťan plne akceptoval dynamiku rozvoja výrobných vzťahov, no ako šľachtic dbal výraznejšie aj na otázky prestíže a vlastnej symbolickej sebareprezentácie. Vo všeobecnosti platí konštatovanie, že v 16. storočí neexistovala priama súvislosť medzi ekonomickým rozvojom v mestách a náboženskou reformáciou.⁵⁶ Juraj Freiseisen bol človekom, v ktorom sa spájali vzájomné protiklady medzi prioritami mešťana a šľachtica a medzi princípmi náboženskej kontemplácie v evanjelickom duchu a individualistickým rozvojom vlastnej osobnosti spojeným s kumuláciou finančných prostriedkov a kultúrnych statkov. Aktivity Juraja Freiseisena ho vyniesli medzi mestskú elitu a jeho oddanosť panovníkovi zas medzi šľachtu.

Pri hodnotení života Juraja Freiseisena treba mať na mysli to, že bol zároveň bankským úradníkom, mešťanom a šľachticom. Ďalej, že jeho rozhodnutia ovplyvňovali nielen rôzne vonkajšie skutočnosti, ale aj osobné a rodinné udalosti. Slúžil nielen cisárovi, ale takisto svojej rodine a svojim privátnym záujmom, ktoré mali ekonomický i kultúrny charakter. Jeho život bol organicky zasadený do rámca náboženskej vierouky a predstáv o posmrtnom živote. Jeho snahou bolo iste nielen uspieť v reálne žitom živote, ale zaslúžiť si aj večný život.

LEBENSLAUF VON GEORG FREISEISEN (1540 – 1603),
GRÜNDER DES KREMNITZER ZWEIGS DES GESCHLECHTS
DER FREISEISENER

SOWOHL IN BERGBAU – ALS AUCH IN SEIDENHOSEN...

Daniel Haas Kianička

Die ältesten bekannten Vorfahren des Freiseisen-Geschlechts lebten in Österreich. Georg Freiseisen, dem die Studie gewidmet ist, übersiedelte wegen seiner professionellen Karriere im Jahr 1585 nach Kremnitz (slow. Kremnica). Somit wurde er der Gründer des Kremnitzer Zweigs des Geschlechts, dessen Mitglieder in Kremnitz vom 16. bis ins 19. Jahrhundert, also ungefähr drei Jahrhunderte, lebten. Während dieser langen Zeit wirkten sie hier meistens als königliche Beamten, wobei mehrere von Ihnen auch wichtige Funktionen in der Stadtverwaltung bekleideten.

Georg Freiseisen wurde im Jahr 1540 in Treffling geboren. Seine Eltern waren Peter Freiseisen (* 1500) und Elisabeth, geb. Stolz. Nach seinem Studium wurde er als 17-jähriger beim Bergbau im Rauris und Gaisbach (Kärnten) beschäftigt. Er arbeitete dort

⁵⁶ MACKENNEY, R.: *Evropa šestnáctého století*. Praha : Vyšehrad, 2001, s. 105 – 19 a 121 – 125.

insgesamt 28 Jahre, 16 davon in Position eines Verwalters und Buchhalters des Lenntnerschen Bergbaubetriebs.

Georg gründete seine Familie noch in Österreich. Seine erste Frau Regina Neissl, erzog mit ihm vier Kinder (zwei davon waren noch aus ihrer vorherigen Ehe). Ein halbes Jahr nach dem Tod seiner ersten Gemahlin heiratete Georg Freiseisen zum zweiten Mal: im Oktober 1570 schloss er Ehe mit Anna Fleisch, zu der Zeit ebenfalls einer Witwe. Zusammen bekamen sie noch mehrere Kinder, höheres Alter erlebten nur die Söhne.

Im Jahr 1585 wurde Georg vom Kaiser Rudolf II. zum Verwalter des Kremnitzer Bergbauärars (sgt. Goldkunsthändler) mit Gehalt 300 Gulden jährlich ernannt. In Kremnitz kaufte er im Jahr 1587 für 250 Gulden ein Haus für seinen neuen Haushalt. Im Jahr 1595 wurde Georg in den inneren Rat der Stadt Kremnitz gewählt, gleich im folgenden Jahr musste er aber auf Befehl des Herrschers auf die Ehrenfunktion verzichten. Als Grund galt seine Funktion eines höheren königlichen Beamten. Definitiv konnten in die städtische Selbstverwaltung erst die Söhne und Erben von Georg durchdringen.

Das verdienene Geld verwendete Georg Freiseisen nicht nur für die Befriedigung der Bedürfnisse von ihm und seiner Familie, sondern er investierte es auch. Er realisierte verschiedene Finanzoperationen und hat privat auch im Bergbau unternommen. Es ist belegt, dass er sein Geld in den Bergbaubetrieb Lamnista (Lomista), irgendwo in der Nähe von Neusohl (slow. Banská Bystrica) investierte.

Ein besonderes Prestige hatte für Georg Freiseisen seine Nobilitierung und die Erteilung eines Wappenbriefs. Der wurde vom Kaiser Maximilian II. im Jahr 1569 ausgestellt. Georg wurde damit ein Glied des Reichsadels. Spezial ungarländische Nobilitierung gelangten seine Söhne Christoph Kristian und Virgil im Jahr 1609.

Reich war auch das Privatleben von Georg: er war ein andachtsvoller Lutheraner, seine private Zeit widmete er jedoch auch den weltlichen Unterhaltungen. Er war ein Kunstsammler, wovon seine reiche Bücher- und Medaillensammlung zeugen kann. Dank dem postmortalem Portrait wissen wir, dass Georg Freiseisen einen Schnurrbart und langen Bart, Adlernase und eine hohe Stirn mit dunklen kurz geschnittenen Haaren hatte. Er starb am 11. Oktober 1603 im Alter von 63 Jahren, begraben wurde er in der Katharinen-Kirche in der Stadtburg von Kremnitz.

Das Leben von Georg Freiseisen muss man im breiteren sozialen Kontext bewerten. Er lebte nicht isoliert, sondern spannte ein dichtes Netzwerk von sozialen Beziehungen um sich. Er lebte im gewissen geographischen und natürlichen Raum, im Jahrhundert der Renaissance. Sein Leben war voll von Paradoxen und Gegensätzen. Er entstammte dem bürgerlichen Milieu, das als Hauptantriebskraft der Entwicklung von Handel, Marktbeziehungen und der Produktion gelten kann. Auch der Bergbau, in der er tätig war, stellte eine entwickelte Industriestruktur dar. Einerseits war er sich des Vorteils des Unternehmens und der Kapitalinvestitionen bewusst, an der anderen Seite war er ein andächtiger, auf den Seelenheil orientierter Mensch, voll von Demut und Bescheidenheit. Unter dem Einfluss der Renaissance war er sich seiner individuellen Entität bewusst, zugleich war er ein Mitglied der Gemeinschaft Gottes. Als ein Bürgerlicher akzeptierte er die Dynamik der Entwicklung von produktiven Kräften.

Übersetzt von Juraj Šedivý

PRÍSPEVOK K STAVU ZACHOVANIA, SPÔSOBU VYHOTOVENIA
A METODIKE INVENTARIZÁCIE BANSKÝCH MÁP A PLÁNOV
POLYMETALICKÉHO LOŽISKA BANSKÁ ŠTIAVNICA Pb, Zn, Cu,
PO ZNÁRODNENÍ

JÚLIUS LADZIANSKY

Ladziansky, J.: Contribution to the State of Preservation, the Manner Production and the Methodology of Making Inventories of Mining Maps and Plans of Polymetallic Deposit of Pb, Zn, Cu in Banská Štiavnica after Nationalisation. Slovenská archivistika, Vol. XLVII, No 1, 2012, p. 28–48.

The State Central Mining Archives in Banská Štiavnica received from the enterprise Rudné bane n. p. in Banská Štiavnica a great volume of unorganized maps and plans from the period of 1946 – 1994 that had been inaccessible to researchers until then. During organizing the fond Rudné Bane Banská Štiavnica (RBBŠ), 2665 inventory items were processed and arranged into groups according to the content for the sake of easier searching for mine workings when they are studied. This tool, produced from the introduction to the inventory of RBBŠ, is appended with detailed descriptions of the production of groups of mine workings.

Archival science. Processing of mining maps, methodology. Shaft. Gallery. Floor. Lode.

RNDr. Július Ladziansky, Štátny ústredný banký archív, Radničné nám. 16, 969 00 Banská Štiavnica

1. Úvod

V zmysle § 12 a 13 dekrétu prezidenta republiky č. 100/1945 a § 1 a 17 vládneho nariadenia č. 6/1946 Zb. preniesol Československý štát od 1. 1. 1946 z majetkových podstát znárodnených podnikov a štátnych podnikov na Rudné bane a huty na farebné kovy, n. p., aj ložisko polymetalických rúd Banská Štiavnica. Týmto zaniklo Štátne banké riaditeľstvo v Banskej Štiavnici.

S účinnosťou od 1. 1. 1950 sa názov firmy Rudné bane a huty na farebné kovy, n. p., zmenil na Rudné bane, n. p., ktorého súčasťou sa stal aj závod Banská Štiavnica.

Hlavnou náplňou činnosti Rudných baní, n. p., závodu Banská Štiavnica bolo dobývanie, ťažba a úprava polymetalických Pb, Zn, Cu, (Au, Ag) rúd, vyhľadávanie nových rudných zásob, ich prieskum a príprava k dobývaniu.

Dôležitou organizačnou zložkou bankých závodov, ktoré vykonávali dobývanie, ťažbu, prieskum a prípravy na dobývanie nerastných surovín, bolo meračské oddelenie (MO) a geologické oddelenie (GO). Úlohou meračov bolo vykonávať všetky meračské práce v bani a na povrchu, vyhotovovať všetky druhy máp pre potreby závodu a geologického oddelenia. Geológovia do nich zakresľovali geologickú doku-

mentáciu, zhotovovali rôzne pozdĺžne, priečne rezy, vyznačovali hranice bilančnosti do dobývacích máp a iné. Podrobnejšie rozpísané to bude v ďalších častiach.

Tento príspevok je založený na štúdiu archívnych materiálov, ale aj na základe vlastných poznatkov autora tohto príspevku, ktorý v rokoch 1971 – 1994 pôsobil vo funkcii vedúceho geológa v závode. Má slúžiť ako pomôcka pre bádateľov, ktorí by sa zaoberali štúdiom materiálov zobrazujúcich posledný stav banských prác pred likvidáciou Rudných baní, n. p., závod Banská Štiavnica. Mapový materiál Rudných baní bol ako celok prevezený do Štátneho ústredného banského archívu (ďalej ŠÚBA) v Banskej Štiavnici v rokoch 1992 – 1999.

2. Triedenie a usporiadanie máp a plánov fondu Rudné bane Banská Štiavnica

Mapový materiál je súčasťou archívneho fondu Rudné bane Banská Štiavnica (ďalej RBBŠ).

Po ukončení banskej činnosti na závode Rudných baní boli postupne do ŠÚBA prevzaté materiály na archivovanie. Popri spisovom materiáli boli prevzaté aj mapy a plány.

Toto veľké množstvo banských a povrchových máp a plánov, ktorého počet predstavuje takmer 2 700 inventárnych jednotiek sa nachádza vo fonde RBBŠ. Vznikli takmer výlučne z činnosti meračského a geologického oddelenia, v malej miere technického oddelenia. Prevažnú časť zbierky máp tvoria originály, menej matrice a kópie máp a plánov, zhotovené svetlotlačou, prípadne iným spôsobom tlače.

Pri triedení a usporiadaní banských a povrchových máp a plánov fondu RBBŠ sme s určitými obmenami použili schému Dr. Františka Fialu z roku 1932, ktorá v základných rysoch vyhovuje z hľadiska prehľadnosti a jednoduchosti vyhľadania máp a plánov pre štúdium odbornou i laickou verejnosťou. Mapy a plány boli rozdelené do dvoch základných skupín:

- skupina A – pozostáva z banských máp a plánov fondu RBBŠ
- skupina B – tvoria ju povrchové mapy a plány fondu RBBŠ

Skupina A – táto skupina je rozdelená do 13 podskupín, ktoré predstavujú širšie komplexy v rámci skupiny A (podskupiny sú označované rímskymi číslicami). Tieto sú ďalej delené na oddelenia a sú systematicky zoradované podľa žíl, šácht, závodov a pod. V rámci oddelení mapy sú ďalej delené podľa ich obsahu a charakteru.

Skupina B – obsahuje povrchové mapy a plány. Rozdelená je tiež na 13 podskupín, ktoré sú označené rímskymi číslicami. Podskupiny sú ďalej delené na menšie časti podľa lokalít, obsahu a pod. Medzi mapami a plánmi Rudných baní Banská Štiavnica sa nachádzalo aj niekoľko máp a plánov z iných lokalít na Slovensku. Na niekoľko ich nebolo možné zaradiť k príslušným fondom, zaradili sme ich do tohto inventára pod názvami „*Iné lokality na Slovensku*“.

Pri zoradovaní máp skupiny A sme sa pridržovali niekoľkých zásad. Najprv sme zaradili mapy celého ložiska (geologické mapy a rezy, prehľadné banské mapy, súbory banských prehľadných máp a základnú banskú mapu). Tieto patria do *podskupiny I*.

Podskupina II obsahuje podrobné mapy celého ložiska v sekciách M 1:200 – obzorové mapy. Tieto sú zoradené podľa príslušných šácht od juhu na sever do oddelení (šachta Maximilián, Michal, Nová, Zigmund, Emil, Ferdinand a František).

Podobne je spracovaná *podskupina III.* – podrobné mapy M 1:200 – komíny. Roztriedené sú do oddelení podľa šácht od juhu na sever (ako pri obzorových mapách), ďalej sú rozdelené v jednotlivých oddeleniach podľa žíl a tieto ešte podrobnejšie vo vertikálnom smere podľa obzorov v smere od povrchu do hĺbky. Žily sú zoradené od západu na východ. Na každej žile je samostatne zhotovená dobývacia mapa. Tieto sú na maticiacich zrolované v tubách. Ďalším veľkým súborom máp sú mapy rudných blokov v M 1:200, ktoré sú v *podskupine V. a VI.* Sú zoradené po žilách od západu na východ, podľa revírov od južného po severný a výškovo po obzoroch smerom od povrchu do hĺbky.

Ostatné banské mapy sú zoradené podľa šácht od juhu na sever a podľa charakteru mapy.

Takýto spôsob zoradovania máp a plánov sme považovali z odborného hľadiska za prehľadnejší pre bádateľov, preto sme vôbec nebrali do úvahy chronológiu vyhotovenia máp.

Prehľad o skupinách, podskupinách a oddeleniach banských a povrchových máp a plánov poskytuje „*Schéma usporiadania máp fondu RBBŠ*“, ktorá je uvedená v skrátenej podobe, nakoľko úplná schéma je veľmi rozsiahla. Úplná schéma sa nachádza v úvode vypracovaného inventára RBBŠ. V tejto schéme sú podrobne rozčlenené aj podskupiny na oddelenia.

Schéma usporiadania banských máp fondu RBBŠ

- A. Banské mapy polymetalického ložiska Banská Štiavnica
 - I. Celkové prehľadné mapy
 - II. Podrobné mapy celého ložiska v sekciách M 1:200. Obzorové mapy s geologickou dokumentáciou
 - III. Podrobné mapy celého ložiska. Súbor komínov s geologickou dokumentáciou v M 1:200
 - IV. Dobývacie mapy ložiska v M 1:1 000 (zrolovaní v tubách)
 - V. Súbor máp rudných blokov v M 1:200 (číslovanie blokov od 1. 1. 1986)
 - VI. Súbor máp rudných blokov v M 1:200 (číslovanie blokov do 1. 1. 1986)
 - VII. Mapy banských úsekov
 - VIII. Vetracie mapy
 - IX. Úrazy
 - X. Technologické postupy razenia banských diel
 - XI. Dobývacie priestory
 - XII. Triangulačné siete
 - XIII. Iné

- B. Povrchové mapy a plány
 - I. Baníctvo
 - II. Úpravníctvo
 - III. Hutníctvo
 - IV. Prevádzkové stavby a iné objekty
 - V. Obytné budovy
 - VI. Vodohospodárske mapy

- VII. Situačné plány
- VIII. Katastrálne mapy
- IX. Základná mapa povrchu dobývacieho priestoru Banská Štiavnica v M 1:1000
- X. Výškopisné mapy dobývacieho priestoru Banská Štiavnica v M 1:1 000
- XI. Účelové mapy
- XII. Rôzne
- XIII. Harmonogramy, schémy, diagramy a klady listov máp

Nakoľko je máp a plánov v tomto fonde veľké množstvo, bolo nutné ich rozčleniť do vecných skupín. Rozčlenené boli podľa revírov, šácht a tiež podľa ich charakteru.

3. Vypracovanie inventára

Inventár máp a plánov fondu RBBŠ obsahuje mapy a plány z obdobia rokov 1946 až do ukončenia prevádzky Rudných baní v Banskej Štiavnici v roku 1994.

Vo veľmi malej miere sú do inventára zahrnuté aj mapy a plány, ktoré nevznikli na závode Rudných baní, ale sa tam nachádzali. Pre tieto nebolo možné zhotoviť samostatný inventár, preto boli zaradené do fondu RBBŠ. Sú inventarizované v príslušných podskupinách, v oddeleniach ako iné lokality na Slovensku.

Hlavnú časť inventára predstavujú banské mapy, menej povrchové mapy a plány. Banské mapy si vyžadujú aspoň základné odborné vedomosti a znalosť odbornej terminológie. Nie vždy je na mape uvedený jej názov, prípadne nevystihuje účel mapy, pre ktorý bola vyhotovená. Vtedy je potrebné uviesť názov podľa obsahu a účelu. Často je potrebné s problémami určiť presnú lokalizáciu diel na mape.

Inventár máp a plánov fondu RBBŠ obsahuje 2 665 inventárnych jednotiek (4 291 listov máp a plánov). Z toho inventár banských máp pozostáva z 2 394 inventárnych jednotiek (3 967 listov) a inventár povrchových máp a plánov z 271 inventárnych jednotiek (324 listov). Za inventárnu jednotku sme považovali mapu ako celok. Väčšinou je to jeden list. V tomto fonde je však veľa prípadov, že je mapa ako celok na viacerých listoch. V takom prípade označujeme mapy (i. č./ 1,2 atď.). Takýto prípad sa vyskytuje hlavne pri obzorových geologických mapách M 1:200, ale aj pri prehľadných mapách a dobývacích mapách, alebo pri súboroch rezov, ktoré sú z tej istej oblasti a tvoria jeden organický celok. Ak sme zachovali rovnakú mapu vo viacerých exemplároch, nepovažovali sme každú mapu za samostatnú inventárnu jednotku. Je z nej len jeden inventárny záznam, v ktorom je uvedený počet zachovaných exemplárov.

Prvý záznam v inventári je inventárne číslo. Číslovanie začína číslom 1 a končí číslom 2665. Ďalším údajom v inventárnom zázname je rok vzniku mapy. Tento údaj nie je možné vždy presne určiť. Pokiaľ nie je na mape uvedený, pokúsili sme sa ho určiť na základe spôsobu vyhotovenia mapy, rukopisu autora, znalostí o postupe banských prác a pod. Takto určené časové obdobie vzniku mapy sme uviedli v zátvorkách. Pri prehľadných, dobývacích, obzorových a niektorých ďalších mapách, ktoré sa postupom banských prác dopĺňali, uvádzame podľa ročných odobierok vyznačených na mape časové rozpätie rokov.

Ďalším údajom po roku vzniku je signatúra mapy (evidenčné číslo). Za základ starej signatúry sa považujú evidenčné čísla bansko-meračskej dokumentácie, ktoré

sa začali používať v 50. rokoch 20. storočia, po vzniku Rudných baní, n. p. Ostatné čísla v starej signatúre, ktoré sa nachádzajú na mapách, uvádzame v zátvorkách.

Mapy a plány sú uložené v 5 zásuvkových mapových skrinách. Ukladacie jednotky sú označené tak, že čísla mapových skriň sú označené arabskými číslami, ktoré sú lomené číslami zásuviek.

Názov mapy nie je vždy zhodný s pôvodným názvom dokumentu, ale vychádza viac z toho, čo mapa znázorňuje a za akým účelom bola zhotovená.

Za názvom mapy sme vždy uviedli či sú banské diela, prípadne plány zakreslené v pôdoryse, pozdĺžnom alebo priečnom reze, náryse, či bokoryse. Tieto údaje dopĺňajú predstavu o mape a jej použiteľnosti.

Ďalším údajom inventárneho záznamu je meno autora. Na mnohých mapách hlavne banských prehľadných a obzorových je autorov viac, lebo záležalo na tom, ktorý merač bol domerovať a vynášal namerané údaje do mapy, prípadne ktorý geológ zhotovoval geologickú dokumentáciu. V zátvorkách sú doplnené krstné mená a tituly autorov máp. Na niektorých mapách nie sú uvedení menovite autori, ale kolektív pracovníkov MORB (meračské oddelenie Rudných baní). Mapy a plány, na ktorých nie je uvedený žiadny autor, sme označili skratkou b. a. (bez autora).

Za menom nasleduje údaj o rozmere mapy. Prvé číslo znamená dĺžku, druhé šírku mapy. Pri súbore máp, alebo mapách skladajúcich sa z viacerých listov je za rozmerom mapy uvedený počet listov, prípadne exemplárov.

Dôležitým údajom o mape v inventárnom zázname je mierka. Najčastejšie je mierka číselným pomerom, ale na mapách v mierkach M 1:5000, 1:2000 a 1:1000 je spravidla aj kreslená mierka v metroch. Ak mierka na mape alebo pláne uvedená nie je, v zázname je to označené ako b. M (bez mierky). Za mierkou sú uvedené údaje o spôsobe vyhotovenia mapy a plánu. Údaje nás informujú o tom, či ide o rukopis, kópiu, svetlotlač, fotokópiu, matricu, alebo či je mapový dokument kolorovaný alebo nie, či obsahuje legendu, ktorá má pre čítanie mapy často veľký význam. Ako posledný údaj uvádzame, v akom fyzickom stave je mapa (poškodenie, podlepenie, reštaurovanie a pod.).

K inventáru sú vypracované nasledujúce registre:

Menný register je register autorov máp a plánov.

Miestny register zahŕňa všetky lokality, ktoré banské a povrchové mapy a plány obsahujú.

Vecný register sme prispôbili špecifickosti inventarizovaných dokumentov. Hlavný dôraz sme kládli na banské diela, zakreslené na mapách (šachty, štôlne a pod.). Pri povrchových mapách a plánoch je dôraz kladený na technologické zariadenie, objekty, vodné diela, situačné plány, katastrálne mapy a pod. Pri jednotlivých položkách je uvedený aj zemepisný názov lokality.

4. Spôsob evidencie máp a plánov v závode Rudné bane

Skôr, než pristúpime k opisovaniu jednotlivých druhov máp, uvedieme spôsob evidencie máp založený na MO Rudných baní v 50. rokoch 20. storočia. Boli založené inventárne zoznamy banskomeračskej dokumentácie, ktoré boli vyhotovené už z existujúcich máp a potom boli priebežne dopĺňané. Pre prehľadnosť boli rozdelené do nasledovných skupín:

Hlavné skupiny:

- A** – všetky mapy vyhotovené Meračským, resp. Geologickým oddelením závodu
- B** – mapy a plány získané od cudzích podnikov, resp. závodov
- C** – mapy technicko-hospodárske, topografické a iné evidované ÚSGK¹
- D** – zápisníky, výpočty, hlavné úlohy, vytyčovacie plány atď.
- E** – kontroly, príkazy, odobierky, evidencie pôdy atď.

Tieto skupiny boli ďalej rozčlenené na podskupiny, ktoré sú podrobne uvedené v archívnej pomôčke.

Priklad pre evidenčné číslo:

BŠ – A1.1

BŠ – závod Banská Štiavnica

A hlavná skupina

A1 podskupina

1 poradové číslo, v každej podskupine od jednotky

Po tejto informácii pristúpime k opisu jednotlivých druhov máp, ktoré boli vyhotovené alebo používané na závode Rudné bane Banská Štiavnica.

5. Druhy bankských máp

5.1. Základná bankská mapa

Ako základ všetkých bankských máp slúži *základná bankská mapa*, vyhotovovaná v M 1:1000. V 50. rokoch bola vyhotovovaná na výkrese (rysovacom papieri), neskôr bol nahradený výkresom podlepeným kartónom, ktorý čiastočne zabraňoval zrážanlivosti papiera. V 60. rokoch bol tento materiál nahradený výkresom podlepeným hliníkovou fóliou (kovolisty), ktorá zrážanlivosť maximálne znižovala. Mapa obsahuje všetky základné údaje, ktoré bankská mapa musí obsahovať.²

Podklad pre vyhotovenie sekčných listov základnej banskej mapy v M 1:1000 je štátna mapa M 1:5000, ktorá obsahuje 16 listov mapy M 1:1000. Každá mapa M 1:1000 má svoje číslo, ktoré bolo sekčnému listu určené v rámci dobývacieho priestoru. Pre prehľadnosť je zhotovený klad listov základnej banskej mapy s členením podľa mierok, napr.:

5 – 8 (M 1:5000)

5 – 8 – A, B, C, D (M 1:2000)

5 – 8 – A – a, b, c, d (M 1:1000)

5 – 8 – A – a (1 – 25) (M 1:200)

Na základnej banskej mape sú vykreslené všetky bankské diela v rozsahu súradnicového systému v rôznych výškových horizontoch. Toto je možné preto, že žilné štruktúry, po ktorých sú vedené bankské diela majú úklon 45° – 80°, výnimočne až

¹ ÚSGK – Ústredná správa geodézie a kartografie

² Súradnicový systém, meračské body, nadmorské výšky meračských bodov, označenie ročných odobierok (ročné štuфы), profily bankských diel (horizontálnych) a pod.

90° a viac stupňov a jednotlivé horizonty sa len ojedinele prekrývajú. Vzhľadom na úklon žíl je možné vykresľovať medzi horizontmi aj komíny, ktoré ich spájajú.

Základná banská mapa sa dopĺňala po každom meraní, vypočítaní súradníc meračského bodu, ktorý bol stabilizovaný v banských dielach. V 50. rokoch boli premerané všetky prístupné banské diela (aj staré), ktoré boli tiež dokreslené do základnej mapy.

5.2. Prehľadné banské mapy

Zlúčením sekcií základnej banskej mapy do väčších celkov sa vyhotovovali *prehľadné banské mapy* v *M 1:1000*. Vzhľadom na veľký rozsah ložiska sú tieto tiež rozdelené na sekčné listy. Obsahujú tie isté údaje ako základná banská mapa. Pretože prehľadné mapy tejto mierky sa používali už aj pre prevádzkové účely a projektovanie geologicko-prieskumných prác, vyhotovovali sa vo forme matric.³ Pre ďalšie využívanie sa z týchto matric vyhotovovali svetlotlače⁴ vždy podľa potreby jednotlivých útvarov Rudných baní (geologicko-meračský odbor, technický útvar, útvar bezpečnosti práce a pod.). Svetlotlače sa podľa potreby kolorovali. Nakoľko kópie získané svetlotlačou sú málo trvácne (pôsobením svetla vyblednú), v prípade potreby trvácnejších kópií sa mapy dávali rozmnožovať inou reprodukčnou technikou (napr. zinkotlač) organizáciám vybavených takouto technikou.

Najväčšiu trvácnosť však majú práve matrice na plátne, preto aj v prípade existencie kópie ich uchováваме.

Vzhľadom na to, že smerný dosah žilných štruktúr, po ktorých sú razené banské diela, dosahuje až 6 km a smer týchto štruktúr je SSV – JJZ, boli tomu prispôbené aj sekcie máp a bol upravený súradnicový systém, ktorý nie je totožný s okrajmi máp.

Prehľadné banské mapy *M 1:1000* sú podkladom aj pre zhotovenie účelových máp, ku ktorým okrem iného patria aj *obzorové štruktúrne mapy* v *M 1:1000*. Tieto mapy obsahujú všetky údaje ako prehľadná mapa, ale sú doplnené o geologickú situáciu. Každá mapa zobrazuje jeden obzor, do ktorého je prekreslená geologická situácia z obzorových máp *M 1:200* v rozsahu možnosti, nakoľko sa jedná o podstatné zmenšenie. Mapy však obsahujú priebeh žíl, ich zrudnenie, smer a sklon žily, tektoniky, výtoky vôd, okolité horniny, poruchové pásma, prípadne aj vyznačenie hraníc rudných stĺpov a rudných blokov. Originály boli kreslené na pauzovací papier a podľa potreby sa zhotovovali kópie, ktoré sa kolorovali. Tieto mapy sme v zbierke máp uchovávali len ojedinele, ale kompletne sa nachádzajú v „Základných výpočtoch zásob“ vo fonde RBBŠ.

Ďalší druh banskej mapy veľmi často používaný pre potreby banskej prevádzky je *prehľadná banská mapa* v *M 1:2000*. Zostrojená je spojením a zmenšením niekoľkých sekcií prehľadnej banskej mapy *M 1:1000*.

Mapa *M 1:2000* je zhotovená na 3 listoch. Obsahuje všetky základné údaje, ale na menšom počte listov. Zhotovená bola tiež na pauzovacom plátne (modrák). Kópie boli vyhotovované podobne ako u mapy *M 1:1000*. Pre potreby závodu a oddelení sa

³ Pre zabezpečenie trvanlivosti týchto máp sa nevyhotovovali na obyčajnom pauzovacom papieri, ale na pauzovacom plátne (tzv. modrák).

⁴ Do začiatku 70. rokov vyhotovované suchou cestou pomocou čpavku, potom mokrou cestou vo vývojke na svetlotiskový papier Diazid.

používala častejšie ako prehľadná mapa M 1:1000. Bola základnou mapou pre vyhotovenie „Plánu otvácky, prípravy a dobývania“ (ďalej POPD), ktorý sa spracovával každý rok. Slúžila ako podklad pre ostatné čiastkové projektové úlohy, havarijný plán, vetracie mapy a pod.

Na dvoch listoch je zhotovená *prehľadná banská mapa v M 1:5000*, ktorá zobrazuje banské diela v celom dobývacom priestore ložiska Banská Štiavnica Pb, Zn, Cu (Au, Ag). Pre zachovanie trvácnosti je vyhotovená tiež na pauzovacom plátne (modrák). Oproti prehľadnej mape M 1:2000 táto obsahuje aj banské diela neprístupné, ktoré boli prenesené zo starých banských máp. Tvorí preto ucelený obraz o banskej činnosti v tejto oblasti. Obsahom je táto mapa podrobná, nie je však taká presná ako mapy M 1:1000 a 1:2000. Nie sú na nej vykreslené meračské body, profilácia banských diel (banské dielo je zobrazené jednou čiarou), nie sú uvedené označenia (pomenovania) komínov a pod. Vyhotovené kópie boli podľa potreby kolorované. Toto sa týka chodieb (obzorov). Každý obzor má (podľa schémy farieb) určené číslo farby zo škály farieb súpravy Technicolor (Colorama). Po vyfarbení je jasné, o ktorý obzor a akú výškovú úroveň ide. Osoba neznalá pomerov ložiska by sa na nevyfarbenej mape nevedela orientovať.⁵

Na prehľadných mapách M 1:2000 a 1:5000 sú na okrajoch listov vyznačené línie priečnych rezov ložiskom. Priečne rezy budú popísané samostatne.

5.3. Podrobné obzorové mapy

Pre potreby geológov sa zhotovovali súčasne so základnou mapou M 1:1000 aj *obzorové mapy v M 1:200*. Geológ do nich vykresľoval geologickú stavbu zistenú a zdokumentovanú priamo na pracovisku.

Mapy M 1:200 sú odvodené zo základnej banskej mapy M 1:1000. List mapy M 1:1000 je rozdelený na 25 listov mapy M 1:200. Sekčné listy obzorovej mapy M 1:200 obsahujú všetky známe a potrebné údaje o banskej činnosti. V zakreslených banských dielach vo veľkej mierke (1 cm = 2 m) je najdôležitejšie vykreslenie geologickej situácie. Mapa znázorňuje priebeh žíl, okolité horniny, tektonické línie, drobnú tektoniku, výtoky vôd, ako aj stabilizáciu meračských bodov, ich čísla, nadmorskú výšku, vyznačenie výstuže banských diel, lokalizáciu miesta odberu zásekových vzoriek pre chemické rozborov, ich popis a výsledky chemických rozborov, lokalizáciu vzoriek pre hmotnú dokumentáciu a i. Kolorovanie geologickej situácie bolo vykonávané podľa legendy pre značenie jednotlivých druhov hornín, žilných štruktúr a tektonických pásiem. Na žilách, kontaktoch hornín, tektonických poruách, ale aj drobnej tektoniky je vykreslený a popísaný smer a sklon meraných predmetných plôch.

Pre dôkladnejšie poznanie typov hornín a žilných štruktúr, je v mape pre predmetné časti okrem farebného zobrazenia vyhotovený aj podrobný popis. Pri výtokoch vody (ak to bolo možné) je uvedená výdatnosť výtoku. Ku všetkým popisom sú od miesta dokumentácie na mape vykreslené bodkované vynášacie čiary. Vynášacími čiarami sú označené aj miesta odberov vzoriek. Pre orientáciu uvádzame príklad popisov vzoriek:

⁵ V ŠÚBA sa nachádza 1 exemplár vyfarbenej kópie podlepenej plátnom.

1. – Zásakové vzorky pre chemické analýzy:⁶

18538

$$\frac{1,20}{1,38-3,05-0,15-0,12-35,27}$$

kde

18538

$$\frac{m (\text{hrúbka} - \text{zily})}{\text{Pb} (\%) - \text{Zn} (\%) - \text{Cu} (\%) - \text{Au} (\text{gr} / \text{t}) - \text{Ag} (\text{gr} / \text{t})}$$

Veľa vzoriek nie je analyzovaných na Au a Ag, preto sú v menovateli uvedené len Pb, Zn a Cu. V 50. rokoch bolo číslovanie vzoriek označované podľa čísla rudného bloku, napr.

Z-ŠH1
15

kde horné číslo určuje číslo bloku a dolné poradové číslo vzorky na bloku. Čísla blokov budú vysvetlené v ďalších častiach tohto príspevku.

Všetky zásakové vzorky sú evidované v knihe zásakových vzoriek, kde je uvedená ich presná lokalizácia od meračských bodov na jednotlivých obzoroch, dĺžka záseku, ktorá je obyčajne väčšia ako hrúbka žily, geologický náčrt záseku, dátum vysekania záseku, meno vzorkára a tiež výsledky analýz.

2. Vzorky pre hmotnú dokumentáciu:

BŠ
152

kde horný údaj je skratka závodu Banská Štiavnica a dolné číslo udáva poradové číslo vzorky. Tieto vzorky a ich miesta odberov sú evidované v knihe vzoriek pre hmotnú dokumentáciu.

Na závode Rudných baní v Banskej Štiavnici realizoval prieskumné úlohy aj Geologický prieskum Spišská Nová Ves, ktorý si vykonával geologické mapovanie a sčasti aj meračské práce sám. Tým bolo spôsobené, že aj označovanie zásakových vzoriek malo inú formu:

⁶ Ručne vysekaný zárez do žilnej štruktúry, prípadne horniny, ktorý má zabezpečiť reprezentatívnu vzorku pre chemický rozbor na sledované prvky. Predpísaný rozmer záseku bol určený na 3 cm × 10 cm × dĺžka záseku (hĺbka × šírka × dĺžka).

BŠT
100

napr., kde BŠT znamená, že vzorka bola odobratá na Terézia žile v Banskej Štiavnici. Uvádzať, že vzorka je z Banskej Štiavnice bolo potrebné, aby nedošlo k zamene, lebo analýzy sa vyhotovovali v laboratóriu v Turčianskych Tepliciach.

Na každom sekčnom liste sú uvedené základné meračské údaje, ako súradnicový systém, tabuľka polohy listu v mape M 1:1000, klad listov odvodený z M 1:5000 (napr. 5-8-A-a/1), (ktorý už bol popísaný), tabuľka s údajmi o vyhotovení listu (autor, dátum a pod.), nákras magnetickkej deklinácie (odklonu magnetického severu od zemepisného o 4,5°).

Poradové čísla obzorových máp M 1:200 v inventári sú v poradí ako mapy pribúdali v evidencii, to znamená, že z pohľadu obzorových máp sú tieto chaotické. Preto v 60. rokoch boli vypracované ako pomôcky prehľady v M 1:5000 pre každý obzor samostatne. Tieto prehľadné mapky slúžia na rýchle vyhľadanie toho-ktorého listu mapy M 1:200.

Prehľad pozostáva zo základných banských máp M 1:1000 s príslušným číslom tejto mapy. List mapy M 1:1000 je rozdelený na 25 listov mapy M 1:200. Poloha listu je uvedená na každej mape v prehľadnej tabuľke a tiež na okraji mapy vo forme zlomku.

Napr. $\frac{40}{16}$,

kde 40 je číslo listu základnej banskej mapy v M 1:1000 a 16 poloha listu v M 1:200 v rámci príslušnej mapy M 1:1000. Čísla máp M 1:1000 sú interné a konkrétne číslo listu základnej mapy 40 zodpovedá číslu 5-8-B-b topografickej mapy M 1:5000.

Do prehľadu sa postupne schematicky zakresľovali banské diela zo sekčných listov M 1:200. Sekčné listy sú číslované postupne ako vznikali a ich číslo je v prehľade uvedené v krúžku. Aj napriek tomu, že sa jedná o prehľadnú mapu malej mierky, ponúka pomerne podrobnú, aj keď schematickú mapu, ktorá okrem uvedeného obsahuje aj meračské body, pomenovanie žíl, šácht a lokalizáciu podzemných vrtov (vykreslených v celej dĺžke) a ich názov. Zhotovené mapy M 1:200 sú v prehľade podfarbené žltou farbou.

Takto boli zhotovené prehľady pre všetky obzory, štôlne a väčšinu medziobzorov na ložisku. Bez nich by bolo vyhľadanie konkrétnej mapy veľmi náročné (napr. obzorová mapa M 1:200 pre 12. obzor šachty Michal pozostáva z 291 listov).

Z obsahu obzorových máp M 1:200 sme ešte nespomenuli profily plytkých podzemných vrtov.⁷ Vrtanie bolo vykonávané na jadro s vodným výplachom. Vrtalo sa s rôznymi úklonmi (horizontálne, dovrchné, úpadné) – podľa predpokladaného sklonu žily, na ktorú sa vrtalo. V mape M 1:200 sú tieto vrty zakreslené v priemete na horizontálnu rovinu, to znamená, že dĺžka vrtu v nákrese je zredukovaná. Profil

⁷ Vrty slúžili na overenie priebehu žíl v nadloží a podloží, overovanie a zisťovanie nových žilných štruktúr a pod.

vrtnu je zakreslený s geologickou dokumentáciou, prípadne s vyznačením úsekov vrtnov, z ktorých boli odobraté vzorky pre chemické analýzy a ich označením spôsobom, ktorý už bol popísaný. Pri každom vrte je uvedený jeho názov, skutočná dĺžka, sklon a smer. Názov vrtnu (jeho symbol) obsahuje názov šachty, žily a poradové číslo vrtnu.

Príklad označenia názvu vrtnu:

Mi-B-V-18, kde

Mi – šachta Michal

B – žila Bíber

V – vrt

18 – poradové číslo

Z každého realizovaného plytkého podzemného vrtnu bol vyhotovený samostatný geologický profil vrtnu v M 1:50. Profil vrtnu obsahuje údaje o vrtaní (začiatok a koniec vrtania, smer a sklon vrtnu, typ vrtacej súpravy, vrtmajster a i.), geologickú dokumentáciu, dĺžku návrtov, výnos jadra, vzorkovanie jadra, výsledky chemických analýz, popis hornín a žilných štruktúr a i. Tieto profily nie sú súčasťou zbierky máp, ale sa nachádzajú ako súčasť spisového materiálu. Originál vrtného profilu je kreslený na svetlotlačou zhotovenom podklade.

5.4. *Mapy komínov*

Banské diela, ktoré slúžia na vertikálne presledovanie žilných štruktúr, prepojenie obzorov medzi sebou, vertikálne ohraničenie dobývacích blokov, na dopravu materiálu, fárание baníkov, vetranie medzi obzormi, nazývame komínmi. Ich sklon sa pohybuje od 45° do 90°. Sú pre ne vyhotovované *mapy komínov* v M 1:200. Tieto mapy obsahujú všetky údaje ako obzorové mapy M 1:200.

Miesto založenia a vyústenia komína je vyznačené aj na obzorových mapách M 1:200 a prehľadných mapách M 1:1000 a M 1:2000.

Množstvo komínov, ktoré sa na ložisku razili, bolo potrebné nejakým spôsobom označiť alebo pomenovať. Ešte v 70. rokoch 20. stor. sa používal starý spôsob, pri ktorom sa na úsekoch komíny číslovali podľa polohy *od hlavného prekopy* na obzore, ako napr. 1.-x. južný komín, 1.-x. severný komín, prípadne komíny dostávali mená *podľa baníkov* (Heinz, Hauser), *mená svätých* (Margita, ...), *krstné mená* (František, Karol, Ján ...), *názvy podľa minerálov* (Ametyst komín, Barytový komín, ...), *podľa účelu* (Vetrací, Fárací, Výtahový ...). V 80. rokoch sa začalo používať označovanie komínov *poradovým číslom*, napr. K-18, kde K je len označenie, že ide o komín. Neskôr pre lepšiu orientáciu sa udával aj *symbol žily* (K-T-25), t. j. komín na žile Terézia, číslo 25. K 1. 1. 1986, keď došlo k úplnému prečíslovaniu rudných blokov, sa začala používať aj nová symbolika označovania komínov.

Napr.: K – T – 2/3,

kde **K** – komín

T – žila Terézia

2 – 2. obzor

3 – číslo komína

Mapy komínov boli tak isto ako ostatné mapy vyhotovené MO Rudných baní evidované a zapísané v inventárnom zozname bansko-meračskej dokumentácie (podľa už uvedeného prehľadu evidencie bansko-meračskej dokumentácie). Súčasťou listu komína je aj malý výsek horizontálnej mapy v M 1:200 so súradnicami.

5.5. Dobývacie mapy ložiska

Ďalším veľmi dôležitým druhom banských máp sú dobývacie mapy. Boli zhotovené vo viacerých mierkach. V 40. a 50. rokoch sa vyhotovovali v M 1:500. Mapy však boli rozmerovo veľmi veľké (dĺžka mapy až 3–4 m).⁸ V 50. rokoch sa upustilo od konštrukcie máp v tejto mierke a začali sa vyhotovovať v M 1:2000 a v M 1:1000.

Základom pre zhotovenie dobývacej mapy je zhotovenie pozdĺžneho rezu žily. Tieto rezy boli konštruované v jednotlivých mierkach ako priemet banských diel na zvislú premietaciu rovinu. Premietacia rovina je rovnobežná s hlavným smerom zobrazovanej žily.

V takto zhotovenom pozdĺžnom reze sú zakreslené všetky banské diela (šachty, chodby, komíny, ich popis, meračské body, vyrúbané priestory, výšková sieť a pod. Pre každú žilu je vyhotovovaný samostatne ako originál na pauzovacom plátne.

Aby sme mohli hovoriť o dobývacích mapách, je potrebné, aby bola k pozdĺžnym rezom zhotovená ďalšia mapa. Je to mapa, na ktorej sú vykreslené na základe bilančnosti vzoriek rudné stĺpy.⁹ Tieto rudné stĺpy boli delené na menšie časti – rudné bloky. Hranice rudných blokov vymedzovali obzorové chodby vo vertikálnom smere a v horizontálnom smere to boli vyrazené komíny medzi obzormi. Ak komíny neboli vyrazené, rozblokovanie bolo zhotovené v horizontálnom smere v dĺžkach určených na cca 40 – 60 m. Takto sa rozdelil celý rudný stĺp. Na tejto mape sú vyznačené ďalšie potrebné údaje o bloku, a to číslo rudného bloku (označenie), množstvo geologických zásob na bloku, symbol kategórie zásob. Tieto údaje budú podrobnejšie rozpísané pri mapách rudných blokov v M 1:200.

Súťažou týchto dvoch matric vznikli dobývacie mapy rudných žíl. Dobývacie mapy v M 1:2000 slúžili pre orientáciu a podávali základné informácie a prehľad o dobývaní žily. Dobývacie mapy v M 1:1 000 už splňajú podmienky, ktoré vyžaduje banská prevádzka.

Slúžili ako podklad pre plánovanie dobývacích prác na ložisku. Mapa sa dopĺňala štvrťročne. Vyrúbaný priestor bol vyznačený šrafovaním s uvedením štvrťroku, v ktorom bola príslušná časť dobývky vyrúbaná. Pre potreby prevádzky, zhotovovanie projektov, plánu otvárania, prípravy a dobývania boli z matric zhotovované kópie svetlotlačou, prípadne inou reprodukčnou metódou, podľa potreby trvácnosti kópie (svetlotlač na svetle vybledne). Pri zhotovovaní projektov a POPD do dobývacích máp boli zakresľované všetky projektované práce (prieskumné – chodby, komíny, prípravné – chodby, predstihové komíny, komíniky, vstupné chodby z komínov do dobývok, ochozné (obchádzkové) chodby a prekopy na žilu, presýpacie komíniky a pod.), plánovaný postup rúbania, ale aj spôsob ovetrávania pracovísk. Je nutné pri-

⁸ Niektoré z týchto máp obsahovali okrem zobrazenia chodieb, komínov, rozblokovania rudného stĺpa a postupu rúbania bloku aj výsledky analýz zo zásekových vzoriek.

⁹ Rudné stĺpy znázorňujú priebeh bilančných zásob na jednotlivých žilách v horizontálnom aj vertikálnom smere.

pomenúť, že premietnutím banských diel z prehľadnej banskej mapy na zvislú rovinu bolo spôsobené, že vzdialenosť obzorov na dobývacej mape je menšia, ako je vzdialenosť obzorov po úklone žily. V horizontálnom smere nie je na dobývacej mape zohľadnené zakrivenie chodieb. Popis korekcie dĺžok bude popísaný pri výpočtoch rudných zásob na jednotlivých rudných blokoch.

5.6. Číslovanie rudných blokov na závode Rudné bane Banská Štiavnica

Do roku 1986 bolo číslovanie blokov vykonávané spôsobom, ktorý už prestal byť prehľadný, pretože podstatne stúpol počet rudných blokov (cca 900).

Na príklade uvidíme spôsob číslovania blokov do 1. 1. 1986:

<u>Príklad:</u>	M	T	- 20
	šachta	žila	číslo bloku

Na prvom mieste je uvedený symbol šachty:

šachta: **M** – Maximilián
Mi – Michal
Z – Zigmund
E – Emil
B – Bránik (Ferdinand)
F – František

Ďalší symbol označuje názov žily:

žila: **T (TH)** – Terézia hlavná
TN – Terézia nadložná
P – Plošná
R – Róžka
B – Bíber hlavná
BP – Bíber podložná
BN – Bíber nadložná
Mi – Michal
Vi – Viliam
ŠH – Špitaller hlavná
ŠP – Špitaller podložná
ŠD – Špitaller diagonálna
ŠN – Špitaller nadložná
ŠN II. – Špitaller 2. nadložná
ŠNp – Špitaller nadložná protiklonná
GP – Grüner podložná

Posledným údajom je číslo bloku. Pridelovanie čísel jednotlivým rudným blokom nebolo systematické podľa ich polohy, ale čísla boli pridelované podľa toho, v akom poradí boli zásoby na bloku vypočítané. Preto sú tieto na niektorých žilách značne poprehadzované.

Chaotické usporiadanie čísel blokov na žilách spôsobovalo problémy v hľadaní blokov na dobývacích mapách (pozdĺžnych rezoch žilami v M 1:1000, 1:2000). To bola hlavná príčina, prečo došlo k prepracovaniu celého systému označovania rudných blokov. Toto bolo urobené k 1. 1. 1986 a zohľadnené už v *Základnom výpočte*

zásob ložiska Banská Štiavnica Pb, Zn, Cu so stavom k 1. 1. 1986. Toto zdanlivo komplikované označovanie blokov však už na prvý pohľad dáva všetky potrebné informácie o lokalizácii a polohe rudného bloku.

Príklad označenia blokov po Výpočte zásob od 1. 1. 1986:

2 – OTO – 51 – 17
revír žila obzor – pozícia por. č. bloku

Revír:

Ložisko Banská Štiavnica bolo rozdelené na 3 banské revíry. Označujeme ich arabskými číslami.

- 1 – JBR (južný banský revír – Maximilián šachta)
- 2 – CBR (centrálny banský revír – Nová, Michal, Emil, Zigmund, František šachta)
- 3 – SBR (severný banský revír – Ferdinand /Bránik/ šachta).

Žila:

Druhým symbolom označenia blokov je žila. Hlavné žilné štruktúry majú však aj nadložné a podložné odžilky, ktoré sú vyznačené pred alebo za symbolom žily. Ak je pred aj za symbolom žily **O**, ide o hlavnú žilu.

- napr.:
- OTO** – Terézia hlavná žila
 - 1TO** – Terézia 1. nadložná žila
 - 2TO** – Terézia 2. nadložná žila, atď.
 - OT1** – Terézia 1. podložná žila
 - OT2** – Terézia 2. podložná žila, atď.

Pre orientáciu uvádzame *označenie všetkých hlavných žíl v slede od západu na východ:*

- OOO** – Ochsenkopf
- OEO** – Mária Empfängnis
- OTO** – Terézia
- OPO** – Plošná
- ORO** – Róžka
- OBO** – Bíber
- OZO** – Metasomatické zrudnenie
- OMO** – Michal
- OVO** – Viliam
- OŠO** – Špitáler
- OJO** – Ján
- OGO** – Grüner

Obzor:

Vertikálnu polohu rudného bloku určuje údaj za symbolom žily. Prvé číslo (písmeno) určuje obzor (štôľňu) a druhé pozíciu bloku. Obzory sú označené arabským číslom alebo veľkým písmenom, obzory pod Dedičným obzorom (úroveň Voznickej dedičnej štôľne) sú označené rímskymi číslami.

Pre orientáciu uvádzame výpis všetkých obzorov, ktoré sa nachádzajú v symbolike rudných blokov.

Zoznam obzorov:

X – Xaver štôľňa

J – Juraj štôľňa

F – Ferdinand štôľňa

1 – 1. obzor

2 – 2. obzor

3 – 3. obzor

5 – 5. obzor

7 – 7. obzor

8 – 8. obzor

9 – 9. obzor

D – dedičný (12.) obzor – VDŠ (Voznická dedičná štôľňa)

I. – I. hĺbkový obzor

II. – II. hĺbkový obzor

III. – III. hĺbkový obzor

IV. – IV. hĺbkový obzor

V. – V. hĺbkový obzor

VI. – VI. hĺbkový obzor

Pozícia:

Číslo za symbolom obzoru určuje pozíciu rudného bloku nad obzorom.

1 – prvý blok nad obzorom

2 – druhý blok nad obzorom

Blok označený určitým symbolom obzoru sa nachádza vždy *nad* príslušným obzorom (nikdy nie pod), bez ohľadu na udanú pozíciu.

Poradové číslo bloku:

Posledným údajom v označení rudného bloku je jeho poradové číslo.

Hlavnými bodmi pre systém číslovania blokov sú hranice revírov. Číslovanie je od čísla **01**. V jednotlivých revíroch je číslovanie nasledovné:

Revír 1 (JBR) – číslovanie od hranici JBR s CBR do juhu.

Revír 2 (CBR) – číslovanie od hranici JBR s CBR, do severu po hranicu CBR so SBR.

Revír 3 (SBR) – číslovanie od hranici CBR so SBR do severu.

Pre úzko špecializovaných bádateľov sa v bádateľni nachádza ako pomôcka porovnávací tabuľka starého (do 1. 1. 1986) a nového (od 1. 1. 1986) číslovania rudných blokov. Ide o cca 1 200 máp rudných blokov, zoradených podľa inventárnych čísel v inventári RBBŠ.

5.7. Mapy rudných blokov

Popri dobývacích mapách v M 1:2000 a 1:1000 sú vyhotovené aj podrobné mapy rudných blokov v M 1:200. Obsahujú všetky údaje nutné pre výpočet zásob. Názov vytvoreného rudného bloku bol už podrobne popísaný.

Mapy rudných blokov, tak ako aj dobývacie mapy, sú konštruované ako priemety na zvislú rovinu. Tu však ide len o úseky chodieb dlhých cca 50 m, pričom niektoré bloky sú kratšie, ale niektoré dosahujú aj 70 m. Dĺžka bloku závisí okrem iného aj od priebehu rudného stĺpu, prípadne od vzdialenosti vyrazených komínov. Na sekčných listoch rudných blokov sú vykreslené pôdorysy obzorových chodieb daného úseku (pokiaľ sú vyrazené), orientované v súradnicovej sieti.

Úseky obzorových máp M 1:200 sú do máp blokov zakreslené kompletne so všetkými údajmi (geologická dokumentácia, meračské body, zásekové vzorky s výsledkami chemických analýz, ústia komínov, nadmorské výšky), okrem slovného popisu dokumentácie. Tak isto sú vykreslené aj komíny (ak boli vyrazené).

Pri chodbách je uvedený, o ktorý obzor prípadne medziobzor ide a pri komínoch je uvedený názov komína. Jedným zo základných údajov pre výpočet geologických zásob na bloku je jeho plocha. Plocha bloku je vymedzená bankskými dielami (obzorové chodby, komíny). Ak blok nie je ohraničený zo všetkých strán bankskými dielami, je plocha vymedzená predpokladanými hranicami. Vertikálne vzdialenosti tak môžu byť vzdialenosti medzi obzormi, prípadne podvesené bloky pod najnižším obzorom sa extrapolovali do hĺbky 50 m. V horizontálnom smere sa žila rozblokovala na dĺžku 50 m. Plocha okrajových blokov bola vymedzená podľa priebehu rudného stĺpa. Na základe bilančnosti žily sa mohli na jednotlivých rudných blokoch vymedziť nebilančné časti, ktoré sa do plochy bloku pre výpočet zásob nezaráтали. Bilančná plocha sa na sekčných listoch rudných blokov označovala písmenom **P**.

Pretože bloky sú zostrojené ako priemety bankských diel na zvislú rovinu a žila má sklon (cca 50 – 80°), dochádzalo ku skresleniu plochy bloku. Preto pri výpočte plochy bolo nutné používať redukčné koeficienty.¹⁰

Odmeraná plocha na sekčnom liste sa prepočítala s koeficientom, čím sa vypočítala skutočná plocha rudného bloku.

Pre výpočet množstva rudy na bloku sú potrebné ešte ďalšie údaje. Prvým údajom je priemerná hrúbka žily, ktorá sa vypočítala na základe zásekových vzoriek z bilančných častí žily. Ďalším údajom je objemová hmotnosť.

Množstvo rudy je počítané v kilotonách (kt). Dôležitými údajmi na bloku sú priemerné kovnatosti rudy. Sú udávané v percentách, alebo v g/t.¹¹ Priemerné kovnatosti sú vypočítané z analýz zásekových vzoriek. Z množstva rudy a kovnatosti je vypočítané množstvo kovov na rudnom bloku.

Všetky tieto údaje sú uvedené v tabuľkovej časti každého rudného bloku. Tá obsahuje aj prehľad autorov mapy bloku. Meračský podklad vyhotovoval merač,

¹⁰ Koeficient sa vypočítal ako pomer skutočnej výšky bloku po úklone a výšky bloku premietnutej na zvislú rovinu. Koeficient bol vždy väčší ako 1,0. Podobne sa vypočítal aj koeficient pre horizontálny smer, kde je to pomer skutočnej dĺžky bloku (aj so zakriveniami chodieb) ku dĺžke bloku premietnutej na sekčný list. Súčet koeficientov za desatinnou čiarkou dáva veľkosť redukčného koeficienta.

¹¹ Kovnatosť rudy na Pb, Zn a Cu v percentách, kovnatosť rudy na Au a Ag v gr/t.

geologicky mapoval a technické údaje vypočítal geológ a prekresľoval dokumentátor (kreslič).

Dôležitý údaj je aj *zaradenie bloku do kategórie zásob*. Zaradenie do kategórie záleží od ohraničenia bloku banskými dielami, presnosti výpočtu bloku zo zásekových vzoriek, prístupnosti bloku, atď. Kategórie zásob sú ešte uvádzané starým označovaním (kat. B, C₁, C₂). Podrobné podmienky začlenenia do kategórií je možné nájsť v textovej časti Základného výpočtu zásob Banská Štiavnica Pb, Zn, Cu (Au, Ag, S) stav k 1. 7. 1965 na strane 188 a 189.

Za označením kategórie sa udáva, či ide o blok bilančný alebo nebilančný.

C₁B – blok kategórie C₁ bilančný

C₁N – blok kategórie C₁ nebilančný

Mapa rudného bloku slúžila hlavne pre zakresľovanie postupu rúbania, odobierky rúbania, ale aj pre plánovanie dobývacích prác. Odobierky sa vykonávali každý mesiac, alebo v priebehu mesiaca pri ukončení rúbania. Merač zameral vyrúbanú plochu, geológ zameral a vypočítal priemernú hrúbku dobývky a žily (z toho vypočítal znečistenie), dokumentoval každý vyrúbaný pás a zhotovoval nákres dobývky.

Každá mesačná odobierka je na mape vyznačená príslušnou farbou s údajmi o rúbani.

Mapy rudných blokov sú konštruované na tlačivách rudných blokov, ktoré sú zhotovené zväčša na rysovacom papieri, niekedy aj podlepenom plátnom.

Mapy rudných blokov sú usporiadané, uložené a inventarizované podľa žil, revírov a obzorov. Najprv sú to bloky, ktoré majú pridelené čísla podľa nového číslovania a za nimi bloky, ktorým už nové čísla pridelené neboli.¹²

5.7.1. Prečíslovanie blokov

Keďže v správach, projektoch, POPD, posudkoch o ložisku a iných spisoch, ktoré boli vyhotovené pred *Základným výpočtom zásob k 1. 1. 1986* sú uvádzané čísla blokov so starou signatúrou a bolo by veľmi náročné hľadať tieto bloky (určiť ich lokalizáciu) v dobývacích mapách, uvádzame v tabuľkovej forme prehľad blokov so starou a súčasne novou signatúrou.

Rudné bloky v tabuľkách sú zoradené v poradí, v akom sú inventarizované. Ich úplný prehľad je uvedený v archívnej pomôcke.

5.8. Priečne geologické rezy

Dôležitými banskými mapami sú aj mapy priečných geologických rezov. Tieto sú konštruované buď ako priečne rezy celým ložiskom, alebo len jeho časťou (žilou). Priečne rezy ložiskom prechádzajú spravidla hlavnými prekopovými banskými dielami, prípadne v líniiach, kde sa projektovali významné banské diela (napr. šachty). Smer línii rezov je spravidla kolmý na žilné štruktúry. V rezoch je vykreslená celá geologická stavba v línii, od povrchu do hĺbky väčšej ako sú najhlbšie vyrazené banské diela, prípadne hĺbkové vrty. Rezy ložiskom boli konštruované v mierkach prehľadných máp a to v M 1:5000, 1:2000 a 1:1000. Línie rezov s príslušnými číslami sú vykreslené na prehľadných mapách.

¹² Nové čísla neboli pridelené rudným blokom, ktoré už boli vyrúbané.

V rohovej pečiatke mapy priečného rezu je spravidla uvedený názov (číslo) rezu, meno autorov, dátum vyhotovenia, mierka a inventárne číslo.

Originály týchto máp sú zhotovené na pauzovacom plátne, prípadne pauzovacom papieri a pre potreby prevádzky závodu a geologického oddelenia sa používali kópie zhotovené svetlotlačou, prípadne iným druhom tlače.

Popri priečných rezoch celým ložiskom sa zhotovovali priečne rezy jednotlivých žíl, ktoré slúžili prevádzkovým potrebám a pre ďalšie usmerňovanie banských prác po geologickej stránke. Miesta rezov boli lokalizované podľa potreby, prípadne v určitých vzdialenostiach. Mapy rezov boli konštruované v M 1:1000 a väčších, podľa potreby. Ich obsah a spôsob vyhotovenia je v podstate zhodný s mapami priečných rezov ložiska. Originály sú zhotovené na rysovacom papieri.

5.9. Účelové banské a geologické mapy

O ďalších druhoch máp zhotovovaných na závode Rudných baní v Banskej Štiavnici sa dá hovoriť ako o účelových. Zaraďujeme k nim:

- vetracie mapy ložiska
- priečne a pozdĺžne rezy šácht
- pozdĺžne rezy banských diel (nivelačné mapy)
- projekty chodieb, komínov a vrtov
- iné (mapy triangulačných sietí, technologické postupy atď.)

5.9.1. Vetracie mapy ložiska

Pre väčšiu prehľadnosť ciest veterných prúdov v bani boli konštruované prehľadné mapy ložiska v M 1:1000 v axonometrickom (priestorovom) zobrazení. Cesty čerstvých a opotrebovaných vetracích prúdov sú zobrazené na kópiách farebne.¹³ Šípky určujú smer veterných prúdov. Mapy boli po vyrazení banských diel aktualizované. Originál je na pauzovacom plátne, kópie boli zhotovované svetlotlačou.

5.9.2. Priečne a pozdĺžne rezy šácht

Pre prevádzkové účely slúžili aj rezy šachtami. V priečných rezoch sú zakreslené profily šachtovej jamy a profily výstuže (šachtové vence), v pozdĺžnych rezoch je vykreslené umiestnenie vencov, ich poloha v metroch od ohlbne jamy (ústia šachty na povrchu), poloha nárazísk a pod. Mierka týchto máp sa určovala podľa potreby (M 1:1000, 1:500, 1:200).

S týmto druhom máp súvisia aj mapy *merania zvislosti šácht*. Meranie zvislosti vyplývalo z bezpečnostných predpisov. Toto sa muselo vykonávať v predpísaných termínoch. Išlo hlavne o meranie zvislosti sprievodníc (vodiacich hranolov) pre jazdu ťažných nádob (klietok) a rohových vedení ťažných nádob v priestoroch nárazísk.

5.9.3. Pozdĺžne rezy banských diel (nivelačné mapy)

Podľa potreby sa zhotovovali *pozdĺžne rezy banských diel (nivelačné mapy)*. Boli potrebné pre určenie výškových pomerov pri prerážkových prácach, pri kontrole stúpania chodby pre koľajovú dopravu, odvodňovanie a pod. Tieto mapy sa často robili len pre jednorazovú potrebu.

¹³ Čerstvé vetry – červená šípka, opotrebované vetry – modrá šípka).

5.9.4. Projekty chodieb, komínov a vrtov

Boli zhotovované v M 1:1000 a 1:200 na pauzovacom papieri, z ktorého boli vyhotovované kópie svetlotlačou. V projektoch chodieb bola zakreslená plánovaná chodba – jej smer, stúpanie, prípadne profil chodby, výstuž a pod. Podobne projekt komínov má uvedený sklon komína, dĺžku, profil. Projekty vrtov boli zhotovované v M 1:1000, pričom boli uvedené údaje o dĺžke vrtu, smere, sklone vrtu. Po realizácii prác boli zhotovené originály banských máp, takže projekty sa stali už nepotrebné.

Nakoniec vymenujeme aspoň niektoré z ďalších účelových máp, ktoré boli vyhotovené MO RB a boli len malého rozsahu.

Zaradili by sme medzi ne situačné plány nárazísk, ktoré sa kreslili vo väčších mierkach, plány ťažných zariadení, situačné náčrty úrazov v bani a i.

Spomenieme ešte *mapy triangulačných sietí* na povrchu, ktoré slúžili k napojeniu banských diel na jednotnú súradnicovú sieť.

Technické oddelenie (technologovia) vyhotovovali *technologické postupy* pre razeň baní, stavbu výstuže a pod. Tieto mapy po vyrazení banského diela neplnili žiadnu úlohu.

Všetky spomenuté druhy banských máp tvoria hlavnú časť banskej dokumentácie. Okrem nich boli zhotovované ešte ďalšie účelové mapy, ktoré sme však nepovažovali za nutné spomínať, keďže sa využívali len jednorazovo.

Záver

Vypracovaná pomôcka by mala slúžiť bádateľskej verejnosti na orientáciu v archívnom fonde Rudných baní Banská Štiavnica, v časti banských máp a plánov. Poskytuje informácie o druhoch vyhotovených máp, spôsobe ich spracovania, obsahu, ako i o spôsobe a možnosti ich čítania. Pri popise hlavných máp sme sa podrobnejšie zamerali na spôsob ich vyhotovenia, podrobne sme popísali ich označovanie, obsah a použitie. Pri mapách rudných blokov bolo nutné vypracovať tabuľky s porovnaním ich starého a nového číslovania, nakoľko pri štúdiu materiálov, kde je spomenutý rudný blok so starým číslom, by ho bádateľ nebol schopný vyhľadať v súbore máp.

Veríme, že táto pomôcka pomôže bádateľom ľahšie sa zorientovať vo vyhľadávaní, štúdiu a čítaní rozsiahlej skupiny máp, ktoré fond Rudných baní Banská Štiavnica obsahuje. Ak splní tieto požiadavky, naša práca nebola zbytočná.

L'ARTICLE PORTANT SUR L'ETAT DE LA CONSERVATION,
LA FAÇON DE L'ETABLISSEMENT ET LA METHODE DE L'INVENTAIRE
DES CARTES DES MINES ET DES PLANS DU GISEMENT POLYMETALLIQUE
DE BANSKA ŠTIAVNICA Pb, Zn, Cu, APRES LA NATIONALISATION

Július Ladziansky

L'article présent devrait donner une information sur la façon de l'établissement et de l'inventaire des cartes des mines et des plans du gisement polymétallique de Rudné Bane, entreprise nationale de Banská Štiavnica.

Le 1er janvier 1946, Štátné banské riaditeľstvo (Direction nationale des mines) de Banská Štiavnica a cessé d'exister comme, à cette date, l'Etat tchécoslovaque a déposé, les propriétés immobilières des entreprises nationalisées, à Rudné bane a huty na farebné kovy (Mines et Usines métallurgiques polymétalliques), entreprise nationale, aussi le gisement des minerais polymétalliques de Banská Štiavnica. À partir du 1er janvier 1950, le nom de la firme Rudné bane a huty na farebné kovy, n. p. a été changé et a pris le nom Rudné bane (Mines métallifères), entreprise nationale, dont la partie intégrante est devenue aussi l'entreprise de Banská Štiavnica. Parmi ses activités principales appartenaient extraction, exploitation, recherches de nouvelles sources des minerais, leur prospection, préparation à l'extraction et traitement des minerais polymétalliques Pb, Zn, Cu, (Au, Ag).

Les activités de mine exercées dans l'entreprise des Mines métallifères de Banská Štiavnica avaient été terminées en année 1994. Tous les matériaux concernant les documents écrits et les cartes ont été, au fur et à mesure, déposés dans les Archives nationales centrales de mines de Banská Štiavnica pour être archivés. Les cartes et les plans sont déjà élaborés et se trouvent dans les fonds des RBBŠ (Rudné bane Banská Štiavnica – Mines métallifères de Banská Štiavnica). L'inventaire des cartes et des plans des fonds des RBBŠ comprend actuellement 2665 unités d'inventaire (4291 particuliers).

Ce fut la section de mesure et de géologie qui était un élément important d'organisation des entreprises de mine. Le rôle des géomètres souterrains était de réaliser tous les travaux de mesure dans la mine et sur le terrain, d'établir toutes sortes de cartes nécessaires aux besoins de l'exploitation et de la section géologique. Les géologues y ont intégré la documentation géologique, fait différentes coupes, indiqué des limites de bilan des réserves de minerais dans les cartes d'extraction, etc.

Ce fut la *carte fondamentale de mine* ayant les mesures en M 1:1 000 sur les feuilles de section sur lesquelles est divisée toute la localité d'extraction qui a servi de base de toutes les cartes de mine. À partir de celle-ci, on a élaboré toutes les sortes des autres cartes de mine. En dessinant les feuilles de section en ensembles plus grands, on a établi des *cartes synoptiques de mine* du gisement. Elles sont faites en mesure de M 1:1 000 et minimisées en M 1:2 000 et en M 1:5 000. On range ici aussi les *cartes structurales horizontales* en M 1:1 000, représentant un seul horizon sur lequel est présentée sa situation géologique.

Pour les besoins du relevé de structure géologique dans les fondements topographiques, on a élaboré, à partir de la carte fondamentale de mine, les *cartes*

horizontales en mesure de M 1:200 où on voit relevé la structure géologique qui représente la ligne des filons minéralisés, des roches environnantes, des lignes tectoniques, des courants d'eau, des points de mesure et leur indication, de l'altitude, de la localisation du lieu de la prise des échantillons destinés aux analyses chimiques et du lieu de la prise des échantillons destinés à la documentation matérielle, la localisation des sondages superficiels souterrains, tout en indiquant leur lieu, leur longueur et leur direction et d'autre. De la même façon que l'on avait réalisé les cartes horizontales, on a élaboré aussi les *cartes des cheminées* en mesure de M 1:200.

Ce furent les *cartes d'extraction* qui étaient les plus importantes pour l'exploitation et sur la base desquelles on établissait le plan de l'extraction et indiquait aussi des terrains déhouillés. Au cours des activités de Rudné bane (Mines métallifères), on les a fait en mesures de M 1:1 000 et de M 1:2 000. Elles ont été élaborées comme objet des oeuvres de mine pour le niveau de présentation verticale. Les sections de bilan des structures des filons minéralisés de différents horizons avaient été reliées et ont créé des soit-disant *piliers métallifères* (atteignant la longueur allant jusqu'à 400 m), lesquels ont été ensuite divisées en soit-disant *blocs métallifères*. Pour chaque bloc, on a élaboré une carte individuelles du bloc en mesure de M 1:200. La carte du bloc métallifère contient des parties des horizons et aussi, si elles avaient été mapées, des cheminées frontalières en mesure M 1:200, comprenant toutes les données ainsi que les corridors. Sur la carte du bloc, on a trouvé les données concernant la catégorie des réserves, leur volume, le volume de métaux, la richesse en métal, etc.

D'autres cartes pourraient être rangées parmi les *cartes fonctionnelles*. Elles ont été élaborées pour les besoins de la section géologique, mais aussi pour les objectifs du fonctionnement de l'entreprise. *Les coupes géologiques transversales* ont servi aux géologues pendant les travaux portant sur la direction des recherches et de l'exploitation, *les cartes d'aérage* pour régler le courant des airs souterrains, *les coupes transversales et longitudinales des puits de mine*, *les cartes de nivellement* pour le contrôle de la montée des corridors de mine, différents projets de corridors, de cheminées, de sondages, des procédés technologiques, les cartes des réseaux géodésiques, etc.

Cet article devrait servir aux chercheurs pour pouvoir s'orienter dans les fonds d'archive des RBBŠ dans le domaine des cartes et des plans de mine, de la façon de leur traitement, de leur volume ainsi que de la façon et des possibilités de leur lecture.

Traduit par Kristína Kapitáňová

JAK PŘEKROČIT VLASTNÍ STÍN?
ZAVÁDĚNÍ STANDARDŮ DO DIGITALIZACE ARCHIVÁLIÍ
V ČESKÉ REPUBLICĚ

TOMÁŠ DVOŘÁK

Dvořák, T.: Exceeding Our Limits. Introducing Standards in Digitizing Records in Czech Republic. *Slovenská archivistika*, Vol. XLVII, No 1, 2012, p. 49–57.

This is an article on some problems of digitizing archivalia and making them accessible to public on the Internet. It contains some cursory observations on non-systematic approach to the digitizing of archivalia, stressing the issue of archival description which combines traditional archival work with results of modern digitizing. Since the formal and functional structure of archival description affects the using of digitized archivalia on the Internet fundamentally, the author particularly emphasizes it. Furthermore, he briefly informs on some researches in the area of archival description and practical manifestations of new methodological ideas in the Czech Republic which lead to the amendment of Essentials Rules of Processing Archivalia. The application of the rules is supposed to result in improving the quality of using digital photos of archivalia and their descriptions by public.

Digitizing. Standards. Methodology. Archival description. ISAD(G). ISAAR(CPF). EAD. Authorities. Making accessible. The Czech Republic.

Tomáš Dvořák, Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha 4, Česká republika

Téma digitalizace v paměťových institucích se již zdá být zcela vyčerpané. S trochou nadsázky lze uvést, že dnes digitalizují všichni, kdo spravují nějaké kulturní dědictví. Jako by to byl módní trend, o jehož samozřejmosti nikdo nepochybuje. Každá z institucí si osvojila vhodné digitalizační metody a pomocí nich rutinně produkuje kvanta digitálních snímků, které zpřístupňuje na internetu. Jestliže budu pokračovat v lehce nadsazeném duchu, můžu svůj příspěvek zakončit slovy, že již není čím přispět do diskuze o digitalizaci kulturních statků, neboť všichni všechno vědí a podle toho se i chovají.¹

Příměr digitalizace k módnímu trendu není jistě překvapivý, neboť oba fenomény nesou stopy společných znaků. Instituce investují značné úsilí a velké množství finančních prostředků do digitalizace, která je svým způsobem nová, pro pracovníky institucí svou realizací zajímavá, v možnostech využití jejich výsledků lákavá a navenek prestižní. Na počátku digitalizačních projektů si paměťové instituce kladou logickou otázku: Jak na to?, aby se vypořádaly se svým záměrem. Že jde přitom o nelehký úkol, který má mnoho úskalí, se netřeba dlouze rozepisovat. Zarážející

¹ Příspěvek byl přednesen na semináři „Prezentácia a ochrana archívneho dedičstva – možnosti a realita“ konaném ve Slovenském národním archivu v Bratislavě dne 13. října 2011. Stručná zpráva o celém semináři bude reflektována ve sborníku *ČAS v roce 2011. Ročenka České archivní společnosti*. Praha 2012, s. 141 – 142.

v této souvislosti může být jen skutečnost, jak málo prostoru se věnuje odpovědi na mnohem důležitější otázku: Proč digitalizovat?, pokud se vůbec vysloví. Jistě, ochrana spravovaného kulturního bohatství a nabídka lepšího uživatelského komfortu v přístupu veřejnosti k těmto statkům – tak zní všeobecná odpověď, proti které nelze nic namítat, neboť zapadá do prvořadého úkolu paměťových institucí. Jestli je však něco možné, tak snad jen větší zamyšlení nad všemi souvislostmi, které tento záměr ovlivňují, a stejně i důsledky, jež z procesu digitalizace pro instituce plynou.

Nabídka širšího a kvalitnějšího využívání kulturního dědictví, která je vyvolána přirozenou potřebou dnešní společnosti, je podmíněna způsobem, jakým instituce zpřístupňují digitální bohatství. Jestliže mezi možnostmi využívání a formou zpřístupnění existuje přímá úměra, pak tentýž vztah jen dán i mezi možnostmi zpřístupnění a výstupy digitalizace. Ty totiž bývají do velké míry limitující pro jakékoli prezentační záměry. Ono je nutné si uvědomit, že dynamický rozvoj informačních a komunikačních technologií přináší změnu potřeb badatelů i změnu návyků při využívání informací. Způsob prezentace, který veřejnosti vyhovoval před deseti lety a který byl ovlivněn dobou strukturou údajů a kvalitou digitálních snímků, nemusí dnes postačovat. Této obecné tendenci proměnlivosti badatelských zvyklostí se nelze bránit, ale spíše přizpůsobovat. Proto by se měly paměťové instituce snažit předvídat drobné změny v potřebách veřejnosti a adekvátně na ně reagovat bez větších dopadů na již vytvořenou digitalizační práci. Jinými slovy by instituce měly bez ohledu na budoucí technický vývoj zajistit trvalou udržitelnost pořízených dat.

Po poněkud akademickém úvodu je nasnadě stručné pozastavení nad možnostmi využívání informací, které se dnes nabízejí. V okruhu institucí pečujících o archivní památky lidské společnosti skýtá velký potenciál funkcionalita strukturovaného vyhledávání. Nejen hledání přes obsahové informace, ale např. podle časových údajů (počítačově čitelných) a zejména prostřednictvím autoritních záznamů. Tedy záznamů, které obohacují vlastní popis archiválií o další údaje a které propojují všechny tematicky příbuzné archiválie bez ohledu na jejich uložení. Systém autoritních záznamů je na rozdíl od systému rejstříkových hesel, ze kterého vychází, sdílený mezi všemi zainteresovanými institucemi a autoritní (jinými slovy kontrolovaný, co se správnosti tvorby záznamů týká). Autoritní záznamy mohou poskytovat kontextuální informace o souvislostech mezi archiváliemi, z nichž největší význam mají informace o původcích. Ty tvoří v moderním pojetí archivního popisu samostatnou část popisu, jíž je připisována stejná důležitost jako vlastnímu popisu archiválií. V dalších rovinách to mohou být záznamy o zeměpisném umístění a věcném záběru archiválie. Aby mohly být uváděné údaje sdíleny mezi archivy a dalšími institucemi, musí existovat komunikační infrastruktura pro vzájemnou výměnu údajů, která propojí relevantní archiválie a umožní vyhledávání s úplnějšími výsledky. Dalším trendem v oblasti archivních služeb je nabídka přímého objednávání vyhledaných archiválií způsobem, který se podobá nákupnímu košíku u internetových obchodů. V některých případech archivy poskytují kompletní virtuální prostředí pro práci s archiváliemi, kdy si mohou badatelé ukládat výsledky hledání, konkrétní archiválie i přiložené poznámky pod vlastním účtem do archivního informačního systému a ty dále sdílet s dalšími internetovými badateli, pokud je to účelné. Vedle těchto nástrojů se objevuje rovněž prostředí pro zpětnou vazbu od badatelů, které se zobrazuje jako do-

plněk k archivnímu popisu. Mnoho z těchto vyjmenovaných služeb není nových. Uplatňují se však pozvolna a pravděpodobně se budou dále mezi archivy rozvíjet.

To, co může bránit kvalitnímu a do budoucna perspektivnímu využívání archiválií, jak bylo naznačeno výše, je převážně nepromyšlený způsob digitalizace. Zkušenosti ukazují, že problematika digitalizace archiválií je natolik komplexní, že k ní nelze přistoupit s pouhým nadšením. Ale po důkladném zvážení a odborné diskuzi s konečnou vidinou zpřístupnění, která bude odpovídat době, ve které se pohybuje. Např. přílišné lpění na technických detailech skenování (na rozlišení, barevnosti, výstupních formátech apod.) se jeví v celkovém souhrnu otázek jako málo užitečné, neboť jde jen o parametry výsledných snímků. A ty z pohledu zpřístupnění celý proces příliš neovlivňují.² Jako závažnější je chápán motiv zpřístupnění. I ten může být svým způsobem krátkozraký, zaměřený na jeden typ archiválií. Výsledná data jsou pak nepoužitelná pro další rozvoj systému, anebo nejsou k dispozici vůbec, protože jsou ve správě agregátora digitalizace, který se stará o dané zpřístupnění. Na služeb agregátorů digitálních snímků není nic špatného, jen jimi poskytovaná data jsou zatížena systémem, pro který primárně vznikla. Stává se, že data bývají pro instituce těžko využitelná jiným než uvedeným způsobem. Kvůli budoucímu použití digitálních snímků mimo systém, pro který byly pořízeny, by měly instituce dohodnout s poskytovateli digitalizace lepší podobu výsledných dat.³

S tím se pojí další problémový okruh spatřovaný ve formě popisu digitálních snímků, který je dán nekomplexním pohledem na digitalizaci. V nejhorších případech se žádný popis nepořizuje a snímky tak zůstávají nepřístupitelné (slouží jen jako ilustrační obrázky k nějakému tématu). Anebo se uvádí v názvu souboru, v příloženém dokumentu, v nejlepších případech ve strukturovaných metadatech. Zde je patrně úskalí, že tyto popisy působí izolovaně, neboť postrádají návaznost na archivní pomůcku a jsou nepružné pro jakékoli změny (např. u zmiňovaných názvů souborů). V případě aktualizace popisu je vedle archivní pomůcky nutné doplnit rovněž samostatný popis v metadatech k příslušným snímkům, čímž se proces popisu zbytečně komplikuje.⁴ Ať už se archivy rozhodnou pro jakýkoli systém popisu, musí vždy mít na mysli návaznost tohoto popisu na archivní pomůcku, která byla a stále je stěžejním výsledkem dlouhodobé archivní práce. Důsledky rezignace na tuto podmínku raději ani nechci domýšlet.

² Technická kvalita digitálních snímků v praxi ovlivňuje kvalitu využívání jen do určité míry. Množství využitelných informací na archiváliích je předem omezeno, zatímco množství informací na snímku je dáno snímací metodou. Vyšší kvalita snímků značně zpomaluje proces digitalizace (a potažmo i zpřístupnění), dělá ho technicky náročnějším a finančně nákladnějším. Proto by se měl více akcentovat cíl digitalizace, který může u jednotlivých institucí oscilovat od rychlého zpřístupnění archiválií v kompromisní kvalitě až po co nejvěrnější zachycení předloh pro bezpečnostní účely, a technické parametry pak uvést v soulad s tímto záměrem.

³ Dva nejznámější projekty operující s digitálními snímky slovenských a českých archiválií jsou Monasterium (<http://www.monasterium.net/>) a Manuscriptorium (<http://www.manuscriptorium.com/>).

⁴ U strukturovaných metadat (bez ohledu na jejich uložení v názvu souborů jednotlivých snímků nebo v samostatném dokumentu) záleží na způsobu strukturování. Pokud je v metadatech řešeno jen identifikace archiválie nebo odkaz do archivní pomůcky, není na zvoleném systému nic závadného. Takováto metadata však postrádají informační nezávislost, která je naopak kritizována.

Jako poslední problematické místo v procesu zpřístupnění zmíním správu digitálních snímků. Pokud se snímky ještě nezpřístupňovaly, tak většinou chybí jakákoli jejich programová správa. Mohou sice existovat různé přehledy archiválií nebo evidence, které zachycují, co již bylo digitalizováno, ale ty neumožňují se snímky přímo pracovat, provádět nad nimi hromadné operace, zobrazovat snímky a v konečném důsledku je zpřístupnit veřejnosti. Jisté nebezpečí ztráty dat představuje časté izolované uložení snímků např. na optických discích, které nejsou pravidelně kontrolovány. Nemluvě o absenci technických metadat k digitálním snímkům, které zaznamenávají informace o tom, jak se snímky zacházet a jaký vztah mají k objektivní realitě (archiváliím).⁵

Uvedenými odstavci jsem naznačil své zaměření na tvorbu archivního popisu v digitální podobě a vytvoření návaznosti popisu na příslušné digitální snímky archiválií. Při své práci v archivu jsem získal několik postřehů, které s problematikou digitalizace a zpřístupnění souvisí a které by se daly shrnout do několika vět. Za prvé – zpřístupnění digitálních snímků znamená vytvářet a zpřístupňovat archivní pomůcky v digitální podobě, neboť není jednodušší cesty, než připojit digitální obrázek k již existujícímu a zpřístupněnému popisu archiválií v digitální podobě. Takový archivní popis, pokud je to potřeba (např. v případě digitalizace archiválií), je možné snadno prohloubit, doplnit nebo opravit. Za druhé – tvorba archivních pomůcek v digitální podobě není možná bez nezbytné standardizace jejich formální podoby. I papírové archivní pomůcky jsou metodicky usměrňovány, aby dodržovaly jednotný vzhled, a nejinak by tomu mělo být u pomůcek v digitální podobě. Navíc bez předepsané struktury archivních pomůcek nelze v popisu vyhledávat způsoby, které informační technologie nabízejí. A nakonec za třetí – sjednocení digitální struktury archivních pomůcek se neobejde bez nezbytné úpravy archivní metodiky, pokud ta nereflektuje digitální prostředí. A to nikoli samoúčelně, ale z důvodu větší flexibility archivního popisu v digitální podobě, který je otevřen novým možnostem využívání.⁶

Česká cesta k nápravě byla dlouhá a stále ještě neskončila. Její popis by vydal na samostatný přehledový článek.⁷ Já však uvedu jen poslední impulsy, které vedly k celoarchivní diskuzi nad otázkami zpřístupnění digitálních výstupů. Největší význam lze přičítat době před 6–7 lety, ve které k tomu došlo. Tak říkajíc „nazrál čas“. Některé archivy v republice měly za sebou první zkušenosti se zpřístupňováním

⁵ Na druhou stranu se v posledních letech zdá, že se technická metadata příliš přeceňují. U digitálních snímků písemných archiválií nemají žádný vliv na zpřístupnění archiválií a ani jejich využívání není poptáváno. Lze předpokládat, že s ohledem na dlouhodobou stálost grafických formátů nebudou technická metadata potřeba ani pro dlouhodobou správu snímků. Jiná situace je však u digitálních výstupů kinofilmových, zvukových a audiovizuálních nebo jinak multi-mediálních dokumentů, kde právě složitost formátů v této oblasti si žádá doplňující informace a vysvětlení podmínek konverze pro pochopení zaznamenané předlohy.

⁶ Jak slovenská, tak i česká archivní metodika vznikla v době, kdy se o digitálních archivních pomůckách neuvažovalo. Srov. Vladimír Horváth – Peter Kartous – Jozef Watzka (zost.), Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archivnych dokumentov. Bratislava 1988; Základní pravidla pro zpracování archivního materiálu. Praha 1958.

⁷ Ten však nikdy nebyl sepsán. Jediné pojednání z oblasti vývoje počítačové evidence archiválií nabízejí autoři Oskar Macek – Michal Wanner, Automatizovaný informační systém archivů ČR. Vývoj, stav a perspektivy. Archivní časopis, 2001, roč. 51, č. 1, s. 1 – 13.

digitálních archivních pomůcek, které nebylo zcela úspěšné. Neúspěch spatřovaly ve značné datové rozmanitosti pomůcek a samy se chtěly podílet na jejich standardizaci. Ta probíhala v letech 2005 – 2006 pod vedením odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra a vycházela z české metodiky archivního zpracování, aniž by důsledně reflektovala existující archivní standardy. V podstatě se tato standardizace vydala vlastní cestou a nepřinesla archivářům kýžené plody.⁸ A to v době, kdy příbuzný knihovnický obor vstupoval do druhého desetiletí po přijetí mezinárodních standardů a na společném fóru všech paměťových institucí informoval o dalších nadstavbových službách pro veřejnost.⁹ Tehdy se naskytlá příležitost zkusit se porozhlédnout nejprve po zahraničních zkušenostech a nalézt vhodné řešení pro české archivní pomůcky. V Národním archivu v Praze vznikl pod vedením Miroslava Kunta projekt výzkumu a vývoje Ministerstva vnitra s názvem *Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě*, do kterého se zapojili pracovníci z jiných archivů a spřátelených firem vyvíjejících archivní software. Projekt probíhal v letech 2007 – 2009 a jeho záměrem byl překlad a posouzení mezinárodních archivních standardů a výměnných formátů a hlavně rozšíření povědomí o nich. O tomto projektu bylo referováno v dostupných zdrojích, proto se omezím jen na stručné připomenutí.¹⁰

Projektový tým, jehož jsem byl součástí, chtěl informovat archivní veřejnost o vydaných standardech Mezinárodní archivní rady, které cílily na problematiku archivního popisu. Zdálo se nám neudržitelné, že v té době existovaly pouze neoficiální překlady prvních verzí standardů jako interní dokumenty Národního archivu a že i autoři příspěvků ze zahraničních konferencí přešli letmé zmínky o archivních standardech bez většího povšimnutí.¹¹ Šlo o překlady mezinárodních standardů ISAD(G) a ISAAR(CPF) zohledňující popis archiválií a původců.¹² Prostřednictvím nich do-

⁸ Jde o Standard pro ukládání a zasilání archivních pomůcek druhu inventář a dílčí inventář v digitální podobě a Standard pro jednotnou evidenci matrik a výměnný formát pro ukládání a zasilání záznamů matrik v digitální podobě, více na <http://www.mvcr.cz/clanek/archivni-standardy.aspx>.

⁹ Viz Bohdana Stoklasová, Standardy pro katalogizaci po deseti letech (1989 – 1999). Ikaros [online], 1999, roč. 3, č. 8 [cit. 2012-02-26], dostupný na [www: <http://www.ikaros.cz/node/1031>](http://www.ikaros.cz/node/1031). Společným forem je každoroční konference Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě viz <http://www.skipcr.cz/akce-a-projekty>.

¹⁰ Webové stránky projektu jsou <http://asta.nacr.cz/>. Referáty o projektu srov. Tomáš Dvořák – Miroslav Kunt, Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě [online]. Konference „Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2008“ [online], 3. 12. 2008 [cit. 2012-02-27], dostupný na [www: <http://skip.nkp.cz/KeStazeni/Archivy08/Kunt.ppt>](http://skip.nkp.cz/KeStazeni/Archivy08/Kunt.ppt); Miroslav Kunt, Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě. Konference Archivy, knihovny a muzea v digitálním světě, 3. – 4. 12. 2008, Praha. Knihovna [online], 2009, roč. 20, č. 1, s. 113 – 118 [cit. 2012-02-26], dostupný z [www: <http://knihovna.nkp.cz/knihovna91/kunt.htm>](http://knihovna.nkp.cz/knihovna91/kunt.htm).

¹¹ Jediný drobný příspěvek napsal Zdeněk Šamberger, Normy pro standardizovaný popis archivních fondů ISAD(G) a ISAAR. Stručný slovník použitých termínů. *Archivní časopis*, 2002, roč. 52, č. 3, s. 174 – 176. Tehdy již na Slovensku existoval překlad normy ISAD(G) viz Peter Draškaba – Jozef Hanus, Všeobecná mezinárodná norma pre opis archivnej jednotky. *Slovenská archivistika*, 2000, roč. 35, č. 1, s. 197 – 215.

¹² ISAD(G) : Všeobecný mezinárodní standard pro archivní popis. Přijato Komisí pro popisné standardy, Stockholm, Švédsko, 19. – 22. září 1999 [online]. (Překl.) Tomáš Dvořák, 2. vyd., Praha 2009 [cit. 2012-02-27], dostupný na [www: <http://www.ica.org/download.php?id=](http://www.ica.org/download.php?id=)

šlo k seznámení se se základním principem víceúrovňového popisu archiválií, strukturovaným popisem původce a se způsobem vytvoření vazby mezi popisy archiválií a původců. Další nové standardy ISDIAH (věnovaný popisu archivních institucí) a ISDF (určený k popisu archivních funkcí) nebyly překládány, neboť se to nezdálo účelné. Norma ISDIAH byla dobře srozumitelná i v originálním jazyce a cennější než její překlad byla pozdější implementace do české archivní metodiky popisu archivů a kulturně vědeckých institucí pečujících o archiválie. Z jiného důvodu nebyl přeložen standard ISDF, který svým záběrem nebyl shledán jako potřebný, a proto zůstal jeho podrobnější rozbor otevřenou otázkou do budoucna.

Dále jsme se snažili uskutečnit několik cest do zahraničních archivů a knihoven, ve kterých bychom shledali moderní přístupy tvorby a zpřístupnění archivního popisu na základě mezinárodních standardů a kde bychom mohli konzultovat jednotlivé problémové body tématu. Díky finanční podpoře Ministerstva vnitra se podařilo podniknout cesty do Velké Británie, Spojených států amerických a Austrálie, neboť tamější archivnictví uspěla na poli zpřístupnění digitálního archivního popisu. Anglosaské země zaznamenaly prvenství v uplatňování nových archivně-technických poznatků a ostatní středoevropské země, které mají blíže českým hranicím, se touto metodikou inspirovaly. Jedním z oněch poznatků je povědomí o tzv. výměnných formátech. Těmi jsou myšleny datové struktury značkové zejména v jazyce XML, které tvoří šablony pro jednotlivé typy popisů. Z těch archivních se náš zájem soustředil na Encoded Archival Description (EAD), Encoded Archival Context (EAC) a Encoded Archival Guide (EAG) – každý pro určitou oblast popisu. Zatímco EAD se stal faktickým standardem pro archivní pomůcky, který je doporučován Mezinárodní archivní radou a používá se v projektu Evropského archivního portálu APEnet, formát EAC nebyl až donedávna rozvíjen a vývoj formátu EAG ustrnul v jazykově izolované oblasti. Přesto i s těmito dvěma standardy, jejichž použitelnost se pro české prostředí ukázala jako omezená, se počítá v projektu APEnet.¹³ Mimo archivní standardy byly analyzovány další formáty a pravidla používané v knihovnách a muzeích a bylo zkoumáno jejich využití v případě výměny dat mezi různými typy paměťových institucí.¹⁴

V přehledu nových informací získaných ze zahraničních archivů anebo od moderně rozvinutého knihovnického oboru je vhodné zmínit ještě další dílčí zajímavosti. Např. systém autoritních záznamů, který má dlouhodobé uplatnění mezi knihovnami a který se v posledních letech rozvíjí napříč širším spektrem paměťových institucí. Jeho viditelnou podobou je Portál národních autorit ČR, s nímž komunikují informační systémy pro popis dokumentů a sbírkových předmětů podle přesně stanove-

1683>; ISAAR(CPF) : Mezinárodní standard pro archivní autoritní záznamy korporací, osob a rodů. Připraveno Výborem pro standardy popisu ICA – přijato v Canbeře v Austrálii 27. – 30. října 2003 [online]. (Překl.) Miroslav Kunt, 2. vyd. Praha 2009 [cit. 2012-02-27], dostupný na [www: <http://www.ica.org/download.php?id=1646>](http://www.ica.org/download.php?id=1646).

¹³ Podrobnější informace o archivních výměnných formátech viz <http://www.loc.gov/ead/>, <http://eac.staatsbibliothek-berlin.de/> a http://de.wikipedia.org/wiki/Encoded_Archival_Guide.

¹⁴ Např. Machine-Readable Cataloging (MARC), Anglo-American Cataloguing Rules (AACR), Manuscript Access through Standards for Electronic Records (MASTER), Dublin Core (DC), Metadata Object Description Schema (MODS), Charters Encoding Initiative (CEI), Comité International pour la Documentation Conceptual Reference Mode (CIDOC CRM).

ného protokolu.¹⁵ Ačkoli se tento svět autoritních záznamů zdál být uzavřený pro jiné obory, podařilo se do něj vstoupit muzejníkům a poté i archivářům a aktivně se podílet na jeho metodickém a technickém rozvoji. Plody této spolupráce nebyly ještě sklizeny, ale očekávají se v dohledné době.¹⁶ Nezanedbatelné byly i zkušenosti s technickým řešením zpřístupnění digitálních snímků archiválií. Způsob napojení digitálních výstupů k archivnímu popisu nebyl znám a existující výměnné formáty EAD a Metadata Encoding and Transmission Standard (METS) připouštěly více možností s ohledem na konkrétní záměr. Stejně tak i výměna a sdílení archivního popisu neměla jednoznačné řešení do doby seznámení se s komunikačním protokolem Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH) a dalších podobných protokolů využívajících Contextual Query Language (CQL).¹⁷

Ve chvíli, kdy jsme nasbírali všechny poznatky a udělali si analýzy dílčích témat, začali jsme připravovat podklady pro novelizaci archivní metodiky v České republice. Započata byla práce na nových archivních pravidlech, které měly nahradit padesát let starou metodiku. Ve vymezeném čase pro projekt mohla však být sestavena jen základní struktura nových pravidel a vyjasněny některé otázky, které vyplývaly z přijetí mezinárodních standardů pro archivní popis. S tím se víceméně počítalo, proto bylo důležitější zajistit pokračování v započatém úsilí a dovést české archivnictví k moderním trendům zpřístupnění archiválií. Výsledky projektu včetně závěrečné zprávy byly zveřejněny a propagovány na důležitých a kompetentních místech.¹⁸ Tato činnost si získala ohlas. Hned po skončení projektu byla začátkem roku 2010 odborem archivní správy a spisové služby Ministerstvem vnitra sestavena tzv. Rozšířená pracovní skupina pro nová Základní pravidla pro zpracování archiválií. Pod vedením Michala Wannera se podařilo dát dohromady tým odborníků z různých typů archivů, kteří měli ve své metodické činnosti navázat tam, kde skončil projekt Národního archivu. Pracovní skupina v těchto dnech vstupuje do třetího roku svého působení a za sebou má stěžejní výsledky.¹⁹ Jistěže není práce na nových pravidlech jednoduchá, neboť se snaží skloubit uznávaný víceúrovňový popis s tradičními prvky v českém archivním popisu (např. hloubku popisu s evidenčními jednotkami a jejich zohlednění v klasických typech archivních pomůcek), ale krok po kroku se posouvá ke kýženému cíli. V letošním roce by měla být činnost pracovní skupiny

¹⁵ Viz <http://authority.nkp.cz/>. Stávající komunikaci mezi systémy zabezpečuje účelový protokol Z39.50 pocházející z éry před vznikem rozšířených webových služeb.

¹⁶ Za tím účelem řešilo Moravské zemské muzeum v letech 2007 – 2011 projekt Národní autority v prostředí muzeí a galerií – interoperabilita s NK ČR viz <http://www.citem.cz/2011/05/narodni-autority-v-muzeich-a-galeriichv/>. O účasti archivů níže.

¹⁷ Např. již umiňovaný Z39.50 a modernější Search/Retrieve via URL (SRU) a Search/Retrieve Web service (SRW).

¹⁸ Závěry projektu jsou v úplnosti dostupné na URL: <http://www.nacr.cz/G-vyzk/moznosti.aspx>. O výsledcích projektu bylo referováno nejen na společné konferenci archivů, knihoven a muzeí, ale konaly se i speciální přednášky pro odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra, výbor České archivní společnosti a Vědeckou archivní radu.

¹⁹ Naposledy o nich veřejně referoval Michal Wanner na 14. konferenci archivářů České republiky konané ve Františkových Lázních ve dnech 26. – 28. dubna 2011. Příspěvek s názvem Nová Základní pravidla pro zpracování archiválií a Národní portál pro zpřístupnění archiválií v digitální podobě bude publikován ve Zpravodaji pobočky České informační společnosti v roce 2012. Dosud je přístupná jen prezentace příspěvku viz www.cesarch.cz/data/fil_0457.pps.

ukončena a výsledný metodický text připraven k publikování. Potřeba podrobnější analýzy v oblasti digitalizace archiválií a vytvoření technického rozšíření systému autoritních záznamů vyvolala další řešitelské úkoly v Národním archivu, které přímo či nepřímo navazují na výsledky prvního projektu. Jedním z nich je výzkumný zá-
měr pod vedením Karla Kouckého s názvem Zajištění ochrany archivních dokumen-
tů důležitých pro potřeby státu (2011 – 2014) a druhý je společný projekt Národní
knihovny a Národního archivu nazvaný Interoperabilita v paměťových institucích
(2011 – 2015), zkráceně INTERPI. Jeho hlavními řešiteli jsou Marie Balíková
a Miroslav Kunt.²⁰

České archivnictví se po dlouhých letech metodické izolace vydalo konečně vstříc
moderním trendům a našlo pro to pochopení v řadách svých členů. Až budoucnost
ukáže, zda byla zvolená cesta správná a zda vynaložená námaha při naplňování
metodických a technických pravidel stála za výsledek.

EXCEEDING OUR LIMITS.
INTRODUCING STANDARDS IN DIGITIZING RECORDS
IN CZECH REPUBLIC

Tomáš Dvořák

In memory institutions, digitizing has become a trend resulting in a lot of positive things. After some time, there may occur a certain discontent about the manners of making the outputs of digitizing projects accessible to public and using them, which reveals hidden faults of projects. In retrospect, rather unsuccessful solutions to partial tasks of digitizing, such as an inadequately chosen goal and, consequently, also a method of taking digital photographs of cultural heritage, a chosen structure of description (metadata) or imperfect management of digital images become obvious. All these unsolved aspects of digitizing may result in the increased effort to fix the situation. Moreover, unless there are system adjustments of these key issues of the digitizing process, the same problems might reappear again. By system adjustments, such measures are meant so to secure an enduring sustainability of data. It is a challenging task, as information and communication technologies are developing dramatically, which requires constant innovations of the technical infrastructure of institutions and the management of obtained data in terms of digitizing. Furthermore, a boom of these technologies indicates changes of habits in using information and brings new information needs as well. Memory institutions are obliged to attempt to anticipate fine changes of public needs and to respond to them adequately without major impacts on already completed digitizing work. Apparently, it is necessary to offer better ways of searching through records when using digital resources in libraries, museums and archives – not only based on content information but also on time dating criteria and common authority notes which enrich the descriptions of documents and collection items

²⁰ Druhý jmenovaný referoval o uvedeném projektu na semináři *Medzinárodné štandardy a ich aplikácia v archivnictve* konaném 17. února 2012 ve Slovenském národním archivu v Bratislavě.

with further data and connect them mutually. The manner of description seems to be crucial on this level; hence archival science all over the world has been dealing with it in recent years. The author's own experience supports that archival description affects considerably a manner of making documents digitally accessible to public, which may be limiting for purposes of using records information.

Czech archival science has started the policy of correction of archival description, aiming at improvement of its services of making records accessible and of their usage. The project of the National Archives in Prague named Options and Forms of Making Archival Fonds or Their Parts Accessible to Public in Electronic Form, which took place in 2007 – 2009, played a significant role. Its aim was the translation and analysis of international archival standards and the change of archival description formats, conditioned that all knowledge will be available to the highest extent to all archivists. Well-known standards ISAD(G) and ISAAR(CPF) were translated and evaluated in Czech environment, and other technical norms (e.g. EAD, METS, OAI-PMH) used in foreign archives were analysed as well. The project results were continued by the team constituted by the Department of Archives Administration and Records Management of the Ministry of Interior, which has been preparing the amendment of the basic methodology of archival work – Essential Rules of Processing Records – since 2010. The work is scheduled to be completed this year with effect from 2012.

Translated by Michal Švec

KONZERVOVANIE OSOBNÉHO FONDU ANDREJA HLINKU*

ALENA MAKOVÁ

Maková, A.: Conservation of the Personal Fond of Andrej Hlinka. Slovenská archivistika, Vol. XLVII, No 1, 2012, p. 58–71.

The second part of the personal fond of Andrej Hlinka contains documents, which, after numerous problems, were placed in the depots of the Slovak National Archives. The physical state of the majority of documents is in critical conditions. The task of preservers and restorers is to prepare them for a long term storage. The paper focuses on the salvage of this precious fond, not accessible to public yet, during which the new conserving deacidification and stabilization system is used in conservation for the first time

Groundwood paper, Deacidification, Conservation, Digitizing, Protection of documents.

Ing. Alena Maková, Slovenský národný archív, P. O. BOX 115, Drotárska cesta 42, 840 05 Bratislava 45

Osobnosť Andreja Hlinku má v dejinách Slovenska svoje nezastupiteľné miesto. Osobný fond katolíckeho kňaza, národného buditeľa, politika, publicistu a prekladateľa Andreja Hlinku (1864 – 1938) je uložený v Slovenskom národnom archíve (ďalej „SNA“) a pozostáva z dvoch častí.

Väčšia, obsahovo pestrejšia, prvá časť prevzatá do SNA v predchádzajúcom období, poskytuje podrobnejšie informácie o Hlinkovom pôsobení a bola samostatne spracovaná v roku 1996 PhDr. Danielom Kuzmíkom.¹ Druhá časť archívneho fondu prevzal Slovenský národný archív od PhDr. Pavla Stana ml. až v roku 2007. Fond postupne zhromažďoval a usporadúval jeho otec, Pavol Stano st. (1910 – 1988) v Liptovskom múzeu v Ružomberku, kde pôsobil ako archívár a knihovník v rokoch 1942 – 1945. Fond pravdepodobne pôvodne tvoril jednotný celok. Archívne dokumenty spracované Pavlom Stanom st. boli označované zelenou pečiatkou Liptovského múzea. Tak ako doteraz nenájdene telesné pozostatky Andreja Hlinku i táto časť súboru dokumentov by možno mala neznámy osud, nebyť človeka, ktorý vedel, že pre odkrytie dejín slovenského národa z obdobia života Andreja Hlinku môžu mať ešte neoceniteľnú hodnotu. Preto zozbieraný súbor dokumentov po skončení druhej svetovej vojny ukryl na neznámom mieste mimo múzea. Po skončení svojho pôsobenia v Liptovskom múzeu, niekedy medzi rokmi 1948 – 1971, získal ešte časť dokumentov od Fedora Houdeka, pozostalých Ondreja Jančeka a ďalších osôb. Spracovanie druhej časti osobného fondu bolo ukončené v Slovenskom národnom archíve koncom roku 2010 Mgr. Robertom Maretom.²

* Red. pozn. Príspevok odznel na workshope *Prezentácia a ochrana archívneho dedičstva – možnosti a realita* konanom 13. 10. 2011 v Slovenskom národnom archíve.

¹ KUZMÍK, D. *Andrej Hlinka. Inventár*. Bratislava : Slovenský národný archív, 1996, s. 1 – 4.

² MARETTA, R. *Osobný fond Andrej Hlinka, II. časť, (1851) 1864 – 1938 (1945). Inventár*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2010.

Z obsahového hľadiska tvorí druhú časť osobného fondu Andreja Hlinku najmä korešpondencia, ktorá dotvára celkový obraz o politickej, spolkovej a kultúrnej činnosti pôvodcu. Možno tu nájsť informácie k počiatkom slovenského finančníctva, či k vydávaniu slovenskej periodickej tlače. Dokumenty taktiež poskytujú informácie o dobovom cirkevnom živote a o podiele Andreja Hlinku na rozvoji rehoľného života na Slovensku v medzivojnovom období. Fond je bohatý na dobové pohľadnice s tematikou slovenských i zahraničných miest a obcí, etnografických vyobrazení slovenského vidieka, osobností a cirkevného života. Takisto zaujímavé sú aj použité hlavičkové papiere spolkov, obchodných firiem a ďalších inštitúcií a korporácií zo začiatku 20. storočia, ale najmä z obdobia prvej Československej republiky. Dokumenty sú písané vo veľkej miere po slovensky, česky, latinsky, maďarsky a nemec-ky, zriedka po anglicky, francúzsky, chorvátsky, poľsky, rumunsky, rusínsky, rusky, slovinsky a taliansky. Väčšina dokumentov bola prevzatá vo veľmi zlom fyzickom stave následkom nevhodného uloženia u ich predošlého uschovávatela. Veľká časť obálok a pohľadníc bola pred prevzatím do SNA znehodnotená odstrihnutím ich častí so známkami (obr. 1), čo v niektorých prípadoch znemožnilo presnú časovú identifikáciu. K inventáru bol vypracovaný menný, miestny, inštitucionálny a vecný register, ktorý odkazuje na inventárne čísla. Pisomnosti druhej časti fondu sú časovo ohraničené rokmi 1876 – 1938. Najstaršími dokumentmi sú krstné listy rodičov Wilheminy Poppovej, rod. Hlinkovej (inv. č. 1889), najmladšími koncepty listov Andreja Hlinku kardinálom Eugenovi Pacellimu a Justiniánovi Serédymu (inv. č. 2488 a 2496).

Obr. 1 Pohľadnica znehodnotená odtrhnutím poštovej známky

K väčšine dokumentov (približne 95 percent) vytvoril Pavol Stano st. menný katalóg v troch lístkovniciach, ktoré boli pri novom spracovaní zaradené na koniec

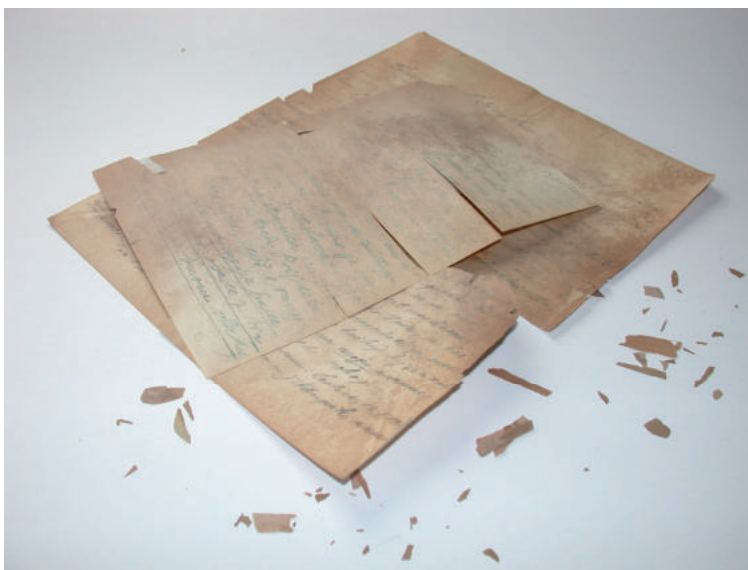
fondu. Katalogizačnú jednotku tvorila každá jednotlivina (t. j. list s alebo bez obálky, obálka bez listu, pohľadnica, telegram, korešpondenčný lístok, karta) z určitého dátumu a od jedného odosielateľa. Hoci v súčasnosti tento lístkový katalóg nahrádzajú registre inventára, jeho využitie je možné aj naďalej, pretože v prílohe inventára sa uvádza konkordancia starého alfanumerického systému tohto katalógu so súčasnými inventárnymi číslami. Druhá časť osobného fondu Andreja Hlinku bola do začiatku konzervovania fondu uložená v 28 archívnych škatuliach. Predpokladáme ale, že konzervačný zásah a prebalovanie dokumentov z dôvodu vhodnejšieho uloženia, rozloží fond do väčšieho počtu archívnych škatúl.

Pre bádateľov, ktorí netrepežlivo čakajú na sprístupnenie fondu, bude možno zaujímavá informácia o ďalších dokumentoch súvisiacich s osobnosťou Andreja Hlinku, ktoré sa nachádzajú v zbierkach a fondoch Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej „ALU SNK“). Možno v nich nájsť bohatú korešpondenciu odoslanú Andrejom Hlinkom (34 archívnych jednotiek), korešpondenciu prijatú Andrejom Hlinkom (7 AJ), korešpondenciu o Andrejovi Hlinkovi (24 AJ). ALU SNK zhromaždil o ňom aj rôzne práce a dokumentárny materiál.

Fond, najmä jeho druhá časť, sa stal pre bádateľov z radov historikov veľmi žiadaný a hoci spracovateľ fondu pri jeho usporadúvaní uložil dokumenty do vhodných obalov a archívnych škatúl, svojou kvalitou zodpovedajúcim podmienkam na dlhodobé uloženie dokumentov, myšlienka manipulácie s originálmi dokumentov pri jeho fyzickom sprístupňovaní úplne túto možnosť vylúčila. Vďaka záchrancovi fondu sa zachovala väčšina dokumentov, ale žiaľ, podmienky, v ktorých fond čakal na záchranu, mu boli takmer osudné. Hoci verejnosť nepoznala presné miesto uloženia, stav papierových nosičov väčšiny dokumentov nasvedčoval uloženiu vo vlhkom prostredí, alebo v prostredí, kde prichádzalo k prudkým výkyvom v striedaní sa vlhkosti a teploty, čo pravdepodobne spustilo celý rad nečakaných degradačných procesov papiera. Procesy hydrolytických a oxidačných reakcií na papieri a ich hrozivá vzájomná kombinácia sa prejavujú absolútnou zmenou fyzikálno-mechanických a chemických vlastností papiera. Papier sa stáva krehký, mení svoje zafarbenie, žltne až hnedne, postupne sa láme (obr. 2). Samozrejme, že vo fonde sme nachádzali rôzne druhy papierov, rôznych zafarbení, rôznych hrúbok, rôznych kvalít, drevité i bezdrevné, ale všetky mali spoločnú vlastnosť a to vysoký stupeň degradácie. Na krehkosť papiera počas spracovávania fondu upozornil i archivár. Preto po vzájomných konzultáciách archivára a konzervátora sme sa rozhodli, že fond napriek jeho žiadanosti nebude fyzicky sprístupnený v bádateľni SNA. Najrýchlejšou cestou sprístupnenia je dnes veľmi populárna forma digitalizácie. I v prípade osobného fondu Andreja Hlinku sme sa rozhodli najskôr fond zdigitalizovať.

Celkový konzervačný zásah pozostával z nasledujúcich krokov:

- sterilizácia fondu pred jeho spracovaním
- uloženie do archívnych škatúl priamo po spracovaní
- konzervačný prieskum fondu
- digitalizácia
- výber vhodnej konzervačnej sústavy
- prieskum a výber fixačných prostriedkov
- realizácia konzervačných postupov podľa druhu jednotliviny
- prebalenie do nových archívnych škatúl.

Obr. 2 Poškodenie papierového nosiča vplyvom hydrolyticko-oxidačných reakcií

Sterilizácia novoprijatých fondov pred vstupom do depotov a spracovaním by mala patriť ku základným preventívnym krokom ochrany každého archívu. Na Slovensku má možnosť vykonávať veľkokapacitnú sterilizáciu dokumentov zatiaľ len Slovenský národný archív v Bratislave. Účinným sterilizačným médiom je plyn etylénoxid, ktorý je uvoľňovaný do priestoru hermeticky uzatvorenej dvojdvierovej komory Vacudyne Fumigation Chamber VFS-250 s objemom cca 7 m³ a počas 72 hodín pôsobí plyn EtoxénTM (10 % etylénoxid, 90 % CO₂) na sterilizovaný materiál. Po odsatí EtoxénuTM sa komora desaťkrát preplachuje vzduchom v desaťminútových intervaloch a v odvetrávacej miestnosti sa materiál ponechá pri zapnutých odsávacích ventilátoroch 5 dní a ďalších 6 dní s prirodzeným odvetraním. Etylénoxid pôsobí na mikroorganizmy ako alkylačné činidlo spôsobujúce úplné zastavenie biologických procesov. Jeho úlohou je narušiť funkčnosť a paralyzovať bunky mikroorganizmov.³ V prípade tohto fondu bola nutnosťou, keďže bol predpoklad zvýšenej relatívnej vlhkosti prostredia pôvodného uloženia. Vyššia relatívna vlhkosť nad 65 percent je signálom pre začiatok rastu mikroorganizmov a to tak plesní ako i baktérií, ktoré môžu byť nevítané nielen pre papier, ale sú reálnym nebezpečenstvom i pre človeka. Na papieri, ktorý slúži pre nich vo vhodných podmienkach, najmä zvýšenej vlhkosti ako substrát, teda veľmi vhodná potrava, sa ich účinok prejavuje tvorbou rôznofarebných škvŕn ako dôsledok ich metabolického procesu. Z chemického hľadiska ide prevažne o oxidačné procesy, ktoré pôsobia na papierové vlákna tak, že atakujú koncové hydroxylové skupiny celulózy a menia ich na adehydy, ketóny až

³ HANUS, J., HANUSOVÁ, E. *Využitie etylénoxidu pri eliminácii mikrobiologickej kontaminácie archívnych a knižničných fondov*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, Knižnica, zv. 3, roč. 6, s. 22 – 28. ISSN 1335-7026.

karboxykyseliny. Prichádza pritom ku ich odštiepovaniu a tak sa narušuje stabilita vlákna celulózy, vlákno sa štiepi, mení sa jeho dĺžka, až to môže spôsobiť jeho úplnú fragmentáciu a tým nenávratný rozpad papiera. Pre archivára sú mikroorganizmy nebezpečné najmä ako faktor ohrozujúci zdravie. Produkcia veľkého množstva spór plesní i baktérií znečisťuje ovzdušie, dostáva sa na pokožku ľudského tela, zasahuje sliznice horných dýchacích ciest, očí, nosa, vyvoláva alergické reakcie postihnutých orgánov. Ohrozený je potenciálne každý, kto je vystavený spóram. Produkcia aflatoxínov niektorých mikroorganizmov ako sú *Aspergillus flavus*, môže spôsobovať karcinogénne ochorenia. Druhy rodu *Cladosporium* spolu s *Alternaria species* sa spájajú so vznikom astmy. Druh *Cladosporium cladosporioides* vyvoláva okrem pľúcnych ochorení aj keratitídu (zápal spojiviek) a *Rhizopus stolonifer* môže vyvolať pľúcne alveolitídy, tzv. farmárske pľúca.⁴

Nová doba vždy prináša i nové metódy výskumu a to možno potvrdiť i v prípade výskumu produkcie toxínov mikroorganizmov. Mikroorganizmy, kedysi považované za nie tak závažne ohrozujúce zdravie človeka, pokiaľ nie sú v nadmernom výskyte, môžu byť nebezpečné práve pre produkciu novo objavených a novo identifikovaných toxínov, ktorých účinkov na ľudský organizmus je už dokázaný (ochratoxíny u rodov *Penicillium* a *Aspergillum* ohrozujúce obličky a pečeň, karcinogénny fumonisin B1, B2 u *Fusarium moniliforme*...).

Nevýhodou našich mikrobiologických laboratórií je, že v našich podmienkach ešte nie je možná dôsledná a komplexná analýza produktov – toxínov, ba ani detailná analýza druhov mikroorganizmov. Nádej v tomto smere je upriamená na molekulárnu biológiu, ktorá odkýva možnosti identifikácie konkrétnych druhov mikroorganizmov na základe identifikácie DNA (deoxyribonukleovej kyseliny) založenej na PCR reakcii,⁵ ktorá je jedinečná pre každý organizmus a umožňuje tak dôslednejšiu druhovú identifikáciu.⁶ Pre archivára by však malo byť jednoznačným znamením, že ak sa na dokumentoch vyskytnú rôznofarebné škvrny, papier je mierne vlhký a zápacha, je nevyhnutná jeho sterilizácia. No i zvyšky stielok mikroorganizmov, či po sterilizácii inaktivované premožené spóry môžu, podobne ako prachové častice, spôsobovať alergické reakcie.

Preto by sa malo stať dobrým zvykom, že ak chceme pracovať s papierovými dokumentmi, prípadne ich začleniť do archívnych súborov, či len uložiť do depotov archívu, mali by byť skontrolované odborníkom a v prípade pochybností alebo náznaku kontaminácie preventívne aspoň sterilizované pred akoukoľvek ďalšou manipuláciou človekom.

⁴ LISALOVÁ, M., MACHARIKOVÁ, M. *Riziko pôsobenia mikroskopických húb v archívoch a knižniciach na zdravie človeka*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, Knižnica, Zv. 3, roč. 6, s. 19 – 22. ISSN 1335-7026.

⁵ Polymerázová reťazová reakcia (*angl.* polymerase chain reaction, skratka PCR) je metóda molekulárnej biológie, ktorá slúži na amplifikáciu (zmnoženie) DNA molekúl v laboratórnych podmienkach využívajúc enzým DNA-polymerázu. PCR je exponenciálna reakcia a teoreticky je možné aj z jednej molekuly DNA amplifikovať ľubovoľné množstvo molekúl. Táto metóda bola revolučným objavom Američana Karyho Mullisa (nar. 1944) v roku 1983 (Nobelova cena za chémiu v roku 1993) a v súčasnosti je absolútne kľúčová pre prácu s DNA. Štandardne sa používa v molekulárnej biológii, genetike, mikrobiológii, fyziológii, medicíne ako aj v mnohých iných oblastiach biologického výskumu – <http://www.bioweb.genesis.eu/?cat=11&file=pcr>. [Online]

⁶ Dostupné na internete: <<http://www.bioweb.genesis.eu/?cat=11&file=pcr>>. [Online]

Spracovaním fondu boli dokumenty utriedené a uložené do archívnych škatúl. Kvalita lepenky, použitej na výrobu archívnych škatúl zodpovedala norme ISO 11970.⁷ Škatule mali rozmer 35 × 26 × 11 cm a boli určené na uloženie dokumentov na rozmer papiera A4. Každá archívna jednotka bola pôvodcom označená a údaje boli zapísané na „košielke“ každej jednotky. Toto pôvodné spracovanie a uloženie bolo ponechané až do doby konzervovania.

Samotnému konzervačnému zásahu fondu predchádzala digitalizácia. Pre tento krok sme sa rozhodli z dôvodu rýchlejšieho sprístupnenia fondu bádateľskej verejnosti. Vychádzali sme z toho, že digitalizácia fondu uloženého v 28 archívnych škatuliach s priemerným počtom cca 400 jednotlivín by trvala takmer pol roka, samozrejme len v prípade, že by sa digitalizoval len tento fond. Konzervovanie je proces časovo náročný a v prípade takto poškodených dokumentov si žiada i mimoriadny individuálny prístup a časový odhad bol vypočítaný na tri roky, v prípade, že by sa konzervoval len tento fond a pracovali by na ňom dvaja reštaurátori. Bolo tu ale riziko, že manipuláciou krehkých papierov môže prísť ku ich poškodeniu. Preto sme v prvých fázach digitalizácie volili spoluprácu reštaurátora a pracovníčky, ktorá digitalizáciu vykonávala. Ukázalo sa však, že tento krok nebol nutný, pretože zodpovedný prístup ku citlivej manipulácii s dokumentmi pri ich digitalizácii nás ubezpečil, že počas nej nepríde ku ich poškodeniu. Navyše dokumenty boli prehľadne a bezpečne uložené v ochranných obaloch, ktoré slúžili i ako podložka pri ich transporte z archívnej škatule priamo na digitalizačný pult.

Slovenský národný archív vykonáva digitalizáciu procesom fotografovania na zariadení ATLAS pomocou fotoaparátu CANON EOS 1DS MARK II najčastejšie pri rozlíšení 4 992 × 3 328 pixelov, expozícia 0,1 sec. a clone 14,1. Každý dokument bol snímaný z oboch strán. Obrázky boli elektronicky ukladané do záložiek s označením fondu a príslušnej archívnej škatule s konkrétnym popisom príslušnej inventárnej jednotky a ukladané na DVD nosiči. V prípade, že bolo nutné pred digitalizáciou dokument roztvoriť a papier bol porušený alebo bol dokument znečistený, prípadne bolo nutné vystretie pre zlepšenie kvality digitalizačného záznamu, nastúpila úloha reštaurátora, ktorý dokument pripravil na snímanie a zároveň sa uskutočnil i konzervačný zásah. Ostatné dokumenty boli podrobené konzervačnému zásahu.

Aby bol predpokladaný **konzervačný zásah** úspešný, museli sme zväžiť celkový stav fondu, druhy a rozsiahle poškodenia papierov, mieru degradácie, množstvo a druhy záznamových prostriedkov⁸ (atramentov, pečiatok, ceruziek...). Rovnako sme zvažovali, či bude nutné fond kompletne reštaurovať, alebo konzervovať tak, aby sme deacidifikovali a stabilizovali papierový nosič. Vzhľadom na to, že je fond zdigitalizovaný, rozhodli sme sa pre konzervačné zásahy. Od celkového reštaurovania, do ktorého sme chceli zahrnúť i dopĺňanie chýbajúcich častí papiera, nás odradil fakt, že v Slovenskom národnom archíve je obmedzená možnosť vykonávať strojové dolievanie papiera. Existujúce zariadenie na dopĺňanie chýbajúcich častí papiera tekutou papierovinou, je už viac ako tridsať rokov staré. Je síce funkčné, ale mani-

⁷ ISO 11970 Information and documentation – *Document storage requirements for archive and library materials* (Informatika a dokumentácia – *Požiadavky na uloženie dokumentov pre archívne a knižničné materiály*).

⁸ V konzervačnej terminológii pojem záznamový prostriedok vyjadruje prostriedok, ktorým sa záznam tvorí. Na rozdiel od archívnej terminológie, kde sa týmto pojmom označuje podložka, na ktorú sa záznam tvorí.

pulácia s ním je veľmi fyzicky namáhavá a vyžaduje si veľkú spotrebu vody, čím je práca s ním ekonomicky nerentabilná. Ručné dolievanie takého množstva poškodených papierov znamená krok nazad v aplikácii reštaurátorských postupov, navyše by bolo časovo veľmi náročné. Keďže sa už fond nebude študovať v origináloch, padlo definitívne rozhodnutie zakonzervovať ho.

Voľbe konzervačných metód predchádzal prieskum fondu. Tento sme zamerali na zisťovanie kvality papierov, zisťovanie ich chemických vlastností, meranie fyzikálnych parametrov, meranie pH papiera, zisťovanie prítomnosti drevoviny v papieri. Vybrali sme vzorku 100 papierov, u ktorých sme urobili prieskum miery poškodenia a zamerali sme sa na meranie pH papiera. Hodnota pH papiera je pre konzervátora ukazovateľom miery kyslosti papiera. Rozumieme pod tým množstvo vo vode rozpustných látok, ktoré sú kyslej povahy a je možné ich zmerať buď zariadením, ktoré nazývame pH meter, indikátorovými pH papierikmi alebo pomocou tzv. pH pera. V prípade merania pH na origináloch dokumentov je možné zmerať len povrchové pH, teda koncentráciu rozpustných látok z povrchu papiera. Meranie pomocou pH metra je popísané v norme STN 50 0374.⁹ Norma však popisuje len meranie 10 g papiera po jeho výluhu v teplej alebo studenej vode, čo samozrejme nie je prípustné pre archívne dokumenty. Metodika na povrchové meranie pH bola rozpracovaná počas riešenia štátnej výskumnej úlohy programu vlády SR zameranej na konzervovanie papiera: „Záchrana, stabilizácia a konzervovanie tradičných nosičov informácií v SR“ (Kniha.sk),¹⁰ kde sme podrobne popisali tento spôsob merania.¹¹ Výsledky merania boli pre nás prekvapivé. Predpokladali sme, že papiere budú mať nízku hodnotu pH, ale nečakali sme, že bude až taká hrozivá. Navyše pri prvých pokusoch zmerať pH na tmavých miestach papiera, kde už prebiehal rozsiahly degradačný proces, nebolo možné túto hodnotu ani domerať. Princípom merania je kvapnutie 50 µl destilovanej vody na merané miesto, do ktorého sa extrahujú rozpustné kyseliny z povrchu papiera. Papier bol však taký krehký, že po jeho zmočení vodou sa zvyšok vlákien (pokiaľ ešte možno hovoriť o vláknitej štruktúre papiera v týchto miestach) uvoľnil a papier sa jednoducho rozišiel. Ak aj bola snaha o priloženie dotykovej elektródy na merané miesto, nebolo to možné. Volili sme teda možnosť zmerať pH papiera pH indikátorovými papierikmi, kde sme práve na týchto kritických miestach orientačne namerali hodnotu pH=2,3. Najväčšia nameraná hodnota pH bola 5,3. Výsledky nás ubezpečili, že bude nutný razantný konzervačný zásah. Proces deacidifikácie (odstránenia kyselín z papiera) by nebol dostatočný, pretože nerieši jeho spevnenie, bolo potrebné zväžiť i doglejenie papiera a jeho následnú stabilizáciu pred ďalšími degradačnými procesmi.

Predchádzajúce výskumy v oblasti spevňovania papiera natívnymi škrobmi, ich derivátmi a derivátmi celulózy, ktoré sa uskutočnili za účelom výberu najvhodnejšieho spevňovacieho prostriedku použiteľného pre proces reštaurovania a konzervovania, nás priviedli ku skupine modifikovaných derivátov škrobu. Pozornosť sme upriamili na skupinu kationových derivátov zemiakového škrobu¹² s cieľom vy-

⁹ STN 50 0374. Skúšanie buničiny a papiera. *Určenie povrchového pH papiera a buničiny*.

¹⁰ Dostupné na internete: <<http://www.knihask.eu/>>. [Online]

¹¹ CEDŽOVÁ, M. a kol. Meranie kyslosti papiera dotykovou elektródou. [aut.]. *Kvalitatívne triedenie knižničných a archívnych dokumentov na papierovom nosiči*. Martin : SNK, 2007, s. 31.

¹² MAKOVÁ, A., KUKA, I., KYŠKOVÁ, Z. *The use of native, modified starches and cellulose derivatives in restoration-conservation practice comparison of their adhesive qualities*. Inter-

tvoriť sústavu, ktorá by spĺňala všetky očakávané účinky. Touto myšlienkou sme sa začali zaoberať už v roku 2004, keď sa rozbiehal projekt *Knih.sk*. Vybrali sme päť druhov papiera a po jednotlivých krokoch sme skúšali účinok deacidifikačných roztokov, spevňovacích látok a stabilizátora. Modelovali sme procesy umelého starnutia papiera podľa ISO STN 5630/1¹³ a sledovali sme zmenu vlastností papiera po 0, 3, 7, 14, 28 dňoch umelého starnutia pri teplote 105 °C. Po každom starnutí sa robilo vyhodnotenie meraných parametrov pre odolnosť v ohybe podľa STN ISO 5626,¹⁴ meranie ťahových vlastností STN ISO 1924-1 (50 0340),¹⁵ meranie pH vodného extraktu STN ISO 6588-116, alkalickéj rezervy STN ISO 1071617, ktoré sa porovnávalo s pôvodnými vlastnosťami papierov neošetrených po umelom starnutí. Vytvorili sme sústavu, ktorá postupnou aplikáciou na papier zlepšila jeho vlastnosti a spĺňala naše očakávania.¹⁸

Výskum pokračoval ďalej a našou úlohou bolo vytvoriť zmes, ktorá by v jednom aplikačnom kroku zabezpečila všetky želané procesy.¹⁹ Sústava bola testovaná v Slovenskom národnom archíve na modelovom zariadení UNISAVR CONTI HaF v spolupráci so Strojníckou fakultou a Ústavom polymérnych látok Fakulty chemickej a potravinárskej technológie Slovenskej technickej univerzity a bola vyvinutá pre potreby masového konzervovania dokumentov najmä pre potreby archívov, kde sa nachádza väčšina dokumentov neviazaných. Výskum v tejto oblasti v čase písania príspevku stále pokračuje. Navrhnutá sústava sa odskúšala i na reálnych papieroch a pre jej deacidifikačné, spevňovacie a stabilizujúce vlastnosti sme sa rozhodli ju prvýkrát použiť práve na konzervovanie osobného fondu Andreja Hlinku.

Deacidifikácia je zabezpečená deacidifikačnými činidlami – hydrogénuhličitanom horečnatým $Mg(HCO_3)_2$ a hydrogénuhličitanom vápenatým $Ca(HCO_3)_2$ v objemovom pomere 1:1, ktoré sa ukázali ako najvhodnejšie prostriedky vodnej deacidifikácie papiera. Tieto zlúčeniny spôsobujú odstraňovanie kyslých rozpustných látok v papieri a vytvárajú tzv. alkalickú rezervu pre budúce obdobie. Ich účinok sa prejaví na papieri zmenou hodnoty pH a miernym stmavnutím papiera. Po deacidifikácii silne kyslých papierov sa dostávame ku hodnotám $pH=5,5-6$. Obe deacidifikačné činidlá si musíme vyrobiť, pretože forma hydrogénuhličitanov je nestála a je preto potrebné tieto látky pripraviť reakciou príslušných uhličitanov alebo hydroxidov s oxidom uhličitým CO_2 .

national conference: Chemical. [ed.] STU. Bratislava, 2003. Proceedings of the conference: Chemical technology of wood, pulp and paper . s. 424–429. ISBN 80-227-1942-0.

¹³ podľa ISO STN 5630/1¹³ Papier a lepenka. Urýchlené starnutie. Časť 1: Pôsobenie tepla za sucha pri teplote 105 °C.

¹⁴ STN ISO 5626 Papier. Určenie odolnosti proti prehýbaniu.

¹⁵ STN ISO 1924-1 (50 0340) Papier. Určenie ťahových vlastností.

¹⁶ STN ISO 6588-1 Papier, lepenka a buničiny. Stanovenie pH vodného výluhu. Časť 1: Vylúhovanie za studena.

¹⁷ STN ISO 10716 Papier a lepenka. Stanovenie alkalickéj rezervy.

¹⁸ HAVLÍNOVÁ, B., MAKOVÁ, A., ČEPPAN, M., ČEPCOVÁ, K., REHÁKOVÁ, M., MIKULA, M. *Spôsob úpravy archívnych papierových nosičov*. 286412 2005. PP109-2005.

¹⁹ HAVLÍNOVÁ, B., MINÁRIKOVÁ, J., MAKOVÁ, A., KATUŠČÁK, S. *Mixture intended for single-step modification of acidic paper and approach of using the mixture. (Zmes určená na jednostupňovú modifikáciu kyslého papiera a spôsob použitia tejto zmesi)*. PCT/SK2010/050020 USA, 2010. PP 5068-2009.

Spevňovanie papiera pomocou navrhutej sústavy je garantované prítomnosťou kationového derivátu zemiakového škrobu Empresol N. Výsledky predchádzajúcich výskumov, najmä ťahové vlastnosti papiera, chemické vlastnosti, pH a optické vlastnosti papiera po starnutí, nás priviedli ku tejto zlúčenine. Na spevnenie papiera vplyva schopnosť kladne nabitých metylových skupín naviazaných na molekulu škrobu vytvoriť iónovú väzbu s celulózu, ktorá sa vyznačuje záporným Zeta potenciálom. Je to výborný prostriedok na spevnenie papiera, ak by však niekto očakával, že ním niečo zalepí, dočkal by sa veľkého prekvapenia. Táto skutočnosť je však veľkým pozitívom pre jej využitie pre technologické účely.

Stabilizácia papiera pred procesmi starnutia sa, popri vytvorení alkalickej rezervy po deacidifikácii, uskutočňuje použitím látok, ktoré zabraňujú rozpadu papiera tak, že blokujú tvorbu aldehydov a ketónov a tak zabraňujú dotiahnuť degradáciu papiera vedúcu až ku jeho rozpadu.²⁰ Stabilizátor pre navrhnutú konzervačnú sústavu je jodid draselný.

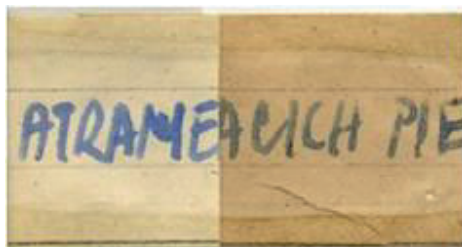
Nebezpečenstvom použitia sústavy bola rozmanitosť záznamových prostriedkov (pečiatok, hnedých, čiernych a farebných atramentov, farebných ceruziek, guľôčkových pier...). Keďže rozpustnosť záznamových prostriedkov pre vodné konzervačné procesy papiera je vždy kritickým miestom, urobili sme výskum použiteľných fixačných prostriedkov pre zvolenú sústavu. Testovali sme 43 záznamových prostriedkov zafixovaných 10-timi fixačnými činidlami, ktoré boli nanesené na drevený papier a bezdrevný papier. Tieto sme ponorili do vody, ďalšiu skupinu do deacidifikačného roztoku a ďalšiu skupinu do vybranej sústavy. Vzorky sa nechali zostarnúť pri podmienkach 65 °C a 80 % relatívnej vlhkosti 24 dní a porovnávali sa s nestarnutými vzorkami. Vybrali sme 10 fixačných prostriedkov: Regnal-Mowital B 30 HH (konc. 5% , rozp. v etanole), Klucel G (konc. 2 % , rozp. v etanole), Rewin ACP (konc. 6 % , rozp. vo vode), Mesitol NBS (konc. 2,5 % , rozp. vo vode), cyklododekán (konc. 12,50 % , rozp. v touléne, navážka: 5 g/40 g toulénu), cyklododekán tavenina (pri 60 °C), Sandofix SWE (konc. 10 % , rozp. vo vode), Paraloid K 175 (konc. 5 % , rozp. v touléne, navážka: 5 g/100 ml toulénu), Neschen fixačný roztok zmes kationického a anionického činidla – 2 % Mesitol NBS a 6 % Rewin EL , želatína (konc. 1 % , rozp. vo vode, navážka: 1 g/100 ml vody).

Fixačný prostriedok nesmie narušať estetický vzhľad, nesmie zmeniť optické vlastnosti písacej látky, nesmie spôsobovať „lakovací“ efekt a vytvárať závoj okolo písacej látky, nesmie spôsobovať zmeny nosiča (papiera, pergamenu a pod.) a mal by byť po fixácii odstránený. Fixačný prostriedok sa spravidla nanáša na písaciu látku a vytvára zväčša filmový povrchový nános fixatíva. Niektoré fixatíva, v závislosti od použitého rozpúšťadla, prechádzajú i do štruktúry papiera. Ako fixačné látky sa používajú niektoré prírodné i syntetické polyméry. Z prírodných polymérnych látok sú to: želatína, živočíšny glej – rybí glej, kožný glej, pergamenový glej. Zo syntetických polymérnych látok sa používajú: polyvinylacetáty, polyvinylalkoholy, polyamidy, polyakryláty, deriváty celulózy. V posledných rokoch našiel uplatnenie pre fixáciu na papieri i cyklododekán. Výhodou cyklododekánu sú jeho sublimačné vlastnosti, a preto ho nie je potrebné po fixácii odstraňovať. Pri použití silne kys-

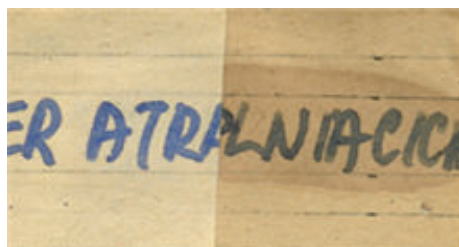
²⁰ STRLIČ, M., KOLAR, J., KOČAR, D., RYCHLÝ, J. *Thermo-oxidative degradation, ageing and stabilisation of paper*. Ljubljana : National and University Library, 2005. s. 111 – 132.

lých, ale i silne zásaditých fixačných prostriedkov vzniká nebezpečenstvo zmeny farby tak samotného atramentu ako i papiera. Rovnako použité rozpúšťadlo, v ktorom je fixačná látka rozpustená, môže spôsobiť zmenu alebo rozpúšťanie písacej látky a jej difúziu do nosiča.

Výsledky našich výskumov ukazujú, že atramenty na bezdrevnom papieri sú citlivejšie na rozpúšťanie vo vode. Celková farebná zmena na drevitom papieri je u všetkých atramentov po fixácii a aplikácii stabilizačného roztoku menšia než u bezdrevného papiera. Objektívne meranie farebných koordinát a výpočet celkovej farebnej zmeny nevystihuje skutočné fixačné schopnosti fixatív. Subjektívne hodnotenie atramentov má preto svoje opodstatnenie pri vyhodnotení dôslednosti účinku fixácie najmä z pohľadu následných sprievodných efektov fixatíva v súvislosti s používanými konzervačnými sústavami. Najúčinnjším fixačným prípravkom je cyklo-dodekán tavenina. Červenú pečiatkovú farbu bezolejovú je možné zafixovať pred použitím deacidifikácie a zároveň stabilizácie len taveninou cyklo-dodekánu, nastávajú ale trvalé viditeľné farebné zmeny papiera v mieste fixácie. Modrý atrament do plniacich pier je možné zafixovať cyklo-dodekánom – taveninou, Sandofixom SWE alebo Neschen fixatívom pred aplikáciou stabilizačného roztoku. Obidva posledné ale spôsobujú stratu farby po starnutí a atrament sa stáva nečitateľným. Rovnako pri použití cyklo-dodekánu taveniny nastávajú trvalé viditeľné farebné zmeny papiera v mieste nánosu fixatíva (obr. 3, 4). Atramenty do plniacich pier sú vhodné upravené vodné roztoky organických farbív. Vhodné reologické vlastnosti sa dosiahli prídavkom cukru alebo arabskej gummy. Kyslosť atramentu sa upravovala prídavkom kyseliny šťavelovej alebo kyseliny octovej a roztok sa zriedil na optimálnu koncentráciu 0,5 – 1,5 percenta. Po niekoľkodňovom státi sa roztok prefiltraval a bol pripravený na použitie. Začiatkom 20. storočia sa začala tekutosť a rozpíjavnosť upravovať prídavkom dextrínu a k atramentom sa pridávali dezinfekčné látky (formaldehyd, fenol). Medzi najpoužívanejšie patrí modré arylmetánové farbivo Acid blue 93.

Obr. 3 *Fixácia modrého atramentu do plniacich pier taveninou cyklo-dodekánu a aplikácia deacidifikačno-stabilizačnej sústavy. Obrázok vľavo pred starnutím, obrázok vpravo po starnutí.*

Obr. 4 *Fixácia modrého atramentu do plniacich pier taveninou cyklo-dodekánu a aplikácia deacidifikačného roztoku. Obrázok vľavo pred starnutím, obrázok vpravo po starnutí.*

Realizácia konzervačných postupov na origináloch jednotlivín musela zohľadňovať ich špecifiká. Prvým kritériom pre rozhodnutie uplatniť deacidifikačno-stabili-

začnú sústavu bolo subjektívne zhodnotenie stavu papierovej podložky a použitých záznamových prostriedkov. Každý záznamový prostriedok na každom dokumente bol skúmaný z hľadiska rozpustnosti vo vode a na základe výsledku testu bol zafixovaný určeným fixačným prostriedkom. Vo fonde sa najčastejšie vyskytujú zelené, fialové a čierne pečiatky. Citlivosť na rozpustnosť vo vode vykazovali len zelené pečiatky, ktoré sa zafixovali roztokom cyklododekánu. Zelený atrament sa pôvodne vyrábala z malachitovej zelene – Basic green 4 C.I. 42000. Farbivo je citlivé na svetlo, redukčné činidlá, alkálie a chlór. Na prípravu zeleného atramentu sa používala aj metylénová zeleň, neskôr sa používali kyslé arylmetánové farbivá Acid green 5 a Acid green 9 (alizarín).²¹

Fond obsahuje i mnohé rukopisy písané indigovou ceruzkou, ktoré sú mimoriadne citlivé na vodu. Tento druh ceruzky sa používal veľmi často na písanie poznámok, alebo dokonca na označovanie vlastníka dokumentu, či napísanie signatúry. Využívala sa vlastnosť míny zanechávať takmer trvalú stopu na papieri. Vo vlhkom prostredí mení zafarbenie a prechádza zo sivého na fialové, častokrát odlačené i na nasledujúcich stranách dokumentu. Naším výskumom sme zistili, že ide o kationové farbivo a je možné ho fixovať aniónovým fixačným činidlom Mesitolom NBS (2,4,6-trimetylhenol) alebo Neschen fixatívom bez zmeny zafarbenia.

Obr. 5 *Prelepy poškodení dextrínovou lepiacou páskou*

Krehké papiere, z ktorých veľkú časť tvorili preklepové papiere, používané na vytváranie kópií dokumentov už začiatkom 20. storočia, boli už prvotne opravované pomocou polyvinylových alebo dextrínových lepiacich pásov (obr. 5). Tieto bolo

²¹ ĎUROVIČ, M. a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha : Paseka, 2002. ISBN 80-7185-383-6.

potrebné pred konzervačným zásahom odstrániť a dbať na to, aby rozpúšťadlá, použité na ich odstránenie, nespôsobili rozpúšťanie záznamových prostriedkov. Na odstraňovanie PVC pásov sa používa etylalkohol, toluén alebo benzín. Výber závisel od citlivosti na rozpustnosť záznamového prostriedku. Rovnako odstraňovanie dextrínových pásov má svoje riziká. Najvhodnejším prostriedkom je horúca voda, jej použitie si ale vyžaduje dôslednú analýzu rozpustnosti všetkých prostriedkov nanesených na papieri, z ktorých ich treba odstrániť a samozrejme i dôslednú fixáciu.

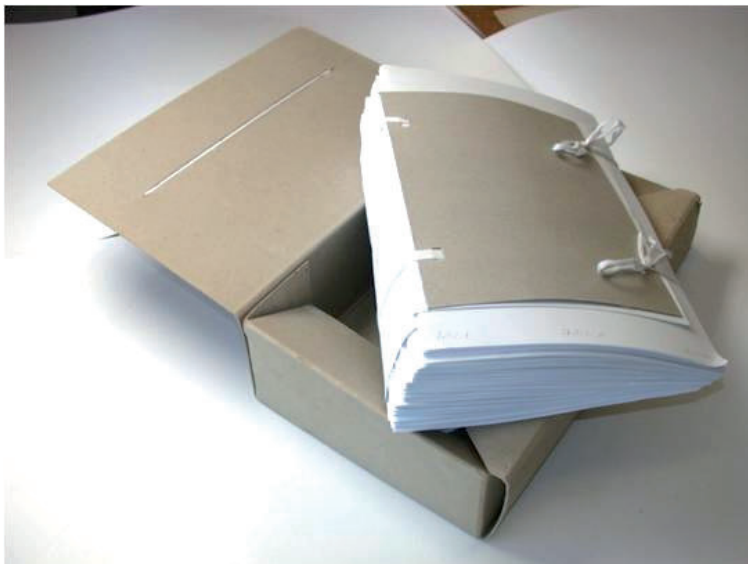
Fyzický stav mnohých papierových nosičov bol natoľko zlý, že nepostačovalo ani spevnenie, deacidifikácia a stabilizácia touto konzervačnou sústavou. Vlákna papiera po degradačných reakciách boli natoľko oslabené a skrútené, že sme museli pristúpiť ku ich podpore. Ako podporu sme použili dlhovláknitý japonský papier s gramážou 9 g/m², ktorý sa nakaširoval pomocou pšeničného škrobu. Nízkoqramážny, ale dostatočne spevňujúci papier, tvorí dobrú oporu a je zárukou, že pri manipulácii nepríde ku lámaniu a praskaniu originálu. Navyše jeho transparentnosť je dostatočná na prečítanie pod ním uloženého textu.

V bohatej korešpondencii sú zastúpené početné pohľadnice a fotografie, ktoré boli uložené tak, že sa častokrát svojou obrazovou časťou dotýkali poškodených papierov. Už samotné uloženie spolu s degradovaným papierom, kde sa uvoľňujú kyslé degradačné produkty, môže spôsobovať postupnú stratu obrazu u fotografií, zmenu alebo stratu zafarbenia u farebných pohľadníc a viesť ku jej postupnému rozkladu. V Slovenskom národnom archíve sme sa od roku 2010 začali systematickejšie zaoberať ochranou fotografií, zatiaľ zameranou na identifikáciu a konzervovanie fotografií. Pripravili sme súpis údajov, ktoré fotografiu alebo negatív charakterizujú a zohľadňujú požiadavky archívára i konzervátora pre spracovanie fotografických dokumentov. Chceli sme využiť i podobné databázy ako je napríklad aplikácia Bach, táto však navolenými parametrami nezodpovedá všetkým našim požiadavkám. Každá fotografia z fondu Andreja Hlinku je popisovaná a údaje sú zaznamenané zatiaľ do dočasnej aplikácie v programe Excel 2003. Keďže sa súpis údajov postupne prehodnocuje a dopĺňa, v budúcnosti plánujeme po definitívnom prehodnotení využiť niektorú z nových dostupných databázových aplikácií ako napr. Access a pod. Všetky fotografie boli, po identifikácii fotografického procesu, samostatne zabalené do obálok z papiera, ktorý spĺňa podmienky pre uloženie fotografických materiálov a vyhovuje podmienkam normy ISO 14523.²² Zatiaľ sa ponechali v archívnej škatuli spolu s ostatnými dokumentmi.

Dokumenty boli pri pôvodnom uložení do archívnej škatule ponechané v stave, v akom boli prevzaté. Po vykonaní konzervovania sme zvolili postup ich uloženia v rozloženom stave, aby opätovným skladaním neprišlo ku prelomu papiera v mieste skladania. Bolo to najmä u tých papierov, kde bol text písaný na celej strane a pôvodne bol papier niekoľkokrát zložený. Tým sa samozrejme narušila koncepcia uloženia a museli sme pristúpiť ku postupnej výmene archívnych škatúl za väčšie. Nutnosťou bolo zachovať dokumenty tak, aby nedochádzalo ku presahovaniu ich rozmeru nad ochranný obal, preto sme väčšie formáty vkladali do jednotných obalov z alkalického papiera o plošnej hmotnosti 250 g/m². Celý obsah jednej ška-

²² ISO 14523 Photography – Processed photographic material – Photographic activity test for enclosure materials (Fotografia – Spracovanie fotografických materiálov – Test fotografickej aktivity pre materiály na ochranu).

tule bol ešte vkladajú do spisových dosiek, aby neprišlo ku vypadávaniu menších dokumentov a ich pohybu v škatuli počas manipulácie s ňou (obr. 6).

Obr. 6 *Spôsob uloženia dokumentov po konzervačnom zásahu*

Konzervovanie fondu je časovo veľmi náročné, nehovoriac o tom, že pre reštaurátora je to pri tak veľkom počte dokumentov takmer stereotypná práca. Predpokladáme, že popri reštaurovaní a konzervovaní i iných fondov by sme konzervovanie osobného fondu Andreja Hlinku mohli ukončiť koncom roka 2013. Mohli by sme tak spokojne povedať, že sa konečne podarilo prepojiť chemicko-konzervačný výskum s praxou a zdigitalizovaním a zakonzervovaním ho bezpečne ochrániť. Zostáva len dúfať, že uložením fondu v depotoch Slovenského národného archívu mu budú vytvorené dobré podmienky na jeho archiváciu.

CONSERVATION OF THE PERSONAL FOND OF ANDREJ HLINKA

Alena Maková

The personal fond of the Slovak Catholic priest, national revivalist and politician Andrej Hlinka (1864 – 1938) in the Slovak National Archives is arranged in two parts. The first part covers in more detail events of his life and it was processed separately in 1966 by PhDr. Daniel Kuzmík. The other part of the fond was transferred to the Slovak National Archives as late as in 2007 from PhDr. Pavol Stano Jr. The fond had been gradually built by his father, Pavol Stano Sr. in the Liptov Museum in Ružomberok, where he had worked as an archivist and librarian, and the fond was most likely joined

with the acquisition that had been received in SNA earlier. Attempting to prevent the documents from liquidation, Pavol Stano Sr. had hidden a part of this fond after the end of World War II in private, outside the museum. Later, after he had stopped working in the museum, there were added to the fond documents from other persons. Almost sixty years of storage of the documents probably in the conditions of higher humidity affected the quality of paper carrier considerably. The processing of the other part of the personal fond was completed by Mgr. Robert Mareta at the end of 2010, and immediately, at the beginning of 2011, the possibility of making it accessible to public was considered. However, it was declined on the basis of agreed decision of the archivist and the preserver in charge due to the reasons of both safety and a critical physical state of originals of the documents that did not allow making them accessible without a preceding conservation treatment. The only admissible option was that of digital processing as a brilliant alternative to using the originals. In the case of the personal fond of Andrej Hlinka, firstly, digitizing was carried out, and only subsequently conservation was started.

At the time of delivering the fond for conservation, we had already experienced the first year of work on completing the state research task *Programme of Preservation, Stabilization and Conservation of Traditional Carriers of Information in the Slovak Republic*. The essential of the project was concentrating scientific and material potentiality on the basic research to the technology of preservation, stabilization and conservation of lignocellulose material, chemical and environmental engineering, in order to create a shared data basis and an expert system of the Slovak Republic, a design of the technological device on the level of a functional prototype that would secure an increased capacity of deacidificational methods and a prolonged lifetime of books and documents from 19th and 20th centuries. One of the numerous project outputs was a proposal of the international patent PCT/SK2010/050020 *Mixture for Single-stage Modification of Acid Papers and Manner of Its Use*. As the time span of documents and a poor quality of the paper with very low pH were ideal for satisfying the conditions of the use of this mixture, conservation was carried out. The protection of such damaged paper documents requires a primary overall research into the fond, which is based on measuring essential parameters, such as pH of the paper before and after the conservation treatment, studying the solubility of recording means, and choice of a fixation means exactly appropriate for the particular conservation system. Before the conservation process itself, chemical and physical and mechanical features of the paper, as well as the fixation means for various inks applied on various types of paper had been researched, and the results were used in the preservation of the personal fond of Andrej Hlinka.

Translated by Michal Švec

HISTORICKÁ FOTOGRAFIA V SLOVENSKÝCH ARCHÍVOCH A NOVÉ TECHNOLOGIE OCHRANY*

BOŽENA MARUŠICOVÁ

Marušicová, B.: Historical Photography in Slovak Archives and New Technologies of Protection. Slovenská archivistika, Vol. XLVII, No 1, 2012, p. 72–87.

Care of the photographs housed in Slovak archives is frequently minimal, which results in their serious damages. To minimize the damage, it is necessary to introduce and follow modern methods of protection. The article provides brief information on historical development of photography that clarifies the character of various photographic processes. It also cautions against possible damages and recommends ways of protections.

Photographic process. Sensitized material. Damage of photographs. Conserving photographs. Protection covers. Storage conditions.

Ing. Božena Marušicová, Slovenský národný archív, P. O. BOX 115, Drotárska cesta 42, 840 05 Bratislava 45

Historický vývoj

Už približne 170 rokov nám fotografie pomáhajú zastaviť čas a uchovať spomienky na tváre našich blízkych, rôzne miesta alebo významné udalosti ovplyvňujúce náš život. Fotografie, ako ich poznáme dnes, sú výsledkom dlhého procesu vývoja a neustáleho zdokonaľovania. Pomenovanie „fotografia“ pre obraz vytvorený pôsobením svetla na svetloutilivý materiál pochádza od anglického matematika, astronóma a chemika Johna Fredericka Williama Herschela, ktorý sa preslávil najmä vďaka objavu prostriedku na ustaľovanie fotografií a to tiosíranu sodného (označovaný tiež ako hypo¹).²

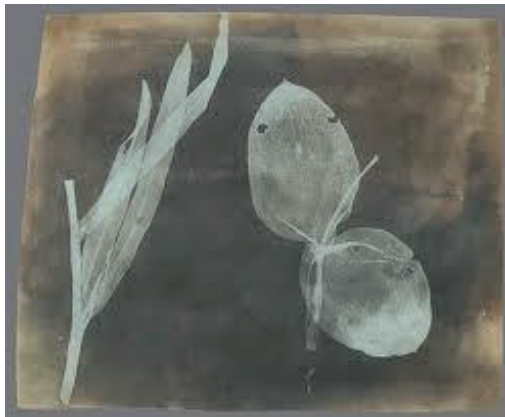
Tmavnutie solí striebra pôsobením svetla bolo známe už dávno, no až v roku 1839 anglický vynálezca a fotograf Wiliam Henry Fox Talbot zverejnil proces tzv. *fotogenické kreslenie*, pri ktorom namočil hárok papiera do roztoku kuchynskej soli a po vysušení ho natrel silným roztokom dusičnanu strieborného. Reakciou oboch látok vznikol chlorid strieborný, čo spôsobilo, že sa papier stal citlivým na svetlo. Keďže v tej dobe ešte neexistovali negatívy, na papier sa prikladali listy, rastliny, krajky alebo rôzne drobné predmety, ktoré po vystavení slnečným lúčom zanechali negatívny obraz (obr. 1). Na ustaľovanie sa používal horúci roztok kuchynskej soli a neskôr roztok tiosíranu sodného (od roku 1840).

* Red. pozn. Príspevok odznel na workshope *Prezentácia a ochrana archívneho dedičstva – možnosti a realita* konanom 13. 10. 2011 v Slovenskom národnom archíve.

¹ Hypo skratka anglického názvu hyposulphite of soda, ktorým sa od roku 1869 nesprávne označoval tiosíran sodný.

² CRAWFORD, W. *The Keepers of Light*. New York : Morgan & Morgan, 1979. s. ISBN 87100-158-6.

Približne v tom istom období, keď Talbot experimentoval s fotogenickými kresbami, Louis Jacques Mandé Daguerre, francúzsky vynálezca, maliar a fotograf uviedol priamy pozitívny proces *dagerotypiu*, v ktorom ako podložku použil postriebrenú medenú doštičku. Vyleštenú doštičku scitlivoval parami jódu, exponoval slnečným svetlom po dobu 15 – 20 minút a následne vyvolal parami ortuti. Neskôr sa vďaka kombinovanému scitlivovaniu expozícia skrátila na 1 až 4 sekundy. Obraz tvorili mikroskopické čiastočky zliatiny striebra a ortuti nazývanej amalgám striebra. Dagerotypy sa často tónovali zlatom alebo kolorovali, pričom každý dagerotyp je originál a nie je možné z neho robiť kópie. Základným poznávacím prvkom pri identifikácii dagerotypov je prechádzanie z pozitívu na negatív a späť pri nakláňaní obrazu. Typickým bolo tiež ich osádzanie do ozdobných rámečkov alebo puzdiar (obr. 2).³

Obr. 1 *Fotogenická kresba*

Obr. 2 *Dagerotyp v okrasnom puzdre*

Krátko po uvedení Daguerrovho procesu v roku 1841, Talbot patentoval *kalotypiu* (tiež Talbotypiu) ako označujeme negatívny proces, ktorý vznikol vylepšením procesu fotogenickeho kreslenia.⁴ Ako prvý umožňoval zhotovenie negatívu. Pomocou

³ SCHEUFLER, P. Historické fotografické techniky. Praha : Artama, 1993. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.scheufler.cz/cs-CZ/files/2433/HistTechniky.pdf>>.

⁴ NORIS, D. H. Photogenic drawings, calotype negatives and salted paper prints. In *Photographic Conservation Block Notes 2006/2007*. The winterthur/University of Delwae program in art conservation.

papierového negatívu bolo možné následne zhotovovať ľubovoľný počet pozitívnych kópií. Zhotovenie negatívu sa začínalo impregnáciou hárku papiera roztokom dusičnanu strieborného. Usušený hárok sa následne namočil na 1 – 2 minúty do roztoku jodidu draselného. Po krátkom opláchnutí v čistej vode sa nechal znovu vysušiť. Papier pôsobením jodidu zožltol, výsledné negatívy sú preto typické svojím žltým zafarbením.⁵ V tejto fáze papiere ešte neboli citlivé na svetlo a mohli sa skladovať v tme. Tesne pred expozíciu sa papier scitlivoval (senzibilizoval) roztokom dusičnanu strieborného, kyseliny galovej a kyseliny octovej pri červenom svetle. Po expozícii sa latentný obraz negatívu vyvolal v tom istom roztoku a ustálil použitím roztoku kuchynskej soli alebo jodidu draselného.

Z takto pripraveného negatívu sa mohol zhotoviť pozitív na slaný papier priamym kopírovaním pomocou denného svetla. *Slané papiere* sa vyrábali od roku 1841. Hárok papiera sa najprv namočil do slabého roztoku kuchynskej soli alebo chloridu amónneho s prídavkom želatíny⁶ a nechal sa vyschnúť. Pred použitím sa namáčal do roztoku dusičnanu strieborného, pričom došlo k vyzrážaniu svetlocitlivého chloridu strieborného. Na kopírovanie sa používal špeciálny kopírovací rámček umožňujúci kontrolovať stmavnutie fotografie v dôsledku redukcie striebra slnečnými lúčmi. Po dosiahnutí požadovaného kontrastu sa pozitív opláchol, ustálil a usušil.⁷

Kyanotypia a platinotypia sú fotografické procesy, pri ktorých je, podobne ako u slaných papierov, svetlocitlivá látka nanosená priamo na papierovej podložke. Na rozdiel od predchádzajúcich procesov však svetlocitlivú vrstvu tvoria soli železa alebo zlúčeniny platiny.

Kyanotypia (tiež modrotlač), vynájdená Johnom Herschelom v roku 1840, je pozitívny alebo negatívny proces, ktorý využíva schopnosť železitých solí (Fe^{3+}) redukovať sa na železnaté (Fe^{2+}) a následne reagovať s inou látkou za vzniku farebného (modrého) produktu.⁸ Papier sa pomocou štetca natrel svetlocitlivou zmesou (roztoku citranu železito-amónneho a hexakvanoželezitanu draselného) a nechal sa v tme vyschnúť. Exponoval sa slnečnými lúčmi a vypral v studenej vode. V prípade, že sa nepoužívalo tónovanie, výsledný obraz bol modrý.

Platinotypia patentovaná Williamom Willisom v roku 1873 sa pripravovala tak, že sa papier najskôr scitlivil nanesením zmesi šťavelanu železitého a chloroplatiničitanu draselného. Exponovalo sa kontaktným kopírovaním pod negatívom. Obraz sa vyvolával ponorením do vodného roztoku šťavelanu draselného, pričom sa železnatá soľ rozpustila a súčasne sa vyredukovala platina tvoriaca obraz.⁹

Okrem platinotypie a cyanotypie zaradíme k procesom, ktoré nevyužívajú halogenidy striebra ako svetlocitlivú látku aj tzv. ušľachtilé tlače. Do tejto skupiny

⁵ ŠTANZEL, T. *Historické fotografické techniky v Národném technickém muzeu v Praze*. Praha: Národní technické muzeum. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <http://www.ntm.cz/historicke-fotograficke-techniky/cast-viii-historicke-fotograficke-techniky-v-narodnim-technickem-muzeu-v-praze>.

⁶ REILLY, J. *The Albumen and Salted Paper Book*. Rochester. NY: Light Impressions, 1980. s. 15 – 46. ISBN 0-87992-014-9.

⁷ BAIER, W. *Základy fotografie s návody k vlastním pokusům*. Praha : SNTL, 1957, s. 50 – 59.

⁸ LAPČÍK, E. – PELIKÁN, P. – ČEPPAN, M. *Fotochemické procesy*. Bratislava: Alfa, 1989, s. 296 – 300.

⁹ CRAWFORD, W. *The Keepers of Light*. New York : Morgan & Morgan, 1979. ISBN 87100-158-6, LAPČÍK, E. – PELIKÁN, P. – ČEPPAN, M. *Fotochemické procesy*. Bratislava : Alfa, 1989, s. 296 – 300.

patria uhlotlač, gumotlač, olejotlač a bromolejotlač. Obraz tlačí vznikajúci pôsobením svetla má formu jemného reliéfu, ktorý je tvarovaný podľa stupňa vytvrdenia želatíny alebo arabskej gummy.

Uhlotlač je proces, ktorý využíva svetelnú citlivosť dvojchrómanov a v roku 1855 ho patentoval Louis Alphons Poitevin, francúzsky vynálezca a fotograf. Tie po pridaní do želatíny, arabskej gummy, či albumínu vytvárajú sústavu, ktorá sa po expozícii svetlom stáva nerozpustnou vo vode. Pri uhlotlači sa do vrstvy želatíny scitlivej dvojchrómanom draselným alebo amónnym pridávali pigmenty, najčastejšie sadze. Exponovaním cez negatív dochádzalo v miestach osvetu k vytvrdeniu vrstvy. Jemným vymytím nevytvrdených častí v teplej vode vznikol pozitívny obraz tvorený pigmentovanou želatínou. Obraz mal veľmi dobrú tonalitu, bol bez viditeľnej štruktúry s typickým jemným reliéfom.¹⁰

Gumotlač je proces podobný uhlotlači s tým rozdielom, že namiesto želatíny sa ako spojivo používala arabská guma vyfarbená pigmentmi a scitlivená dvojchrómanom draselným. Takto pripravený roztok sa naniesol na neglejený ručný papier a nechal sa zaschnúť. Po expozícii negatívu sa nevytvrdené časti odstraňovali vymývaním v studenej vode. Obraz po jedinej expozícii neumožňoval dosiahnuť široké tónové škály, preto sa expozícia niekoľkokrát opakovala spolu s preglejením papiera. Tento proces sa používal najmä v období medzi rokom 1890 – 1920. Vynálezcom gumotlače je už spomínaný Louis Alphons Poitevin.¹¹

Olejotlač je najrozšírenejšou z ušľachtilých fotografických tlačí. Prvý článok o tomto procese zverejnil G. E. H. Rawlins v roku 1904. Pri výrobe sa používal papier s hrubou vrstvou želatíny scitlivej dvojchrómanovými soľami. Papier usušený nad kahanom sa následne napol do kopírovacieho rámu pod negatív a exponoval sa na dennom svetle. Osvetlené miesta sa vytvrdili a pri vypieraní nenapučali. Napučovanie neosvetlenej želatíny sa robilo najprv v studenej vode (slabý reliéf), neskôr v teplej vode, aby reliéf vystúpil. Po osušení pijavým papierom alebo textíliou sa obraz vyvolal nanášaním mastnej tlačovej farby pomocou špeciálnych štetcov. Vyvýšené (napučané) miesta farbu odpudzovali a naopak vyhlbené prijímali.¹² Olejotlač rozpoznáme podľa ťahov štetca. Pretože sa farba musela na reliéf naniesť za vlhka, proces neumožňoval výrobu tlačí väčších ako 18 × 24 cm.

Brómolejotlač sa od predchádzajúcej techniky líšila tým, že na prípravu želatínového reliéfu sa používala klasická brómstrieborná alebo chlorobromostrieborná fotografia. V prvej časti sa fotografia vybielila v roztoku dvojchrómanu draselného a síranu meďnatého, aby sa zbavila striebra.¹³ Následne sa vyprala vo vode, ustálila, opäť vyprala a nakoniec usušila. Vysušený obraz sa znovu namočil, aby došlo k na-

¹⁰ REILLY, J. *Care and Identification of 19th-Century Photographic Prints*. Rochester. NY: KODAK Publication, 1983. s. 8 – 9, ISBN 0-87985-365-4, ŠTANZEL, Tomáš. *Historické fotografické techniky*. Praha: Národní technické muzeum. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.ntm.cz/projekty/fototechniky/cs/>>.

¹¹ ŠTANZEL, T. *Historické fotografické techniky*. Praha: Národní technické muzeum. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.ntm.cz/projekty/fototechniky/cs/>>, KATZMAN, M. *Art of the photogravure*. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <<http://photogravure.com/resources/glossary.html#gumbichromate>>.

¹² ŠTANZEL, T. *Historické fotografické techniky*. Praha: Národní technické muzeum. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.ntm.cz/projekty/fototechniky/cs/>>.

¹³ Tamže.

pučaniu želatíny. Na vlhký reliéf sa naniesla masťná tlačová farba ako pri olejotlačí. Vyfarbený obraz sa usušil alebo odlačil na papier. Brómolejotlač sa používala od roku 1907 a mala väčšiu tónovú škálu ako olejotlač. Vynálezcami boli E. J. Wall a C. Welberne.

S príchodom albumínových fotografií v roku 1850 dochádza k zmene v štruktúre fotografie. Z jednovrstvových fotografií, ktoré majú svetlocitlivú látku rozptýlenú v hmote papiera alebo na jej povrchu, vznikli fotografie dvojvrstvové. Spájadlom a nosičom halogenidov striebra bol vaječný bielok nanesený v tenkej vrstve na povrch papiera. Vynálezcom *albumínového procesu* je Francúz Louis Désiré Blanquart-Evrard.

Albumín sa pripravoval šľahaním osolených vaječných bielkov na penu, ktorá sa potom nechala odstáť, až kým znovu prešla do tekutého stavu. Namiesto chloridu sodného sa mohol použiť aj roztok chloridu amónneho (1 – 2 %). Hárky papiera sa následne nechali plávať na hladine pripraveného roztoku, potom sa zavesili a nechali vyschnúť. Usušený hárok sa prežehlil, aby došlo ku koagulácii bielka.

Pred expozíciu sa papier nechal plávať albumínovou stranou v roztoku dusičnanu strieborného s prídavkom kyseliny octovej po dobu 2 – 3 minút. Takto citlivý papier sa dal použiť hneď alebo uschovať v tme počas 48 hodín.

Obr. 3 Drevený kopírovací rámček

V šesťdesiatych rokoch sa preferovalo scitlivovanie papierov priamo pred expozíciu. Predaj už scitlivých papierov sa rozšíril okolo roku 1872.

Albumínové papiere patria do skupiny tzv. priamokopírovacích papierov. Na kopírovanie sa používal špeciálny kopírovací rámček (obr. 3) umožňujúci kontrolovať stmavnutie fotografie v dôsledku redukcie striebra slnečnými lúčmi. Expozícia na slnku trvala 5 – 10 minút alebo aj niekoľko hodín. Po expozícii sa fotografický záznam ďalej spracoval ustálením v roztoku tiosíranu sodného. Výsledná farba fotografií mohla byť sýto purpurová až tmavohnedá.

Albumínové fotografie sú typické náchylnosťou k žltnutiu a blednutiu obrazu. Súčasťou spracovania bolo preto aj tónovanie zlatom, resp. chloridom zlatitým, selénom, platinou alebo sírou, ktoré malo za úlohu zvýšiť stabilitu obrazového striebra.

V Európe sa albumínové papiere vyrábali najmä vo Francúzsku, Belgicku a najväčšia fabrika bola v nemeckých Drážďanoch.

Albumínový papier je veľmi tenký a fotografie sa zvykli skrúcať do rolky. Fotografi ich preto lepili na tvrdší podkladový kartón alebo lepenku, ktorý bol často zdobený. Ku rozšíreniu albumínov medzi profesionálnymi fotografmi prišlo okolo roku 1855. V šesťdesiatych rokoch 19. storočia sa albumíny využívali pri výrobe

veľmi populárnych fotografických vizitiek „carte de visite“. Boli to albumínové fotografie s rozmermi 6×10 cm nalepené na zdobenej kartónovej podložke. V tom istom období sa môžeme stretnúť aj so stereofotografiami (obr. 4), zobrazením dvojice snímok upravených tak, aby pri pozorovaní vznikol priestorový obraz.¹⁴ V sedemdesiatych rokoch vizitky vystriedali tzv. kabinetky (obr. 5). Vyhotovením sa podobali na vizitky avšak ich rozmer bol približne $11 \times 16,5$ cm. Oba druhy vo väčšine prípadov znázorňovali portréty osôb. Koniec éry albumínov prichádza v roku 1895, keď sú vystriedané kolódiovými a neskôr želatínovými fotografiami, ktoré pretrvali v zmenenej podobe až dodnes. Úplné zmiznutie z predajných pultov nastalo až v tridsiatych rokoch 20. storočia.

Obr. 4 *Stereofotografia*

Obr. 5 *Kabinetky a fotografické vizitky (carte de visite)*

¹⁴ SCHEUFLER, ref. 2., s. 23.

Výroba albumínových fotografií je blízko spätá s kolódiovými negatívami, ktoré sa pri expozícii používali najčastejšie. Vynálezcom *mokrého kolódiového procesu* je britský vynálezca a sochár Frederick Scott Archer, ktorý svoj objav zverejnil v roku 1851. Na sklenené platne sa ručne nanášala vrstva kolódia zmiešaného s halogenidmi striebra. Pred použitím sa platňa scitlivovala ponáraním do roztoku dusičnanu strieborného, čo viedlo ku vzniku svetlocitlivej soli. Nevýhoda mokrých kolódiových platní spočívala v tom, že museli byť exponované prv než uschli. Z toho dôvodu aj názov „mokrý“. Zaschnutím kolódiová vrstva stráca citlivosť na svetlo. Exponovaný negatív sa vyvolal v roztoku kyseliny pyrogalovej a ustálil použitím roztoku tiosíranu sodného, prípadne kyanidu draselného. Výsledkom fyzikálneho vyvolávania je obraz tvorený veľmi jemnými striebornými zrnami. Kolódiové negatívy sa často celoplošne lakovali, aby sa zabezpečila ochrana obrazovej vrstvy pred poškodením.¹⁵

Kolódiové negatívy sa tiež používali na zhotovovanie priamych pozitívnych obrázkov tzv. ambrotypov a tintypov. *Ambrotypy* sa vyrábali tak, že sa zhotovený kolódiový negatív podložil čiernym papierom, látkou alebo sa nalakoval čiernym lakom. Čierny podklad spôsobil, že sa obraz objavil ako pozitív.¹⁶

Tintypie (ferotypie) sa od ambrotypii líšili v použitej podložke. Čierne nalakovaná železná doštička sa navrstvila scitliveným kolódiom, aby sa dosiahol rovnaký efekt ako u ambrotypov. Ferotypie sa kvôli ochrane zvykli lakovať. Na ambrotypie aj tintypie sa používali podobné obaly a puzdra ako u dagerotypov.¹⁷

Kolódiové priamo kopírovacie papiere sa začali vyrábať okolo roku 1860, no rozšírenie používania prišlo až neskôr. Ako prvé mali trojvrstvovú štruktúru, ktorá pozostávala z papierovej podložky, barytovej medzivrstvy a strieborno-kolódiovej vrstvy stabilizovanej kyselinou citrónovou. Emulzia obsahovala tiež chlorid strontnatý, lítny alebo vápenatý, ricínový olej, prípadne glycerín. Oleje sa pridávali na prevenciu praskania vrstvy a zvýšenie lesku. Kolódiové tlače majú veľmi lesklý alebo matný povrch a často boli tónované zlatom alebo platinou, prípadne kombináciu uvedených kovov.¹⁸

Na výrobu fotografických materiálov sa posledných 140 rokov používa ako spojivo prevažne veľmi čistá želatína. Za vynálezcu tohto procesu sa pokladá anglický fotograf a fyzik Dr. Richard Leach Maddox, ktorý ho uviedol v roku 1871. Želatína sa najprv zmiešala s halogenidmi striebra a potom sa nanášala na požadovanú podložku (sklo, papier, plasty). Medzi strieborno-želatínové materiály radíme suché želatínové platne (na skle), fotografické POP a DOP papiere a negatívy na plastovej podložke.

¹⁵ McCABE, C. *Preservation of 19th-Century Negatives in the National Archives*. Washington: The American Institute for Conservation of Historic & Artistic Work, 1991. s. 44 – 46. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/3179517>.

¹⁶ WHITMAN, K. *The History and Conservation of Glass Supported Photographs*. Rochester, NY: George Eastman House & Image Permanence Institute, 2007, s. 20 – 21.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ OSTERMAN, M. – ROMER, Grant. B. The history and evolution of photography. George Eastman House International Museum of Photography and Film. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.pacificrimcamera.com/milanpub/History-of-Photography-p23-p176.pdf>>. s. 61 – 62.

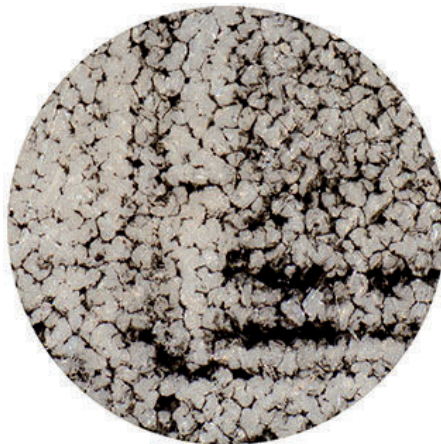
Prvý *strieborno-želatínový POP papier* (skratka z anglického názvu printing-out paper) bol vyrobený okolo roku 1880 a v roku 1890 ich komerčne začala vyrábať firma Kodak. Svetlocitlivou látkou u POP želatínových papierov bol najčastejšie chlorid strieborný rozptýlený vo vrstve želatíny.

DOP strieborno-želatínové papiere používali ako svetlocitlivú látku bromid strieborný alebo kombináciu chloridu a bromidu strieborného. DOP (skratka z developing-out paper) pozitív sa vyvolával chemicky pomocou vývojky. Prvé DOP papiere nemali barytovú vrstvu a boli používané hlavne na vytváranie zväčšení.

Medzi historickými technikami umožňujúcimi zachytenie obrazových predlôh nájdeme aj procesy, ktoré označujeme ako *fotomechanické tlače*. U fotomechanických tlači to nie je obraz, ktorý vzniká pôsobením svetla na svetlocitlivú látku, ale tlačová forma, pomocou ktorej sa obraz následne tlačí. Najznámejšími zastupiteľmi sú heliogravúra, svetlotlač a woodburytypia.

Fotogravúra (z anglického photogravure) vznikla v roku 1879 vďaka viedenskému tlačiarovi Karlovi Klíčovovi. Ide o tlačovú techniku z hĺbky, ktorá je založená na fotochemickom spôsobe výroby tlačových foriem. Pri ich výrobe sa medená platňa posypala asfaltovým práškom, ktorý sa teplom spiekol a pritavil k povrchu platne. Ďalej sa pripravila krycia želatínová vrstva tak, že sa dvojchrámanmi scitlivená želatína na papierovej podložke exponovala cez pozitív. Následne sa krycia želatínová vrstva pritlačila na asfaltovú stranu platne, papier sa strhol a želatína sa vyvolala vo vode. V exponovaných miestach došlo k vytvrdeniu želatíny, ktorá pri leptaní tlačiacich prvkov formy chloridom železitým, tvorila kryciu masku miestam netlačiacim. Pri fotogravúre sú teda tlačiace miesta zahĺbené pod úroveň miest netlačiacich.¹⁹

Svetlotlač je fotomechanická reprodukcia založená na tlači z plochy známa od roku 1868 vďaka Jakobovi Husníkovi, ktorý sa zaslúžil o jej zdokonalenie. Tlačová forma pozostávala zo sklenenej dosky, na ktorú sa naniesla vrstva želatíny scitlivenej dvojchrámanovými soľami. Do vyschnutej želatíny sa vykopíroval tónový negatív a následne sa vyvolala vo vode s prídavkom glycerínu a chloridu sodného. V neosvetlených miestach želatína napučala vodou a neprijímala tlačovú farbu. Osvetlené miesta ju naopak prijímali.²⁰ Pre obraz svetlotlači je typická štruktúra viditeľná pri pozorovaní pod lupou (obr. 6).²¹

Obr. 6 Štruktúra obrazu typická pre svetlotlač

¹⁹ CRAWFORD, ref. 1. s. 243 – 246. Panák, J. – Čeppan, M. a kolektív. *Polygrafické minimum*. Bratislava : TypoSet, 2000, s. 142. ISBN 80-967811-2-x.

²⁰ ŠTANZEL, T. *Historické fotografické techniky*. Praha : Národní technické muzeum. [08.03.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.ntm.cz/projekty/fototechniky/cs/>>.

²¹ HÁJKOVÁ, K. *Tiskové techniky*. Univerzita Pardubice : [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <http://pytela.upce.cz/vedkom/souhrny/Hajkova_K.htm>.

Woodburytypia, patentovaná v roku 1864 a používaná do roku 1900, dostala meno podľa svojho vynálezcu Waltera Bentleyho Woodburyho. Tento proces taktiež využíva svetlocitlivosť želatíny scitlivej soľami dvojchrómanov. Na sklenenú podložku sa najprv naliato kolódium a nechalo sa zaschnúť. Potom nasledovala vrstva scitlivej želatíny. Uschnutý film sa sňal zo skla a exponoval sa kontaktne kolódiovou stranou hore. Neexponované miesta sa pri vyvolávaní rozpustili vo vode a zostal reliéfny obrázok na tvrdej, nerozpustnej želatíne. Hrúbka želatíny korešpondovala s tónovou hodnotou originálneho obrázku. Reliéfny obrázok sa potom v hydraulickom lise obtlačil do olovenej platne. Výsledné obrázky sa zhotovovali obtláčaním matrice do vrstvy pigmentovanej želatíny.

Štruktúra fotografií

Fotografie sa nachádzajú snáď v každom archíve, knižnici alebo múzeu po celom Slovensku. Pri starostlivosti o fotografické zbierky je nevyhnutné vedieť, aké rôzne komponenty ukrýva štruktúra fotografie a ako tieto komponenty interagujú navzájom a s okolím.

Fotografie sa zväčša skladajú z podložky, medzivrstvy a obrazovej vrstvy, ktorá vzniká spracovaním svetlocitlivej vrstvy (obr. 7).

Podložka mohla byť:

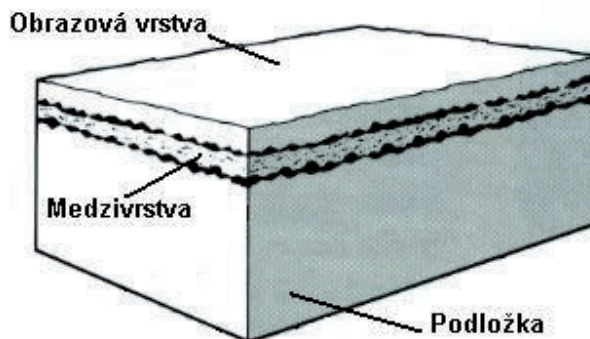
- papierová
- kovová (meď, železo, plátino, koža)
- sklenená

Materiálom na výrobu *medzivrstvy* bol takmer výhradne síran bárnatý (BaSO_4). Hlavnou úlohou tejto vrstvy bolo zabrániť prieniku škodlivých látok z papiera do svetlocitlivej vrstvy a následnému poškodeniu obrazu. Jej nanosením došlo k vyhladeniu povrchu a zvýšeniu belosti fotografického papiera. Baryta, ako sa táto vrstva často nazýva, mohla byť z estetických a komerčných dôvodov zafarbená napríklad do modra alebo ružova.

Svetlocitlivú vrstvu tvoria najčastejšie soli striebra rozptýlené vo vhodnom nosiči, ako je:

- albumín (vaječný bielok)
- kolódium (roztok pyroxilínu v zmesi alkoholu a éteru)
- želatína
- arabská guma alebo škrob (zriedkavo).

Povrch fotografií mohol byť na záver kolorovaný, natretý lakom alebo kompaktnou vrstvičkou želatíny, ktorá slúžila na ochranu pred poškodením.

Obr. 7 Štruktúra fotografie

Faktory ovplyvňujúce stabilitu fotografických záznamov

Svetlo

Vystavovanie fotografií prirodzenému alebo umelému svetlu spôsobuje blednutie obrazu, zmeny farebného tónu a môže urýchľovať ostatné degradačné procesy. Fotografie poškodzuje najmä ultrafialové (UV) svetlo, ktoré je zložkou denného svetla a niektorých druhov výbojok. Degradácia svetlom je nevratná a kumulatívna,²² čo znamená, že sa sčítava a nedá sa odstrániť ani umiestnením takto poškodených fotografií do úplnej tmy. Celkový osvit fotografií by ročne nemal presiahnuť *50 000 luxhodín*. Poškodenie sa väčšinou neobjavuje bezprostredne po vystavení žiareniu, ale neskôr, po uložení v depozitároch. Citlivosť fotografií na poškodenie svetlom sa najviac prejavuje u slaných papierov, albumínov a kolorovaných fotografií. Pri vystavovaní fotografií sa odporúča nízka intenzita osvetlenia max. *50 lux* a použitie zdrojov bez ultrafialového svetla. Vhodné sú napríklad volfrámové žiarovky.

Teplota a relatívna vlhkosť

Každá zo zložiek tvoriacich fotografiu reaguje rôzne pri zmene teploty a relatívnej vlhkosti (RH) prostredia. Najväčší problém predstavuje pravidelné kolísanie týchto faktorov. Výsledkom môžu byť rozmerové zmeny podložky alebo praskanie, či odlupovanie emulznej vrstvy, či hrdzavenie kovových častí.²³ Pri vysokej relatívnej vlhkosti (viac ako 50 % RH) sa stretávame s rizikom vzniku plesní, ktoré škodia nielen fotografiám, ale aj osobám manipulujúcim s takto poškodenými dokumentmi. Naopak veľmi nízka relatívna vlhkosť (menej ako 20 % RH) môže spôsobiť krehnutie emulznej vrstvy. Vysoká teplota (viac ako 21 °C) zase urýchľuje proces chemickej degradácie. *Ideálnymi podmienkami* pre dlhodobé uloženie sú *teplota 18 °C*, prípadne nižšia a *relatívna vlhkosť 30 % až 50 % RH* v závislosti od fotografického procesu (pozri tabuľku 1).

Eliminovanie problémov s vlhkosťou je primárne možné vhodným výberom miesta uloženia. Pre dlhodobé ukladanie fotografických materiálov sa neodporúčajú suterény a podkrovia budov. V suterénoch je často problém so vzliňajúcou sa vlhkosťou, prípadne vodou unikajúcou z poškodeného potrubia. Podkrovia zase nie sú vhodné pre veľké výkyvy teplôt v lete a zime.

V podmienkach, kde archívy nemajú špeciálnu vzduchotechniku umožňujúcu zabezpečiť čistotu a optimálne podmienky uloženia, je vhodné použiť aspoň odvlhčovače vzduchu (zvlhčovače), prípadne klimatizačné jednotky, ktoré nám umožnia kontrolovať vlhkosť a teplotu vzduchu v depotoch.

²² ALBRIGHT, G. – FISCHER, M. Care of Photographs: konzervátorské prospekty: [online]. Andover : Northeast Document Conservation Center, 2007. [cit. 08.03.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.nedcc.org/resources/leaflets/5Photographs/03CareOfPhotos.php>>.

²³ HENDRIKS, K. B. *The Preservation and Restoration of Photographic Materials in Archives and Libraries: A RAMP Study With Guidelines*. Paris: UNESCO, 1984, s. 52 – 55.

Tabuľka 1: *Odporúčané podmienky skladovania pre vybrané fotografické procesy*

Proces	Podložka	Spojivo SCV	Maximálna teplota [°C]	RH [%]
fotogenické kreslenie	papier		18	30–50
dagerotypia	postriebrená medená doštička		18	40–50
kalotypia	papier		18	30–50
slaný papier	papier		18	30–50
kyanotypia	papier		18	30–50
platinotypia	papier		18 a menej	40
uhlotlač	papier	želatína	18	30–50
gumotlač	papier	arabská guma	20	50
albumínový proces	papier	albumín	18	30–50
ambrotypia	sklo	kolódium	18	30–40
tintypia	železná platnička	kolódium	18	30–40
kolódiový proces	papier	kolódium	18	30–40
želatínový proces	papier	želatína	18	30–50
fotomechanické procesy	papier	želatína	18	30–50

Polutanty a prach

Čistota ovzdušia v skladovacích priestoroch zohráva významnú úlohu pri preventívnom konzervovaní fotografií. Vo väčšine prípadov je ovzdušie znečistené prachom a rôznymi polutantmi.

Prach je tvorený mikročastočkami rôzneho zloženia, ktoré spôsobujú abráziu povrchu a zhoršujú tak vzhľad fotografií.

Polutanty, teda prvky a zlúčeniny znečisťujúce ovzdušie, môžu reagovať s jednotlivými zložkami fotografického záznamu a spôsobiť tak blednutie, vznik škvrín alebo žltnutie. Patria sem najmä oxidy síry (SO₂), uhlíka (CO a CO₂), dusíka (NO_x), sírovodík (H₂S), chlór (Cl₂) alebo ozón (O₃). Spomedzi vymenovaných zlúčenín je dôležité sledovať najmä prítomnosť oxidu dusičitého (NO₂), ktorý je silným oxidačným činidlom a v kombinácii so vzdušnou vlhkosťou tvorí kyselinu dusičnú. Tá atakuje želatínovú vrstvu a striebro obrazovej vrstvy fotografií.²⁴

Pôsobením polutantov a nadmernej vlhkosti dochádza aj k vzniku tzv. strieborného zrkadla (silver mirroring), teda k vytvoreniu tenkej vrstvičky kovového striebra na povrchu fotografie, pričom toto poškodenie sa u fotografií objavuje najmä v tieňoch (tmavé miesta).

²⁴ Eastman Kodak Company. *Our Photographic Heritage*. Rochester, NY: KODAK Publication, 1999. s. 46 – 51. ISBN 0-87985-802-8.

Ochranu fotografií pred prachom a polutantmi je možné realizovať rôznymi spôsobmi. Najúčinnější, ale aj najdrahší, spôsob je filtrácia privádzaného vzduchu do klimatizácie. V prípade, že to nie je možné, odporúča sa aspoň obmedziť prašnosť a umiestniť fotografické materiály do špeciálnych ochranných obalov. Dôležité je aj pravidelné čistenie úložných priestorov a samotných materiálov. Skladovacie priestory nesmú byť ošetrované čerstvými nátermi na stenách a nábytku, pretože farby pri schnutí uvoľňujú rozpúšťadlá, ktoré poškodzujú fotografické striebro.

Tabuľka 2: *Odporúčané parametre ovzdušia pre uloženie fotografických materiálov:*²⁵

Polutant	Prípustná koncentrácia
SO ₂	≤ 1 µg.m ⁻³
NO _x	≤ 5 µg.m ⁻³
O ₃	≤ 25 µg.m ⁻³
CO ₂	≤ 4,5 µg.m ⁻³
prach	≤ 75 µg.m ⁻³

Mikroorganizmy, hmyz a škodcovia

Medzi mikroorganizmy poškodzujúce fotografie zaraďujeme najmä plesne, ktorým sa darí vo vlhkom prostredí. Napádajú prevažne želatínu a albumín, no môžu spôsobiť aj nenávratné poškodenie celej fotografie vrátane podložky.²⁶ Napadnutie fotografií rybienkami a švábmi, prípadne ich larvami sa prejavuje pribúdaním rýh a tunelov, ktoré vytvárajú požieraním želatíny, či albumínu. Najväčšími škodcami ohrozujúcimi fotografie sú myši a potkany, po útoku ktorých nám z fotografií môže zostať len kôpka papiera. Nezanedbateľné je aj znečistenie výkalmi vznikajúce činnosťou vyššie spomínaných živočíchov alebo lietajúceho hmyzu.

Manipulácia

Dôležitým faktorom pri ochrane fotografických materiálov je aj spôsob, akým sa s fotografiami manipuluje. Nevhodným zaobchádzaním môže prísť k natrhnutiu, poškodeniu rohov, prasklinám, lomom, či poškrabaniu povrchu. Pri manipulácii je tiež dôležité používanie bavlnených rukavíc, pretože chránia dokumenty pred potom a mastnotou rúk.

Skladovanie a starostlivosť o fotografické materiály

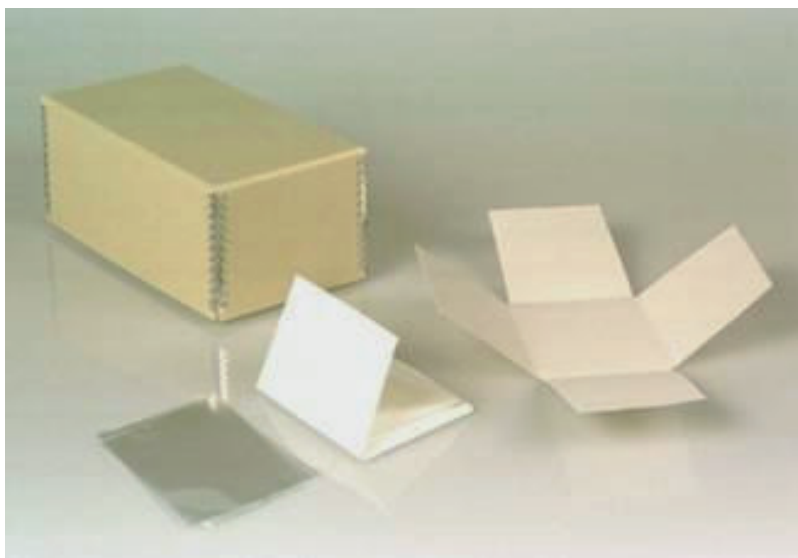
Citlivosť fotografií na environmentálne podmienky a rýchlosť, akou degradujú, predstavujú veľký problém. Fotografické materiály reagujú okrem už spomínaných faktorov aj na materiály, s ktorými sú v priamom kontakte. Nemali by sa preto ukla-

²⁵ ĐUROVIČ, M. a kolektív. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha : Pseka, 2002, s. 115 – 120. ISBN 80-7185-383-6, HENDRIKS, K. B. – THURGOOD, B. – I RACI, J. – LESSER, B. and HILL, G. *Fundamentals of Photograph Conservation: A Study Guide*. Toronto : National Archives of Canada, 1991, s. 402 – 427, ISBN 0-921633-80-7.

²⁶ BERTRAND, L. *A Guide to the Preventive Conservation of Photograph Collections*. Los Angeles : The Getty Conservation Institute, 2003. s. 31 – 68 a s. 89, ISBN 0-89236-701-6.

dat' spolu s papierovými dokumentmi v jednej škatuli. Papier sa starnutím stáva kyslým a ovplyvňuje tak obrazovú stabilitu fotografií. Z tohto dôvodu sa odporúča oddeliť fotografické materiály od ostatných archívnych materiálov a uložiť ich do vhodujúcich obalov a odporúčaných klimatických podmienok.

Obalové materiály chrániace fotografie pred znečistením a poškodením by mali vyhovovať kritériám stanoveným normami *ISO 14526: 1999, Photography – Processed photographic materials – Photographic activity test for enclosure materials* a *ISO 18902: 2001, Imaging materials – Processed photographic films, plates and paper – Filing enclosures and storage containers*.

Obr. 8 *Obálky a obaly na ukladanie fotografických materiálov*

Obálky (obr. 8) rôzneho tvaru, ktoré sú v priamom kontakte s fotografiami, musia byť vyrobené z chemicky stabilných papierov alebo plastových fólií (tabuľka 3). Nesmú obsahovať lignín, vosky, farbivá, glej, zmäkčovadlá a pod. Uvoľňovanie týchto látok môže spôsobiť vznik žltých alebo hnedých škvŕn, prípadne blednutie obrazu. Materiály, používané pri dlhodobom uskladení fotografií, musia spĺňať PAT test (*ISO 14523: 1999, Photography – Processed photographic materials – Photographic activity test for enclosure materials*) a nasledujúce požiadavky:²⁷

- nesmú obsahovať lignín,
- musia byť vyrobené zo 100% bavlny alebo papiera vyrobeného zo zmesi alfa celulózy (87 %) a sulfátovej, či sulfítovej buničiny, v prípade plastov sú to: polyetylén tereftalát (PET), polystyrén, polypropylén, polyetylén,

²⁷ *ISO18902: 2001, Imaging materials – Processed photographic films, plates and paper – Filing enclosures and storage containers, ISO14523: 1999, Photography – Processed photographic materials – Photographic activity test for enclosure materials.*

- pH 7 až 9,5 s alkalickou rezervou zodpovedajúcou max. 2 % CaCO₃,
- neglejené, prípadne glejené neutrálnymi alebo alkalickými glejmi,
- farbivá a pigmenty použité na farbenie musia vyhovovať testu krvácavosti,
- papier nesmie obsahovať vosky, zmäkčovadlá či iné látky uvoľňujúce sa v priebehu skladovania (peroxidy, chloridové ióny...),
- nesmú obsahovať kovové častice,
- obsah redukovateľnej síry musí byť menší ako 0,0008 %,
- povrch papiera musí byť hladý,
- vhodné mechanické vlastnosti: u papierov sa stanovuje odolnosť voči ohýbaniu (ISO 5626: 1993, Paper – Determination of folding endurance), odolnosti voči pretrhnutiu (ISO 1974: 1990, Paper – Determination of tearing resistance) a pevnosť v ťahu (ISO 527-3: 1995, Plastics – Determination of tensile properties – Part 3: Test conditions for films and sheets).

V prípade, že v skladovacích priestoroch nie je problém s nadmernou vlhkosťou, je možné použitie obalov zhotovených z plastov (tabuľka 3). V opačnom prípade dochádza ku kondenzácii vlhkosti na obaloch, čo vedie k poškodeniu fotografií. Vhodné plasty nesmú obsahovať zmäkčovadlá a musia spĺňať PAT test. Pri dlhodobom ukladaní sa používa najčastejšie polyester.

Fotografie v ochranných obaloch sa ďalej ukladajú do škatúl, boxov alebo rôznych zakladačov, ktoré neprichádzajú do priameho kontaktu s fotografickými materiálmi, preto sú požiadavky na ich kvalitu odlišné. Podľa doterajšieho prieskumu sú na výrobu škatúl vhodné kartóny a lepenky uvedené v tabuľke (tabuľka 3).²⁸

Tabuľka 3: *Prehľad papierov, kartónov, lepeniek a plastových materiálov vhodných na balenie fotografických materiálov*

Odporúčané papiere, kartóny a lepenky	Odporúčané plasty
pH neutrálny biely papier (Ceiba)	PET fólie (polyetylén tereftalát)
pH neutral tissue papier	PEN fólie (polyetylén naftalát)
lepenka Fotoarchiv (Emba)	Hollytex (polyester)
kartón Atlantis Silversafe Photostore	Melinex (polyester)
lepenka Atlantis 100 % Cotton Museum Board TG Offwhite	Tyvek, Archivek (polyetylén)
lepenka Parsons Photographic Board (Brite White)	PP (ak spĺňa PAT test)
lepenka Rising Photommount Museum Board (White)	PE (ak spĺňa PAT test)

Pri výrobe vlastných obalov je okrem papierov dôležité dbať aj na použitie vhodného lepidla. Tie musia opäť spĺňať PAT test a nesmú obsahovať síru alebo rozpúš-

²⁸ MARUŠICOVÁ, B. – MAKOVÁ, A. – ZELENÝ, R. Obalové materiály vhodné na skladovanie fotografických materiálov. In *Múzeum*, roč. LVII, 2011, č. 2, s. 18 – 21.

ľadlá, ako acetón, toluén, či iné. Tie sa postupne odparujú a spôsobujú vznik škvŕn. Nevhodné lepidlá sú napríklad kaučukové, kyslé živočíšne gleje a syntetické lepidlá, ktoré môžu zapríčiniť vznik škvŕn, ťažko sa odstraňujú a pod vplyvom environmentálnych faktorov žltnú. Použiteľná je napr. fotografická želatína, či rôzne druhy škrobov. Podrobnejšie informácie týkajúce sa tejto problematiky boli uverejnené v predchádzajúcom článku autorky.²⁹

Z hľadiska vytvorenia vhodných úložných kapacít je dôležité použitie bezchybného zariadenia v priestoroch depotov. Nevhodný je napr. drevený nábytok obsahujúci lignín. Na výrobu regálov sa odporúčajú nehorľavé, nekorozívne materiály, ako napríklad nerezová oceľ, anodicky oxidovaný hliník alebo práškovo zafarbená oceľ.

Fotografické dokumenty sú často súčasťou archívnych zbierok uložených spolu s papierovými dokumentmi, prípadne inými materiálmi, v jednej archívnej škatuli. Ochranné obaly sú vyrobené z drevitých papierov alebo pergamínových obálok, ktoré sú na takéto uloženie veľmi nevhodné pre ich nízku hodnotu pH, ktorá môže iniciovať degradačný proces a vyvolať rôzne poškodenia fotografií. Z tohto hľadiska by bolo vhodné v našich archívoch prehodnotiť prístup k spracovaniu a ukladaniu fotografických materiálov, ako aj k celkovej ochrane.

PRINCIPLES OF THE PROTECTION OF PHOTOGRAPHIC COLLECTIONS IN ARCHIVES

Božena Marušicová

A great volume of photographic material, which is a unique and invaluable source of information, is stored in collections of archives and museums. Apart from preserving historical appearances of buildings, cities and countries, they also make it possible to have a look at the world of past fashion or people's everyday life. They have been providing us with an opportunity to record important events, as well as faces of our predecessors, for 170 years.

Photography and negatives have undergone numerous changes during their historical development. Photography has changed from a rather simple principle of sensitized layer into a sophisticated system consisting of materials with various degrees of stability.

All photographic materials gradually degrade, losing their informational content and historical value. The reasons are natural aging of used materials, unsatisfactory storing conditions, but also inappropriate manipulation or inexperienced treatment. It is virtually impossible to stop the process of degradation; however, an adequate treatment, storing and a limited access to originals may prolong the lasting of such materials.

There are different attitudes towards care of photographs and negatives and they are mostly influenced by economical situations of states or institutions. In countries such as Canada, the USA, France, the UK and Germany, there are professional institutions pursuing merely the protection of photographic fonds. They concentrate not only on the restoration and conserving of photographs and negatives but also on their research.

²⁹ Tamže.

Naturally, it is not possible to compare opportunities of the majority of Slovak institutions with those of the foreigner ones; however, provided there is at least a little will, efforts of introducing elementary provisions of the protection of photographic treasures of our cultural heritage would be feasible. It is also important to improve and extend the employees' professional knowledge.

In the past, photographs had not been treated with a sufficient attention in Slovakia, thus there does not exist a unified attitude toward the treatment of photographic collections. A common problem is the lack of information about the amount and the kinds of photographic material that is administrated by a certain institution. Another problem is the lack of qualified staff that would be able to provide a complex care of photographic material, which includes a close cooperation of archivists, or, as a case may be, curators, preservers and restorers. However, the major problem remains the shortage of funds.

The following article presents a brief history of photography, photographic structure and material composition. Further on, it lists the factors causing damages of photographs and negatives, and the examples of most frequent damages as well. The conditions and materials suitable for storing photographic materials are dealt with in more detail. At the end, elementary provisions necessary for the care of photographic collections are stated.

Translated by Michal Švec

DISKUSIA

OD JOBAGIÓNOV K MEŠŤANOM ALEBO PREČO BRATISLAVA NEBOLA MESTOM UŽ V 12. STOROČÍ

JURAJ ŠEDIVÝ

Šedivý, J.: From Iobagiones Regis to Burghers, Or Why Bratislava Was Not Already a Town in 12th Century. *Slovenská archivistika*, Vol. XLVII, No 1, 2012, p. 88–105.

The study originated as a polemic reaction to the text by F. Uličný, who dates the town creating process in medieval Bratislava to the first half of 12th century solely on the basis of the mention by Al Idrisi. Šedivý states that although the castle centre Buzana / Preslava / Prešpurk ranked among the most significant ones in Hungary, it is not possible to call it a town; (from the viewpoint of urbanism, material culture and the usage of coins, it reached a level comparable with the Celtic oppidum that had existed on the location in 1st half of 1st century BC not before the end of 12th century). Šedivý assumes for Bratislava at least a half of century behindhand development compared to nearby Vienna. Therefore, he dates the town creating process as late as to 13th century (culminating in its 3rd quarter). It was only in this period when the earliest group of free burghers (Ritterbürgers) was formed, their representative symbol (a seal) was created, and the fortification was built around several extramural settlements that transformed urbanistically into a single town as late as in 1st half of 14th century.

History. Town creating process. Middle Ages. Towns. Burghers.

Doc. PhDr. Juraj Šedivý, PhD., Katedra archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava

V ostatnom čísle Slovenskej archivistiky vyšla štúdia Vývoj bratislavského mešťanstva v 12. a 13. storočí a listina výsad z roku 1291 z pera Ferdinanda Uličného.¹ Autor ňou dopĺňa sériu svojich starších publikácií, ktorých hlavnou myšlienkou je dokázať, že slovenské mestá a mešťania sa vyvíjali už od 9. storočia.² Nonkonformné idey, ktoré valcujú staré schémy sú mne osobne sympatické, napriek tomu mi nedá, aby som jeho hypotézu v nasledujúcich riadkoch nekonfrontoval s doteraz známymi faktami a vo vedeckej obci prevažne akceptovanými hypotézami.

¹ ULIČNÝ, Ferdinand: Vývoj bratislavského mešťanstva v 12. a 13. storočí a listina výsad z roku 1291. In: *Slovenská archivistika* 46, 2011, č. 1 – 2, s. 17 – 28.

² Tamže, s. 18: „Ferdinand Uličný v štúdiách najmä od roku 1998 poskytuje poznatok, že mešťania a mestá sa na Slovensku postupne a v rozličnej intenzite vyvíjajú od 9. storočia.“ Podobne napr.: ULIČNÝ, Ferdinand: Nitra – mesto v 9. – 12. storočí. In: *Nitra v slovenských dejinách*, zost. Richard Marsina, Nitra 2002, s. 140 – 147.

Už pri čítaní prvých riadkov pertraktovaného textu ma zarazilo, že F. Uličný uviedol (poznal?) k predprivilegiálnemu vývoju Bratislavy iba práce slovenských historikov jeho generácie (konkrétne A. Gácsovej, J. Nováka, V. Jankoviča, V. Horvátha, D. Lehotskej³). Zarážajúce je, že najmladšia citovaná práca pochádza z roku 1986! Ak opomeniem, že práve témou vzniku meštianstva v Bratislave sa v posledných rokoch zaoberali nezávisle hneď dvaja historici,⁴ tak mi u F. Uličného chýba prinajmenšom zmienka o prelomovom zborníku *Städte im Donauraum*, ktorý bol v zásade prvým pokusom o stredoeurópsky (nielen slovenský) pohľad na vývoj Bratislavy v stredoveku.⁵ Je na škodu veci, že autor ignoroval aj relevantnú uhorskú a maďarskú literatúru k tejto téme. Písať o stredovekej Bratislave bez spomenutia T. Ortwaya⁶ a vôbec riešiť problémy počiatkov uhorských miest bez toho, aby sa autor vyrovnal s tézami moderných maďarských historikov ako bol napríklad A. Kubínyi,⁷ môže iba človek uzavretý v slonovinovej veži vlastných hypotéz.

Ignorovanie historických prác by sa dalo odpustiť, keby autor pracoval aspoň so základnou domácou archeologickou literatúrou! Povedzme si otvorene, že väčšina stredovekých písomných prameňov je už známa. Menšie objavy možno očakávať ešte v súvislosti s digitalizáciou archívnych fondov a s následným zosieťovaním databáz. Vďaka tomu sa podarilo napríklad poukázať na existenciu najstarších listín z Bratislavy, ktoré boli pokladané za stratené,⁸ resp. nájsť doteraz neznáme listinné posoniensia z Heiligenkreuzu.⁹ Oproti limitovaným možnostiam nás historikov sa však archeologické bádanie posúva v posledných rokoch míľovými krokmi vpred. Pre objasnenie začiatkov Bratislavy ako mesta bol napríklad dôležitý výskum severozápadného rohu opevnenia ešte v osemdesiatych rokoch 20. storočia (P. Baxa), neskôr výskum predmestských kostolov sv. Vavrinca a sv. Michala (B. Lesák a J. Hoššo), Hlavného námestia (B. Lesák, M. Musilová) a južnej časti

³ Tu treba F. Uličného poopraviť, že D. Lehotská nie je autorkou monografie o Dejinách Bratislavy, ale zostavovateľkou a spoluautorkou. Text o stredovekej Bratislave napísal J. Bartl.

⁴ ŠEDIVÝ, Juraj: Najstarší patriciát v Bratislave: šľachtici alebo meštania? In: *Forum historiae* 2, 2008, č. 2, s. 1 – 21 (dostupné na <http://www.forumhistoriae.sk>); LYSÁ, Žofia: Cives et hospites v Bratislave. Stretnutie dvoch vrstiev v mestskej societe? In: LUKAČKA, Ján et al.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie: Bratislava 2010*, s. 135 – 142. Posledná menovaná publikovala aj obširnú štúdiu o bratislavských privilegiách: LYSÁ, Žofia: *Počiatky formovania mestskej society v stredovekej Bratislave (Úvod do problematiky)*. In: *Medea* 10, 2006, s. 115 – 149. Preto nesedí konštatovanie F. Uličného (s. 18), že privilegia boli skúmané len dvakrát (L. Juckom a I. Borsom).

⁵ MARSINA, Richard (zost.): *Städte im Donauraum*, Bratislava 1993.

⁶ ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Pressburg I/1–2, II/1–4, III*, Pressburg 1892 – 1903. Práca vyšla aj v maďarčine.

⁷ Za množstvo jeho prác stačí spomenúť zhrnuté štúdie: KUBÍNYI, András: *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn. Städtentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Ungarn*, Herne 1998.

⁸ ŠEDIVÝ, Juraj: Najstaršie listiny mesta Bratislavy „znovu objavené“. In: *Studia historica Tyrnaviensia* 3, Trnava 2003, s. 131 – 147.

⁹ ŠEDIVÝ, Juraj: *Deutschsprachige Beurkundung im Donaugebiet des mittelalterlichen Königreich Ungarns*. In: *Festschrift zum 100-jährigem Jubiläum von H. Appelt*, zost. Werner MALECZEK, Wien (v tlači). Okrem iného objavil autor štúdie najstaršie nemecky písané listiny, vydané formálne v Uhorsku, resp. na Slovensku. Sú o polstoročie staršie, než prezentuje napr. najnovší lexikón miest: ŠTEFANIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol.: *Lexikon stredovekých miest*, Bratislava 2011, s. 66 a 122.

opevnenia okolo Rybárskej brány (M. Musilová, P. Horanský).¹⁰ Archeológovia posunuli naše znalosti o počiatkoch Bratislavy do úplne novej dimenzie. Väčšina výskumov však bola realizovaná v období posledného štvrtstoročia, teda už po horizonte, ktorý ešte F. Uličný reflektoval. Sumarizujúc teoretické východiská F. Uličného: chýba mu novšia slovenská historická literatúra, dôležité maďarské teoretické texty o vzniku meštianskych vrstiev a najmä všetky dôležité archeologické publikácie. Iba vďaka tomu mohol autor formulovať svoje odvážne tézy.

Po priveľmi stručnom spomenutí východiskových predprác prešiel F. Uličný vo svojom texte rovno in medias res a napísal, že arabský zemepisec Al Idrisi prináša vo svojom diele približne z polovice 12. storočia jedinečné informácie o meste Bratislava. Konkrétne píše, že „leží na rieke Dunaj, že je to stredne veľké mesto, avšak kvitnúce a žijú v ňom mnohí obyvatelia, ktorí majú dostatok rozličných vecí a tovarov. Mesto je husto zastavané budovami“.¹¹ Autor nadšene konštatuje, že „hoci dielo Al Idrisiho bolo slovenským historikom prístupné začiatkom druhej polovice 20. storočia, zostalo donedávna takmer nepovšimnuté nielen historikmi Bratislavy, ale aj takmer všetkými bádateľmi o najstarších dejinách miest na Slovensku“.¹² V skutočnosti sa citát z Al Idrisiho objavuje vo väčšine syntetizujúcich prác o stredovekej Bratislave.¹³ Na rozdiel od seriózných textov – v tých populárno-vedeckých mu aj veria.

Al Idrisimu, žiaľ, verí aj F. Uličný. Tvrdí o ňom, že je „vedec, geograf (ktorý) podal spoľahlivé informácie o meste Bratislava“. Pritom ten istý cestopisec (naschvál nepoužívam slovo „geograf“ ani „cestovateľ“) píše ďalej, že Bratislava (*Buzana*) leží v krajine *Qarantra* (pravdepodobne Korutánsko), že medzi Bratislavou a Budínom sa do Dunaja vlieva rieka Dráva (pomýlil si zrejme s riekou Rábou), mesto *Agra* (podľa J. Paulínyho zrejme Jáger) lokalizoval Al Idrisi 30 míľ východne od Nitry do českého kráľovstva.¹⁴ Ten istý autor sa napríklad o Šoprone vyslovil, že je to „honosné a veľké mesto s mnohými vodnými kanálmi a záhradami, rušnými trhoviskami a ulicami, vysokými budovami a nádhernými promenádami“.¹⁵ Z historického atlasu Šopronu je však zrejme, že ranostredoveké osídlenie tejto lokality sa v skutočnosti koncentrovalo len do východnej časti niekdajšieho rímskeho tábora (podobne ako vo Viedni), množstvo ulíc si len ťažko predstaviť (archeológovia predpokladajú jeden hlavný ťah) a o nejakých vodných kanáloch, evokujúcich Be-

¹⁰ Väčšina uvedených archeologických výskumov vyšla v rôznych zborníkoch vo forme štúdií, ale historik, ktorý sa podujme na objasňovanie počiatkov nejakého mesta, si nemôže dovoliť kompletne odignorovať archeologické výskumy – navyše ak má k dispozícii už vyše 20 rokov starú prehľadnú syntézu BAXA, Peter – FERUS, Viktor: *Bratislava meštana Wocha 1243 – 1291*. Katalóg expozície, Bratislava 1991.

¹¹ ULIČNÝ, s. 19.

¹² Tamže.

¹³ JANKOVIČ, Vendelín: Formovanie mesta. In: *Dejiny Bratislavy*, zost. Vladimír Horváth – Darina Lehotská – Ján Pleva, Bratislava 1982, s. 41 – 43 (citát s. 41); ŠPIESZ, Anton: *Bratislava v stredoveku. Ilustrované dejiny*, Bratislava 2001, s. 21; DVORÁK, Pavel: *Prvá kniha o Bratislave*, Budmerice 2006, s. 207 – 208.

¹⁴ PAULINY, Ján. Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie). Bratislava 1999, s. 147 – 154.

¹⁵ *Elenchus fontium historiae urbanae*, ed. KUBÍNYI, András, vol. III/2, ed. JÁNOSI, Monika – KOVÁCS, Peter E. – KÖBLÖS, József – TRINGLI, István, Budapest 1997, s. 12: „splendid great town with many waterways and gardens, busy markets and streets; its buildings are high, the promenades are beautiful“.

nátky, nemôže byť ani reči (severne od Šopronu tiekol iba potok Ikva)¹⁶. Treba si uvedomiť, že správy stredovekých cestopiscov sú plné zveličovania, ktoré malo vyvolať úžas poslucháčov (stačí pomyslieť na dielo Milión od Marca Pola). Nikto nepochybuje, že Bratislava bola v Uhorsku významným sídlom aj v čase Al Idrisiho, no nebola ešte „mestom“. Keď si čitateľ prečíta celý text F. Uličného, nenájde už žiadny iný podstatnejší argument pre datovanie mestotvorného procesu Bratislavy do 12. storočia. Pár viet z ranostredovekého cestopisu, ktorý on označuje za „nespochybniteľné vedecké, geografické dielo“ podľa neho „dosvedčuje, že Bratislava bola mestom už v prvej polovici 12. storočia“.

Ranouhorské centrá versus keltské oppidá

Podme sa teda pozrieť, ako vyzerali „mestá“ v strednom Podunajsku v 1. polovici 12. storočia: uhorská, ale v zásade ani rakúska alebo česká spoločnosť tohto obdobia sa ešte veľmi nelíšila od karolínskeho modelu z 9. storočia: uhorský kráľ mal patrimoniálnu moc, opieral sa o svoju družinu a o veľmožov v regiónoch. Jeho príjmy tvorili najmä naturálie z kráľovských dvorcov, župné dávky, koristiť z vojenských výprav a príjmy z regálov. Väčšina obyvateľstva žila na vidieku v malých dedinách a centrami moci a špecializovanej výroby boli hradiská starého typu (*civitates*). Tieto hradske centrá sa skladali z dvoch zložiek: opevneného refúgia s veľkou plochou, kde sídlila regionálna elita (v prípade Uhorska župani) a väčšieho či menšieho podhradia. Gros obyvateľov týchto suburbií tvorili ľudia osobne závislí od hradného pána, ktorí museli vykonávať v prospech hradu buď vojenskú službu (*militēs, cives*) alebo iné služby (*udvornici*). Bolo v záujme predstaviteľa regionálnej moci, aby pod svojim hradom usádzal aj domácich alebo z cudziny násilím privlečených (zručnejší *servi*) či dobrovoľne prichádzajúcich remeselníkov a obchodníkov (*hospites*). Prinajmenšom do začiatku 13. storočia však nemnohí slobodní ľudia, ktorých nadprodukt (zisk) pochádzal z remeselníckej alebo obchodníckej činnosti, tvorili v podhradiah len mizivú demografickú a politickú zložku. Nielenže neexistovali meštianske komunity, ale chýbali zásadné hospodárske predpoklady mesta – rozvinutejší peňažný obchod (ktorý je v Uhorsku spojený vo väčšej miere až s Belom III.) a špecializovaná domáca výroba regionálneho významu (tiež najskôr od poslednej tretiny 12. storočia). Preto hradske centrá v Uhorsku 11. a 12. storočia ešte nemožno označovať za mestá.¹⁷

Aj Preslavu/Prešpurk v 11. aj 12. storočí môžeme opísať podľa uvedenej schémy: na hrade (v podstate ešte útočištnom hradisku) nad významným brodom a križovatkou dvoch dôležitých ciest mal svoje sídlo župan, ktorý spravoval kráľovský komitát. Na naddunajských terasách chránených pred každoročnými záplavami bolo rozptýlené podhradske osídlenie, ktoré tvorili viaceré osady. Tunajšie kostolíky sv. Vavrinca, Michala a Martina majú typicky „vojenské patrociniá“ a svedčia o tom, že

¹⁶ JANKÓ, Ferenc – KÜCSÁN, József – SZENDE, Katalin: *Sopron. Magyar várostörténeti atlasz 1. Hungarian Atlas of historic Towns*, Sopron 2010, mapa A. 3. 2.

¹⁷ Ku vývoju Bratislavy počas 11. a 12. storočia pozri rozsiahlu časť: Uhorský hrad Preslava/Prešporok a jeho podhradie. Bratislava a jej okolie od 10. do začiatku 13. storočia, ktorú napísali J. Steinhübel, J. Šedivý, T. Štefanovičová, B. Lesák, M. Musilová, V. Turčan, K. Harmadyová a J. Hunka v diele *Dejiny Bratislavy I. Brezalauspurc – na križovatke kultúr*, zost. ŠEDIVÝ, Juraj – ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana, Bratislava 2012, s. 361 – 429.

obyvateľstvo hradskeho centra ešte netvorili mešťania, ale *milites*, *iobagiones* a im podobné od župana osobne závislé vrstvy, ktoré plnili predovšetkým vojenské úlohy. Na východnom svahu najbližšie ku hradu sa nachádzala zrejme významnejšia osada – iste aj s ľuďmi zaoberajúcimi sa remeslom a obchodom (miestny kostolík mal azda už vtedy typické „obchodnícke zasvätenie“ sv. Mikulášovi).¹⁸ Podhradím prechádzali väčšie vlny cudzincov už počas križiackych výprav, dolu Dunajom plávali aj lode obchodníkov s v tom čase obľúbenou grafitovou keramikou. Viacerí Nemci z Rakúska a Bavorska sa tu pravdepodobne usádzali v 12. storočí, možno aj skôr. Azda tu sídlili aj nejakí iní osídlenci flámskeho či židovského pôvodu. V žiadnom prípade však hradské centrum nazývané Preslava či Prešpurk nemôžeme v 12. storočí označovať za mesto.

Ak by sme totiž mohli ako „mesto“ označiť každé opevnené podhradie, v ktorom okrem obyvateľstva prevažne sa zaoberajúceho poľnohospodárstvom a vojenskými aktivitami žili aj nemnohí remeselníci a obchodníci, tak musíme za „mesto“ vyhlásiť už keltské oppidum, ktoré existovalo v Bratislave v poslednom polstoročí pred našim letopočtom. Už vtedy sa na hradnom kopci vytvorila akropola s remeselnícko-poľnohospodárskym predhradím 1 (približne v priestore Židovskej, Staromestskej a Kapitulskej) a podobne zameraným predhradím 2 (v priestore približne Nám. Slobody).¹⁹ Dokonca, ak porovnáme úroveň materiálnej kultúry obyvateľov oppida s úrovňou života obyvateľov ranostredovekej uhorskej Bratislavy, musíme konštatovať, že keltskí Bójovia sa mali lepšie ako Prešporčania v čase Al Idrisiho. Na keltskej akropole stáli mohutné (pravdepodobne poschodové) murované objekty s mozaikovou terazzo-dlážkou, ktorú miestnej keltskej elite zhotovili z Rímskej ríše povolani majstri.²⁰ Naproti tomu z 1. polovice 12. storočia archeológovia nedokážu nesporne identifikovať jedinú reprezentatívnejšiu svetskú kamennú stavbu, v ktorej by sídlil župan. Ešte donedávna za čisto románsku falc pokladaný objekt²¹ sa zdá byť staršieho dáta a je možné, že v románskom období len využili relikty starších keltsko-rímskych stavieb, ktoré prestavali a sekundárne využili. Originálnym prínosom uhorských Prešporčanov dokonca nie je ani len bazilika na východnom výbežku akropoly. Vedúca výskumov T. Štefanovičová totiž už dávno konštatovala, že prevedenie stavby je oproti staršej bazilike z 9. storočia jednoduchšie a pôdorysne vychádza uhorská stavba ešte zo staršej – veľkomoravskej.

Kamenné objekty sa nachádzali aj v keltskom podhradí – podobne ako prinajmenšom na prelome 12. a 13. storočia aj v uhorskej Bratislave. Aj jedno aj druhé sídlo bolo opevnené, s tým rozdielom, že uhorské podhradie iba využilo zvyšky keltskej fortifikácie (valu s kamennou plentou a predsunutou priekopou) pričom topograficky keltskú fortifikáciu rešpektovalo (ťahla sa pozdĺž východnej strany Kapitulskej ulice, kde ju na terénnom zlome nad klariským kostolom zachytil aj Branislav Le-

¹⁸ Ku patrocínium sv. Mikuláša pozri MARSINA, Richard: Začiatky výsadných miest na Slovensku a mikulášske patrocínium. In: *Studia historica Tyrnaviensia 11 – 12*, 2011, s. 27 – 38.

¹⁹ VRTEL, Andrej: Keltské oppidum v Bratislave. In: *Dejiny Bratislavy I. Brezalauspurc – na križovatke kultúr*, zost. Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová, Bratislava 2012, s. 164–180.

²⁰ MUSILOVÁ, Margaréta – LESÁK, Branislav – KOVÁČ, Jozef – VRTEL, Andrej – RESUTÍK, Branislav: Archeológia Bratislavského hradu. In: *Pamiatky a múzeá* 58, 2010, č. 2, s. 2 – 13.

²¹ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Andrej: Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. In: *Zborník FF UK Historica* 16, 1965, s. 77 – 110.

sák²²). Nálezy z laténu dokazujú intenzívne kontakty obyvateľov s inými oblasťami Európy – Kelti bohatli z tranzitu pobaltského jantáru, dovážali si víno a olivový olej spoza Álp, odkiaľ prišli iste aj pozvaní rímski stavitelia. Kontakty Al Idrisiho bratislavských súčasníkov nevyzerajú vo svetle nálezov také veľkolepé a skôr sa dajú ohraničiť v rámci stredodunajského regiónu. Len ojedinelé predmety pochádzajú zo Západu (minca grófa z belgického Zütphen nájdená na hrade), Byzancie (2 mince) alebo z územia Kyjevskej Rusi (tzv. písanka a pečať).

Ak by sme porovnali peňažný systém oboch spoločenstiev, tak by uhorskí Prešporčania oproti keltským Bójom ťahali evidentne za kratší koniec: z 11. až polovice 12. storočia sú doložené len dve desiatky mincí, zväčša domácej proveniencie. Počet mincí výraznejšie stúpol až v druhej polovici 12. a začiatkom 13. storočia²³ – teda v období, keď podľa F. Uličného už Bratislava mestom dávno bola. Podľa archeológov však v tom čase do Bratislavy ešte len vo zvýšenej prichádzali cudzí kupci. Podľa mňa sa až teraz len začali vytvárať podmienky pre mestotvorný proces. Ak sa vrátíme naspäť k mincovníctvu, zistíme, že v laténskom období sa na území dnešného mesta predpokladá hneď niekoľko mincovní (nálezy mincových podložíek pochádzajú nielen z Podhradia, ale aj z Vydrice), zatiaľ čo počas 11. a 12. storočia sa v Bratislave razili mince zrejme len niekoľko rokov za Štefana I. Oproti niekoľkým náleziskám z 11. – 12. storočia a dvom desiatkam mincí sú z neskorého laténu doložené vyše dve desiatky lokalít s mincami – z toho v šiestich prípadoch ide o hromadné nálezy (depoty) – spolu s približne 1 100 kusmi!²⁴ Andrej Vrteľ predpokladá, že drobné strieborné keltské mince plnili funkciu bežného obeživa v rámci vnútorného trhu, veľké strieborné a zlaté razby mohli tvoriť napríklad platby za väčšie vojenské služby alebo mohli byť používané pri nadregionálnom obchode.²⁵ Rozdiel 1 100 ku 20 nemôže byť náhodný a svedčí, že oproti bežnému keltskému peňažnému obchodu plnili ranouhorské mince v Bratislave zrejme len marginálnu úlohu.

Môžeme teda tvrdiť, že hlavné zamestnanecké aktivity, ako aj sociálna štruktúra bójskych obyvateľov bratislavského oppida a ranouhorských Prešporčanov boli pri najmenšom na rovnakej úrovni, dokonca vo viacerých prípadoch sa zdá, že materiálna úroveň elít a peňažné hospodárstvo Keltov bolo vyššie. Teda všetci, ktorí súhlasia s F. Uličným, že Bratislavu okolo polovice 12. storočia už treba označiť za

²² Za informáciu ďakujem Dr. Branislavovi Lesákovi. Starší stav zhodnotil už: PIETA, Karol – ZACHAR, Lev: Mladšia doba železná (laténska). In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, zost. Tatiana Štefanovičová, Bratislava 1993, s. 143 – 209 (citát s. 150). Novšie nálezy priekopy pozri: LESÁK, Branislav: Predstihové archeologické výskumy na Ventúrskej ulici v Bratislave. In: AVANS v roku 2001, Nitra 2002, s. 111 – 118. Súhrne ku priebehu opevnenia: VRTEL, Andrej: Das Münzwesen des Bratislavaer Oppidums. In: *Legionslager und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole*, zost. Franz HUMER, Bad Deutsch-Altenburg 2006, s. 184 – 189.

²³ HUNKA, Ján: Vplyv rakúskych mincí na peňažné pomery stredovekého Slovenska (12.–15. storočie). In: *Slovenská numizmatika* 14, 1996, s. 129 – 148. Najnovšie: HUNKA, Ján: Mincovníctvo v ranostredovekej Bratislave. In: *Dejiny Bratislavy I. Brezalauspurc – na križovatke kultúr*, zost. Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová, Bratislava 2012, s. 426 – 429.

²⁴ KOLNÍKOVÁ, Eva: Bratislavské keltské mince vo svetle doterajších poznatkov. In: *Numizmatika* 16, 1998, s. 1 – 13. Najnovšie: KOLNÍKOVÁ, Eva: Mince – svedectvo prosperity Keltov. In: *Dejiny Bratislavy I. Brezalauspurc – na križovatke kultúr*, zost. Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová, Bratislava 2012, s. 205 – 216.

²⁵ VRTEL, Andrej, c. d.

mesto, musia za mesto označovať aj tunajšie keltské oppidum v prvom storočí pred našim letopočtom. Ich obyvatel'ov by mali preto logicky označovať za mešťanov. Absurdnosť tejto predstavy je dúfam zrejma a verím, že F. Uličný nájde len málo nasledovníkov, ktorí by o slovenských alebo uhorských lokalitách tvrdili, že sú mestami už pred začiatkom 13. storočia.

Počiatky mestotvorného procesu

Treba povedať, že sú odborníci, ktorí kladú počiatky (!) mestotvorného procesu do 2. polovice 12. storočia. Napríklad v prípade Bratislavy považujú niektorí (najmä archeológovia) za významnú zmienku o predaji pozemku v Bratislave v roku 1151, ktorú pokladajú za prvý doklad existencie trhu (teda aj špecializovaného remesla a obchodu ako jednej z podmienok pre existenciu mesta).²⁶ Lenže v listine sa v skutočnosti píše iba to, že pannohalmský opát prostredníctvom akéhosi Ogguzza predal v Bratislave majetok (statok?) za 20 hrivien striebra. Je jasné, že obchod takéhoto rozsahu sa neudial niekde na verejnom trhovisku, ale v súkromnom dome. Teda listina nedokladá existenciu trhu, ale „len“ prítomnosť kapitálovo silnej vrstvy obyvateľ'ov podhradia. Tú však tvorili významní predáci jobagiónov, ktorí žili z naturálnych príjmov svojich majetkov. Preto bola pre nich kúpa vidieckeho statku zaujímavá. Kupec klasického typu nepotreboval latifundiú a obyčajný remeselník si ju zase nemohol dovoliť.

Nálezy mincí rakúskeho a štajerskeho pôvodu z poslednej tretiny 12. a prvej tretiny 13. storočia považujú iní za dôkaz prítomnosti cudzích kupcov (*hospites*). Nie je to vylúčené, ale rovnako dobre je možné, že mince sa do podhradia dostali výmenou za tunajšie komodity (*servi / ancillae*, kone, drahé kovy). Na rozdiel od Prahy, ktorá v 12. storočí prekvitala z predaja nevoľníkov (otrokov), zo spracovania kovov a tranzitného obchodu, na rozdiel od Viedne, ktorá profitovala z rezidencie kniežaťa a bohatého výkupného za Richarda Levie Srdce bola Bratislava (podobne ako Šopron) až do konca 12. storočia prevažne vojenská pevnosť v pohraničí a príležitostná zastávka kupcov, plaviacich sa dolu Dunajom s cieľom zbohatnúť v sľubnej krajine na Východe. Určite už v tomto období fungoval v podhradských osadách trh, podobne tomu však bolo už v 9. storočí či dokonca v laténe. V lokalite boli aj menšie skupiny cudzincov rôznych zamestnaní, ktoré mali svojich predákov či starších. To isté však môžeme povedať o neskorolaténskom období, keď kamenné stavby na hradnom kopci stavala nepochybne z Itálie pochádzajúca hŕstka majstrov (možno tiež vedená akýmsi predákom). Z uvedeného vyplýva, že prinajmenšom do konca 12. storočia sa prešporské podhradie – hoci bolo jedným z najvýznamnejších v Uhorsku – kvalitatívne a kvantitatívne výraznejšie nelíšilo od tunajšieho keltského oppida či veľkomoravského hradiska a bolo by nespravodlivé, aby sme ho nazývali stredovekým mestom.

Aby sme zistili, kedy sa ranostredoveké vojenské podhradie jobagiónov stalo ranogotickým mestom s mešťanskou komunitou, treba sa presunúť až do 13. storočia. Vtedy v uhorskej spoločnosti badať znaky procesu, ktorý na Západe a v latinskom Stredomorí prebehol približne o dve až štyri generácie skôr a ktorý možno

²⁶ MENCL, Václav: *Středověká města na Slovensku*, Bratislava 1938, s. 16. Nepriamo ešte napr. BAXA, Peter – FERUS, Viktor: *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*, Bratislava 1991, s. 6: „historické správy dokazujú existenciu trhu“.

charakterizovať ako prechod od raného stredoveku k vrcholnému. Na úkor panovníckej moci stúpala sila najvýznamnejších magnátov. Získali aj bojovníci z nižších vrstiev (*militēs, iobagiones* a pod.), ktorí postupne dostávali do vlastníctva pôdu, ktorú im predtým kráľ iba zveroval. Panovníci boli nútení intenzifikovať zisk zo zmenšujúceho sa územia, na ktoré mali bezprostredný dosah, kvôli čomu prechádzali od hospodárenia vo vlastnej réžii (kráľovské dvorce) ku podpore a následnému zdaneniu rýchlo sa rozvíjajúcich meštianskych komunít. Zároveň iniciovali kolonizáciu málo osídlených území, ktoré si ponechávali vo svojom vlastníctve alebo nimi odmeňovali svojich verných za zásluhy. Prostredníctvom výsad zvyhodňovali skupiny nových, často zo Západu prichádzajúcich „developerov“, ktorí mali zvýšiť výnosnosť zmenšujúcich sa kráľovských majetkov. K cudzím „hostom“ sa pripájali aj domáci jednotlivci, či skupiny, ktoré boli ochotné riskovať a investovať svoj kapitál. Prispôbili (asimilovali sa) s novými elitami právne, formou investovania a nakoniec aj jazykovo (ako dnes každý väčší podnikateľ musí ovládať „business English“, tak sa museli domáci podnikatelia naučiť po nemecky).

Mestotvorný proces začal už v 12. storočí v stredomorskej časti Uhorska, neskôr pokračoval okolo tretiny 13. storočia v centrálnej oblasti, na juhozápadnom Slovensku a v Sedmohradsku (mestské privilégia pre obyvateľov Stoličného Belehradu, pre Trnavčanov, Štiavničanov, Krupinčanov a iných).²⁷ Vznikajúce mestá nepredstavovali len ekonomický potenciál, ale približne do polovice 14. storočia boli aj významným vojenským činiteľom. Proces prerušil ani ničivý mongolský („tatársky“) vpád v rokoch 1241 a 1242. Po odchode nájazdníkov síce Uhorsko dočasne prežilo dramatickú krízu (devastácia veľkej časti krajiny, hladomor), ale krátkodobou prerušený proces urbanizácie a doosídľovania krajiny už o pár rokov neskôr úspešne pokračoval s ešte väčšou intenzitou. Do konca 13. storočia dostalo mestské privilégia niekoľko desiatok komunít – zväčša na Slovensku, v Zadunajsku a v Sedmohradsku.²⁸

Bratislava bola súčasťou tohto procesu a nemohla ho ani predbehnúť, ani sa mu dlhodobejšie vyhnúť. Patrila zrejme k prvým faktickým mestám v Uhorsku od Drávy na sever. Odpoveď na otázku, prečo sa zaradila medzi privilegované mestá (*mestā de iure*) tak neskoro, sa skrýva pravdepodobne v jej významnom postavení. Bola podunajskou bránou do krajiny, strategickou pevnosťou v pohraničí a zároveň výnosnou lokalitou, z ktorej plynula tretina príjmov priamemu nadriadenému – župa-

²⁷ Z rozsiahlej literatúry k raným urbánnym dejinám v Uhorsku, resp. na Slovensku pozri napr. SZENDE, Katalin: Von der Gespanschaftsburg zur Stadt: Warum, wie – oder warum nicht? Ein möglicher Weg der Stadtentwicklung im mittelalterlichen Ungarn. In: *Stadtgründung und Stadtwerdung (= Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 22)*, zost. Ferdinand OPLL, Linz 2011, s. 375 – 405; ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol.: Lexikón stredovekých miest na Slovensku, Bratislava 2010; ŠEDIVÝ, Juraj: Najstarší patriciát v Bratislave: šľachtici alebo mešťania? In: *Forum historiae 2*, 2008, č. 2, s. 1 – 21 (dostupné na <http://www.forumhistoriae.sk>); RÁBIK, Vladimír: Mestská kniha príjmov trnavskej Farnosti sv. Mikuláša z roku 1495, Trnava 2006, s. 15 – 58; KUBÍNYI, c. d., s. 6 – 64; MARSINA (zost.), c. d.; MARSINA, Richard: Najstaršie mestá na Slovensku na základe historických dokladov. In: *AH 10*, 1985, s. 85 – 92; KUČERA, Matúš: Genéza miest na Slovensku. In: *AH 3*, 1978, s. 147 – 164 a mnohé iné. Stále podnetná je aj práca MENCL, Václav: *Středověká města na Slovensku*, Bratislava 1938.

²⁸ Pozri napr.: Elenchus fontium, 1997 (ako pozn. 14) alebo *Výsady miest a mestečiek na Slovensku 1238 – 1350*, ed. Lubomír Juck, Bratislava 1984.

novi. On jediný mohol okrem panovníka oddaľovať proces privilegovania bratislavského podhradía. Počas hlavnej fázy mestotvorného procesu v Uhorsku (2. a 3. tretina 13. storočia) patrila z celkovo 27 bratislavských županov vyše polovica k najvýznamnejším hodnostárom krajiny – piati boli palatínmi, siedmi taverníkmi, po dvaja najvyššími sudcami a najvyššími stolníkmi.²⁹ Ani Belo IV., ani jeho nasledovníci Štefan V. či Ladislav Kumánsky nechceli oslabovať moc a príjem svojich najbližších, od ktorých závisel úspech koruny v desaťročia sa vlečúcich vojnách o babenberské dedičstvo tým, že by spod ich právomoci vyňali lukratívnu lokalitu. Bratislava získala privilégia z politicko-ekonomických dôvodov veľmi neskoro, až od „cudzince“ na uhorskom tróne – Ondreja III.

Ondrejova listina z roku 1291 opisuje Prešporok už ako hotový urbanistický organizmus – v tom sa zhodnú všetci stredovekári. V texte sa spomína mesto (*civitas*) a jeho predhradía (*suburbia*). Kedy sa začalo vytvárať toto mesto de facto? Tivadar Ortvay sa domnieval, že obyvatelia dostali nejaké výsady už skôr, ale nezachovali sa.³⁰ Václav Mencl pokladal za rozhodujúci činiteľ pri vzniku mesta cudzích hostí a predpokladal, že istú formu autonómie mohli mať už koncom 12. storočia.³¹ Podľa Alžbety Gácsovej akceleroval proces vzniku mesta v druhej polovici 13. storočia, čo implikuje, že podľa nej musel začať už predtým.³² Výraznejší rozvoj bádania o najstarších mestských dejinách sa datuje do šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 20. storočia (D. Lehotská, J. Bartl, V. Jankovič, M. Stieberová, J. Novák a ďalší). Vendelín Jankovič považoval za mestskú aglomeráciu už podhradie koncom 12. storočia („románske mesto“), ku ktorému podľa neho v druhej tretine 13. storočia pribudla východná časť neskoršej lokality („gotické mesto“).³³ Archeológovia a pamiatkari uvažovali o podhradskej trhovej osade (11. až začiatok 13. stor.), ranogotickom meste (2. polovica 13. stor.) a „meste“ (od konca 13. stor.).³⁴ Všetci – okrem F. Uličného – sa zhodujú v tom, že išlo o dlhodobejší proces, ktorý sice mohol začať už koncom 12. storočia, ale prebehol v zásade až v 13. storočí. Ako argumenty pre mestský charakter Bratislavy sa uvádza skoré datovanie mestských hradieb, starobylá pečať mestskej komunity a ich skorá autonómia.

Hradby, pečať a komunita mešťanov

Aby sme odpovedali na otázku, odkedy je Bratislava mestom, musíme sa vrátiť k dodnes nie jednoznačne zadefinovanému pojmu „stredoveké mesto“. Nemožno ponúknuť jednu objektívnu definíciu, ale väčšina sa zrejme zhodne na tom, že uhorské sídlo 13. storočia (!) môže byť označené za mesto, ak spĺňa nasledovné podmienky: musí mať centrálny význam pre širšie okolie. Výroba pre obchod musí hrať väčšiu úlohu ako produkcia pre vlastnú spotrebu (podmienkou je existencia regionálne významného trhu). Lokalita by mala mať urbanistické rozvrhnutie priestoru

²⁹ ZSOLDOS, Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*, Budapest 2011, s. 182 – 186.

³⁰ ORTVAY II/2, c. d., s. 4. Podobne RÁBIK, c. d., s. 19 – 20.

³¹ MENCL, c. d., s. 38 – 39.

³² GÁCSOVÁ, Alžbeta: Vznik mesta Bratislavy, jeho spoločenská a hospodárska štruktúra od konca 13. storočia. In: *Historický sborník SAVU*, 1952, s. 294 – 309, citácia na s. 309.

³³ JANKOVIČ, Vendelín: Vznik mesta Bratislavy. In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, zost. Vladimír HORVÁTH, Bratislava [1987], s. 187 – 194, citácia na s. 187 – 189.

³⁴ BAXA, P. – FERUS, V.: c. d.

(parcely, ulice a trhové námestia) a fortifikáciu. Predovšetkým – v lokalite musí žiť do veľkej miery nezávislá (prinajmenšom osobne slobodná a sociálne diferencovaná) komunita mešťanov.

O existencii **hradieb** sa uvažuje už v súvislosti s presunom kapituly z hradu do podhradia (1204, resp. 1221). Podľa niektorých je transfer dokonca „zreteľným svedectvom o mestskom ráze bratislavského osídlenia druhej polovice 12. storočia“ a výrazom snáh podhradí o emancipáciu od hradu.³⁵ Lenže reč prameňov je jasná: kanonikom sa z hradu nechcelo. To župan prostredníctvom uhorského kráľa žiadal pápeža, aby ich odtiaľ mohol vysťahovať. On bol jedným subjektom v spore, kapitula bola pasívnym objektom a obyvatelia podhradí mohli byť iba „nemými“ svedkami. Do aktu nemohli nijako zasiahnuť, keďže miesto, na ktorom bola kapitula predtým, aj to, kam bola presunutá potom, spravoval v mene kráľa jeho župan. A presťahovanie kapituly nemohli už vonkoncom iniciovať, či dopredu pripravovať. Podhradie bolo jasne pod jurisdikciou župana, ako dokazuje aj pápežská listina z roku 1221, ktorá píše o osídlení patriacom hradu (*burgus castris*).³⁶ Nie je pravdou ani to, že prepoštvstvo (kapitulu) nemohli presunúť do neopevneného podhradí. V tom istom čase vznikla na Spiši kapitula v podstate „na zelenej lúke“ uprostred nedávno kolonizovaného a kristianizovaného územia. Hradby okolo nej vznikali len pomaly minimálne behom dvoch generácií.³⁷ Na rozdiel od spišskej bola bratislavská kapitula aj po presídlení chránená tesne nad ňou sa vypínajúcim hradom a navyše bola situovaná uprostred sídelného komplexu pozostávajúceho z viacerých susediacich osád, ktoré boli azda už v tom čase chránené nejakou jednoduchou fortifikáciou (palisádou?) – hoci len od severu a východu (od západu ich chránil hrad a od juhu rieka).

Triezvejší autori datujú stavbu hradieb v bratislavskom podhradí približne do tretiny 13. storočia, do obdobia pred vpádmi Mongolov.³⁸ Argumentujú listom z roku 1242, v ktorom zástupcovia obyvateľov Uhorska vyratúvajú pápežovi škody spôsobené nájazdníkmi a menujú sídla, ktoré Mongoli nedobýli – okrem iných uvádzajú aj Bratislavu.³⁹ Lenže nie je isté, či vôbec Mongoli Bratislavu dobýjali!⁴⁰ Jedinou vážnejšou indíciou na ich prítomnosť v okolí Bratislavy je zmienka v listine z roku

³⁵ Napr. HOŠŠO, Jozef – LESÁK Branislav: Archeologický výskum horizontu 12. až 13. storočia v historickom jadre Bratislavy. In: *Archaeologia Historica* 26, 2001, s. 241 – 256 (citácia na s. 241); LESÁK Branislav: Mestotvorný proces Bratislavy. 12. a 13. storočie. In: *Z najstarších dejín Bratislavy*, zost. Marta JANOVÍČKOVÁ, Bratislava 2004, s. 57 – 62 (citácia na s. 57).

³⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* 1, ed. Richard Marsina, Bratislava 1971, s. 190, č. 249.

³⁷ K stavebnému vývoju Spišskej Kapituly napr.: JANOVSÁ, Magdaléna: Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule. In: *Terra Scepusiensis – terra christiana 1209 – 2009. Spišský hrad, Spišská Kapitula – dve centrá v dejinách Spiša*, zost. Mária Novotná, Levoča 2009, s. 83 – 105.

³⁸ RÁBIK, Vladimír: Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov. In: *Monumentorum tutela* 16, 2005, s. 206 – 218 (citácia s. 208); NOVÁK, Jozef: K počiatkom Bratislavy – mesta. Šfragistická štúdia. In: *Zborník FF UK – Historica* 15, 1964, s. 127 – 134 (citácia na s. 135).

³⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* 2, ed. Richard MARSINA, Bratislava 1987, s. 73 – 74, č. 110.

⁴⁰ Upozornil na to už ULIČNÝ, Ferdinand: Vpády Mongolov na Slovensko v roku 1241. In: *Vojenská história* 8, 2004, č. 3, s. 3 – 20 (citácia na s. 16), ale aj DVOŘÁK, Pavel: *Prvá kniha o Bratislave*, Budmerice 2006, s. 235.

1279, kde sa píše, že zem Blumenau (*Plumnou*) v oblasti dnešného Lamača je od čias mongolského vpádu neobývaná.⁴¹ Ale v texte nie je napísané, že by Mongoli osadu Blumenau zničili! Mongolov predchádzala hrôza a panika, je preto možné, že aj obyvatelia *Plumnou* svoju dedinu zo strachu opustili, presunuli sa do Bratislavy, kde mali väčšie šance na obranu a do pôvodného sídla sa už nevrátili.

Hradby bratislavského podhradia v skutočnosti datuje archeologicky aj písomne doložené intenzívne opevňovanie hradu v období po (!) vpáde Mongolov. V celom kráľovstve začala – hneď ako sa krajina spamätala – intenzívna fortifikačná činnosť a aj na Bratislavskom hrade vsadili do v podstate len vylepšeného veľkomoravského valu v istých odstupoch štvoruholníkové veže a na západnej akropole vystavali kamennú obytnú vežu.⁴² Je nemysliteľné, aby vyše desaťročie predtým bol hrad opevnený len fortifikáciou starého typu (drevozemný val s kamennou plentou) a podhradie už malo kamenné „mestské“ hradby. Najmä keď vieme, že v rokoch 1242 až 1260 boli pánmi hradu najmocnejší veľmoži krajiny (1242 – 1245 Matúš Čák, taverník; 1246 Osl, taverník; 1247 – 1248 Dionýz, taverník a neskôr palatín, 1248 – 1260 Roland, palatín⁴³). Je pravdepodobnejšie, že „mešťania“ nielen že nemohli mať ešte vlastné kamenné hradby, ale tí z Prešporčanov, ktorí nemali osobnú slobodu, museli pracovať na fortifikácii hradu a podhradia!

Preto modernizácia podhradského opevnenia nemusela byť výsledkom iniciatívy už existujúcej meštianskej komunity, ale ju jednoducho mohol nariadiť župan. Naznačovala by to podoba veží vsadených do valov na hrade s vežou v severozápadnom roku neskorších mestských hradieb. Fortifikačné stavby na hrade aj v podhradí zrejme prebiehali v tom istom čase – teda až od štyridsiatych rokov 13. storočia.⁴⁴ Opevňovanie riadili pravdepodobne tí istí majstri a stavali ho tí istí ľudia – hradčania (*castrenses*) a podhradskí obyvatelia (*cives*) z Bratislavy aj širokého okolia – v rámci svojich povinností. Obrovský stavebný projekt musel trvať od štyridsiatych rokov prinajmenšom jednu generáciu (severná a východná časť hradieb), zdokonalený bol koncom 13. a začiatkom 14. storočia (západná línia) a dokončený bol až v prvej tretine 14. storočia (južná línia popri Dunaji).

Nepochybným symbolom jestvujúcej komunity teda nemusia byť hradby, ale iste ním je jej **pečať**. Najstaršia sa zachovala až na listine z roku 1302, ale typárium, vďaka ktorému vznikla, zhotovili evidentne skôr. Rozborom pečatného znaku sa J. Novák domnieva, že vzniklo už pred polovicou 13. storočia.⁴⁵ Stvárnenie hradieb je však natoľko schematické, že sa nedá jednoznačne charakterizovať ako „románsko-gotické“.⁴⁶ Písmo kruhopisu *SIGILLVM CIVIVM IN PRESPVRCH* bolo realizované ranogotickou majuskulou.⁴⁷ Tá sa však na uhorských pečatiach uplatnila počas

⁴¹ AMB, Listina 5 (1279).

⁴² Za informáciu o vežiach vsadených do valov ďakujem Ing. arch. Andrejovi Fialovi.

⁴³ ZSOLDOS, c. d., s. 184.

⁴⁴ Takmer 20 rokov starý poznatok (BAXA / FERUS, c. d., s. 14 – 15) si všimla až LYSÁ, Žofia: Bratislava. In: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*, zost. Martin Štefánik – Ján Lukačka a kol., Bratislava 2010, s. 105 – 139, s. 109.

⁴⁵ NOVÁK, Jozef: *Pečate miest a obcí na Slovensku I.* (A – M), Bratislava 2008, s. 100.

⁴⁶ Porovnateľné opevnenie v znaku Šopronu vzniklo iste až v 14. storočí.

⁴⁷ Je mi záhadou, prečo dodnes kruhopis nie je správne čítaný a miesto predložky *IN* autori uvádzajú *DE* (napr. LYSÁ, 2010, s. 123, NOVÁK, 2008, s. 100, SEGEŠ, 2005, s. 47).

celej druhej aj tretej tretiny 13. storočia.⁴⁸ Odpoveď na otázku, kedy vzniklo pečatidlo, súvisí s počiatkami mestskej diplomatiky. Nie je pravda, že pečate vznikli až v súvislosti s vydávaním vlastných listín a že ich existencia je odrazom jestvujúcej kancelárie.⁴⁹ Naopak, najskôr mali mešťania pečatidlo, ktoré mohli používať napríklad ako dôkaz totožnosti či oprávnenia posla (podobne ako kráľovské *sigillum citationis*). Neskôr privesovali svoju pečať na cudzie listiny vydané v mene mestskej komunity (taká je aj listina z roku 1302). Ešte neskôr, keď komunita aj jednotliví mešťania potrebovali vydávať listiny častejšie, zamestnali vlastného pisára, vďaka ktorému napokon vznikla kancelária. V Bratislave došlo k objednaníu pečatidla niekedy medzi 40. a 80. rokmi 13. storočia. Prvé listiny pre mešťanov vydávala kapitula až v poslednej štvrtine 13. storočia, pričom ich pečatila vlastnou pečaťou. Až na prelome 13. a 14. storočia začalo mesto „spolupečať“ listiny napísané stále ešte v kapitule. Mestská rada sa definitívne diplomaticky osamostatnila až v štyridsiatych rokoch 14. storočia.⁵⁰ Pečať (a diplomatickú činnosť mesta tobôž) nemožno jednoznačne datovať do 1. polovice 13. storočia a je dosť možné, že odráža až vznik komunity „developerov“ v tretej štvrtine 13. storočia.

Kedy vznikla **komunita mešťanov** v Bratislave? Ak použijeme analógie z blízkeho dolnorakúskeho územia, tak zistíme, že napríklad vo Viedni sa pred vznikom mestskej komunity objavovali v listinách ľudia s prídomkom z Viedne alebo z jej dnešných mestských častí (napr. *Eberhard de Wienna*). Boli to „viedenski“ ministériáli (nižšia šľachta), ktorí sídlili v blízkosti vojvodu a ktorých v 12. storočí spomína asi 200 listín. Až v poslednej štvrtine 12. storočia sú doložené listiny vydané v prospech vybraných skupín obyvateľov mesta (privilégiá pre viedenských minciarov, pre regensburských obchodníkov vo Viedni). Napokon – po vytvorení jednotnej komunity – udelil knieža mestské právo všetkým mešťanom (1221).⁵¹ Približne rovnaký časový odstup (len posunutý o 1–2 generácie neskôr) možno očakávať aj v prípade obyvateľov Bratislavy: vrstvu adekvátnu viedenským ministériálom – jobagióňom – spomínajú pramene na Bratislavskom hrade a v podhradí koncom 12. a v prvej polovici 13. storočia. Neskôr sú doložené správy o prvých *cives* (v druhej tretine 13. storočia), až nakoniec sa spomína celá komunita (od poslednej štvrtiny 13. storočia). Všetky tri vrstvy sa mohli v skutočnosti vytvárať už asi jednu generáciu skôr, ale v tomto poradí a iste nie skôr ako vo Viedni.

V roku 1197 sa napríklad spomína jobagióň „z“ Bratislavského hradu *Zerzewoy*; z roku 1213 pochádza zmienka o Čukárovoch; tí istí ako aj Mochovci sa v roku 1245 spomínajú ako stavitelia obytnej veže na Bratislavskom hrade, ktorú sami strážili; iní jobagióňi sú na hrade doložení v roku 1256).⁵² Boli to ľudia v postavení niž-

⁴⁸ ŠEDIVÝ, Juraj: Stredoveké uhorské pečate a ich písmo. K datovaniu pečatí analýzou písma. In: *Pečate a ich používatelia*, zost. Júlia Ragačová, Bratislava 2007, s. 129 – 145.

⁴⁹ NOVÁK, Jozef: *Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie*, Bratislava 1986, s. 20; Tenže, c. d. 2008, s. 100.

⁵⁰ ŠEDIVÝ, Juraj: Die Anfänge der Beurkundung im mittelalterlichen Pressburg (Bratislava). In: *Wege zur Urkunde, Wege der Urkunde, Wege der Forschung*, zost. Paul HEROLD – Karel HRUZA, Wien 2005c, s. 81 – 115; TENŽE: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*, Bratislava 2007, s. 118 – 124, 245.

⁵¹ LOHRMANN, Klaus – OPLL, Ferdinand: *Regesten zur Frühgeschichte von Wien*, Wien 1981.

⁵² CDSl. 1, č. 105, s. 96 – 97; CDSl. 1, č. 183, s. 140. V texte nie je *iobagio castri* ale *de castro*, čo môže byť znakom, že býval priamo na hrade či v podhradí; CDSl. 2, č. 190, s. 126; CDSl. 2, č. 558, s. 388 – 389.

šej šľachty, žili zo zverenej (neskôr darovanej) pôdy, obrábanej niekoľkými poddanými, v prospech hradu (župana) museli vykonávať vojenskú službu.⁵³ Spomedzi nich sa zrodili prví mešťania: prvýkrát použil termín *civis* v roku 1243 Belo IV. pre muža menom Woch (*Wochv*), ktorý bol pôvodne jobagiómom kráľovských koniarov a už „dlhé časy“ žil v Bratislave. Tohto muža povýšil už tri roky predtým medzi slobodných kráľovských „hostí“.⁵⁴ Tí teda evidentne neboli len cudzinci, ale predstavovali jednu zo sociálnych vrstiev (*cives et hospites*). Zmienka dokladá vojenský charakter Prešporčanov (aj miestnych hostí) ešte pred polovicou 13. storočia! Woch už ako kráľovský hosť sa po boku panovníka zúčastnil aj bitky pri Slanej.⁵⁵ Tento človek ilustruje typickú kariéru v rodiacom sa meste Bratislava – pôvodne vazal (*iobagio agasonum regis*) sa stal vďaka službám v prospech kráľa slobodným „hostom“ (*liber hospes regis*) a prakticky v tom istom čase bol označený za „mešťana“ (*civis*). Nielen analógie z Viedne, ale aj písomné správy o Wochovi naznačujú, že najstaršia komunita mešťanov (nielen v Bratislave) sa z veľkej časti tvorila z niekdajších županových vazalov, osobne slobodných ľudí s vojenským potenciálom a hospodárskou základňou mimo mesta (takými boli napr. 1256 spomínaní *Forma a Pech, cives Posonienses*).⁵⁶

Časť jobagiómov bola pravdepodobne s hradom spojená len voľne a žila iba na svojich vidieckych majetkoch. Druhá časť tvorila stálu posádku hradu a buď žila priamo v Bratislave, alebo tu mala aspoň nejaké dočasné sídla. Práve pre svoju „dvojdornosť“ sa „mestským jobagiómom“ otvárali dve možnosti – časť z nich dala definitívne prednosť urbánnemu prostrediu a stala sa z nich najstaršia elita mesta, druhá časť sa presídlila na svoje vidiecke statky, profitovala hlavne z práce poddaných a začlenila sa medzi klasickú stoličnú šľachtu žijúcu na svojich hospodárskych dvorcoch. Jedno z množstva takýchto osudových rozhodnutí ilustruje listina z roku 1279: synovia Woynusa de Suur predali pozemok v Bratislave s budovami, ako aj vinicu pri meste synom komesa Jakuba de Werekne, ktorí boli *iobagiones castris Posoniensis*.⁵⁷ Kým jedni odchádzali, druhí prichádzali. Prinášali vojenskú silu, vďaka ktorej si mohli získať podporu panovníka či župana, navyše mali kapitál z predaja alebo výnosov svojich vidieckych majetkov, ktorý mohli investovať do nehnuteľností v meste prípadne úverovať obchodnícke aktivity.

Medzi najstaršími bratislavskými „mešťanmi“ (*cives et hospites*) teda ešte okolo polovice 13. storočia neprevažovali cudzí kupci a remeselníci. Elita v podhradí, ľudia, ktorí mali politickú a zrejme aj hospodársku moc, pochádzali z veľkej časti z domácich županových vazalov. Vďaka vojenskej službe v prospech panovníka sa snažili vymaniť zo závislosti od župana, čo sa väčšine podarilo. Oni boli najstaršími

⁵³ LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 1946, s. 161 – 171; RAPANT, Drobne štúdie k slovenskému stredoveku V. *Milites, cives, civiles*. In: *Slovenská archivistika* 11, 1976, č. 1, s. 89 – 108 (citácia s. 92); ZSOLDOS, Attila: *A Szentkirályszabadjai. Fejezetek a várjobbágyok történetéből*, Budapest 1999; JAVOŠOVÁ, Erika: Spoločenské postavenie šľachty na Slovensku v prvej polovici 13. storočia. In: *Slovenská archivistika* 38, 2003, č. 2, s. 40 – 77.

⁵⁴ CDSl. 2, č. 65, s. 46 – 47: *Woch de villa Grabes de iobagionibus agasonum nostrorum oriundus*.

⁵⁵ CDSl. 2, č. 126, s. 82 – 83.

⁵⁶ CDSl. 2, č. 489, s. 340; CDSl. 2, č. 511, s. 354 – 355 (*Peth*); CDH, IV/2, s. 330 (*Pech*).

⁵⁷ SNA, HMBK 14-15-6 (1279).

mešťanmi, ktorí spolu s elitou cudzincov vytvorili „konzorciá developerov“. Títo ľudia, ktorí boli zároveň „mešťanmi“ aj šľachticmi (adekvátnym označením je „rytierski mešťania“, nem. *Ritterbürger*) tvorili elitu Prešporčanov prinajmenšom do začiatku 14. storočia.⁵⁸

Okrem nich však vo vznikajúcom meste museli byť naozaj aj cudzinci, ktorí tvorili časť sociálnej vrstvy nazývanej „hostia“. Pozývanie osidlcov z iných častí Uhorska a zo zahraničia organizoval spočiatku župan, pričom veľkú časť z nich tvorili rakúski Nemci. Dokladá to listina z roku 1296, podľa ktorej v Bratislave žijú tak domáci mešťania (*ciues Posoniensis ciuitatis*), ako aj rakúski a uhorskí hostia (*hospites de Austria et Vngaria*).⁵⁹ V Bratislave a na jej okolí sa usadzovali už v 12. storočí, možno aj skôr. Pramene o nich však mlčia a sporadické nálezy rakúskych mincí z 12. storočia môžu byť len svedectvom obchodných kontaktov. Ak ich bol v sídle väčší počet, mohli mať vlastného predáka (lokátora), akého spomínajú pramene v Pécsi (1181), v Pešti (1244) či v Ostrihome (1265, *maior hospitum*, resp. *maior ville*).⁶⁰

Už zrejme jednotnú správu komunity Prešporčanov zaznamenali od konca sedemdesiatych rokov 13. storočia aj písomné pramene: v roku 1279 sa spomína Jakub ako *villicus Posoniensis*, o rok neskôr výslovne ako „starosta podhradia patriaceho hradu“ (*villicus de suburbio castris Posoniensis*), v roku 1284 je titulovaný ako *comes hospitum castris* (opäť je jasne zvýraznené, že obyvatelia podhradia patria ešte k hradu). Napokon v roku 1287 sa v listine Bratislavskej kapituly pertraktuje spor, kde na jednej strane stojí bratislavský richtár, prisažní a obec mešťanov (*villicus, iurati et universitas civium*) a na druhej Jakub niekdajší richtár a súčasný mešťan bratislavský (*Jacobus quondam villicus, civis de Posonio*). Komunita mešťanov bola adresátom donácie z roku 1288, ktorou im Ladislav IV. daroval dedinu Szeplak. Zároveň vyňal darovanú obec spod právomoci župana a zveril ju prešporským mešťanom (*auctoritas civium nostrorum*).⁶¹ Je pravdepodobné, že politická komunita mešťanov vznikla z tunajších „rytierskych mešťanov“ a domácich aj cudzích „hostí“. Im patrila aj najstaršia pečať. Z ich iniciatívy (a z príkazu župana?) sa pracovalo na najstaršej línii kamenných hradieb chrániacich mesto od severu a východu. Sformovala sa – podobne ako vo Viedni – približne jednu generáciu pred prvou zmienkou o nej – teda vo Viedni v poslednej tretine 12. storočia, v Bratislave v tretej štvrtine 13. storočia. Toto obdobie možno označiť za vrchol mestotvorného procesu. Dotváranie stredovekého mesta však v Prešpurku pokračovalo až do prvej polovice 14. storočia.

Dlhý mestotvorný proces Bratislavy možno záverom zhrnúť takto: V 11. a 12. storočí bola Preslava/Prešpurk pohraničnou pevnosťou s podhradím pozostávajúcim z niekoľkých osídlení sústredených okolo cirkevných objektov (kostolov a kláštora cisterciatiek). Elitu hradskeho centra tvorilo predovšetkým vojenské obyvateľstvo (*milites*, od 12. storočia *jobagiones*), ale sídlili tu aj cudzí kupci s ich čel'ad'ou, kto-

⁵⁸ Obširne ku bratislavským Ritterbürgerom ŠEDIVÝ, c. d. 2008, s. 1 – 21.

⁵⁹ SNA, HMBK 14-17-7 (1296 IV 16) a AMB, listina 16 (1296 IV 16).

⁶⁰ *Elenchus fontium*, c. d., s. 13, 40, 46.

⁶¹ Uvádza aj ULIČNÝ, c. d. s. 20 – 21. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* – Árpádskori új okmánytár IV, ed. Georgius WENZEL, Pest 1862, č. 199, s. 309. LYSÁ, c. d. 2010, s. 112 mylne tvrdí, že komunita dostala rok predtým aj zem medzi Veľkou a Suchou Vydricou, tú však obdržal *villicus Jacobus* – nie komunita.

rých obydľia sa azda koncentrovali v okolí dnešného Kostola sv. Mikuláša, možno mali objekty dvorcového typu aj niekde pri Dunaji (prekladiská?, sklady?). Na uhorské pomery bolo podhradie jedným z najvýznamnejších osídlení (1042: *civitas populosissima*). Od konca 12. storočia počet hostí (najmä z rakúskeho priestoru) stúpал, prinajmenšom do vpádu Mongolov však tvorili prevažnú časť miestnej elity stále županovi vazali s pozemkovým majetkom mimo podhradie aj v ňom.

Bratislavské podhradie sa transformovalo na stredoveké mesto vďaka sociálnym zmenám (právna imunita jobagiónov) a vďaka veľkým stavebným projektom, ktoré do podhradie prilákali investorov, kapitál, pracovné sily a remeselníkov – špecialistov. Projekty ako stavba hradieb a s nimi spojené úpravy terénu mesta, stavba hlavného farského a neskôr aj františkánskeho kostola (koniec koncov aj nová fortifikácia hradu), sa realizovali prevažne po polovici 13. storočia. V tomto období sa z niekdajších županových vazalov a nových „hostí“ utvorila komunita mešťanov. Do istej miery možno tvrdiť, že emancipácia mesta od župana bola vedľajším produktom rozpadu hradského systému. Život obce začala od tohto obdobia viac ovplyvňovať skupina významnejších „developerov“ na čele so svojím „predákom“, ktorý sa stal starostom postupne „zrastajúcich“ podhradských osád (*villicus*). Župan priam a predstavy elitnej skupiny – podľa konkrétnej situácie – mohol, ale nemusel akceptovať. Ich starostovi zveril iste nižšiu súdnu právomoc, dozor nad komunitou mal však priamo jeho *comes curialis* alebo županov richtár (možno totožný s predákom komunity). Definitívnu právnu nezávislosť získala komunita až vďaka privilegiu z roku 1291. Medzi podhradím a neskorším mestom je evidentne právna kontinuita, inak by gotické mesto nemohlo pečatiť ranogotickým typáriom. Proces neprebíhal priamočiario, ale závisel od politických udalostí.

Do vzniku samostatne jednajúcej vrstvy mešťanov (2. tretina, možno až 3. štvrtina na 13. storočia) treba hovoriť o Bratislave len ako o županovom podhradí, presnejšie povedané pramene takmer neregistrujú osídlenia pod hradom a v predstave dobových autorov tvoria s hradom jednotu. Na rozdiel od „zakladaných miest“, ktoré sa za pomerne krátky čas sformovali ako trhové centrá okolitého vidieka (Trnava, Košice, Segedín), patrila Bratislava k „rasteným mestám“ ako Šopron či Nitra, ktorých osídlenie bolo staršie, v prameňoch reflektovanejšie, no v ktorých obyvateľstve dlho prevažovala vojenská zložka spätá s komitátnymi hradmi. Proces formovania slobodnej meštianskej komunity v „rastených mestách“ bol preto oveľa komplikovanejší a dlhší než v mestách, ktoré založili na mieste dovtedy len málo významných osád pomerne homogénne lokátorské skupiny.⁶² Preto aj v prípade uhorských miest platí, že „prví sa stali poslednými a poslední prvými“...

Nakoniec by som sa ešte predsa len vrátil k textu F. Uličného, ktorý bol východiskom mojej polemiky. Okrem nesprávnej interpretácie Al-Idrisiho a kladení vzniku mesta Bratislavy do 1. polovice 12. storočia tam nájdeme iné polemické tvrdenie, voči ktorému sa treba ohradiť: autor píše, že „kráľ Ladislav IV. daroval bratislavským mešťanom blízku dedinu s pomad'arčeným názvom v zmysle Krásna Ves“

⁶² Bližšie k mestotvornému procesu v Bratislave: ŠEDIVÝ, Juraj: Od županovho podhradie ku kráľovskému mestu. Vývoj Prešporku/Bratislavy po 12. storočí. In: *Dejiny Bratislavy I. Brezalauspurc – na križovatke kultúr*, zost. ŠEDIVÝ, Juraj – ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana, Bratislava 2012, s. 431 – 439.

(s. 20). Ak o lokalite tvrdím, že má „pomadžarčený“ názov, znamená to, že „skutočné“ pomenovanie je iné (z kontextu vyplýva, že za reálny názov pokladá F. Uličný hypotetické slovenské toponymum Krásna Ves). V skutočnosti z celého stredoveku nepoznám jediný doklad o tom, že by dedinu nazývali jej obyvatelia alebo cudzinci *Krásna Ves*. V prameňoch je doložené iba pomenovanie so základom *Széplak*, *Schöndorf* alebo *Pulchra villa*. Zatiaľ čo cestopiscovi Al Idrisimu F. Uličný verí od slova do slova, neintencionálny typ prameňov (listiny) autor nečíta presne, ale nachádza v nich to, čo tam v skutočnosti nie je („overinterpretation“).

Pomerne obsirne sa F. Uličný venoval aj jednotlivým bodom privilégia z roku 1291, no treba konštatovať, že oproti prekladu a interpretácii V. Horvátha či Ž. Lysej neponúkol nič nové. Dokonca sa zamýšľala nad tým, prečo Bratislavčania nedostali právo voliť si vlastného farára. Je evidentné, že tak, ako boli predtým Prešporčania politicky závislí od župana, boli až do roku 1302, resp. 1348 duchovno-pastiersky závislí od prepošta. Ako mešťania vznikli „napriek“ županovi, tak neskôr ich farnosť získala čiastočnú nezávislosť na úkor prepošta.⁶³ Jedno pozitívum však pertraktovanej štúdií F. Uličného nemožno uprieť – nechtiac dala impulz pre otvorenie diskusie o veľkej téme našich stredovekých dejín – genéze stredovekých miest.

VON JOBAGIONEN ZU BÜRGERN – ODER – WARUM PRESSBURG (BRATISLAVA) IM 12. JH. NOCH KEINE STADT GEWESEN IST

Juraj Šedivý

Die Studie entstand als Reaktion auf den Text von Ferdinand Uličný (Entwicklung des Pressburger Bürgertums im 12. und 13. Jh. In: *Slovenská archivistika* 46, 2011, Nr. 1 – 2, S. 17 – 28). Uličný meint auch in seinen älteren Aufsätzen, dass die slowakischen Städte und Bürger sich seit dem 9. entwickelten. Der Diskutierende warf F. Uličný vor, dass er bei Formulierung seiner kühnen Hypothese nicht nur wichtige europäische Werke, sondern auch die Ergebnisse der einheimischen historischen und archäologischen Forschung völlig ignorierte. Dabei sind die Ausgrabungen der letzten ca. 25 Jahre (P. Baxa, B. Lesák, J. Hoššo, M. Musilová u. a.) für die Erhellung der Anfänge der Stadtwerdung sehr wichtig.

Das einzige Argument von F. Uličný für seine Behauptung, dass Pressburg bereits vor der Mitte des 12. Jahrhunderts eine Stadt gewesen ist, ist eine kurze Passage im Werk eines arabischen Reisebeschreibers (F. Uličný nach „Geograph“ Al Idrisi. Er beschreibt die Lokalität als mittelgroße blühende Stadt mit vielen Bewohnern, die zahlreiche Dinge und Waren haben. Die Stadt soll dicht mit Gebäuden bebaut sein.

⁶³ K cirkevným pomerom v Bratislave napr.: ŠEDIVÝ, Juraj : Az egyház a középkori Pozsonyban : régi választások és új kérdések. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*, zost. CZOCH, Gábor, Bratislava 2005, s. 95 – 130. Vyšlo neskôr aj v slovenskom preklade: Tenže: Cirkev v stredovekej Bratislave: staré odpovede a nové otázky. In: *Kapitoly z dejín Bratislavy*, zost. CZOCH, Gábor – KOCSIS, Aranka – TÓTH, Árpád, Bratislava 2006, s. 93 – 126.

Begeisterter schrieb F. Uličný, dass die Passage von slowakischen Historikern fast unbemerkt blieb.

In Wirklichkeit wurde die Passage reflektiert, jedoch in wissenschaftlichen Texten wurde ihr nur wenig Aufmerksamkeit geschenkt. Al Idrisi beschrieb zum Beispiel Ödenburg (ung. Sopron) als eine „pompöse und große Stadt mit vielen Wasserkanälen und Garten, verkehrsreichen Marktplätzen und Straßen, hohen Gebäuden und wunder-vollen Promenaden“. Aus dem modernen historischen Atlas von Ödenburg ist jedoch ersichtlich, dass sich die Besiedlung um die Mitte des 12. Jahrhunderts in den östlichen Teil des einstigen Römerlagers konzentrierte, die Archäologen setzen nur einen wichti-geren Straßenzug voraus und auch Venedig-evozierende Wasserkanäle kann man sich nur schwer vorstellen (nördlich des Ortes fließt nur ein Bach). Šedivý meint, dass Al Idrisi die Lokalitäten aus eigener Erfahrung nicht kannte und durch Übertreibung ein Interesse von Zuhörern erwecken wollte (wie das Werk Il Millione von Marco Polo).

Die ungarländischen „Städte“ um die Mitte des 12. Jahrhunderts waren Šedivý nach eigentlich noch die alten Burgwälle (*civitates*). Sie setzten sich aus zwei Hauptteilen: aus einem befestigten Refugium mit relativ großer Fläche, wo in friedlichen Zeiten die regionale Elite residierte (in Ungarn entweder die Grafen / Gespane / *comites* oder die Bischöfe). Darunter erstreckten sich größere oder kleinere Suburbia. Den Hauptteil ihrer Bevölkerung bildeten aber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts persönlich vom Gespan bzw. Bischof abhängige Leute, die Dienstleistungen zu Gunsten der *civitates* leisten mussten – entweder in militärischer Form (die *milites* und *cives*) oder in Form anderer Dienstleistungen (die *udvornici*). Es war natürlich im Interesse der Burgherren, damit sie in den Suburbia auch geschickte ausländische *servi* oder freiwillig kommende *hospites* ansiedelten, ihre Zahl und vor allem politische Stimme kann man jedoch bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts als relativ gering schätzen. Bis zu Ende des 12. Jahrhunderts waren die bürgerlichen Kommunitäten nur im Entstehen und der Münzhandel bildete nur eine Marginalform im Produktentransfer, deshalb kann man die frühmittelalterlichen ungar-ländischen Burgzentren noch nicht als „Städte“ bezeichnen.

Auch in Pressburg dominierte die Komitatsburg als Sitz des Gespans. Auf den Terrassen über die Donau gabes verstreute suburbiale Siedlungen konzentriert um kleine Kirchen. Die „militärischen“ Patrozinien (hl. Michael, hl. Martin, vielleicht auch hl. Laurentius als Patron der Lechfeldschlacht) verraten, dass die Einwohner noch nicht selbständig handelnde Kaufleute und Handwerker sondern vom Gespan abhängige *milites* und *iobagiones* gewesen sind (ob einheimischen oder fremden Ursprungs). Unter der Burg fehlte sicher nicht kleine Gruppe der ausländische *hospites* (ihnen gehörte vielleicht die Kirche mit dem typischen Nicolaus-Patrozinium). Falls man aber jedes befestigte Suburbium, in dem eine vorwiegend militärischen und agrarischen Aktivitäten gewidmete Bevölkerung mit einer Handvoll von spezialisierten Handwerkern und Kaufleuten lebte, als „Stadt“ bezeichnen würde, sollte man diesen Terminus bereits für das keltische Oppidum auf dem Pressburger Burghügel der ersten Hälfte des 1. Jahr-hunderts vor Christi verwenden. Schon damals gab es auf der Akropolis steinerne Objekte mit Terazzo-Boden, die von einer kleinen Gruppe von römischen Bauleuten gebaut wurden. Darunter existierten zwei Suburbia vereinzelt auch mit steinernen Objek-ten. Gegenüber den ca. 20 Münzen aus dem frühmittelalterlichen Pressburg wurden ca. 1 100 keltische Münzen gefunden. Auch die eigene Münzprägung der Kelten ist an mehreren Stellen belegt, dagegen im Frühmittelalter wurden in Pressburg Münzen nur während kurzer Zeit unter Stephan I. geprägt. Weder das keltische Oppidum, noch das frühmittelalterliche Suburbium von Pressburg sollten jedoch als „Städte“ bezeichnet werden.

Erst im 13. Jahrhundert intensivierte sich der Prozess der Stadtwerdung im Königreich Ungarn nördlich der Save – außer anderem auch durch die Erteilung der königlichen Privilegien. Die Antwort auf die Frage, weshalb Pressburg so spät zu privilegierten Städten gereiht wurde, liegt paradoxerweise in der Bedeutung des Ortes: Pressburg war die *porta regni* an der Donau, eine der wichtigsten Festungen des Königreichs. Die Einzigen, die die Privilegierung aufhalten konnten, waren die Herren des Suburbiums – die Gespane (*comites*). Während der Hauptphase des Stadtwerdungsprozesses (2. und 3. Drittel des 13. Jhs.) gehörte mehr als Hälfte der Pressburger Gespane zu den Hauptdignitären des Landes (5 waren Palatine, 7 Tavernici usw.). Sie bekamen ein Drittel sämtlicher Abgaben der Ortsbewohner und es war gegen die Interessen der Könige, die Wirtschaftskraft ihrer Nächsten, die die Festung an der österreichischen (in den sich Jahrzehntlang ziehenden Kämpfen um das Babenbergererbe sehr wichtigen) Grenze bewachten, zu brechen. Erst der *homo novus* auf dem Thron – Andreas III. – erteilte dem Ort die Privilegien.

Von einer Stadt kann man wahrscheinlich erst dann sprechen, wenn der zentrale Ort gewisse urbanistische Konzeption hat (Marktplatz, Befestigung) und vor allem wenn eine handelnde freie Bürgergemeinde mit (Selbst)Verwaltung, die sich symbolisch durch ein Typar (und Siegel) öffentlich präsentiert, existiert. Im Fall von Pressburg begnügten sich seine Bewohner bis in die Mitte des 12. Jhs. mit dem seit der Latène-Zeit existierenden Wall. Erst später kann man leichte Befestigung der kleinen Siedlungen z. B. in Form von hölzernen Palisaden voraussetzen. Der Bau von neuen steinernen Türmen auf der Burg ist schriftlich und archäologisch erst nach dem Mongoleneinfall belegt. Die Archäologen haben aber dieselbe Turmform auch im Suburbium gefunden und ein einheitliches Befestigungssystem der Burg und des Suburbiums/der Suburbia bewiesen. Da zu der Zeit die meisten „Pressburger“ noch Dienstleute des Gespans gewesen sind, konnte den Bau der Burgherr ihnen wie auch anderen aus dem Komitat noch anordnen.

Erst aus den 1240-er Jahren stammen die ersten Belege für die Transformation von Jobagionen (Burgmilitär) zu freien Bürgern (*cives*). Sie hatten militärisches Potential und finanzielles Kapital aus ihren Allodien auf dem Lande. Zusammen mit der Elite der – meistens aus Österreich stammenden – Siedler gehörten sie zu den *developers*, die den östlichen Teil der mittelalterlichen Stadt, die westliche und südliche Linie der Stadtmauer wie auch wichtige Kirchenbauten (mit)finanzierten. Erst die persönliche Freiheit der Gemeindeleader, die mit dem Zerfall des traditionellen Burgsystems verbunden war und die großen Bauprojekte, die neue Arbeitskräfte und Investoren in den Ort gezogen haben, schufen die mittelalterliche Stadt Pressburg. Die Hauptphase des Prozesses kann man wahrscheinlich in das zweite Drittel des 13. Jahrhunderts datieren. Unter ungarländischen mittelalterlichen Städten kann man zwei Gruppen unterscheiden – die „gewachsenen“ wie Pressburg, Ödenburg, Gran und die „gegründeten“ wie Tyrnau, Szeged, Kaschau. Die aus der ersten Gruppe waren wichtiger, wurden öfters in Quellen erwähnt, aber waren viel enger mit den Burgherren als die neuen Marktzentren der ländlichen Gebiete verbunden, weshalb sich dort die freie Bürgerschicht länger formierte.

Übersetzt von Juraj Šedivý

NIEKOĽKO NIELEN ODBORNÝCH POZNÁMOK NA MARGO ŠTÚDIE MIROSLAVA ČOVANA¹

Autor štúdie, Mgr. Miroslav Čovan, PhD., je príslušníkom nastupujúcej vedeckej generácie. Jeho hlavným poľom pôsobnosti je v domácom prostredí dlhodobo zanedbávaná pomocnovedná disciplína epigrafia a dosiahnuté výsledky vedeckej práce hojne publikuje doma aj v zahraničí. Už predchádzajúci príspevok podobného obsahu publikovaný na stránkach revue *Pamiatky a múzeá* v roku 2010 venujúci sa Šarišu,² ktorého bol Miroslav Čovan spoluautorom, bolo nevyhnutné doplniť dodatkom a je zrejmé, že aj tento text, ktorý má v sebe navyše zakomponovanú snahu o normotvornosť v oblasti epigrafie, si zasluhuje rovnakú pozornosť – dovysvetlenie a viaceré korektúry, ktoré dávame ako podnety autorovi do láskavej pozornosti na následné zváženie. Pravdepodobne autorovej mladosti je potrebné pripísať ostré súdy o práci kolegov (*ustavične sa opakujúca dezinterpretácia...: s. 97, pozn. 9*).

Ad: Nástenná maľba vo Veľkom Šariši

M. Čovan prichádza k záveru, že nástenná maľba vznikla v 60. rokoch 13. storočia a za donátora fragmentárne zachovaného umeleckého diela považuje *s veľkou pravdepodobnosťou* veľkošarišského farára a vicearchidiakona Hypolita. K uvedenému je potrebné uviesť, že Hypolit ako svedník kráľovnej pravdepodobne tvoril súčasť jej sprievodu, s ktorým putovala Uhorskom a zrejme sa nemohol dlhodobo zdržiavať vo Veľkom Šariši. I vzhľadom na ďalšie funkcie, ktoré Hypolit zastával, išlo o vysokého cirkevného hodnostára a úrad farára vo Veľkom Šariši mu zrejme prioritne slúžil ako benefícium, s čím sa v Uhorsku stretávame pomerne bežne. Autor v tomto prípade reálne nepočíta s možnosťou, že by donátormi spomínanej maľby mohli byť hostia z Veľkého Šariša, podhradia kráľovského hradu Šariš, ktorí získali mestské privilégia okolo roku 1248. Je to podľa nášho názoru pravdepodobnejšie ako jeho hypotéza. Komunity hostí bývali v uhorskom prostredí až na výnimky patrónmi ich exemtných farských kostolov (ktoré zvyčajne nespádali pod právomoc archidiakona!) a boli s ich zemepánmi tými, ktorí sa mali postarať aj o ich stavbu a vnútorné vybavenie.

Ad: Neznáme bardejovské epitafy

Názov podkapitoly práce je mätúci, obidva spracované epitafy už totiž boli v odbornej literatúre známe.³ Jednoznačné pripísanie prvého z nich – torzovito zachovaného epitafu vyhotoveného v roku, resp. po roku 1622 bardejovskému mešťanovi Jánovi Christovi je podľa nášho názoru pomerne odvážne. Je síce pravdepodobné, aj vzhľadom na prídomek z Nisy-*Nissensis*, avšak dedukcia autora sa opiera len oň.

¹ ČOVAN, Miroslav: Stredoveká a ranonoveká kultúra východného Slovenska vo svetle najnovších epigrafických, paleografických a heraldických zistení. In: *Slovenská archivistika*, roč. XLVI, 2011, č. 1–2, s. 94 – 111.

² JÁNOŠÍKOVÁ, Zuzana – ČOVAN, Miroslav: Tri figurálne náhrobky zo Šariša. In: *Pamiatky a múzeá*, 2010, č. 2, s. 27 – 32.

³ Pre jeden z epitafov pozri napríklad GUTEK, František: Meštianske epitafy z Bardejova. In: *Acta Musei Scepusiensis*, 2006, s. 113 – 137.

Veľmi insitne pôsobí zmienka o blízkosti Bardejova so Sliezsom (len) na základe podobného nemeckého nárečia.

Omnoho vážnejším problémom z metodologického hľadiska je dlho nezvestný fragment epitafu opísaný už Viktorom Miškovským, ktorý autor podľa svojich slov našiel v depozitári Šarišského múzea v Bardejove (nie však nadstavec, ale dolnú časť!). Autor ho pripísal bližšie neznámemu protitureckému bojovníkovi Joachimovi Angernovi a dotoval jednoznačne do roku 1567 (obr. a s. 98).⁴ Vychádzal z komparácie dnes už neexistujúceho erbu, ktorý sa koncom 19. storočia ešte nachádzal na fragmente s nemeckou heraldickou literatúrou a na základe približnej zhody erbových figúr zaniknutý erb pripísal spomínanému J. Angernovi.

V tomto prípade autor flagrantne porušil svoje vlastné predsavzatia kompletne a v historickom kontexte skúmať epigrafické pamiatky, ktoré sú predmetom jeho záujmu, nakoľko úplne rezignoval na umelecko-historický výskum epitafu. Použitie ranobarokovej ornamentiky a kvalitatívne parametre diela totiž dovoľujú fragment epitafu pomerne jednoznačne štýlovo zaradiť do dielenského okruhu lokálneho umelca (Peter Stöckel?), ktorý bol tvorcom dvojice ranobarokových epitafov bardejovských mešťanov Klösovcov v 60. rokoch 17. storočia.⁵ Z uvedeného vyplýva, že publikovaný fragment je približne o storočie mladší! ako uvádza M. Čovan a výsledky jeho heraldického bádania a datovanie (rok 1567) sú zavádzajúce a bezpredmetné.

Asi najsmutnejšou je časť štúdie venovaná zachovanej hornej časti tumbry ríšskeho šľachtica Heinricha (Henryka) von Treskow, ktorá sa nachádza vo farskom kostole v Bardejove. Autor ju v spoluautorstve so Zuzanou Jánošíkovou opísal už v spomínanom príspevku v revue Pamiatky a múzeá v roku 2010. Autorovi sa na základe erbu podarilo určiť šľachtický rod, z ktorého pochádzal pochovaný, avšak konkrétneho príslušníka rodu sa mu nepodarilo identifikovať.⁶ Autor tejto reakcie mal rukopis spomínaného príspevku k dispozícii ešte pred jeho publikovaním v roku 2010 na rokovaní redakčnej rady revue Pamiatky a múzeá. Vzniesol námietku voči viacerým tvrdeniam v texte a počas rokovania redakčnej rady prisľúbil písomnú reakciu (dovetok),⁷ čo bolo redakčnou radou aj akceptované. Reakcia vyšla ešte

⁴ Do literatúry ho v skutočnosti uviedol bardejovský rodák Viktor Miškovský (Myskovszky) už v roku 1879.

⁵ V umenovednej literatúre je epitaf Jakuba Klösza pripisovaný s otáznikom miestnemu maliarovi Petrovi Stöckelovi činnému v druhej polovici 17. storočia († cca 1697). – RUSINA, Ivan a kol.: *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Barok*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 1998, s. 452 (heslo 187. Bardejovský maliar (P. Stöckel?): Epitaf Jakuba Klösza. Po 1660. (autor Jozef Medvecký).

⁶ s. 28, „...Žiaľ, zatiaľ sa nám nepodarilo zistiť konkrétnu osobu, s ktorou možno bardejovského rytiera stotožniť.“

⁷ RAGAČ, Radoslav: Dovetok k príspevku: JÁNOŠÍKOVÁ, Zuzana – ČOVAN, Miroslav: Tri figurálne náhrobky zo Šariša. In: *Pamiatky a múzeá*, 2010, č. 2, s. 32 – „Na tomto mieste si dovoľím pripojiť niekoľko poznámok k renesančnému figurálnemu náhrobku príslušníka rodu von Treskow v Kostole sv. Egídia v Bardejove. Neidentifikovaného príslušníka rodu von Treskow na základe publikovaných prameňov môžeme s veľkou pravdepodobnosťou stotožniť s Henrichom von Treskow (Dresskhaw), ktorý sa v roku 1566 zúčastnil protitureckej výpravy európskej šľachty (ZERELIK, R.: *Wykaz szlachty chrześcijańskiej z kampanii tureckiej 1566 roku*. Poznań – Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2002, s. 7 – 19, 76.). Zorganizoval ju cisár Maximilián II., ktorý sa obrátil na ríšsky snem v Augsburgu so žiadosťou o finančnú po-

v tom istom čísle revue za spomínaným príspevkom M. Čovana a Z. Jánošíkovej. Jej obsahom bolo v prvom rade poukázanie na zahraničnú odbornú literatúru, na základe ktorej bolo možné príslušníka rodu von Treskow s pravdepodobnosťou hraničiacou s istotou pozitívne identifikovať ako Heinricha von Treskow. Reakciu a aj k nej priloženú citáciu poľskej publikácie R. Żelika v uvedenej štúdiu v Slovenskej archivistike M. Čovan úplne odignoroval. Neskorším vlastným archívnym štúdiom len potvrdil túto, podotýkam nie svoju! identifikáciu z roku 2010 a v texte ju prezentuje ako svoje vlastné zistenie. V tomto prípade môžeme predpokladať, že buď reakciu nečítal, čo je však nepravdepodobné, nakoľko voči jej uverejneniu protestoval, alebo ide o prejav správania, ktoré má s etikou vedeckej práce len veľmi málo spoločného.

V príspevku je aj viacero problémov z oblasti heraldiky. Modelovým príkladom je erbové znamenie, ktoré používal evanjelický farár Abrahám Christiani. Autor ho jednoznačne definoval ako meštianske znamenie.⁸ Už na prvý pohľad je však zrejmé, že rovnako, ak nie pravdepodobnejšie, by to mohol byť jeho šľachtický erb. Pre druhú možnosť by mohla svedčiť práve kompozícia erbu (delený štít, v dolnom poli tri figúry (2:1), resp. z deliacej čiary vyrastajúci lev) častá v uhorskej heraldike práve na prelome 16./17. storočia a v prvej tretine 17. storočia, keď boli na mocenskom vrchole Thurzovci, ktorých pôvodný rodový erb bol kompozične podobný.⁹

Verím, že vyššie uvedené pripomienky autorovi pomôžu pri jeho ďalšej vedeckej práci a v budúcnosti už nebudú potrebné.

Radoslav Ragač

moc a vyzval kresťanskú šľachtu na výpravu podobnú stredovekým ťaženiam križiakov. Vojenskej výpravy sa zúčastnilo niekoľko tisíc príslušníkov najmä ríšskej šľachty, ale aj oddiely Španielov či Francúzov. Boje, ktoré sa odohrávali hlavne v Zadunajsku, pomerne rýchlo ukončila smrť tureckého sultána Sulejmana II. V jednom z oddielov sa pod zástavou Güntera von Schwarzenburg bojov zúčastnil aj spomínaný Heinrich von Treskow. Jeho ďalšie osudy a pôsobenie nepoznáme. Smrť počas alebo krátko po spomínanej vojenskej kampani by však presne korešpondovala s autormi predpokladaným obdobím vzniku náhrobku okolo roku 1570. Viaceré podnety na interpretáciu ponúka aj samotný náhrobok. Na vankúši sa nachádzajú ryté „grafiti“ neznámeho vandala z obdobia raného novoveku. Ich obrátená orientácia voči polohe figúry jasne napovedá, že náhrobok je v súčasnosti v sekundárnom priestore a bol pôvodne umiestnený vodorovne tak, že časť, kde sa nachádza hlava rytiera, bola s najväčšou pravdepodobnosťou orientovaná smerom do interiéru kostola a bola tak pre ničiteľ'a najprístupnejšia. Môžeme súhlasiť s tým, že pravdepodobne slúžil ako veko tumbý. Tiež je potrebné spomenúť dnes takmer zaniknutý majuskulný latinský nápis na okraji dosky, z ktorého sú dnes viditeľné už len stopy.“

⁸ s. 107.

⁹ Analogickým príkladom môže byť o niečo neskoršia inflácia motívu gryfa (rod Esterházy) v uhorskej heraldike.

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

GENEALOGICKO-HERALDICKÝ HLAS 1–2/2011. Zostavil Milan Šišmiš. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2011, 104 s.

V roku 2011 vyšiel Genealogicko-heraldický hlas netradične ako dvojčíslo. Otvára ho krátky, niekoľkostranový príspevok Bernarda Jozefa Meliša o významnej osobnosti našich stredovekých dejín, magistrovi Dončovi – vojakovi, diplomatovi v službách kráľa Karola Róberta a viacnásobnému županovi, ktorý hral v prvých desaťročiach 14. storočia v Uhorsku významnú mocenskú úlohu. Autor dopĺňa výskumy Pála Engela a spresňuje na základe stredovekých listín obdobie jeho úmrtia a tiež úmrtia jeho syna Ladislava. V prílohe je publikovaná genealogická tabuľka rodu so zapracovanými novými poznatkami. Libor Bernát sa v ďalšom príspevku venuje rodu Kalinkovcov, z ktorého pochádzala významná osobnosť 17. storočia – evanjelický superintendent Joachim Kalinka (1601/02 – 1678). Korene rodu sú spojené s Ružomberkom, kde ako mešťania žili už v druhej polovici 16. storočia. Priezvisko v tomto období variovalo vo formách Kalina-Kalinka. Matej sa ako posledný známy mužský príslušník rodu z mesta odsťahoval v roku 1667. Joachimov otec Ján, ktorý bol evanjelickým farárom, založil na prelome 16./ 17. storočia ďalšiu vetvu rodu. Ďalší syn Ján mladší pôsobil na viacerých miestach ako kantor (1672 Šopron). Joachim Kalinka sa po nútenom odchode bez rodiny do exilu (1673) usadil v dolnosaskej Žitave (Zittau), kde o päť rokov aj zomrel. Nadaný syn Zachariáš, taktiež evanjelický farár, zomrel mladý v roku 1656. Jeho potomkovia žili začiatkom 18. storočia v Bolešove. Druhý Joachimov syn Daniel bol cisárskym úradníkom. Autor publikuje genealogickú tabuľku rodu a Joachimovu erbovú pečať z roku 1671. Peter Keresteš predstavuje neznámu vetvu Forgáčovcov z Ujlaku (Veľkého Zálužia), ktorá doposiaľ unikla pozornosti genealógov. Forgáčovci tam vlastnili majetky od roku 1642. Vznik panstva súvisí s konfiškáciami časti rodových majetkov po porážke povstania Františka II. Rákociho. Forgáčovci Ujlak vlastnili až do roku 1833, keď línia vymrela po meči. S pôsobením rodu autor spája hospodársky rozvoj mestečka, kde vznikla manufaktúra na výrobu hodvábu a likérov, tehelňa a fungovali napríklad aj bažantnice. Potom na základe príbuzenských zväzkov pripadol baronom Jesenákovcom, od roku 1861 patrilo rodu Esterházy. Esterházyovci boli vlastníkami veľkostatku až do jeho konfiškácie po druhej svetovej vojne. Autor publikuje aj genealogickú tabuľku rodovej vetvy. V rubrike *Materiály* je publikovaný materiál Mareka Durča venovaný šľachtickým rodom v Zemianskych Miticiach do 18. storočia, táto problematika je objektom už dlhšieho záujmu autora. Prevažne na základe súpisov v prílohe publikuje súpisy šľachticov žijúcich v obci a tiež genealogickú tabuľku rodu Mitický. Peter Brindza sa venuje vo svojej štúdii erbom a pečatiam trnovských kurialistov v rokoch 1599 – 1701, ktorých hlavnou erbovou figúrou bol zajac. Publikuje viacero doposiaľ neznámych sfragistických prameňov na erby drobnej turčianskej šľachty. Rovnako ako v predchádzajúcom prípade je aj táto proble-

matika objektom dlhodobého záujmu autora. V rubrike *Spoločnosti – inštitúcie* Anna Krzemińska predstavuje genealogické služby poľských archívov. Venuje sa opisu poskytovaných služieb, pramennej báze, komunikácii s bádateľmi, pomôckam a službám a tiež plusom a mínusom tejto agendy. V rubrike *Príbehy* Milan Šišmiš predstavuje na základe štúdie Dr. Otomara Gergelyiho osudy rudnianskeho katolíckeho kňaza a známeho ľudového liečiteľa Františka Madvu (1786 – 1852) a jeho názory na sobášny vek farníkov, ktorý chcel zvýšiť na 20 rokov. Jeho iniciatíva bola nitrianskym biskupom Vurumom aj na základe odporu jeho vlastných farníkov odmietnutá. Z rozsiahlej rubriky *Anotácie – glosy* upozorňujeme na monografiu Papežské znaky (Zdirad J. K. Čech), autor sa venuje aj problematike prenosu pápežskej symboliky a prisúdeným erbom pápežov z predheraldického obdobia, aktuálnu monografiu *Štátne symboly Slovenskej republiky* (L. Vrtel), prácu o stoličnej sfragistike (L. Sokolovský) a dva zväzky *Heraldického almanachu*. Osobitne je potrebné upozorniť na novú spoločnú kritickú edíciu Maďarského krajinského archívu a Historického ústavu Maďarskej akadémie vied (ed. Gergely Tóth) prvej časti *Belových notícií* venovanej Trenčianskej a Oravskej stolici. V recenzii práce Miroslava Eliáša *Forgáchovci. Šľachtický rod z Gýmeša* recenzent Peter Keresteš upozorňuje na viaceré zjavné nedostatky práce, vrátane genealogických omylov a viaceré zavádzajúce informácie. V rubrike *Ohlasy* sú informácie o postupnom sprístupňovaní matrík v Čechách a tiež záujem digitalizovať sčítacie operáty zo Sčítania ľudu v roku 1921 či o pôvode básnika E. B. Lukáča a o návšteve seniorov v Štátnom archíve v Ivanke pri Nitre. V rubrike *Post scriptum* sú publikované spomienky Ing. Zdenka G. Alexyho nazvané *Pol storočia zasväteného heraldike*.

Radoslav Ragač

MAREK, M. *FONTES RERUM SLOVACARUM II. ARCHIVUM FAMILIAE MOTEŠICKÝ. STREDOVEKÉ LISTINY Z ARCHÍVU RODINY MOTEŠICKOVCOV*. Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku a Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010. 468 s.

Archívne fondy šľachtických rodov, vzhľadom aj k svojej veľkej rozmanitosti, obsahujú v mnohých prípadoch kľúčové dokumenty k výskumu našich dejín. Archívne fondy tých najstarobylejších rodov obsahujú aj veľké množstvo stredovekých a doposiaľ ešte stále nepublikovaných listín. Vedecký pracovník Trnavskej univerzity Miloš Marek sa rozhodol publikovať stredoveký archív šľachtickej rodiny (rodu) Motešickovcov. Napriek skutočnosti, že sa dnes nachádza v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti, obsahuje veľké množstvo písomností vzťahujúcich sa na naše územie, veď napokon rod má domáci pôvod a niekoľko storočí pôsobil prevažne na západnom Slovensku. Jeho rodový archív, podobne ako v prípade iných šľachtických rodov, sa dostal na územie dnešného Maďarska už v roku 1887, najskôr do Maďarského národného múzea a odtiaľ do Maďarského krajinského archívu v Budapešti. Stredoveké listiny boli neskôr z rodového archívu vyňaté a začlenené

do stredovekej zbierky uhorských listín v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti.

V úvode diplomatára sa autor venuje analýze stredovekých listín rodu Motešickovcov, kde podáva základné informácie o počte listín, spôsobe ich zachovania, o ich vydavateľoch, klasifikácii, transkripčných pravidlách a o metodike publikovania listinných textov. Autor pri svojej edičnej činnosti vychádzal z digitálnych kópií prístupných na internete, preto mohol skúmať iba ich rozmer, stav zachovania, dorzálne poznámky či spôsob spečatenia (nevenoval pozornosť analýze písárskych rúk či bližšiemu skúmaniu zachovaných pečatí).

Súčasťou úvodnej časti diplomatára je aj štúdia o stredovekom vývoji rodu Motešickovcov, ktorý ako je už všeobecne známe, je vetvou starobylého rodu Diviackovcov. Ich priezvisko je odvodené od ich rodového majetku Motešice (maďarsky Majtény), kde sa jedna vetva Diviackovcov (tzv. Mikova) usadila na začiatku 14. storočia a stala sa zakladateľom rodov Majtény a Motešický. Kým Majténiovci sídlili v Dolných Motešiciach, Motešickovci zas v hornej časti pôvodne jednotného motešického chotára (v Horných Motešiciach). Autor v tejto časti práce prináša dovtedajšie názory na pôvod rodu a konfrontuje ich s poznatkami, ktoré získal pri štúdiu ich stredovekého archívu. Konštatuje, že nedostatok písomných prameňov zo 14. storočia neumožňuje presne určiť rodovú postupnosť Motešickovcov pre najstaršie obdobie. Situáciu pri hľadaní ich počiatkov v rozvetvenom klane šľachticov z Motešic komplikuje okrem značnej rozvetvenosti členov rodu aj to, že pod maďarskou formou rodového mena Majtény sa spočiatku skrývali nielen Majténiovci, ale aj predkovia Motešickovcov. Za priameho predka Motešickovcov považuje až Mateja I. († pred 1454). V tejto časti autor sleduje aj stredovekú genealógiu vymretého rodu Baračkaiovcov z Baračky (dnes Bardoňovo v okr. Nové Zámky), ktorí sa dostali do príbuzenského pomeru s Motešickovcami v polovici 16. storočia. Úvodnú štúdiu vhodne dopĺňajú genealogické tabuľky vychádzajúce z informácií obsiahnutých v edovaných listinách a mapový prehľad majetkov Motešickovcov, Baračkaiovcov a šľachticov z Korlátky.

Jadrom celej práce je edícia 351 diplomatických jednotiek z rokov 1235 – 1525, čo z rodového archívu Motešickovcov robí jeden z najväčších súborov stredovekých listín dotýkajúcich sa územia Slovenska. Z tohto počtu je 187 originálov stredovekých listín. Z nich 33 sú tranzumptami s 53 inzertmi listín. Teda v konečnom dôsledku sa z fyzického množstva zachovaných originálov dozvedáme o existencii 236 stredovekých listín. K tomu autor ešte pridal 82 deperdit a 36 listín v jednoduchom alebo overenom odpise. Podľa autora sa súbor stredovekých listín v rodovom archíve Motešickovcov skladá z troch častí. Okrem jadra, ktorý tvoria vlastné písomnosti Motešickovcov, sú jeho súčasťou aj listiny už spomenutého vymretého rodu Baračkaiovcov z Baračky. Tie sa dostali do ich archívu príbuzenským zväzkom Pavla Motešického a Margity Baračkaiovej v polovici 16. storočia a dnes tvoria dokonca značnú časť z celého súboru zachovaných stredovekých listín Motešickovcov. Ostatnú časť listín tvoria stredoveké listiny patriace pôvodne šľachtického rodu z Bučian a Korlátky. Týkajú sa hradného panstva Korlátka v Bratislavskej stolici. Tieto písomnosti sa dostali do archívu Motešickovcov v druhej polovici 18. storočia príbuzenským zväzkom iného Pavla Motešického s grófkou Annou Máriou Bošániovou, dcérou Evy z Korlátky.

Stredoveký archív rodu Motešickovcov patrí k najväčšiemu a najcennejšiemu súboru stredovekých listín dotýkajúcich sa prevažne územia západného Slovenska. Poskytuje preto veľké množstvo pramenného materiálu k stredovekým dejinám niekoľkých regiónov v tomto priestore, najmä okolia Senice, Hornej Nitry, dolného Pohronia, dolného Požitavia (ležiacich kedysi v Nitrianskej, Tekovskej, Trenčianskej a Bratislavskej stolici), prípadne aj v iných lokalitách mimo týchto oblastí (Liptov, Spiš). Publikovaný materiál predstavuje veľké a rozmanité množstvo informácií, najmä majetkovoprávneho charakteru, ktoré možno využiť k dejinám stredovekého osídlenia, jednotlivých šľachtických rodov, dejinám života šľachty, regionálnym dejinám, dejinám miest a obcí a pod.

Záver diplomatáru tvorí zoznam regestov publikovaných stredovekých listín v latinčine, podrobný a starostlivo zostavený menný a miestny register a latinské resumé.

Napriek skutočnosti, že ide o kvalitnú prácu, našlo sa aj tu pár drobných nepresností. Regest č. 103, v ktorom konvent v Hronskom Beňadiku oznamuje, že Ladislav a Tomáš, synovia Štefana z Bardoňova (z Baračky) si medzi sebou rozdelili majetok Studené v Bratislavskej stolici, nezodpovedá publikovanému textu listiny. Skutočne v nej konvent svedčí o tom, že Tomáš, syn Jakuba z Bardoňova, prijal pred konventom od svojho brata magistra Štefana 5 hrivien striebra ako rekompenzáciu za to, že v del'be o majetok Bardoňovo (Baračka) získal menšiu časť majetku a zároveň prijal do vlastníctva kúriu ich nebohého brata Mikuláša. V prípade Pavla de Swran nejde pri jeho prídomku o Šurany v okr. Nové Zámky. Pavol pochádzal zo šľachtického rodu zo Šurianok v okr. Nitra. Podobne Ivanka, syn Mikulášov de Molus, nepochádzal z Mlynárieč (dnes súčasť Nitry), ale z obce Máláš v Tekove. Obec Pusté Sady leží v okr. Galanta a nie je totožná s obcou Ašakerť (dnes Nové Sady v okr. Nitra). Horné Sľažany sú v skutočnosti Malými Sľažanmi. Správnejšie je uvádzať miestny názov Hronský Beňadik, a nie Hronský Svätý Beňadik.

Záverom možno konštatovať, že predložená publikácia predstavuje významný vydavateľský počin na poli sprístupňovania archívnych dokumentov na Slovensku, a to aj napriek skutočnosti, že fyzicky tento materiál nepochádza zo slovenských archívov, ale z Maďarského krajinského archívu v Budapešti. Vzhľadom k spoločným osudom Slovenska a Maďarska v rámci Uhorska je to však úplne relevantné. Uvedenú publikáciu preto možno chápať aj ako iniciatívu na sprístupňovanie slovacikálnych dokumentov z maďarských archívov. Uvedená publikácia je zároveň ďalším kúskom z edičných počínov pracovníkov Trnavskej univerzity, ktorá prebrala iniciatívu na vydávanie archívnych dokumentov na Slovensku. Mrzí ma len jedna skutočnosť, že v čele tejto iniciatívy nestoja slovenské archívy. Ich súčasná edičná činnosť (ak nejaká vôbec existuje) je však úplne mizerná. Je to škoda, pretože pramenné edície, prípadne aj reprezentatívne vydania archívnych pomôcok, treba považovať za jedny z najdôležitejších výstupov na prezentáciu našich archívov.

Peter Keresteš

Z DEJÍN KNIŽNEJ KULTÚRY VÝCHODNÉHO SLOVENSKA II. Zost. Marcela Doménová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. 255 s.

Pre veľký záujem odbornej verejnosti sa Bibliografické oddelenie Štátnej vedeckej knižnice Prešov rozhodlo v roku 2011 vydať svoje druhé pokračovanie tradičného nekonferenčného zborníka *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska II.*, čím opäť nadviazalo na tradíciu poznávania dejín knižnej kultúry na Slovensku v jej širokom spektre. Publikácia, ktorá je ako jej predchádzajúci diel rozvrhnutá na hlavné rubriky *štúdie, materiály – rozhlady, správy – kronika, anotácie – recenzie*. Tento raz čitateľovi ponúka dovedna 13 odborných príspevkov historikov, bibliografov, pracovníkov múzeí a iných vedeckovýskumných pracovníkov, ktorým sú dejiny knižnej kultúry, resp. témy s ňou súvisiace obzvlášť blízke. Zborník tak celkovo široko pokrýva spracovávanú tému a svoj pohľad sústreďuje ako na inkunábaly, postinkunábaly Slovenského národného múzea v Múzeu Betliar, tak aj na rukopisné zbierky a hudobné tlače zo 17. storočia uchované v Levoči, či napokon tiež na zbierku hudobnín v rodovej knižnici rodu Berzeviczy. Súčasťou tém sú aj príspevky venujúce sa polonikám, knihám mestskej správy, dejinám kníhtlačiarstva, ako aj tiež vydavateľskej činnosti rôznych spolkov.

Obsahom prvých dvoch príspevkov sú inkunábaly. Autorkami sú Katarína Takáčsová a Lenka Bischof. Prvá zo spomenutých autoriek v príspevku *Inkunábuly v zbierkach SNM – Múzea Betliar* čitateľovi bližšie približuje zachovanú zbierku 5 latinsky písaných prvotlačí, ktoré tvoria súčasť historického knižničného fondu rodu Andrásyovcov, konkrétne osobnú zbierku grófa Leopolda Andrásyho (s. 7–23). Autorka vyzdvihuje najmä bohatosť počtu zachovaných kníh celej zbierky, ktorých je takmer 15 tisíc. Tie pochádzajú zvlášť od osvietenských encyklopedistov, medzi nimi i Mateja Bela a sú písané väčšinou v nemeckom, latinskom a anglickom jazyku. Medzi nimi pri súčasnom spracovaní a digitalizačných prácach, ktoré na knižnici prebiehajú, sa našli v ostatných rokoch aj historické inkunábaly z rokov 1486 – 1499. Autorka nevyučuje nájdenie aj ďalších exemplárov inkunábul, keďže nie je dokončená evidencia doposiaľ všetkých knižničných jednotiek. Medzi najvýznamnejšie diela zo zachovaných prác tohto typu popri zachovaných inkunábulách *Divinum medicinae, Celeberrimi sacre Theologie, Tractatus de spiritualibus ascensionibus, Sermones de sanctis* však zaraďuje najmä *Latinskú Bibliu*, ktorá sa na Slovensku zachovala v 4 exemplároch od známeho a jedného z najslávnejších humanistických kníhtlačiarov Johanna Frobenia, za ktorého najstaršiu prvotlač sa pokladá práve táto *Biblia*. Autorka v príspevku tiež poukazuje najmä na dejiny vzniku inkunábul, ich vonkajšie a vnútorné charakteristické vlastnosti či pôvod a krátke biografie ich prvých tlačiarov. Ako K. Takáčsová v závere konštatuje „*inkunábuly v Betliari počtom síce nevykajú, sú vzácnym príspevkom do pokladnice kultúrneho dedičstva.*“

Príspevok Lenky Bischof obsahovo a aj štruktúrou nadväzuje na ten predchádzajúci. Autorka v ňom analyzuje celkovo 21 kusov postinkunábul z rokov 1501 – 1521 rôznej, najmä nemeckej proveniencie (s. 24 – 50). Takisto pozornosť venuje technike vytvárania týchto knižničných prameňov, iniciálkam, štylizovaným drevozrezom, ornamentálnej a linkovej splotlači a podobne. Tematicky sú postinkunábaly rozdelené na politicko-historické, kde dominujú diela s počtom 10 venované vláde

Maximiliána I. Habsburského, jeho nástupcovi Karolovi V. a ponúkajú zaujímavý historický pohľad na sobášnu politiku Habsburgovcov a ich mocenské ambície. Ako autorka poznamenáva zaujímavý je aj spis o tatárskych vpádoch na územie Uhorska a Poľska v období 13. storočia. Jeho zhotoviteľ Mathis von Miechawa popisuje etnický spôsob, vieru, zvyky, hospodárstvo Tatárov, spôsob vedenia boja i vnútornú štruktúru v rámci daného etnika. Ostatné diela sa venujú skôr témam náboženským a filozofickým. Zvyšná skupina postinkunábul je tematicky rôznorodá. Patria sem zbierky drobných básní, filozofické diela Marca Tulia Cícera či Erazma Roterdamského, ktoré autorka taktiež bližšie predstavuje.

Štúdia *Historický fond knižnice Podtatranského múzea v Poprade* pochádza z pera Jany Kušnierárovej (s. 51 – 57). Knižnica, ktorá patrí medzi najstaršie muzeálne knižnice na Slovensku vznikla okolo roku 1876, keď sa začala formovať na pôde Uhorského karpatského spolku. Podľa posledného delenia knižnice v roku 1957 jej fond tvorí 2 700 titulov prírodovedného, geografického, teologického, životopisného a memoárového, filozofického, ako aj samozrejme historického zamerania z oblasti svetových, ale tiež uhorských dejín. Fond zároveň upúta najmä vzácnymi numizmatickými knižnými publikáciami z obdobia novoveku. Cennými sú diela *Silesia Numismatica* alebo knižka pokladníka hamburskej banky Mauritzza Cuna pod názvom *Betrugs* (Podvody), vyobrazujúca falošné razby, na ktoré Cuna narazil pri svojej práci. Napokon významné zastúpenie vo fonde prislúcha aj titulom, dokumentujúcim dejiny Turkov (*Neue Chronica Türksicher Nation*, vyd. 1595), právne zvyky v oblasti súdnictva (*Corpus Iuris Hungarici seu Decretum generale*, vyd. 1696) či tiež sem zaraďujeme 80 zväzkovú ekonomickú encyklopédiu (*Oeconomische Encyklopädie*, vyd. 1787 – 1808), ktorá vychádzala v Brne a ktorej každý zväzok upúta aj bohatosťou ilustrácií. Štúdia tak zhrňa celkový obraz o histórii súčasnej knižnice, jej fungovaní a skladbě dokumentov v nej uložených.

Kníhtlačiarstvo v Prešove a jej počiatky od roku 1656 približuje na niekoľkých stranách Agáta Klimeková. Hoci štúdia tvorí len celkovo 5 strán (s. 58 – 63), obsahovo je pre čitateľa vskutku veľmi zaujímavou. Autorka sa v nej zamýšľa a nastoľuje diskusiu o vzniku prvej prešovskej tlače pod názvom *Disputatio adversus pontificios de Scripturae Sacrae Veteris testamenti Canone*, ktorú napísal rektor prešovskej evanjelickej školy Ondreja Horvát v roku 1655 a na ktorej tlačenom zhotovení sa podieľal vážený občan a známy, pôvodom bardejovský tlačiar Tomáš Scholtz v roku 1656. Dielo patrí k prvým nateraz známym knižným tlačiam vydaným v Prešove, čím je vlastne raritou. Osudy pôvodu a dôvodu jej vydania v Prešove a prečo vlastne Schultzova tlačiareň, ktorá ju zhotovila a ktorá bola finančne dotovaná aj magistrátom mesta Prešov, vlastne po jej vydaní v meste rýchlo zanikla sú aj predmetom danej vedeckej polemiky. A. Klimeková, čerpajúc aj od starších, najmä maďarských historiografov nevyklučuje, že Scholtz prichádza do Prešova na pozvanie práve Ondreja Horváta a zakladá tu tlačiareň presunom časti tlačiarenských zariadení, avšak iba ako zamestnanec inej tzv. Klóssovej tlačiarne. Mohlo sa teda stať, že už vtedy veľmi známy kníhtlačiar Tomáš Scholtz bol vlastne vyslaný do Prešova z Bardejova len ako člen spomínanej Klóssovej tlačiarne iba kvôli vytvoreniu jednej publikácie? Aj keď sa v riešení danej problematiky objavuje viacero doposiaľ nevysvetlených otázok, príspevok sa pokúša o nájdenie odpovedí, čím výrazne prispieva k objasneniu počiatku vydávania prvých knižných a tlačených doku-

mentov v meste. Napokon je cenným prínosom, keďže vyvracia chybné názory starších maďarských bibliografov o tom, že prvou prešovskou tlačou bola podľa nich latinská učebnica Lukáša Fabiniho *Exempla declinationum* z roku 1573.

Ďalšia, v poradí piata štúdia zborníka sa venuje autorom a adresátom dedikácií v knižných tlačiach vydaných na Slovensku do roku 1700. Vznikla v rámci riešenia národného projektu Pamäť Slovenska – Národné centrum excelentnosti výskumu, ochrany a sprístupňovania kultúrneho a vedeckého života v roku 2011 (s. 64 – 73). K. Komorová a H. Saktorová v nej čitateľom prezentujú diela najrozličnejších autorov, ktoré svoje diela dedikovali, teda venovali iným autorom. Dedikátorov, významných osobností, bolo v Prešove zastúpených naozaj niekoľko. Do roku 1700 k nim patrili viaceré známe osobnosti spoločenského, politického i kultúrneho diania. Išlo napr. o Jána Beyera, Jána Webera, Izáka Cabana, Eliáša Ladivera, Jána Sartoria a ďalších, ktorých krátke životopisy čitateľovi predkladá aj tento príspevok.

V publikácii *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska II.* popri šírke skúmaných tém si našli miesto aj špecifické tzv. hudobné tlače. Odraz tzv. polychorickej hudby a rukopisných hudobní, tentoraz v hudobných tlačiach 17. storočia, ako aj v bibliotéke rodiny Berzeviczy prinášajú tak celkovo dve štúdie. V jednej sa Janka Petőczová upriamuje na zhodnotenie dovedna 31 hudobných polychorických tlačí, zachovaných v priestoroch farského úradu ECAV v Levoči (s. 74 – 84). Polychória (cori spezzati, polychoral music) v hudobno-historickej terminológii vyjadrujúca kompozičnú techniku viachlasnej hudby, ktorej podstatou je rozdelenie zborových spevákov a inštrumentalistov do dvoch alebo viacerých skupín, priestorovo rozdelených mala v dejinách hudby oveľa väčší priestor než verejnosti známy napr. gregoriánsky chorál, resp. renesančné motetá či šansóny. Tvorí preto zvlášť hodnotovú zložku historickej hudobnej produkcie. Autorka popri obsahovej a hudobnej kritike všetkých zachovaných tlačí vyzdvihuje tiež fakty súvisiace s ovplyvňovaním a prenikaním vplyvov slovenských hudobných kultúr a jej prejavov do vtedajšieho hudobného života spišských miest.

Druhý príspevok je už zameraný na hudobné rukopisné tlače a notový materiál, ktoré dodnes uchováva knižnica šľachtického rodu Berzeviczy (s. 85 – 95). Jeho autorkou je Slávka K o p ě á k o v á, vedecky sa dlhodobo orientujúca najmä na teóriu a dejiny hudby. Štúdia je rozvrhnutá na tri malé podkapitoly: *Charakteristika hudobného života 19. storočia, Rukopisné hudobniny a Tlače. Z hľadiska chápania zmyslu historickej hudby a jej vplyvu na spoločenský život daného rodu obsahovo najvýznamnejšou časťou sa javí nepochybne prvá podkapitola, v akomsi krátkom kontexte sumarizujúca hudobnú produkciu privilegovaných vrstiev 19. storočia. Tu S. Kopčáková poukazuje, že dobovo aktuálne skladby, akými boli valčíky, árie z oper, symfonické skladby, rondá a koncertné variácie, ktoré odznievali s obľubou na šľachtickom dvore vyjadrovali vkus privilegovaných o ich chuti muzicírovať a o dôležitosti spoločenského postavenia.*

Zborník napokon prináša aj referáty, ktoré sa prednostne nezameriavajú na analýzu knižných tlačí, rukopisov a podobne, ale prinášajú cenné poznatky skôr k problematike poznania dejín spolkov a ich vydavateľskej činnosti, čo je takisto nemenej dôležitý znak knižnej kultúry. Preto po príspevkoch Lucie Němcovej *Poloniká v historických fondoch ŠVK Prešov* (s. 106 – 115) a Františky Marcínovej *Knihy mestskej samosprávy a mestského súdu z Podolínca v rokoch 1600 – 1800 z pohľadu*

diplomatičky (s. 96 – 105), v ktorých v prvom uvedenom prípade ide o obsahovú analýzu knižničných a knižných dokumentov územne, obsahovo, autorsky alebo jazykovo dotýkajúcich sa Poľska alebo Poliakov zachovaných v ŠVK Prešov a v druhom z pohľadu výskumu pomocných vied historických o detailný rozbor, ako po obsahovej, tak aj formálnej stránke úradných kníh, ktoré vrhajú svetlo na trestnoprávny a súdny systém v meste Podolínec v 17. a 18. storočí a tiež ukazujú vplyv poľského rodu Ľubomírskych na diplomatickú produkciu mesta v rokoch 1634 – 1770.

Nasledujú odborné referáty historikov, prevažne etablovaných na Inštitúte histórie Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity. Medzi nimi treba ako prvého spomenúť Petra Kovaľa. Ten vo svojom príspevku *Stanovy a činnosť Spolku Alexandra V. Duchnoviča v Prešove* v zborníku odhaľuje čitateľom pozadie vzniku a činnosti tohto rusofilsky orientovaného združenia, ktoré bolo založené v roku 1923 v Prešove (s. 116 – 126). Celkovo spolok, ktorého hlavným cieľom bolo podporovať kultúrny vývin ruského národa v novovzniknutom štáte, sa vyznamenal širokým okruhom činností. Počnúc vydavateľskou cez populárno-osvetovú až ku kultúre a to organizovaním rôznych spoločenských podujatí, divadelných vystúpení, speváckych krúžkov a ním podobných zoskupoval ľudí rusofilsky zmýšľajúcich a stal sa vodcom rusofilskej koncepcie rusínskeho národného pohybu. Propagáciu svojej činnosti realizoval hlavne počas sviatkov národných buditeľov, odhaľovania pamätníkov, organizovania tzv. ruských dní a podobne. Pre svoje autonomistické zmýšľanie sa však postupne dostal do úzadia a v roku 1948 napokon definitívne zanikol.

Činnosť spolkov, konkrétne publikačné aktivity Lekársko-lekárnického spolku Zemplínskej župy nachádzame aj u Kataríny Pekárovej (s. 127 – 133). Spolok, ktorý sa zameriaval na šírenie zdravotníckej osvety v Uhorsku pôsobil medzi rokmi 1869 – 1899. Členovia spolku, medzi nimi mnohé významnejšie osoby verejného života ako napr. Vavrínek Lócherer, Zoltán Kun, František Kocourek a iní pravidelne diskutovali o stave zdravotníctva, lekárstva v celouhorskom meradle. Z prednáškovej činnosti vydávali zborníky, niektoré vyšli aj vďaka štedrosti prednášateľov ako samostatné práce. Aktuálne témy prác sa týkali napr. iniciatívy organizovania lekárníkov, hodnotili niekoľkokrát vypracovaný zoznam liekov, pripomienkovali návrh zákona o štátnych lekároch alebo o verejnom zdravotníctve, návrhy na zákonné zriadenie lekárskej komory, prerokovali otázku lekárskeho honorára a ďalšie. Spolok tak plnil úlohu šíriteľa a „udomáčovateľa“ nových poznatkov predovšetkým v lekárskejších vedách, ale aj v ďalších oblastiach.

Ján Ďzujko v zborníku predstavil „*Kníhkupec a papiernický obchodník – Kőnyv és papirkereskedő (1920 – 1928)*.“ Išlo o spolkový a zároveň odborný časopis, ktorý vydával Spolok kníhkupcov a papiernických obchodníkov na Slovensku, a jeho prioritným poslaním bolo zjednocovať kníhkupcov a obchodníkov s papierom na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, vzdelávať čitateľa a prinášať mu nové informácie a oznamy, týkajúce sa kníhkupeckého odboru (s. 134 – 144). Do roku 1918 ho zaraďujeme k priekopníkom slovenskej tlače na východnom Slovensku. Bol písaný po slovensky, čo bolo aj zámerom jeho redakcie v dobe pôsobnosti priblížiť sa k slovenskému čitateľovi. V čase blížiacej sa svetovej hospodárskej krízy 1929 však nedokázal osloviť širší okruh čitateľov, stratil nosnú časť financií a príjmov, ktoré mu zabezpečovali jeho vydávanie a v roku 1928 úplne zanikol.

Napokon prejavy a aspekty československej spolupráce v knižnej kultúre koncom 19. a začiatkom 20. storočia si ako posledná z autoriek zborníka všimla Nadežda Jurčišinová (s. 145 – 158). Tá konštatovala, že česko-slovenská kultúrna spolupráca mala rôzne prejavy. Bola to najmä vzájomná informovanosť a snaha upozorňovať českú verejnosť na život slovenského ľudu a naopak. Výrazne aktívnymi na tomto poli vzájomnej spolupráce boli medzi inými Karel Kálal, Karol Salva, Andrej Kmeť, Jozef Škultéty, Pavol Blaho a mnohí ďalší, z ktorých iniciatívy sa rodili myšlienky šírenia českej tlače na Slovensko a slovenskej do českých zemí. Ďalšia mimoriadne úspešná činnosť sa sústreďovala na šírenie osvety a vzdelania. Aj tu bola nápomocná práve tlač. Tzv. knižná akcia, ktorá sa rodila najmä u českých slovakofilov, ktorí ju iniciatívne a vehementne podporovali tkveľa okrem iného aj v hromadnom zakladaní knižníc na Slovensku. V tomto zmysle zohrávala najväčšiu úlohu pri tejto vzájomnej spolupráci a podpore Slovákov Čechmi Československá jednota, ktorá si knižnú akciu v duchu hesla „Česká kniha na Slovensko a slovenská kniha do Čiech“ stanovila ako jednu zo svojich hlavných priorít. Hoci, ako autorka upozorňuje „české knihy a časopisy zasielané z Čiech Slovákom ponúkali možnosť zdarma rozvíjať duchovnú kultúru slovenského ľudu“ a aj dodáva, že napomáhali šíriť vzdelanosť najmä cez mnohé zasielané odborné diela a vedecké práce, našli sa aj slabé miesta spolupráce, ktorými boli nízke obchodné vzťahy medzi slovenskými a českými kníhkupcami.

Zborník záverom svojim čitateľom ponúka v rubrike *Materiály – rozhľady* ešte dva krátke príspevky archivárov, Marcely Domenovej a Bernadety Fabovej. Oba z nich upozorňujú na jednotliviny – vzácne zachované historické rukopisy. Marcela Domenová v príspevku *Kódexy z fondu Kolegiálnej knižnice sa zaradil medzi pamätihodnosti mesta Prešov* (s. 159 – 165) ponúka detailnejší pohľad na zachované dokumenty Breviár a Psalter feratium, kódexy zo 14. storočia. Sleduje ich skladbu, obsah, stav zachovania, väzbu, výzdobu, pôvod, analyzuje písmo a ďalšie typické črty pergamenových rukopisných kníh. Bernadeta Fabová v danej rubrike zase rozpracovala knižnú zbierku kníhkupca Jána Galena z roku 1583, ktorá tvorí prehľad knižného vlastníctva a hnutelného majetku tohto košického mešťana (s. 166 – 171). Rovnako uvádza cenové roztriedenie jeho osobného vlastníctva – kníh, predmetov bežnej potreby, umeleckých výrobkov z drahých kovov, aj nábytku, oblečenia a ďalších úžitkových predmetov. Vzhľadom na ceny ponúkaných kníh autorka v závere usudzuje, že Galenovu obchodnú klientelu tvorila prevažne majetnejšia skupina občanov mesta.

Zborník *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska II.* vskutku predstavuje zaujímavý prínos do problematiky knižnej tlače. Autorom ponúka širokú možnosť publikovať odborné postrehy nielen z predmetne skúmanej témy, ale nespomína ani pomocné vedy historické a iné historické odbory. Veríme, že pripravované a predpokladané tretie vydanie zborníka nebude zaostávať za kvalitou posledného čísla, ale ju opäť o čosi navýši a tak prinesie zaujímavé podnetné závery jeho budúcich prispievateľov, vhodné na ďalšiu vedeckú rozpravu, polemiku a diskusiu.

Lukáš Rendek

HISTORICKÉ RUKOPISY A NEZNÁME RUKOPISNÉ DIELA VO FONDOCH HISTORICKÝCH KNIŽNÍC MESTA PREŠOV II. Zost. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. 181 s.

Intenzívna editorská a vydavateľská činnosť slovenských knižníc priniesla v poslednom období viacero zaujímavých diel a zborníkov, ktoré vyplňajú veľkú medzeru v poznaní bohatého historického knižničného fondu týchto inštitúcií. Hlavnou témou sú najmä historické tlače a rukopisy, pričom sú hodnotené odborníkmi z rôznych – interdisciplinárnych hľadísk. Takýmto dielom je aj aktuálny nekonferenčný zborník štúdií s názvom *Historické rukopisy a neznáme rukopisné diela vo fondoch historických knižníc mesta Prešov II.*, vo vydavateľskej réžii Štátnej vedeckej knižnice v Prešove (ďalej ŠVK v Prešove). Editorkou, podobne ako pri prvom diele, je archivarka a špecialistka na knižnú kultúru Prešova, Marcela Domenová. Editorka sa podarilo spojiť kolektív autorov, ktorí detailne a pritom zrozumiteľne ponúkli čitateľom pohľad na niekoľko pozoruhodných rukopisov prešovskej proveniencie, z ktorých päť sa aj v súčasnosti nachádza vo fondoch ŠVK v Prešove alebo Kolegiálnej knižnice v Prešove.

Prvá štúdia, ktorej autorom je historik a bibliograf Viktor Szabó, má názov *K neznámemu rukopisu Ludovíta Frenyóa Z mojich cestovných poznámok (Úti jegy-zeteimből)* (s. 5 – 25). V. Szabó v nej predstavil dosiaľ nepoznaný rukopis uložený dnes v ŠVK v Prešove, ktorého autorom je významný prešovský pedagóg a spisovateľ L. Frenyó. Ide o cestovné zápisky jeho postrehov a dojmov z cesty do nemeckého Greiswaldu, kde mal študovať v školskom roku 1895/1896 teológiu a filozofiu. Vzhľadom k tomu, že ide o spomienky zo študentských čias, V. Szabó označil rukopis za jednu zo spisovateľových cestopisných prvotín. Zápisky sú rozdelené do niekoľkých častí, ktoré do veľkej miery vymedzil na základe navštívených miest. Išlo konkrétne o mestá Viedeň, Praha, Drážďany, Lipsko a Berlín. Štúdia podrobne rozoberá obsah celého rukopisu, vďaka čomu je možné spoznať myslenie uhorského mladého vzdelanca na konci 19. storočia a tiež jeho percepciu každodennosti európskych metropol.

Angela Kurucová, vedúca oddelenia Historických fondov Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, prispela do zborníka štúdiou *Menej známi evanjelickí duchovní pôsobiaci na východnom Slovensku v diele Jána Samuela Kleina* (s. 26 – 40). V nej autorka v krátkosti predstavila osobnosť Jána Samuela Kleina, ktorý je autorom 4 zväzkov biografie evanjelických kazateľov pôsobiacich v Uhorsku do 18. storočia. Práve štvrtý zväzok sa ako jediný zachoval v rukopise a je súčasťou fondu Kolegiálnej knižnice, ktorý spravuje ŠVK v Prešove. Dielo je zamerané na predstavenie základných životopisných profilov tých osobností, ktoré pôsobili na území východného Slovenska, no absentujú v súčasných všeobecných či tematických biografických slovníkoch. Autorka tak poukázala na celkovú nespracovanosť výnimočnej štvorzväzkovej syntézy biografii evanjelických duchovných, a tým prispela k rozšíreniu vedomia o ťažiskových a pritom prekvapivo obchádzaných prameňoch k dejinám evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku.

Matrika ordinovaných superintendencie piatich slobodných kráľovských miest Horného Uhorska a prešovskí evanjelickí farári (s. 41 – 69) je názov štúdie archivára Miloša Kožleja, ktorý v nej predstavil významný rukopisný prameň k životopisným údajom evanjelických duchovných pôsobiacich na východnom Slovensku

v rozmedzí rokov 1614 – 1741. Rukopis sa zachoval v origináli a najmenej v dvoch odpisoch, pričom jeden z nich od Jána Scholza (1760 – 1827) je dnes uložený v prešovskom Archíve Východného dištriktu evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku. M. Kožlej v štúdiu popísal okolnosti vzniku matriky a poukázal aj na jej skromné využívanie ako prameňa, pričom ide o zásadné dielo nielen pre dejiny evanjelickej cirkvi a. v., ale aj pre dejiny východného Slovenska ako historického regiónu. Autor sa najprv zamerl na predstavenie životopisných údajov superintendentov a rozsah ordinácií, ktoré vykonali, potom už predstavuje jednotlivých farárov ordinovaných pre niektorý z troch prešovských zborov (nemeckého, slovenského a maďarského). Vďaka tomu má čitateľ možnosť urobiť si predstavu nielen o pôvode farárov, ale tiež o štúdiách evanjelických duchovných na rôznych uhorských a európskych školách, či rôznych komplikáciách pri ich štúdiu alebo počas ich štúdia najmä v dôsledku nepokojnej vojnovnej situácie danej doby.

Nasledujúce dve štúdie sú venované problematike rukopisných diel vytvorených pre obradové potreby v gréckokatolíckej cirkvi. Knihovník a teológ Michal Glevaňák predstavil vo svojej štúdiu *Akatistník – cirkevnoslovenský manuskript Ivana Juhaseviča z roku 1789* (s. 70 – 112), dielo významného gréckokatolíckeho prepisovateľa kníh, ikonopiscu a kantora, súhrnne označovaného všeobecným pojmom – ďak, ktorý je autorom minimálne 24 rukopisov a rukopisných diel určených pre potreby gréckokatolíckej cirkvi. Niektoré jeho diela boli už analyzované a predložené slovenskej odbornej verejnosti. Akatistník, ktorý je uložený v historickom fonde ŠVK v Prešove, však medzi ne nepatrí. M. Glevaňák rozdelil príspevok na 3 časti, pričom v prvej popísal všeobecný vývoj a význam akatistníka v liturgickej a obradovej praxi, následne zhrnul doterajšie poznatky o biografii Ivana Juhaseviča a tretia časť je už venovaná obsahovej a ikonografickej analýze samotného diela. Štúdia je nepochybne prínosom nielen pre poznanie knižnej kultúry, ale tiež dejín gréckokatolíckej cirkvi, najmä vývoja jej obradu. Autor v nej upozornil na významnú osobnosť Šariša, rodáka z Prikrej, ktorý svojim neúnavným štúdiom a speváckym talentom, formoval podobu bohoslužobného spevu v gréckokatolíckej cirkvi na území východného Slovenska.

Štúdia slavistu a retrospektívneho bibliografa Jozefa Šelepca *Prešovský cyrilský rukopisný zborník duchovných piesní* (s. 113 – 118) je venovaná krátkemu zhrnutiu obsahového významu vyššie menovaného zborníka, ktorý sa koncom 18. a začiatkom 19. storočia nachádzal na prešovskom gréckokatolíckom vikariáte. V 20. storočí ho do pražskej Národnej knižnice doniesol slavista Jurij Javorskij a v jej fondoch sa nachádza dodnes. Cieľom autora bolo prostredníctvom rozboru obsahu a pôvodu jednotlivých piesní zbieraných v priebehu rokov 1759 – 1805, poukázať na územie východnej časti Uhorska (kde rukopis vznikol) ako územia kontaktov medzi latinskou a byzantskou slovanskou oblasťou. V diele totiž možno nájsť napríklad ukrajinské duchovné piesne na oslavu cárovnej, ako aj preklady piesní z rímskokatolíckych spevníkov *Cantus Catholici* a *Cithara Sanctorum*, pričom takýchto príkladov je v zborníku viacero.

Marcela Doménová, editorka zborníka, prispela najrozsiahlejšou štúdiou pod názvom *K rukopisnému katalógu knižnice Gabriela Banóa na základe jeho odpisu z rokov 1845 – 1848* (s. 119 – 167). Analyzovala v nej čistopis katalógu šľachtickej knižnice Banóovcov z Kukovej, ktorú G. Banó okolo roku 1842 venoval prešovskému evanjelickému kolégiu. O kolegiálnej knižnici a jej fondoch už bolo vydaných

niekoľko prác, pričom počet kusov – zväzkov Banóovej knižnice uvádzajú autori od 3 048 až do 4 000. M. Domenová sa preto pokúsila identifikovať zväzky či jednotliviny často neúplne a nepresne zaznamenané v katalógu, a to aj komparáciou so súčasným stavom zachovania v kolegiálnej knižnici, vďaka čomu odhaduje počet týchto zväzkov na približne 3 061, ktoré mohla prevzatá knižnica v danej dobe obsahovať. Okrem samotného počtu autorka doplnila datovanie niektorých katalogizovaných jednotiek, taktiež poopravila názvy (incipity) a spresnila ich autorstvo. Zistené poznatky boli aplikované aj do súčasnej knižničnej pomôcky fondu Kolegiálnej knižnice, kde sa knižnica Banóovcov eviduje fyzicky dodnes. Autorka napokon štúdiu doplnila aj prehľadnou tabuľkou štruktúry predmetného katalógu, urobila štatistiku diel z hľadiska chronologického, tiež z hľadiska jazyka, proveniencie a miesta vydania. Detailná a precízna práca autorky umožňuje zmapovanie vývoja fondu banóovskej knižnice, ktorá bola podľa katalógu rozdelená až na 18 rôznych vedeckých odborov. Aj táto štúdia dokazuje, že šľachta nebola len „vykorisťovateľom“, ako ju videla najmä marxistická historiografia, ale je viac ako zrejmé, že mala vďaka svojmu postaveniu a majetnosti možnosť a snahu získavať patričné vzdelanie, budovať vlastné rodové knižnice v duchu osvietenstva, fundovať školstvo či cirkev, a tým aj pôsobiť na prílev nových vedeckých poznatkov či filozofických myšlienok do regiónu, v ktorom žila.

Zborník uzatvára štúdia historika a vysokoškolského pedagóga Patrika Derfiňáka s názvom *Orografia Karpát – záznam z prednášok Dr. Ludovíta Lóczyho* (s. 168 – 181). V nej predstavil rukopis z rokov 1904 – 1905 (?) zachovaný ako kameňotlač a uložený v súčasnosti vo fonde ŠVK v Prešove. Autor štúdie identifikoval dielo ako súbor prednášok od významného uhorského geografa, výskumníka a pedagóga, pôsobiaceho istý čas aj na Kráľovskom katolíckom vyššom gymnáziu L. Lóczyho. Text, písaný pochopiteľne v maďarčine, nebol dosiaľ kompletne preložený, P. Derfiňák sa preto rozhodol v štúdiu predstaviť aspoň časť obsahu, v ktorom L. Lóczy popísal reliéfnu podobu územia dnešného východného Slovenska. Preklad dopĺňa poznámkami, v ktorých pripomienkuje Lóczyho výklad tak, aby bol zrozumiteľný pre súčasníka, keďže mnohé geografické názvy už neexistujú, resp. sú pozmenené. Ide nepochybne o veľmi zaujímavý príspevok, ktorý je prínosom pre dejiny regionálneho školstva, ako aj pre pochopenie vtedajších pedagogických nárokov.

Zborník štúdií o historických rukopisoch prešovskej proveniencie je nesmierne cenným dielom prinášajúcim mnohé nové poznatky o knižnej kultúre, budovaní knižničných fondov, ale aj o spoločenských a kultúrnych pomeroch Prešova v rôznych obdobiach rámcovaných 16. – 19./20. storočím. Väčšina autorov prezentovala rukopisy, ktoré sú odbornej verejnosti na Slovensku málo známe, alebo málo využívané, napriek cenným informáciám, ktoré obsahujú. Aj z tohto hľadiska treba prínos zborníka hodnotiť veľmi pozitívne. Dúfajme, že sa dočkáme zmeny v tomto trende a postupne dôjde nielen k dostatočnému využívaniu a spracúvaniu historických rukopisov, ale tiež ich zachovaniu pre budúce generácie, a to najmä prostredníctvom faximilného vydávania v tlači.

Mariana Kosmačová

LIBER VETUSTISSIMUS ANTIQUAE CIVITATIS PRAGENSIS 1310 – 1518. Ed. Hana Pátková v spolupráci s Věrou Smolkovou a Alešem Pořízkou. Praha : Scriptorium 2011. 638 s. + 32 s. obr. + DVD-ROM.

Publikácia, ktorá vyšla k 160. výročiu založenia Archívu hl. m. Prahy, sa môže hrdiť niekoľkými superlatívami. Patrí nielen k najťažším a najväčším vedeckým publikáciám roka, ale vďaka trom jazykovým mutáciám textov (českej, latinskej, nemeckej) si ju môže prečítať aj neobvyklé množstvo čitateľov. Ďalším „naj“ je iste fakt, že ide o edíciu naj-staršej mestskej knihy v Českej republike. Z hľadiska edičnej techniky je istým superlatívom aj to, že editori bádateľom umožnili nielen prečítať si prostredníctvom vedeckej edície text knihy, ale na priloženom DVD pridali aj digitálnu kópiu celého pôvodného rukopisu, ktorý obzvlášť kritickému bádateľovi umožní skontrolovať prácu editorov či získať odpoveď na otázky, ktoré editori neriešili.

Recenzovaná kniha pozostáva z troch častí – úvodnej vedeckej štúdie z pera Hany Pátkovej, edície textov a obrazovej časti (vybraných 36 strán v papierovej podobe a DVD s digitálnym faksimile celého prameňa). Autorkou úvodnej štúdie je Hana Pátková. Na začiatku načrtáva *vývoj správy* Starého Města pražského. Konštatuje, že najstarší doklad existencie richtára a prísazných je z polovice 13. storočia. Podobne ako v uhorských mestách boli spočiatku menovaní alebo potvrdzovaní panovníkom či jeho hodnostárom. Okrem nich sú však v Prahe doložení aj volení *seniores*, ktorých prizývali k dôležitým aktom. Na konci 13. storočia sa objavil mestský pisár, mešťanosta je doložený od roku 1318 zriedka, od 1330 stabilne. Na rozdiel od našich miest pražské Staré Město nezískalo v predhusitskom období takú mieru nezávislosti ako uhorské mestá, no štruktúra pražskej samosprávy (množstvo podriadených úradov) bola neporovnateľne sofistikovanejšia.

V ďalšej podkapitole opisuje H. Pátková *doterajšie bádania* o mestskej knihe, ktoré majú vyše 160-ročnú tradíciu. K poznaniu edovaného prameňa významne prispela dizertačná práca J. Břichovej. Hana Pátková ďalej konštatuje, že časti mestskej knihy boli niekoľkokrát vydané, doteraz však nevyšla kritická edícia celého diela. Je zaujímavé, že V. Vojtíšek spolu s O. Redlichem predpokladali existenciu ešte staršej mestskej knihy (už z konca 13. storočia), ktorá mala mať charakter knihy notárskych imbreviatúr. V menej alfabetizovanom Uhorsku si mestá v tom období vystačili s najbližšími hodnovernými miestami a na prelome 13. a 14. storočia sa na diplomatike podieľali zväčša len spolupečatením písomností, ktoré napísali v iných inštitúciách.

Editorka ďalej rozoberá prameň *po formálnej stránke*: ide o papierovú knihu s 281 fóliami bez filigránu. Foliácia je stredoveká (okolo roku 1370) rímskymi číslami, pričom 38 listov chýba. Podobne ako pri najstaršej bratislavskej mestskej knihe došlo k neskoršiemu previazaniu rukopisu a pomiešaniu poradia zložiek (začiatkom 15. storočia?). Podľa obsahovej a paleografickej nadväznosti zložiek usudzuje H. Pátková, že texty boli zapisované do už zviazanej knihy. Z hľadiska obsahu ide podobne ako u najstarších uhorských mestských kníh (ktoré sú však o dve generácie mladšie) o zápisy zmiešaného charakteru. Nájdeme tam účtové zápisy, kópie listín, mestské právo, zápisy o právnych pokonaniach v záujme jednotlivých mešťanov aj zápisy z rokovaní mestskej rady. Približne od 1340 sa zápisy začali vecne deliť. Po jazykovej stránke sa v najstarších zápisoch objavuje len latinčina, nemčina sa pridá-

va asi o desaťrošie neskôr a ostala v zápisoch až do roku 1419. Približne v tom období ju nahradila čeština, ktorá sa vo väčšej miere uplatnila až začiatkom 16. storočia v zápisoch o prijatí nových mešťanov (s. 22). V krátkosti sa H. Pátková zmieňuje aj o obsahovom členení (účty, štatúty, kopiár, mestské práva atď.).

Paleografický rozbor rukopisu tvorí samostatnú kapitolu a podobne ako pri iných knihách H. Pátkové (Album scripturae medii aevi posterioris 1 – 9, Praha – Dolní Břežany 2002 – 2009) je sprevádzaný ukázkami písma jednotlivých pisárskych rúk. Tu treba vytknúť autorke, že podobne ako pri ukázkach vo svojej učebnici (Česká středověká paleografie, České Budějovice 2008) necharakterizuje písmo všeobecne v rámci štandardnej nomenklatúry (či je minuskulné, bastardové alebo kurzívne). Uvádza len vybrané charakteristiky (napr. s. 23: „ruka A4: písmo s menším kontrastom vlasových a tieňových ťahov“) – pritom napr. pri ruke U2 by stačilo uviesť, že je to gotická listinná kurzíva typu Trecento I. Je celkom zaujímavé, že spolu s F. Tadrom a V. V. Tomkom jej vychádza, že notári v mestskej kancelárii pôsobili do husitskej revolúcie priemerne 5 – 10 rokov, neskôr 10 – 20 rokov. Veľkú prácu dalo zrejme porovnávanie pisárskych rúk zachovaných pražských mestských kníh s najstaršou (s. 44 – 45).

V rámci *diplomatického rozboru* konštatuje H. Pátková, že kniha patrila pôvodne konzorciu minciarov, až neskôr sa stala mestskou knihou. Ďalej uvádza, že oproti súčasne vedeným knihám Nového Bydžova a Chebu mala pražská obsahovo zmiešaný charakter. Zaraďuje prameň aj do širšieho stredoeurópskeho kontextu, konštatujúc, že v severonemeckom priestore začínajú knihy asi o dve generácie skôr ako v juhonemeckom. Z uvedeného vyplýva, že vývoj v Čechách kopíroval juhonemecký vývoj s asi jednogeneračným posunom (dodajme, že uhorské mestské knihy sa vyvíjali ešte o ďalšiu generáciu neskôr).

Samotná *edícia* je najrozsiahljšou časťou knihy (s. 215 – 481). Realizovali ju dvaja editori: H. Pátková (fol. 1 – 150) a A. Pořízka (fol. 151 – 281). Edičné pravidlá sú štandardné, interpunkcia je prispôbena modernému pravopisu. Mierne nevýhodou je fakt, že v origináli prečiarknuté pasáže nie sú v edícii jasne vyznačené (odkiaľ pokiaľ siahajú). Editori rezignovali aj na uvádzanie čísiel stredovekej foliácie, čo by mohlo pomôcť pri rekonštruovaní pôvodného poradia zložiek. Nie je úlohou recenzenta skontrolovať kompletný prepis, ale podľa náhodných konfrontácií je edícia naozaj kvalitná.

Pochváliť treba aj podrobnosť *registrov* (s. 485 – 638) z pera V. Smolkovej. Na druhej strane je trochu neštandardné zvoliť jediný register pre osobné mená, miestne názvy aj vecné heslá. Osobne by som asi uprednostnil klasické členenie.

Celkovo treba edíciu pozitívne vyzdvihnúť. Z môjho pohľadu je možno chybou, keď editorka v rámci štúdie cituje nejakú pasáž z prameňa, nepoužíva pri tom kurzívu, ale dáva originálny text do zátvorky. Jemnou výčitkou by mohla byť absencia farebnej škály pri digitalizovanom faksimile, ale na druhej strane treba pochváliť jeho kvalitu: obraz sa dá zväčšovať bez pixelovania až do 400 % pri celkovej veľkosti digitalizovanej knihy iba 960 Mb (zdigitalizovaných spolu 569 strán). Záverom možno edíciu odporučiť ako metodickú inšpiráciu pri spracúvaní našich mestských kníh.

Juraj Šedivý

BEAUREPAIRE, Pierre-Yves-Purchase, Pierrick (zost.): *LES CIRCULATIONS INTERNATIONALES EN EUROPE, ANNÉES 1680-ANNÉES 1780*. Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 2010. 501 s.

Rozsiahly zborník Univerzity v Rennes, ktorý vyšiel v jej edičnom rade *História*, obsahuje spolu 37 štúdií venovaných medzinárodnej hmotnej a duchovnej výmene v novovekej Európe, v rokoch 1680 – 1780. Štúdie sa venujú širokému spektru tém od dobovej medzinárodnej politiky, demografie, migrácie a problematiky diaspór, cez obchodné vzťahy, kultúru, náboženské otázky, vedu a umenie, rozdelených do šiestich tematických skupín.

Uhorska sa obsahovo dotýka hneď niekoľko štúdií. Michèle Viroi predstavuje medzinárodné pôsobenie inžinierov, vojenských a aj civilných a s tým spojenú dôležitú výmenu technických poznatkov v rokoch 1680 – 1780. Venuje sa definícii tohto povolania a dominancii francúzskeho modelu jeho inštitucionálneho chápania, ich vzdelávaniu a naznačuje hlavné migračné trasy do regiónov, ktoré pociťovali ich nedostatok, Portugalsko, Rusko a Španielsko. Zmieňuje pôsobenie francúzskych inžinierov v rákociovských vojskách. Jérôme Jambu (Fr.) sa venuje obehu kovových mien a mincových drahých kovov v Európe 18. storočia. Zmieňuje sa o politickej situácii v habsburskej monarchii, ale aj o prítomnosti uhorských dukátov na nizo-zemských trhoch, či o pozadí podpory povstania Františka II. Rákociho. Christine Lebeau opisuje Ludwiga von Zinsendorf a kancelára Kaunitza ako štátnikov ovplyvnených modernými myšlienkovými prúdmi v širšom európskom kontexte premien *mužov moci* na *mužov – štátnikov*.

Isabelle Laboulais opisuje podmienky vzniku vedeckého diela *Hutnícke cesty (Voyages métallurgiques..., 1774)* Gabriela Jarsa. Francúzsky akademik podnikol v rokoch 1757 – 1769 množstvo výskumných ciest po Európe s cieľom zmapovať baníctvo a hutníctvo v jednotlivých banských oblastiach so zameraním na spracovanie železa, výrobu ocele a uhoľné baníctvo, vrátane organizácie baníctva a právnych otázok. Navštívil aj Uhorsko. Vyzdvihuje úlohu Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici pri prenikaní *baníckych vied (Bergbaukunde)* do Francúzska.

Stéphane Blond sa venuje problematike cestovných sprievodcov od ich vzniku v 16. storočí. Hlavným objektom jeho záujmu je známy *Sprievodca časťou Európy* Louisa Dutensa, ktorý vyšiel v Paríži v roku 1783. Bedeker mapujúci hlavné cesty a na nich ležiace mestá vznikol na základe dlhotrvajúcich ciest autora, ktorý bol členom Francúzskej akadémie, po Európe. Cieľom bolo poskytnúť návod na pohodlné a efektívne cestovanie. Autor rozoberá okolnosti vzniku bedekra, jeho štruktúru v porovnaní s podobnými dielami, ale aj jednotlivé navrhované trasy a taktiež takzvanú *Grand Tour*, ktorá mala predstaviť kultúrne centrá Európy. Z habsburskej monarchie odporúčané Innsbruck, Praha a Viedeň, z Uhorska sprievodca odporúča navštíviť Bratislavu, ktorej kultúru vysoko vyzdvihuje a, čo je asi prekvapujúce, Esterházu. Ide o jednu z esterházyovských súkromných rezidencií v západnom Maďarsku, ktorá bola v tomto období preslávená napríklad svojim divadlom.

Ilona Kovács sa vo svojom príspevku venuje libertínskym myšlienkam v Uhorsku a v strednej Európe v 17. – 18. storočí. Na príklade katalógov knižníc a katalógov zakázaných kníh (od 1767) dokazuje, že recepcia hlavne na poli literárnom, sa napriek prísnej cenzúre objavuje už v 17. storočí. Zakázané diela francúzskych autorov sa hojne objavujú napríklad vo viedenských knižniciach uhorských katolíckych

magnátov, zatiaľ bez dokázanej prítomnosti diel markíza de Sade, či ilustrovanej pornografie. Zaujímavou pre porovnanie je knižnica protestantských Telekiovcov, kde sú zastúpené filozofické diela s touto orientáciou, nie však románové diela, či erotika, čo zdôvodňuje puritanizmom. Tá sa do súčasnosti zachovala vo fragmentoch Nádašdyovskej knižnice. Autorka opisuje aj *Sadeovský mýtus*, markízove diela boli všeobecne obsahovo známe, rovnako ako v prípade iného podobného autora Casanovu, hojne citované, avšak v domácom prostredí vyšli tlačou až po roku 1989.

François Cadilhon sa venuje dobovému vnímaniu Uhorska a európskej geopolitike. Predstavuje uhorské reformy 18. storočia, vyzdvihuje novátorské *Ratio educationis*, ktoré sa stalo počas Konzulátu vzorom pre francúzske školstvo, či medzinárodný charakter a prestíž baníckej akadémie v Banskej Štiavnici, zmieňuje sa o postupnej zmene obrazu krajiny v dobovej európskej tlači, ale aj o kontaktoch uhorskej šľachty a jej vzťahoch so západnou Európou, rozvoju školstva a prenikaniu osvieteneckých myšlienok. Ekonomickú situáciu opisuje aj pomocou rozvoja cestnej siete a transportných možností v Uhorsku.

Radoslav Ragač

Zajic, A.: *DIE INSCHRIFTEN DES BUNDESLANDES NIEDERÖSTERREICH 3. DIE INSCHRIFTEN DES POLITISCHEN BEZIRKS KREMS [Nápisy zo spolkovej krajiny Dolné Rakúsko 3. Nápisy z okresu Krems]*. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2008. 671 s. + 206 obr.

Stredovekej a novovekej epigrafii ako jednej z pomocných vied historických sa slovenskí bádatelia začali venovať až koncom 20. storočia (1986: krátky prehľad V. Segeša, 1996: dlhšia štúdia J. Spiritzu – nie náhodou v Slovenskej archivistike). V poslednom desaťročí vznikol celý rad domácich aj zahraničných štúdií z pera J. Sedivého ako aj jeho doktorandov M. Čovana a F. Gahéra. Popri bratislavskom centre sa epigrafii začali venovať aj v Prešove (M. Domenová a jej študenti) a okrajovo sú pre epigrafiu využiteľné aj staršie kampanologické práce z Trnavskej univerzity (študenti J. Spiritzu a J. Šimončíča). Po menších ad hoc výskumoch začína vznikať projekt celoslovenského súpisu stredovekých a ranonovovekých nápisov (zatiaľ je ukončený výskum Šariša, prebieha pasportizácia Spiša a juhozápadného Slovenska). Pre naplnenie veľkého cieľa sú metodicky aj obsahovo dôležité korpusy z okolitých regiónov ako je aj rakúske Podunajsko. Práve časť dolnorakúskych nápisov edoval profesor na Viedenskej univerzite Andreas Zajic.

Dielo je súčasťou veľkého edičného projektu *Deutsche Inschriften (DI)*, ktoré realizujú pracovníci zo 7 akadémií vied v Nemecku a Rakúska akadémia vied (takýto cezhraničný model by bol ideálny aj pri súpise nápisov z územia Uhorska, keďže množstvo kedysi slovenských nápisových nosičov je dnes v Maďarsku, ale aj naopak). Prvý diel rakúskeho súpisu vydali už v roku 1966, ďalšie vyšli v rokoch 1982, 1998, dva v 2008, čo svedčí o časovej náročnosti epigrafickej práce, hoci recenzovaný diel je vraj výsledkom iba päťročného výskumu. Štruktúrou sa nelíši od

predošlých dielov, keďže kopíruje jednotnú metodiku schválenú v roku 1991 pre rakúske zväzky DI, no obdivuhodná je hĺbka spracovania nápisovej informácie.

Autor začína predhovorom, v ktorom sumarizuje doterajšie výskumy, ako aj vlastné metodické problémy. Pokračuje dejinami regiónu (vinohradníckou tradíciou nie nepodobnému našej malokarpatskej oblasti) a jednotlivých lokalít (najvýznamnejšie sú mestečko Dürnstein a kláštor Göttweig). Andreas Zajic sem vhodne umiestnil aj informácie získané z epigrafov a iných písomných prameňov. Sociálne pozadie objednávateľov prezentuje autor v ďalšej kapitole a konštatuje, že (podobne ako u nás) najstaršie nápisy vznikli na objednávku cirkvi, ale už v 13. storočí bola väčšina realizovaná pre nižšiu šľachtu, pochovávanú v patronálnych kostoloch. Najstaršie sepulkrálné objednávky pre mešťanov sa objavujú okolo polovice 14. storočia (podobne ako u nás v Košiciach a v Bratislave). Raný novovek ani v neďalekej dolnorakúskej oblasti neprináša ešte epigrafické pamiatky v poddansko-vidieckom prostredí.

Rozsiahlu kapitolu tvorí opis v kópiách a odpisoch zachovaných – dnes už zaniknutých – epigrafov. Práve toto je parketa, na ktorej sa výskumník z terénu dostáva do archívov (vizitácie, denníky a pod.), knižníc (staré cestopisy, deskripcie pamiatok atď.) a obrazových pamäťových inštitúcií (pre nás pripomínam nezastupiteľnú úlohu Pamiatkového úradu SR). V kapitole venovanej vývoju epigrafického písma konštatuje Zajic, že románsku majuskulu najstarších nápisov (približne do polovice 13. stor.) nahrádza od konca 13. storočia gotická majuskula (prežíva čiastočne ešte v 15. a dokonca v 1. polovici 16. stor. na zvonoch), neskôr ju vystriedala gotická minuskula (po 1370/80). Ranohumanistická kapitála sa objavuje od konca 15. storočia takmer do polovice 16. storočia (ako u nás). Zo slovenských nápisov takmer neznáma gotico-antiqua tvorí aj medzi kremskými len zlomok (5 ks) a naznačuje pasovské prepojenia tvorcov nápisov. Podobne aj celoslovensky takmer absentujúca minuskulná antiqua (humanistická minuskula) predstavovala len marginálne používaný druh. Oproti Uhorsku sa v kemskej oblasti objavila kapitála asi o generáciu neskôr (najstarší doklad z 1511, častejšie až od 1530. rokov).

Fundovanú kapitolu tvorí opis formálneho vývoja epigrafických nosičov (sepulkrálií, zvonov, liturgického náčinia a maľby) spojený s rozborom typických nápisov. Paralelu v našom vývoji má Zajicovo tvrdenie, že od konca 16. storočia sa klerici a šľachta opäť často vracali k latinským nápisom (ako dôkaz humanistickej erudície), zatiaľ čo mešťania objednávali texty v nemčine (nedá mi nepripomenúť bilingválne sepulkrálné nápisy bratislavských nobilitovaných mešťanov zo 16. a 17. storočia). Je zaujímavé, že na rozdiel od nášho priestoru sa napr. na náhrobných pamiatkach v oblasti Kremsu podľa Zajica objavila nemčina už na prelome 13. a 14. storočia (u nás až vyše 150 rokov neskôr).

Po vyše 90 stranách teoretických štúdií prikročil A. Zajic ku samotnému katalógu s 526 jednotlivinami. Treba pochváliť štandardizovanú formu, ktorej niet čo vytknúť. Väčšinu tvoria sepulkrálné pamiatky (najmä nižšej šľachty a kléru). Metodicky je otázne, či zaraďovať epigrafy pod lokality, v ktorých sú umiestnené dnes – hoci vieme, že pôvodne patrili inam (prípád náhrobnej dosky z múzea v Hainburgu – pôvodne z lokality Unterranna, s. 98 – 101). Metodickou slabinou je ale určite fakt, že obrazovo sprístupnených je menej ako 50 percent opísaných nosičov. Ambíciou moderného (slovenského) súpisu by malo byť sprostredkovať čitateľovi obraz všetkých analyzovaných nápisov – napríklad na vloženom finančne nenáročnom

DVD-R. Dielo ukončuje pre nemeckú a rakúsku epigrafickú metodiku typický, podrobný (presne stostranový) register menný, miestny, erbov, zamestnaní a funkcií, umelcov, svätých, druhov nosičov, ikonografických motívov, citátov, druhov písma, monogramov a nápisových stanovišť.

Aj takéto monumentálne dielo sa nevyhlo drobným chybám – napr. nápis na maľbe v St. Lorenz datovaný autorom do 3. tretiny 13. storočia nie je napísaný románskou, ale už evidentne gotickou majuskulou (s. LIV a 8) a možno je o nejaké desaťročie mladší, ako je uvedené. Nie je dôvod charakterizovať znak pre omegu ako písmeno *M* (tabuľka na s. LVI). Nielen zahraničný čitateľ by zrejme ocenil, keby mu autor ponúkol mapku s lokalitami.

Vraciam sa k myšlienke z úvodu recenzie: autori epigrafických pamiatok najmä na juhozápadnom Slovensku pochádzali z veľkej časti práve z rakúskeho Podunajska (napr. bratislavský verejný notár Michal bol z Dürnsteinu). No aj nosiče mohli byť dovážané: náhrobná doska bratislavského kanonika Gašpara Romera († 1517?) vznikla podľa Zajica zrejme v tej istej dielni ako doska opáta z kláštora Altenburg pri Horne. Rytier Erazmus von Peuckham, ktorého náhrobnú dosku opisuje Zajic na s. 227, viedol vojsko dolnorakúskych stavov v roku 1543 do Bratislavy (podobne Erhard Kelberharder, s. 246 a Wolf Rueber, s. 248).

Dielo je imponujúce nielen svojím rozsahom (autor identifikoval 526 jestvujúcich a zaniknutých epigrafov), ale aj obsahom (doplnkové historické, prosopografické, archontologické a iné údaje pri jednotlivých opisoch majú hodnotu a často aj rozsah menšej štúdie) a je mimoriadne vhodnou inšpiráciou pre náš domáci epigrafický súpis.

Juraj Šedivý

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST. Published semi-annually by the Society of American Archivists. Volume 74, Number 2, Fall/Winter 2011.

Gallery of Contributors (369 – 374) – *Forum* (375 – 377) – Mary Jo Pugh, *Research: Seventy-Five and Six* (378 – 385). Editorka uvádza obsah aktuálneho čísla časopisu, ktorého špeciálne vyznačenú časť tvoria prvé štyri príspevky venované 75. výročiu založenia Spoločnosti amerických archivárov (ďalej SAA) a lúči sa po šesťročnom pôsobení na tomto poste. – Brien Brothman, *The Society of American Archivists at Seventy-Five: Context of Continuity and Crisis, A Personal Reflection Experienced Use* (387 – 427). Autor ponúka jedno z možných teoretických východísk pre pochopenie komplexného spoločenského i kultúrneho kontextu a početných prelínajúcich sa vplyvov, ktoré nielen sprevádzali vývoj SAA, ale tiež prispeli k vytváraniu jej súčasnej podoby. Uplynulých 75 rokov, ktoré sú súčasne obdobím chronikovej krízy a vyvíjajúcich sa hraníc, chápe ako jediný nediferencovaný moment vývoja SAA. Keďže aj dnešné skúsenosti amerických archivárov sú podobné tým z 30. rokov 20. storočia, zakladatelia organizácie nie sú len ich predchodcami, ale aj súčasníkmi. – Kathryn A. Scanlan, *ARMA vs. SAA: The History and Hearth of Professional Friction* (428 – 450). Štúdia je venovaná dejinám SAA vo vzťahu k oblasti správy záznamov. Autorka skúma fakty a súvislosti oddelenia dvoch najväčších profesijných organizácií svojho druhu v USA: Medzinárodnej asociácie amerických správcov záznamov (ARMA International), ktorá sa odčlenila od archivárskej SAA v roku 1955. – Douglas Cox, *National Archives and International Conflicts: The Society of American Archivists and War* (451 – 481). Význačná úloha, ktorú zohrala SAA v diskusii o osude irackých záznamov a archívov upozorňuje na zásadné otázky o pnutí medzi národnými a medzinárodnými záujmami vo vzťahu k archívom, ako aj na úlohu archívov a archivárov počas ozbrojeného konfliktu. Autor sa pokúsil sformulovať tieto otázky a zaplniť medzery v diskusii archivárov o ochrane dokumentov vo vojnovom období, sporoch o povojnovú reštitúciu archiválií a úlohe archivárov vo vojne. – Paul Conway, William E. Landis, *Open-Access Publishing and the Transformation of the American Archivist Online* (482 – 505). Časopis *The American Archivist* začal vychádzať v roku 1938 a je najdlhšie bez prestávky vydávaným archivárskym časopisom na svete. V súčasnosti je publikovaný v tlačenej a od roku 2007 aj v digitálnej podobe. Autori informujú o problémoch, ktoré SAA riešila počas transformácie časopisu do digitálnej podoby. Túto transformáciu zasadzujú nielen do kontextu intelektuálnej evolúcie časopisu, ale súčasne ju aj využívajú ako východisko pre uvažovanie o budúcnosti snáh SAA o publikovanie digitálnym spôsobom. – Steven Bingo, *Of Provenance and Privacy: Using Contextual Integrity to Define Third-Party Privacy* (506 – 521). Autor sa v štúdiu venuje tematike ochrany osobných údajov tretej osoby. Skúma, ako môžu kontextové faktory vzťahujúce sa k vytváraniu a využívaniu záznamov formovať rozhodnutia zamedziť alebo umožniť prístup k nim. Opiera sa o teóriu kontextovej integrity vypracovanú Helenou Nissenbaumovou, ktorá vychádza z diskusie o ochrane digitálneho súkro-

mia. Túto teóriu aplikoval ako prostriedok rozšírenia archivárskeho princípu proveniencie na oblasť riešenia rizík ochrany súkromia. Aplikácia kontextovej integrity na rozhodovanie vo veci ochrany súkromia tiež pomáha archivárom rámcovať rozhodnutia viac než jednoduchá dichotómia sprístupnenie/obmedzenie, obzvlášť pri zvažovaní účinkov sprístupňovania záznamov v digitálnej podobe. – Jean Dryden, *Copyfraud or Legitimate Concerns? Controlling Further Use of Online Archival Holdings* (522 – 543). V publikovanej časti svojej dizertačnej práce autorka skúma problém, či si pracovníci kanadských archívov kontrolou ďalšieho používania svojich internetových archívnych fondov neuplatňujú falošné autorské práva. Archívy vykonávajú túto kontrolu dvomi spôsobmi: technickými (napr. vodotlače), alebo netechnickými (napr. vyhlásenia o podmienkach využívania dokumentov). Avšak tým, že jasne neoddeľujú autorské práva od iných motivácií, zavádzajú obmedzenie používania dokumentov často pod hlavičkou autorských práv. Takto môžu byť archivári obviňovaní z uplatňovania falošného nárokovania si autorských práv. Dovoľávaním sa autorských práv spôsobom, ktorý sťažuje využitie, resp. prístup k dokumentárnemu dedičstvu sprístupnenému na internete, môžu archivári ohrozovať svoj hlavný cieľ – sprístupnenie fondov pre využívanie. – Joshua Sternfeld, *Archival Theory and Digital Historiography: Selection, Search, and Metadata as Archival Processes for Assessing Historical Contextualization* (544 – 575). Autor sa v štúdiu venuje problematike tzv. digitálnej histórie. Klasifikuje ju ako jednu z interdisciplinárnych digitálnych humanitných vied, v ktorej sa prelína digitálna technológia a historická prax. Navrhuje novú teóriu a metodológiu čerpajúcu z práce historikov i archivárov, ktorá je zameraná na vytváranie, používanie a vyhodnocovanie tzv. digitálnych historických reprezentácií. Tento široký pojem zahŕňa pestrú škálu rôznorodých produktov ako napr. archívy, databázy, geografické priestorové vizualizácie a mobilné aplikácie, ktoré však charakterizuje spoločný cieľ: reprezentácia histórie prostredníctvom použitia digitálnej technológie. Autor sa v štúdiu venuje detailne trom archívnym procesom. Prvým je výber, ktorým sa demonštruje reprezentatívnosť historického obsahu, druhým je vyhľadávanie, pričom vyhľadávacie rozhranie poskytuje návody odhaľujúce intelektuálnu organizáciu obsahu a tretím sú metadáta. Uvedené procesy formujú základy teórie pre determinovanie kontextualizácie digitálnych historických reprezentácií. – Sherry L. Xie, *Building Foundations for Digital Records Forensics: A Comparative Study of the Concept of Reproduction in Digital Records Management and Digital Forensics* (576 – 599). Na výskumnom projekte Forenzná analýza digitálnych záznamov participovali v rokoch 2008 – 2011 odborníci z oblasti správy digitálnych záznamov, práva a policajného vyšetrovania. Jeho zámerom bolo vyvinúť koncepty a metódy na určenie autenticity digitálnych dokumentov, ktoré už neexistujú v prostredí, kde vznikli. Projekt sa začal komparatívnym štúdiom vedeckej literatúry v každej oblasti, ktoré má položiť pojmové základy, na ktorých sa môže vyvinúť a realizovať ďalšia výskumná metodológia, ako napr. analýza precedentného práva, prípadová štúdia a etnografia. Konečným cieľom projektu je ponúknuť novú disciplínu zvanú forenzná analýza digitálnych záznamov. Autorka štúdie referuje o jednom z komparatívnych výskumov, ktorý bol zameraný na koncept reprodukcie v oblasti správy digitálnych záznamov a forenzej analýzy digitálnych dát. Prezentuje jeho výsledky, ako aj implikácie pre obe oblasti, so zvláštnym dôrazom na správu digitálnych záznamov. – Terry Cook, *The Archive(s) is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival*

Landscape (600 – 632). Autor na základe analýzy dejinného vývoja profesií historika a archivára skúma príčiny ich súčasnej divergencie, dané nielen odlišným prístupom k dokumentárnej minulosti, ale najmä nezáujmom historikov o problematiku archivov, archivárov a ich odbornú literatúru, ktoré pre nich zostávajú „neznámou krajinou.“ Tento prístup je do istej miery aj výsledkom pretrvávania vlastnej tradičnej sebaidentifikujúcej sa mytológie, keď sami archivári sa pokladajú skôr za sprievodcov po dokumentárnej minulosti ako za aktívnych spolutvorcov dokumentu a archívneho fondu, čoho najvýznamnejším prejavom je ich kľúčová úloha pri procese vyradovania dokumentov. Súčasne tiež rezignujú aj na svoj podiel pri konštrukcii sociálnej pamäte reflektujúcej súčasné potreby a hodnoty. Archivári preto stoja pred nevyhnutnosťou vytvoriť dejiny myslenia vlastnej profesie, pričom autor v eseji načrtáva možný kontext pre také dejiny a výslednú archívnu prax. V závere naznačuje možnosti pre vytvorenie interdisciplinárnej interakcie historikov a archivárov, pomocou ktorej by prekonalí jestvujúcu divergenciu, čo by viedlo k zlepšeniu práce oboch profesií. Aj keď autor eseje primárne reflektuje kanadské reálie, jeho uzávery majú univerzálnejší záber. – Valerie Harris, Kathryn Stine, *Politically Charged Records: A Case Study with Recommendations for providing Access to a Challenging Collection* (633 – 651). V období pred prezidentskými voľbami v roku 2008 časť záznamov fondu *Chicago Annenberg Challenge* (CAC) uloženého v oddelení zvláštnych záznamov na University of Illinois v Chicagu dostala politický náboj, keďže sa médiá prostredníctvom nich snažili preskúmať vzťah Baracka Obamu a Williama Ayaresa. Univerzita následne dočasne znemožnila prístup verejnosti k fondu, aby doriešila otázky vlastníctva a ochrany osobných údajov, čím vyvolala búrku v médiách. Autorky prípadovej štúdie detailne informujú o jednotlivých fázach celej udalosti a získaných skúsenostiach. – Deborah Boyer, Robert Cheetham, Mary L. Johnson, *Using GIS to Manage Philadelphia's Archival Photographs* (652 – 663). Mesto Philadelphia v Pensylvánii už viac než 140 rokov dáva systematicky fotografovať projekty mestských budov a iné vládne aktivity. Tieto fotografie sú uložené v oddelení tamojšieho mestského archívu (Philadelphia Department of Records). Aby pracovníci oddelenia umožnili lepší prístup širokej verejnosti k týmto fotografiám, ktoré sa medzičasom stali cenným historickým prameňom, vytvorili v roku 2005 internetovú stránku *PhillyHistory.org* s aplikáciou geografických informačných systémov (GIS). Autori štúdie informujú o svojich skúsenostiach s týmto projektom a ilustrujú ako sa aplikácie GIS používajú na sprístupňovanie máp a fotografií na internete a mobilných aplikáciách. – Qihui Xiao, Xiaojuan Zhang Ju Qiu, *China's Archival Higher Education: Its features, Problems and Development* (664 – 684). V úvode článku autori stručne informujú o jednotlivých etapách vývoja výučby archívniectva na vysokých školách v Číne od jeho vzniku v 30. rokoch 20. storočia. Osobitne analyzujú črty, úspechy a problémy súčasnej etapy jeho výučby, ktorá sa začala koncom 70. rokov. V závere navrhujú niektoré možnosti riešenia načrtnutých problémov a uvažujú nad vývojom nových trendov vo výučbe archívniectva na čínskych vysokých školách. – Kathleen Fear, Paul Conway, *Valuing The American Archivist: An Interpretation of SAA's First Readership Survey* (685 – 701). Redakčná rada časopisu *The American Archivist* vykonala v apríli a máji 2010 prieskum na internete, prvý svojho druhu, ktorý zahrnul 6 000 odpovedí členov Spoločnosti amerických archivárov a predplatiteľov periodika. Autori v článku prezentujú jeho výsledky, podľa ktorých respondenti vyjadri

celkovú spokojnosť s časopisom, pričom stále preferujú jeho tlačенú verziu. Z analýzy dát vystupujú tri hlavné problémy. Prvým je zjavný rozpor medzi všeobecne vysokou celkovou spokojnosťou s časopisom a značným kolísaním vnímania hodnoty jeho jednotlivých súčastí. Druhým je otázka, či by sa mal časopis primárne sústreďiť na praktické záležitosti alebo na vedecký či teoretický výskum archívnych princípov. Tretím je vzťah tlačenej a internetovej verzie časopisu. – *Reviews* (702 – 718) – *The American Archivist Editorial Policy* (719 – 721) – *Annual Index* (723 – 730).

Milan Belej

ARCHIVAR. Zeitschrift für Archivwesen. Herausgeber Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V. 64. Jahrgang, 2011, Heft 1 – 4.

Zožit 1. – Katrin Tauscher, Christian Mögel, Hartmut Lissner und Sven Hörnich, *Die Digitalisierung von Magnetbändern im Stadtarchiv Dresden – Ein Projektbericht* (6 – 14). Projektová správa kolektívu autorov o digitalizácii cca 1 500 magnetofónových záznamov z pozostalosti drážďanského skladateľa Hansa-Hendrika Wehdinga (1915 – 1970) v Mestskom archíve v Drážďanoch. Autori popisujú digitalizáciu týchto audiozáznamov a ich spracovanie, zohľadňujúc pritom nielen potreby archivárov, ale aj muzikológov, audioinžinierov a mediálnych právnikov. – Ulrich Fischer, Nadine Thiel und Imke Henningen, *Zerrissen – Verschmutzt – Zerknickt. Die Restaurierung und Konservierung des Gesamtbestandes des historischen Archivs der Stadt Köln nach dem Einsturz – Sachstand und Perspektiven* (15 – 28) informujú o postupnom reštaurovaní a konzervovaní súboru archívnych fondov v rozsahu takmer 30 000 bm od 9. storočia dodnes. Tieto zostali v dezolátnom stave po zrútení účelovej budovy Historického archívu mesta Kolína nad Rýnom 3. 3. 2009. Časť dokumentov bola tak zničená, že je nenávratne stratená. Prírodzene dodnes je tento súbor pre bádateľov neprístupný. Autori popisujú jednotlivé postupy záchrany týchto historicky mimoriadne cenných súborov archívnych dokumentov. Dominujú masové postupy reštaurácie a konzervácie, vákuové mraziace vysušovanie a čistenie dokumentov. Táto práca aj po dvoch rokoch je ešte stále len v počiatočnej fáze a vyžaduje rozsiahlu kooperáciu a finančné zdroje. – Franz-Josef Verscharen, Gisela Fleckenstein und Andreas Berger, *Was restaurieren wir zuerst? Priorisierungsmatrix für die Restaurierung und Zusammenführung der Bestände beim Wiederaufbau des Historischen Archivs der Stadt Köln* (29 – 32) nadväzujú na predchádzajúci príspevok. Pri záchrane tak veľkého množstva archívnych dokumentov v Historickom archíve v Kolíne bolo potrebné stanoviť istú prioritu záchrany a reštaurovania archívnych dokumentov, a to podľa stupňa poškodenia, právneho a historického významu a potrieb bádateľov. – Christian Keitel, *Archivwissenschaft zwischen Marginalisierung und Neubeginn* (33 – 37). Autor upozorňuje na už všeobecné zaostávanie archívnej vedy (teórie) v dnešnej informačnej ére.

Bez rozpracovania teoretických a metodických otázok vo vzťahu k digitálnym archívnym dokumentom hrozí archívnej vede marginalizácia. Na druhej strane aktívne rozpracovanie konceptov alebo štandardov pre archivovanie a spracovanie elektronických archívnych dokumentov môže zabezpečiť archívnej vede kľúčové miesto medzi informačnými vedami. Primárne sú najmä tieto otázky: idea proveniencie, idea hodnotenia, ochrany obsahu, kontext, štruktúra archívnych dokumentov, ochrana autenticity informačných dokumentov, udržania dôveryhodnosti archívov, idea archívov vôbec. – *Interview mit dem Leiter des Historischen Archivs des Erzbistums Köln Ulrich Helbach zum Berufsbild des Archivars* (38 – 47). Andreas Pilger sa zhováral 31. 8. 2010 s vedúcim Historického archívu arcibiskupstva v Kolíne o obraze povolania archivára. – *Interview mit dem Leiter des Stadtarchivs Halle an der Saale Ralf Jacob zum Berufsbild des Archivars* (48 – 56). – *Archivtheorie und Praxis* (57 – 91). – *Literaturberichte* (92 – 109). – *Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW* (110 – 135). – *Mitteilungen und Beiträge des VdA* (136 – 158). – *Personalnachrichten* (159 – 161). – *Kurzinformationen und Verschiedenes* (162 – 163).

Zožit 2. – Francesco Roberg, *Findbuch – Regest – Edition – Abbildung. Zur archivischen Erschliessung von Urkunden* (174 – 180). Štátny archív v Marburgu patrí medzi najvýznamnejšie listinné archívy v Nemecku. V štátnom archíve je ich okolo 130 000. Novú dimenziu nadobudlo archívne sprístupňovanie stredovekých listín spoluprácou archívu s Icarus-om vo Viedni. Na jeho internetový listinný portál Monasterium archív dodal už 4 000 zdigitalizovaných stredovekých listín Nemeckého rádu v Marburgu. Intenzívne sprístupňovanie stredovekých listín zvyšuje nároky na archív – vyžaduje kvalitné registry, registre a kritické edície tohto osobitného druhu archívnych dokumentov. – Bastian Adam, *Eamus ad fontes – Überlegungen zur Annäherung von Archiven an die Schule* (181 – 184) poukazuje na potešiteľný trend, že v ostatných rokoch sa archívy čoraz viac presadzujú aj ako mimoškolské učebné miesta, silnejšie sa integrujú do školského kontextu. Autor vo svojom príspevku upozorňuje na ponúkajúce sa možnosti, ako archívy môžu posilniť svoj kooperačný potenciál pri meniacom sa učebnom procese škôl. Zdôrazňuje viaceré druhy spolupráce a najmä význam neustáleho doplňovania webovej stránky archívu, nielen o informácie, ale aj o archívne dokumenty v súlade s latinským príslovím „Quod non est in rete, non est in mundo“ – čo nie je na webe (sieti), neexistuje“. – Christiane Bröckling, *Archive und Schulen werden Bildungspartner NRW. Initiative zur Stärkung der Zusammenarbeit startet im Juli* (185 – 187). Od júla 2011 sa posilnila spolupráca archívov a škôl v Nordrheinwestfalen. Poskytovanie rozmanitých dokumentov a fotografického materiálu pre vyučovanie v školách je každodennou rutinou príslušných archívov. – Beate Sturm, *Archiv und Schule werden Partner. Auf dem Weg zu einer nachhaltigen und gefestigten Zusammenarbeit* (188 – 193) opisuje skúsenosti Krajiňského archívu v Kleve najmä pri návštevách školských tried v archíve. Archív spracoval témy, ktoré môžu študenti štúdiom archívnych dokumentov spracovať. – *Archivtheorie und Praxis* (194 – 228). – *Literaturberichte* (228 – 242). – *Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW* (243 – 257). – *Mitteilungen*

und Beiträge des VdA (258 – 260). – *Personalmeldungen* (261 – 263). – *Nachrufe* (264). – *Kurzinformationen und Verschiedenes* (264). – *Vorschau* (265 – 269).

Zožit 3. – *Archive in Bremen* (278 – 287). Kolektív autorov oboznamuje s archívami v Brémach a v Brémach – prístave, o štruktúre ich fondov. Informácie o archívoch sú v istej hierarchickej štruktúre: Štátny archív v Brémach, Krajinský brémsky evanjelický archív, hospodárske archívy – archív obchodnej komory a ďalšie, Univerzitný archív, Rádio Brémy – dokumentácia a archív, Mestský archív, cirkevné archívy a špeciálne archívy. – Burkhard Nolte, *Kundenorientiert, standardisiert, effizient. Vorfeldarbeit im Sächsischen Staatsarchiv* (288 – 291). Enormné množstvo písomností, ktoré vznikajú v organizáciách a na súdoch a ktoré po uplynutí úložných lehôt v istom výbere prechádzajú do archívov, vyvoláva z kvantitatívneho i kvalitatívneho hľadiska rad úloh a výziev aj pre Saský štátny archív. Archív musí neustále inovovať zoznam organizácií, ktoré sú zo zákona povinné odovzdávať svoje archívne dokumenty do archívu. Nové úlohy pribudli archívu pri preberaní archívnych dokumentov z organizácií, kde majú zavedený administratívny elektronický systém správy registratúry a elektronické záznamy. Takéto organizácie odovzdávajú svoje dokumenty zväčša elektronickou formou. – Kerstin Schenke und Burkhard Reiss, *Vertraute Aufgaben auf neuem Gebiet. Behördenberatung für elektronische Akten und Unterlagen im Bundesarchiv* (292 – 298). Berúc do úvahy prechod federálnych orgánov k elektronickým dokumentom a správu z toho vyplývajúcich procesov je potrebné ináč upraviť postavenie archívov pri poskytovaní konzultácii smerom k pôvodcom. V Spolkovom archíve Nemecko bol vytvorený špeciálny tím, ktorého časť sa sústreďuje na poskytovanie konzultácií pôvodcom, s cieľom zabezpečenia najlepších postupov a prostriedkov. Pri tejto činnosti sa sústreďuje na elektronické záznamy a databázy, ako aj ich ukladanie a na špecializované aplikácie. Vo všetkých týchto prípadoch sú poskytované informácie súčasťou ich každodennej práce. – *Archivtheorie und Praxis* (299 – 316). – *Literaturberichte* (317 – 331). – *Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW* (332 – 346). – *Mitteilungen und Beiträge des VdA* (347 – 351). – *Personalmeldungen* (352 – 354). – *Kurzinformationen und Verschiedenes* (355 – 362).

Zožit 4. – *Die Archive und die Historische Forschung. Eine Podiumsdiskussion zwischen Archivaren und Historikern* (370 – 385). 27. 6. 2011 sa uskutočnila v Inštitúte pre dejiny miest vo Frankfurte nad Mohanom pódiová diskusia dvoch historikov a dvoch archivárov a 35 hostí, ktorej cieľom bolo rozvinúť budúcu spoluprácu oboch samostatných odvetví, ktoré svojou prácou na seba úzko nadväzujú. Budúcu spoluprácu by mali ešte viac zintenzívniť a zefektívniť webové stránky archívov a digitalizované archívne dokumenty, ktoré otvárajú úplne nové formy on-line štúdia archívnych informácií. – *Zur Lage der Archive in Nordrhein-Westfalen. Podiumsdiskussion auf der 32. wissenschaftlichen Jahrestagung des Brauweiler Kreises für Landes- und Zeitgeschichte am 11. März 2011* (386 – 390). Článok dokumentuje pódiovú diskusiu o situácii v archívoch v kraji Nordrhein-Westfalen. Impulzom pre túto diskusiu sú masívne plány šetrenia finančných zdrojov v archívoch, či už na krajinskej alebo komunálnej úrovni. Aj v nemeckých archívoch pociťujú, že digitali-

zácia archívnych dokumentov je síce nevyhnutná, ale je aj finančne náročná. Ak chcú postupne klasický archívny materiál i v analógovej forme existujúce archívne pomôcky nahradiť digitálnymi, niet inej cesty. Tá je však finančne náročná. Archív to musí riešiť, lebo je to jeho spoločenská zodpovednosť. – *Gespräch mit Hanns Jürgen Küsters zum Verhältnis von Archiven und historischer Forschung* (391 – 396). Rozhovor so známym politickým vedcom, historikom súčasných politických dejín a archivárom Hannsom Jürgenom Küstersom, ktorý už v minulosti veľmi kriticky hodnotil vzťahy medzi príbuznými odvetvami, vidiac istú priepasť medzi archívmi a historickým výskumom. Problémom je najmä 30-ročná lehota, ktorá bráni v masívnom štúdiu najnovších archívnych dokumentov, ale aj pomalá digitalizácia vybraných archívnych fondov, resp. tematických súborov z najnovšieho obdobia. Rezervy vidí aj vo väčšej zainteresovanosti archivárov na aktuálnych témach historického výskumu. – *Archivtheorie und Praxis* (397 – 448). – *Literaturberichte* (449 – 457). – *Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW* (458 – 466). – *Mitteilungen und Beiträge des VdA* (467 – 481). – *Personalnachrichten* (482 – 485). – *Kurzinformationen und Verschiedenes* (486 – 494).

Peter Kartous

ARCHIVEN PREGLED. Dáržavna agencija „Archivi“, Sofija 2010, č. 1 – 2.

Rubrika *Meždunarodnata archivna obštnost i novija vek*: – Lilijana Vanova, *Svetovno izloženie „Meždunarodna archivna kultura 2010“ (IACE 2010), Seul, 30 maj – 7 juni 2010 g.* (5 – 12). Informácia o medzinárodnej výstave archívnych dokumentov, konanej v Soule začiatkom júna 2010. Hlavným cieľom výstavy „Medzinárodná archívna kultúra 2010“ od 1. do 6. júna bolo ukázať širokej verejnosti uchovávané dokumenty v archívoch rôznych krajín sveta. V rámci výstavy boli predstavené najnovšie výdobytky v oblasti archívnej technológie, spojené s konzerváciou archívnych dokumentov, kníh, fotografií, digitalizácie a i. Veľkej pozornosti sa tešili najnovšie pozoruhodné výsledky Samsungu. V rámci výstavy sa uskutočnil aj seminár, venovaný dokumentárnemu dedičstvu, archívom a technológiám. Dva bulharské pavilóny sa tiež tešili veľkému záujmu verejnosti. Na tomto podujatí sa nadviazali nové kontakty pre ďalšiu medzinárodnú spoluprácu na poli archívnictva. – Nikolaj Markov, *Osmá evropejska konferencija po digitalno archivirane 28 – 30 april 2010, Ženeva, Švajčiarsko* (13 – 25). VIII. európska konferencia o digitálnom archivovaní sa konala v Ženeve v dňoch 28.–30. apríla 2010. Konferencie sa zúčastnili odborníci z európskych štátov, Kanady, USA a i. Osnovnou témou konferencie bola digitálna archivácia.

Rubrika *Archivistika – Otčet za dejnostta na Dáržavna agencija „Archivi“ prez 2009 g.* (26 – 75). Správa o činnosti Dáržavnej agencii „Archivi“ za rok 2009 s priloženými tabuľkami.

V rubrike *Archivite v čužbina* (76 – 88) sú dané do pozornosti verejnosti zahraničné skúsenosti pri riešení problémov, ktoré vznikajú pri uchovávaní archívnych dokumentov. Prvým príkladom je britský štandard BS5454:2000, týkajúci sa optimálneho prostredia v archívnych depotoch. Druhý materiál (preklad článku S. A. Jegorovova) zdôrazňuje nutnosť venovať mimoriadnu pozornosť a snahu vysporiadať sa s nebezpečenstvom, ktoré hrozí v súčasnosti archívny dokumentom (požiare, povodne, krádeže dokumentov a i.).

Ličnosti – Penka Černeva, *Deloto na Kamen Lukov – Majestrotu (po povod na 135 godini ot roždenjeto mu)* (89 – 95). Kamen Lukov Pejnski (1875 – 1949) patrí medzi významných bulharských hudobníkov. Skomponoval viac ako 200 hudobných diel. Pôsobil hlavne v mestách Loveč, Razgrad a Ruse. – Cvetomira Dimitrova, *Profesor Ivan Kânčev Radkov – ot distancijata na vremeto* (95 – 100). Profesor Ivan Kânčev Radkov (1929 – 2007) zasvätil viac ako 50 rokov svojho plodného života histórii, verejno-spoločenskej činnosti, výchove mládeže ako profesor v Ruse. Profesor Radkov bol za svoju záslužnú činnosť odmenený mnohými vyznamenaniami. – Rumjana Dimitrova, *Štrichi kâm portreta na Ivan Trojanski* (100 – 102). Krátky životopis spisovateľa, prekladateľa Ivana Trojanského (1929) a jeho prínos pre súčasnosť.

Istorija na instituciite – Stanislav Bojanov, *Zakonodatelnata iniciativa v Iztočna Rumelija* (103 – 112). Pri vzniku Východnej Rumélie (teraz južné Bulharsko) – poloautonómnej provincie Osmanskej ríše boli v platnosti pre toto územie zákony a nariadenia a mnohé z nich vyhovovali sociálno-ekonomickému životu. Na základe Berlínskej zmluvy (1878) mala byť utvorená komisia, ktorej úlohou bolo vypracovanie hlavného zákona pre autonómnu oblasť. Ešte pred začatím činnosti komisie dočasné ruské vedenie zaviedlo v krátkom čase miestne samosprávy, finančné a súdne zriadenie zastúpené miestnymi obyvateľmi. V septembri 1878 knieža Dondukov dal príkaz, aby sa turecká terminológia zamenila bulharskou. Európska komisia musela vyriešiť, či takto utvorené orgány môžu a dokedy fungovať. Odhliadnuc od všetkých problémov, zákonodarcovia vo Východnej Ruméliji vypracovali na tú dobu moderné zákony. Problémy však boli pri uvádzaní zákonov do praxe. – Danka Georgijeva, Ivajlo Markov, *Dejnosta na Sâjuza za zakrila na decata v Bâlgarija – klon Ajtos (1932 – 1955)* (112 – 116). Zväz na ochranu detí v Bulharsku bol založený v roku 1925 pod záštitou cárovnej Joany. Zväz sa postupne rozrastal a v roku 1937 mal už 1 131 pobočiek. V Štátnom archíve v Burgase sa uchovali písomnosti pobočky v Ajtose od roku 1932 do roku 1955. Činnosť Zväzu spočívala vo všestrannej starostlivosti o deti a mládež. Napomáhal budovať ihriská, letné tábory, zabezpečoval stravovanie v školských jedálňach chudobným, venoval pozornosť zdraviu a pod. Tieto aktivity boli financované z členských príspevkov a peňazí, ktoré poskytovali ministerstvá a iné štátne a obecné inštitúcie.

Dokumenty (117 – 132); *Pregledi* (133 – 153); *Recenzii i otzivi* (154 – 156); *Novi postâplenija v archivite* (prírastky) (157 – 169); *Chronika* (170 – 180).

Anna Christovová

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva odbor archívnej správy a spisovej služby Ministerstva vnútra ČR v Tlačiarňi MV, s. p. o. Praha 2009 a 2010, roč. 59 a 60, č. 1 – 4.

Ročník 59.

Číslo 1. Rubriku Články tvoria dva rozsiahle príspevky. Autorom prvého – *Registraturní systémy regulovaných magistrátů Žateckého kraje a spisový plán Vilémova a Mašřova z let 1829 – 1850* je Petr Rak. V druhom príspevku nám Jindřich Marek približuje *Nové písemnosti utrakvistické konzistoře a další dodatky k soupisu samostatných rukopisných zlomků v Národní knihovně ČR*. Autor nás oboznamuje s novoobjavenými písomnosťami pochádzajúcimi z druhej polovice 15. storočia, ktoré boli objavené v roku 2007 vo väzbe knihy patriacej kedysi majstrovi pražskej univerzity a dlhoročnému správcovi utrakvistického duchovenstva Václavovi Korandovi ml. Autor v prílohe publikuje fotokópie týchto rukopisných zlomkov, ako aj A. Pôvodný súpis, B. Dodatky a C. Registre k celému súpisu písomností. V úvodnom príspevku rubriky Správy nás Vít Charous informuje o počiatkoch digitalizácie Archívu Českej televízie. Zaujala nás tiež správa Martina Halatu a Mareka Suchého o situácii *Fototéky Archívu Pražského hradu v rokoch 2001 – 2008*. Veľmi podrobnú správu doplnenú fotografiami z konferencie *Fóra DLM vo francúzskom Toulouse 10. až 12. decembra 2008* prinášajú Oskar Macek a Michal Wanner. Rubriku uzatvára správa *Medzinárodná stáž 2008* Romany Němcovej. Nasleduje rubrika Osobní správy venovaná jubilujúcim českým archívárom, ako aj zosnulým archívárom Janovi Svobodovi a PhDr. Ivanovi Krškovi. Číslo uzatvára rubrika Literatúra obsahujúca anotácie publikácií venovaných českej histórii.

Číslo 2. Toto číslo Archivního časopisu otvára v rubrike Články príspevok Zdeňky Hledíkovéj: *Limitační listiny litomyšlského biskupství*. Autorka pripomína, že v neskorom stredoveku už vznik nových biskupstiev v Európe nebol bežnou záležitosťou. V centrálnej Európe vyniklo len jediné, a to práve v Litomyšli v roku 1344, patriace do kontextu širších cirkevných politických plánov Karola IV. Podrobne popisuje štyri listiny z rokov 1349 až 1351, ktoré vymedzujú hranice tohto biskupstva. Autorka druhého príspevku *Vznik a vývoj Archívu Národní knihovny Ludmila Kubátová* nám približuje najskôr vznik tejto významnej inštitúcie v roku 1777, uvádza tiež významné knižnice, ktoré sa stali jej súčasťou. Popisuje vznik a osudy archívu od jej vzniku až po prijatie ostatného Zákona o archivnictví a spisové službě a o zmene niektorých zákonů z 30. júna 2004, podľa ktorého je tento archív súčasťou českých špecializovaných archívov. Článok dopĺňajú prílohy: Zoznam fondov a zbierok Archívu Národnej knižnice a fotokópie niektorých dokumentov viažucich sa k dejinám tejto inštitúcie.

Nasledujú rubriky Správy, Osobné správy, rubrika Literatúra, ktorá pozostáva výlučne len z podrobnej anotácie Slovenskej archivistiky 2007/2 a 2008/1 z pera jej dlhoročného posudzovateľa Zdeňka Šambergera. Číslo uzatvárajú informácie o publikáciách došlých na odbor archívnej správy a spisovej služby v 4. štvrtroku 2008 a o autoroch tohto čísla.

Číslo 3. V úvode *Príspevku k dějinám české odborné terminologie netradičních druhů dokumentů* rubriky Články autorka Hana Vodičková uvádza, že na

začiatku 90. rokov minulého storočia sa Národná knižnica ČR rozhodla preložiť do češtiny pre potreby československých knižníc všetkých typov vrátane knižníc múzeí aj archívov Anglo-americké katalogizačné pravidlá (ďalej len AACR2R), ktoré boli v tom čase rozšírené už po celom svete. Ide o preklad vydania AACR2R z roku 1988, rozsiahlej príručky pre katalogizátorov s viac ako 700 stranami. Ďalej informuje o metodike a pracovnom postupe pri prácach na preklade pravidiel. Štúdia má prispieť k poznaniu, prečo boli pri pomenovaní druhov dokumentov použité práve zvolené termíny. Autorka sa zaoberá výhradne dvomi okruhmi termínov týkajúcich sa oblasti zvukových a obrazových dokumentov, kde boli problémy s českými ekvivalentmi pri preklade AACR2R najväčšie. Vydanie českého prekladu AACR2R vyšlo v dvoch fascikloch v rokoch 1994 a 1995. V závere autorka uvádza, že používanie AACR2R sa pomaly blíži ku koncu, keďže sa pracuje na nových, svetovo jednotných katalogizačných pravidlách, založených na úplne novej koncepcii. Autorka štúdie však predpokladá, že vykonaná terminologická práca z prvej polovice 90. rokov môže napomôcť pri preklade nových pravidiel do češtiny a najmä zabrániť opakovaniu popísaných zložitých postupov, úvah, porovnaní a vyhodnotení. V rubrike Diskusia (nasleduje až po Správach) reaguje, či skôr dopĺňa túto štúdiu Bohdan Kaňák: *Několik poznámek ke studii Hany Vodičkové Příspěvek k dějinám odborné terminologie z pohľadu a predovšetkým potrieb archivárov v oblasti terminologie pri digitalizovaní archivných dokumentov.*

Druhým príspevkom rubriky Články je český preklad príspevku Dr. Bertholda Konratha (zamestnanca Rakúskeho štátneho archívu, ktorý od r. 2004 spravuje tiež archívny informačný systém a elektronické spisy tohto archívu): *Digitální archivace, elektronické spisy a správa životního cyklu dokumentů v Rakouském státním archivu.* Autor približuje počiatky, spadajúce už do roku 2000, a proces vývoja digitálneho archivovania na spolkovovej úrovni – vytvorenie digitálneho archívu pre informácie verejnej správy.

Rubrika Správy obsahuje podrobnú, zaujímavú a podnetnú správu zamestnancov Národného archívu Tomáša Kalinu, Karla Kouckého a Miroslava Kunta: *Ze švýcarských archivů*, ktorá nás oboznamuje so vznikom, vývojom a súčasnosťou Švajčiarskeho spolkového archívu v Berne, s akcentom na informačné technológie používané v tomto archíve. Ďalšou zastávkou, kde českí kolegovia získali veľa informácií predovšetkým o IT, bol moderný kantonálny archív v Bazileji. V rámci všeobecných informácií o tomto archíve je uvedený aj jeho ročný rozpočet – 2,5 milióna CHF, z toho 150 tisíc je určených na informatiku. Autori v závere správy uvádzajú, že poznatky získané na tejto služobnej ceste využijú tak pri príprave Národného digitálneho archívu, ako aj pri prácach na projekte MV ČR „Možnosti a formy sprístupnenia archívnych fondov alebo ich súčastí verejnosti v elektronickej podobe“. Po už spomenutej Diskusii nasledujú Osobné správy a toto číslo AČ uzatvárajú informácie o jeho autoroch.

Číslo 4. Prvým príspevkom rubriky Články je český preklad štúdie holandského archivára a pedagóga Hansa Waalwijk a: *Reťaz je taká pevná, ako jej najslabší článok. Niekoľko myšlienok o zreťazených informáciách z archívneho hľadiska.* Mikuláš Čtvrtník: *Teorie „macroappraisal“ v pojetí Terryho Cooka a otázka archivního hodnocení.* Predmetom príspevku je oblasť archívnej teórie zaoberajúcej sa otázkou archívneho hodnotenia, ktorá predstavuje v súčasnosti pravdepodobne naj-

progresívnejší smer archívnej teórie. Rubriku uzatvára článok Bořivoja Jindru: *O novém francouzském zákonu*. Autor porovnáva francúzsku novelu archívneho zákona z 15. júla 2008 s českou novelou z roku 2004. Sústreďuje sa na zhody a rozdiely týchto právnych noriem. Tento istý autor otvára aj rubriku Správy príspevkom o výstavbe najväčšieho archívu v Európe – francúzskeho Národného archívu. Informácie o bosnianskom archívniectve prináša v ďalšej správe Pavel Koblasa. Zapojenie francúzskych archívov do systému vzdelávania prostredníctvom services éducatifs je predmetom správy Romany Němcovej. Václav Bartůšek informuje o priebehu Medzinárodnej vedeckej konferencii Cirkvi 19. – 20. storočia v slovenskej a českej historiografii konanej v apríli 2009 v Ružomberku. Mikuláš Čtvrtník približuje nadstavbový kurz „Überlieferungsbildung und Bewertung im 21. Jahrhundert – Trends und neue Wege, ktorý sa konal na prelome júna a júla 2009 v Archívnej škole v Marburgu. Úprimne priznávam, že ďalšia správa *Zahraničné cesty v roku 2008* zostavená Vladimírou Weinlichovou, ma priam šokovala, keď som ju porovnala s možnosťami slovenských archívárov. Českí archívári, ktorým pochopiteľne získavanie skúseností a prezentovanie výsledkov českého archívniectva v zahraničí úprimne prajem, navštívili Belgicko: 2; Francúzsko: 10; Taliansko: 10; Litva: 1; Nemecko: 15; Poľsko: 13; Rakúsko: 38; Rusko: 1; Slovensko: 14; Slovinsko: 7; Švédsko: 2; Švajčiarsko: 3; Veľká Británia: 1; USA: 2. V rubrike Osobné správy nájdeme aj krátky nekrológ Petra Stríženca, ktorý pracoval aj na Slovenskej archívnej správe.

Ročník 60.

Číslo 1. Svoj jubilejný 60. ročník prezentuje Archivní časopis v novom, tmenejšom zelenom šate už nie v zošitovej forme, ale v brožovanej väzbe. Jednotlivé rubriky časopisu sa nezmenili, zvýšila sa však cena jedného výtlačku AČ na 60 Kč.

Typológii pečatí olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic sa v prvom príspevku rubriky Články venuje Jan Štěpán. Archívom národnostných menšín (ich spolkových organizácií) sa v ďalšom príspevku venujú Jiří Křesťan – Jan Kahuda – Lenka Kočková a kol. Zo Správ zaujme informácia Ivany Ebelovej: *Modernizácia a rozšírenie študijných programov v rámci odboru archívniectvo a pomocné vedy historické*. Náplňou projektu je modernizácia výučby spočívajúca v príprave multimediálnych učebných pomôcok a programov. Ide predovšetkým o: 1. prípravu praktických pomôcok pre výučbu historickej chronológie; 2. prípravu a sprístupnenie učebných programov pre výučbu stredovekej a novovekej paleografie; 3. prípravu a spustenie výučbových programov pre výučbu stredovekej a novovekej diplomatiky; 4. prípravu učebných pomôcok pre výučbu predmetu náuka o prameňoch; 5. prípravu praktických pomôcok pre výučbu sfragistiky, heraldiky a genealógie a 6. prípravu metrologických tabuliek – prevodné tabuľky a používateľské návody. Cieľovou skupinou tohto projektu sú terajší aj budúci poslucháči archívniectva a pomocných vied historických, ako aj histórie, dejín umenia a pod. Doposiaľ mali študenti k dispozícii len kopírované študijné materiály, preto záujem o túto novú, modernejšiu a používateľsky ústretovejšiu formu výučby je eminentný. Našich čitateľov isto zaujmú aj ďalšie správy – Vladimíra Hradecká: Seminár k II. protokolu Haagskej konvencie; Daniela Coganová: Jedinec a obec – židia v Čechách, na Morave a v Sliezsku 1520 – 1848; Tomáš Dvořák: Vývoj a súčasná podoba britského archívneho popisu a i. Po Osobných správach nasleduje rubrika Litera-

túra s bežnými anotáciami. Číslo uzatvárajú autori tohto čísla a kvalitná obrazová príloha k úvodnému článku J. Štěpána.

Číslo 2. Rubriku Články otvára Zdeněk Kravar príspevkom *Písomnosti fondu KSČ – Severomoravský krajský výbor Ostrava a ich archívni spracovaní*. V úvode autor informuje o zachovanosti dokumentov KSČ v Čechách od vzniku KSČ do roku 1945, teda do roku, keď sa pri KV KSČ začali stranické dokumenty archívovať. Ďalej sa venuje vývoju organizačnej štruktúry KV KSČ a v rámci nej začleneniu stranického archívu. Aj v českých stranických archívoch sa zachovali zväčša len materiály volených orgánov strany – zápisy z krajských konferencií, schôdzí plén a predsedníctva KV KSČ a v obmedzenom množstve tiež materiály z činnosti krajskej kontrolnej a revíznej komisie. Písomnosti ostravského KV KSČ prevzal v apríli 1990 Štátny oblastný archív v Opave a tento fond usporiadal podľa schémy: I. Spišový materiál: Aktá krajských orgánov – krajské konferencie, – plénum, – predsedníctvo, – sekretariát, – krajská revízna komisia, – krajská kontrolná a revízna komisia; II. Pomôcky archívu KV KSČ – kartotéka k zápisom vytvorená v archíve KV KSČ. Prílohou k článku je Skartačný plán podľa Smernice pre skartáciu písomností organizácií KSČ z roku 1967. Ďalšími príspevkami tejto rubriky sú – Miroslav Kunt: Autoritní záznamy a ich využití v archivnictví; Jiří Vachta: Jak se stát hrabětem – recept podle pana Lamberka. Po rubrike Správy zaujmú v Diskusii publikované výhrady bádateľky Ivany Čornejovej voči novým bezpečnostným opatreniam v bádateľniach, ako aj vyčerpávajúce stanovisko Vladimíra Růžka. Po osobných správach v rubrike Literatúra je publikovaná tiež recenzia Radoslava Ragača publikácie Vladimíra Rábika (ed.), *Diplomatarium sancto-adalbertinum*, stredoveké listiny v literárnom archíve Spolku sv. Vojtecha.

Číslo 3. Toto číslo obsahuje dva články – Martina Kotlíková: *Pečeti hradištského opata Norberta Želeckého z Počenic*; Jitka Milsová-Chmelíková: *Archivní fondy organizací pomáhajících emigrantům po druhé světové válce v Belgii (COREF, URO, IRC) v Židovském muzeu v Belgii*. V rubrike Správy zaujme príspevok Jitky Křečkovej: *Vznik mezinárodního spolku ICARus a pokračování digitalizace listin v rámci projektu Monasterium*. Po Osobných správach nasleduje Literatúra, kde aj našich bádateľov zaujme recenzia Jiřího Křestřana: *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýne, díl 1., 1940 – 1941*.

Číslo 4. Prvá rubrika Články obsahuje tri príspevky – Tomáš Hylman: *Archivní fond Františka Muziky*; Markéta Skořepová: *Gruntovní knihy 19. století na příkladě panství Nový Rychnov* a príspevok Jiřího Štěpka: *Přídelové systémy na československém území v letech 1939 – 1953*. Autor tu veľmi podrobne popisuje prídelové systémy v Čechách a na Morave do roku 1945 tak, ako sa v danom období menili v závislosti od ekonomickej situácie, venuje sa podrobne tiež prídelovým systémom na Slovensku v tomto období a napokon uvádza prídelové systémy v rokoch 1945 – 1953, teda po obnovení Československej republiky. Po článkoch nasleduje nová rubrika Predstavujeme, ktorá bude formou stručných medailónikov zoznamovať čitateľov s významnými osobnosťami súčasného svetového archívnictva. Prvou osobnosťou, ktorú predstavuje Mikuláš Čtvrtník, je súčasný holandský archívár a teoretik Eric Ketelaar (1944), od roku 2010 prezident Medzinárodnej archívnej

rady (ICA). Mikuláš Čtvrtník je tiež autorom jediného príspevku rubriky Správy v tomto čísle, kde oboznamuje čitateľov s novým sídlom francúzskeho Národného archívu: Pierrefitte-sur-Seine. V Osobných správach nachádzame, žiaľ, aj nekrológ Bořivoja Indru (1931 – 2010), ktorý pôsobil v Štátnom oblastnom archíve v Prahe neuveriteľných 45 rokov, od polovice 70. rokov ako jeho riaditeľ. Naším archívárom je známy aj ako hlavný redaktor Sborníku archivních prací (1976 – 1992). Rubriku Literatúra otvára Jiří Křesťan recenziou určite aj pre nás zaujímavej publikácie Archivy Rosii: 90 let gosudarstvennoj archivnoj službe Rosii./The Archives of Russia: 90 Years to the State Archival Service of Russia. Sostaviteli/Authors: M. V. Larin, N. I. Chimina, A. V. Jelpaťjevskij M. I. Meľtjuchov, N. V. Gliščinskaja. Moskva, (Rosarchiv) 2008, 50 + 38 s.

Júlia Hautová

ARCHIWA, BIBLIOTEKI I MUZEA KOŚCIELNE. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. 2010, Tom 94.

Zborník Cirkevné archívy, knižnice a múzeá je orgánom inštitútu cirkevných archívov, knižníc a múzeí na Katolíckej univerzite Jána Pavla II. v Lubline. Periodikum s polročnou periodicitou je rozdelené do troch častí – Štúdie a materiály, Recenzie a informácie, Bibliografický prehľad.

Štúdie a materiály aktuálneho čísla obsahujú 14 príspevkov. V úvodnej štúdií sa Włodzimierz Bielaak venuje kristianizácii Pruska na základe zápisov v najväčšom a najcennejšom diele Jána Długoša *Annales Poloniae (Chrystianizacja Prus według Kroniki Jana Długosza)*. V procese kristianizácie Prusov autor rozoznáva tri zásadné etapy: evanjelizačné výpravy sv. Wojtecha, misie z obdobia arcibiskupa Henrika Kietlica a križiacke aktivity. Pripomína, že Długoš vo svojej kronike venoval značnú časť ospravedlneniu misií na Litve či v Prusku, vykresľujúc tým úlohu, ktorú pri vzostupe kresťanstva na týchto územiach zohrala poľská cirkev. Maria Dębowska predstavuje archív norbertínok v Imbramoviciach (*Archivum norbertanek w Imbramowicach*). Tento kláštor je jedným z dvoch ženských premonštrátskych kláštorov, ktoré neboli zrušené. Dátum jeho vzniku nie je známy, ale odhaduje sa, že bol založený v 20. rokoch 13. storočia krakovským biskupom. Má pomerne bohatý archív a väčšina archiválií je v súčasnosti už na mikrofilmoch. Ďalší príspevok pochádza z pera Dr. Jolanty Gołab-Kowalskej, v ňom sa zaoberá vybranými stredovekými pietami z územia Malopoľska, približuje ich pôvod, dejiny a vyobrazenia (*Wybrane piety w Małopolsce z okresu średniowiecza. Ich proveniencja, dzieje i wizerunek*). Autorka uvádza, že k napísaniu príspevku ju primäla absencia syntetického spracovania stredovekých piet z Malopoľska. Štúdiu spracovala na základe ôsmich vybraných príkladov. Za najstaršiu piету sa považuje pieta z Wojnicz, pochádzajúca zo začiatku 14. storočia. Teritoriálnej organizácii diecéz v Chełme a Lubline od roku 1790 do založenia lublinskej diecézy pápežom Piom VII. bulou z 23. septembra 1805 sa podrobnejšie venuje Joanna Kumor-Mielniková

(*Organizacja terytorialna diecezji chełmskiej i lubelskiej do 1805 roku*). Tomasz Markiewicz vo svojej obsažnej štúdiu predstavuje duchovenstvo skalanského dekanátu vo svetle vizitácie z roku 1618 (*Duchowieństwo dekanatu Skala w świetle wizytacji z 1618 roku*). V úvode vo všeobecnosti charakterizuje kanonickú vizitáciu ako prameň, potom detailnejšie približuje stav dekanátu podľa vizitácie z roku 1618. Prílohou je niekoľko máp, ktoré vhodne dopĺňajú celý text, napr. mapa o priebehu vizitácie, mapa farností dekanátu a pod. Autorom registov biografii poľských biskupov a opátov z čias 16. až 19. storočia je Krzysztof R. Prokop (*Wypisy źródłowe do biografii polskich biskupów i opatów z czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz niewoli narodowej doby zaborów*). Zaujímavý je aj jeho druhý príspevok, ktorý mapuje pobyt, niekdajšieho prvého slovanského pápeža, Karola Wojtyły v belgickom kolégiu v Ríme (*Przyczynek do tematyki pobytu ks. Karola Wojtyły w Kolegium belgijskim w Rzymie*) a je reakciou, resp. doplnkom k práci Roberta Guza *Karol Wojtyła – Jan Paweł II w Belgii*, ktorý bol v tomto zborníku publikovaný ešte v roku 2005. Onomasticky zameranou štúdiou Krstné mená obyvateľov Iskrnye v 19. storočí na základe matrik farnosti Vyšné Kroščienko prispel do zborníka Piotr Rachwał (*Imiona chrzestne mieszkanców Iskrzynie w XIX wieku na podstawie metryk parafii Krościenko Wyżne z lat 1848–1900*). V štúdiu konštatuje, že obyvateľstvo obce vyberalo pre svoje deti len tie mená, ktoré sa nachádzali v cirkevnom kalendári. Medzi najobľúbenejšie mužské mená patrili Ján, Stanislav, Pavol, Vojtech, medzi ženskými dominovali Mariana, Katarína, Helena či Anna. Príspevok Witalija Rosowskeho prináša pohľad na stav katolíckeho duchovenstva vo Winnicy na základe sčítania ľudu z roku 1795 (*Stan katolickiego duchowieństwa w Winnicy na Podolu w świetle spisu ludności z 1795 roku*). Materiálom o pramennej hodnote dekanátnych aktov na príklade brežnického dekanátu prispel Piotr Szkutnik. Svoju štúdiu uzatvára konštatovaním, že dekanátne aktá svedčia o aktivite dekanského úradu a na základe zachovaných dokumentov je možné určiť rozsah kancelárskej, diplomatickej produkcie úradu. Ďalšou štúdiou, v ktorej boli hlavným prameňom matriky, je práca Piotra Szewczyńskiego o matrikách ako historickom prameni pre výskum koninského subregionu v 19. storočí (*Zalacznik do ksiąg metrykalnych jako źródło historyczne do badań subregionu konińskiego w XIX wieku*). Dominik Szulc podáva pohľad na kreovanie farností sv. Stanislava v Modliborzyciach vo svetle vizitácie prepošta Antona Františka Dunin-Kozického z roku 1781 (*Zabudowania parafii św. Stanisława biskupa w Modliborzycach w świetle wizytacji prepozyta Antoniego Franciszka Dunin-Kozickiego z 1781 roku*), v prílohe edoval aj časť vizitácie, kde je opis mesta Modliborzyc. Pramenný charakter má drobný príspevok cirkevného historika Józefa Szymańskiego *Sprawy kńaza Vilhelma Hoffmana z roku 1929 o sytuacji polskiej emigracji w holandskiej Limburgii (Sprawozdanie ks. Wilhelma Hoffmanna MSF z 1929 roku o sytuacji wychodźstwa polskiego w Limburgii Holenderskiej)*, ktorú v roku 1927 tvorilo okolo 4 000 osôb. Tu žijúci Poliaci boli najčastejšie zamestnaní v uhoľných baniach. Duchovnú správu nad touto poľskou komunitou zabezpečovala Poľská katolícka misia so sídlom v Bruseli. Poslednou štúdiou úvodnej časti zborníka sú dekanátne vizitácie z 19. storočia na príklade radomščanského dekanátu od Pawła Wolnickeho (*Dziwiętnastowieczne akta wizytacji dziekańskich na przykładzie dekanatu radomszczańskiego*).

Druhú časť zborníka tvoria štyri nasledujúce recenzie: Jerzy Flaga (rec.): Waldemar Bednaruk. *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578 – 1794*.

Lublin 2008; Hubert Mazur (rec.): Weronika Pawłowicz. *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*. Katowice 2009; Fryderyk Rozen (rec.): *P. Wiśniewski, ks.: Śpiewy Mandatum w polskich drukach muzyczno-liturgicznych XVII wieku*. Warszawa 2008; Bogumiła Warząchowska prispela recenziou práce Weroniky Pawłowicz, ktorú recenzoval aj Hubert Mazur. Za recenziami nasledujú dve správy od Ewy Kłeczek-Walickej. V prvej z nich referuje o konferencii, ktorá sa konala v malopoľskom Sokolówe v máji 2010 pod názvom Bohorodička na ľudských cestách života (*Bogurodzica na ludzkich drogach życia*), v druhej prináša dojmy a postrehy z podujatia, organizovaného v júni 2010 v Rzeszowe s titulom Pod ochranou Márie. Ku korunovácii milosťou presláveného obrazu Matky Božej Škapuliarskej z Kostola Sv. kríža v Rzeszowe (*Pod opieką Maryi. Ku koronacji łaskami słynącego obrazu Matki Bożej Szkapulrznej z kościoła św. Krzyża w Rzeszowie*).

Poslednú časť zborníka tvorí bibliografický prehľad, ktorý pripravili Artur Hamryszyk a Daniel Kiper. V ňom predstavujú formou stručnej anotácie dvanásť nasledujúcich publikácií: Maria Dębowska, Leon Popek. *Duchowienstwo diecezji łuckiej ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945*. Lublin 2010; Maria Dębowska. *Reaktywowanie duszpasterstwa w diecezjach żytomierskiej i kamienieckiej. Materiały źródłowe Kurii Diecezjalnej w Łucku 1941–1945*. Rzeszów 2010; Grzegorz Bujak. *Synody diecezjalne kościoła katolickiego w Polsce w latach 1922–1931*. Kielce 2010; Bronisław Czaplicki. *Katolicka działalność dobroczynna w Rosji w latach 1860–1918*. Warszawa 2008; Andrzej Radziwiński (red.). *Dzieje diecezji wrocławskiej, tom. I, średniowiecze*. Włocławek 2008; Irena Mamczak-Gadkowska (red.). *Kształcenie archiwistów i zarządców dokumentacji w kontekście wdrażania Procesu Bolońskiego*. Poznań 2009; Waldemar W. Żurek. *Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, tom. VI*. Lublin 2010; Krzysztof Grzesiak. *Diecezja lubelska wobec prawosławia w latach 1918-1939*. Lublin 2010; Sławomir Zych (red.). *Parafia kolegiacka Wszystkich Świętych w Kolbuszowej w latach 1510–2010. Studia, szkice i materiały*. Kolbuszowa 2010; Sławomir Zych. *Z dziejów Kościoła katolickiego na terenie obecnej diecezji rzeszowskiej. Studia i szkice*. Kolbuszowa 2010; Feliks Kiryk. *Archiwum kapituły kolegiackiej i katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*. Sandomierz 2010; Józef Szymański. *Przewodnik po wojniczu inaczej*. Wojnicz 2010.

Drahomír Velička

IZVESTIJA NA DÂRŽAVNITE ARCHIVI. DÂRŽAVNA AGENCIJA „ARCHIVI“. Sofija 2010, č. 99.

Články – Gatja Simeonova, *Naučno razsledvane otnosno izsledovatelskija obekt „Dropla“*. *Predistorija* (3 – 31). Článok je venovaný kolektívnej vedeckej práci, týkajúcej sa etnografického výskumu meniacej sa kultúry tradičnej bulharskej dediny, ovplyvnenej sociálno-politickými a ekonomickými faktormi i svetonázormi

obyvateľstva. Autorka poukazuje na skutočnosť, že v 60. rokoch 20. storočia predmetom výskumu bola dedina Dropla v Tolbuchinskom kraji (dnes Dobričskom). Práca bola napísaná aj posúdená Vedeckým výborom Etnografického inštitútu a múzea a doporučená na publikovanie. Rukopis sa však do vydavateľstva nedostal a ostal v zabudnutí. Pravdepodobne z nejakých politických dôvodov. Pri hľadaní uvedených materiálov bolo potrebné vynaložiť maximálne úsilie, kým sa dosiahol pozitívny výsledok. Je potrebné, aby sa tieto nájdené práce uložili v archíve Etnografického inštitútu a múzea ako materiály, ktoré majú priamy vzťah k histórii bulharskej etnografickej vedy a zobrazujú etapy jej vývoja. Sú dedičstvom zanechaným predchádzajúcimi pokoleniami etnografov. – Nikolaj Ivanov, *Kominternát i organizacionnoto izgraždane na balkanskite komunističeski partii (1919 – 1935)* (32 – 57). V roku 1919 bola v Moskve ustanovená III. komunistická internacionála, ktorá si kládla za hlavný cieľ mobilizáciu robotníckej triedy k dosiahnutiu jej cieľa – komunizmu a ustanoviť diktatúru proletariátu. Cieľom Internacionály bolo podporovať a vychovávať čo najširšie masy k revolučným náladám, eventuálne k celosvetovej revolúcii. Kominterneta vytvorila svoje sekcie na Balkáne. V tomto regióne boli komunistické strany značne finančne i kádrom zabezpečované Kominternou. Nedá sa nepripomenúť, že tieto organizácie v období rokov 1919 – 1935 zohrali dôležitú úlohu v spoločensko-politickom živote tohto regiónu. Výsledky štúdia nie sú dostatočné k objektívnemu pohľadu na činnosť III. internacionály na Balkáne. Príčina je hlavne v obtiažnej dostupnosti niektorých ruských archívov.

Dokumenty – Vasilena Biljarska, *Dokumenty za života i tvorčestvoto na Čudomir* (58 – 72). Publikovaných je 20 dokumentov, predovšetkým korešpondencie bulharského spisovateľa – satirika, básnika a výtvarníka – karikaturistu Dimitra Čorbadžijského-Čudomira (1890 – 1967). Písomný kontakt spisovateľa s Christom Minčevom, Nikolajom Kondarevom a Georgom Matevom je z rokov 1917 – 1965. Tieto dokumenty doposiaľ neboli uverejnené, no obsahujú dôležité informácie z jeho života a môžu poslúžiť pri písaní spisovateľovho životopisu. – Saška Žečeva, *Kapitan Dagobert Englander i parachodát „Radecki“ v dokumenti ot NBKM* (73 – 93). Z rokov 1888 – 1921 je publikovaná korešpondencia, 15 dokumentov, ktoré sa týkajú kapitána lode „Radecki“, Dagoberta Englegera, jeho pochopenia pre odovzdanie predmetov – relikvií, ktoré súvisia s loďou a jej ovládnutím povstalcami. Dokumenty priamo súvisia s významnými osobnosťami obrodeneckého a národnoslobodzovacieho hnutia – Christa Boteva a Zacharija Stojanova. – Lilijana Vanova, Ira Georgijeva, *Dokumenty za prof. Ivan D. Šišmanov* (94 – 157). Profesor Ivan Šišmanov právom patrí medzi významných bulharských vedcov, zakladateľov bulharskej vedy a kultúry koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Vo svojej vedeckej činnosti sa venoval literárnej histórii, etnografii, filozofii a histórii. V štátnom ústrednom archíve a v Sofijskom štátnom archíve je uložených množstvo dokumentov z jeho pôsobenia ako profesora na Sofijskej univerzite, diplomata a ministra školstva. Boli vybrané niektoré dokumenty z rokov 1908 – 1928 pre túto publikáciu. – Tatjana Katič, Dragana Amedoski, *Sákraten registár na Pirotski kadilák ot 1530 godina* (158 – 200). V roku 1530 bol vyhotovený súpis (register) celej Rumélie v troch častiach. Pre jeho mimoriadny význam bol tento historický prameň publikovaný (svetlotlačou). Najväčšou administratívnou oblasťou bol rumelijský sandžak – Paša, ku ktorému patril aj Pirotský „kadilák“. Toto územie teraz patrí do Bulharska a časť do Srbska. V zoznamoch sú uvedené názvy obcí, počet domácností a obyvate-

ľov, mená sokoliarov, platcov daní, príjmy a pod. Mnohopočetné údaje v tomto dokumente môžu byť využité pri výskume demografického a ekonomického vývoja Pirotskej oblasti začiatkom 16. storočia.

Dnevnici i spomeni – Vârban Tođorov, *Neizvesten izvor za bâlgarskata istorija ot kraja na XIX. vek* (201 – 265) (Pokračovanie). Spomienky Angela Peneva z Velikotârnovského kraja sú z konca 19. a začiatku 20. storočia. Opisuje povinnú vojenskú službu, účasť v srbsko-bulharskej vojne (1885), jeho pôsobenie ako učiteľ a rozvoj učiteľstva v Bulharsku, budovanie armády po oslobodení, ako aj zaujímavé udalosti zo života obyvateľstva. – Emil Dimitrov, *Spomenite na varnenski i preslavski mitropolit Simeon kato istoričeski izvor* (266 – 303). Memoáre varnenského a preslavského metropolitu Simeona (1840 – 1937) nám predstavujú výnimočnú osobnosť, úzko spojenú s dejinami Bulharov a bulharskej pravoslávnej cirkvi. V 20. rokoch minulého storočia bol jedným z mála živých svedkov zápasov a bojov za oslobodenie ešte pred oslobodením spod osmanskej nadvlády (posledný obrodenec). Zaznamenané udalosti, vďaka jeho dobrej pamäti, môžu nahradiť literatúru faktu. Memoáre metropolitu Simeona sú výnimočným prameňom k poznaniu tohto historického obdobia v dejinách Bulharska.

Otzivi i recenzii (304 – 317).

Anna Christovová

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue de l'Association des archivistes Français. Paris 2011. No 221 – 224.

Číslo 221. Príspevky tohto čísla sa zapodieajú archívmi odborov a sociálnych hnutí. Chcú tiež poukázať na spoluprácu týchto archívov so sieťou verejných a podnikových archívov. Rozdelené sú do troch okruhov: 1. archívy odborov zamestnancov, 2. archívy odborárskych funkcionárov, 3. mobilizácie a iné sociálne hnutia. – Jean-Philippe Legois, Élisabeth Verry, *En souvenir de Françoise Tétard* (3 – 4). Stručná spomienka na predčasne zosnulú archivárku Françoise Tétard, ktorej pamiatke je venované aj toto číslo časopisu. – Élise Mavraganis, *Un exemple de dépôt de structures locales de la Confédération française démocratique du travail (CFDT) dans les services d'archives territoriaux: le Maine-et-Loire* (9 – 20). Článok uvádza príklad spolupráce medzi departementálnym archívom Maine-et-Loire a Francúzsskou demokratickou konfederáciou práce. Táto, v snahe uchovať svoj archív a sprístupniť jeho obsah bádateľom, deponovala v roku 2008 prvú časť svojho archívu do departementálneho archívu. Autorka najprv oboznamuje s konfederáciou, jej štruktúrou a archívom, objasňuje postup pri rokovaní a uzatvorení zmluvy o deponovaní, ako aj so spoluprácou pri spracúvaní dokumentov. – Élyane Bressol, Myriam Goncalves, Aurélie Mazet (21 – 32). *Valorisation de l'histoire du mouvement social, notamment celle de la Confédération générale du travail (CGT) et de ses archives: les objectifs de l'Institut GGT d'histoire sociale* (21 – 32). Príspevok informuje o vzniku a histórii Všeobecnej konfederácie práce.

Táto už od svojho vzniku v roku 1895 počítala vo svojich štatútoch s miestom archi- vára. Riadna archívna služba sa však zriadila až v roku 1982. Jej cieľom bolo zabrániť rozptýleniu a zničeniu dokumentov a dať ich k dispozícii odborárskym funkcionárom a prispieť tak k zlepšeniu ich využívania. Archívy odborov obsahujú dôležité pramene pre históriu odborov vo Francúzsku. Cennou je aj bohatá fototéka obsahujúca viac ako 600 000 snímok, ktoré poskytujú špecifický pohľad na svet práce a život pracujúcich. – Charles R a m a i n, *Collaboration entre l'Institut GGT d'histoire sociale du Rhône et les Archives municipales de Lyon... Tout le monde est gagnant* (33 – 37). V roku 2002 vznikol Inštitút sociálnej histórie Všeobecnej konfederácie práce departementu Rhône. V roku 2003 inštitút nadviazal spoluprácu s archívom mesta Lyon. Autor poukazuje na užitočnosť spolupráce a spoločné obohatenie pre obe strany a uvádza akcie vykonané v rámci spolupráce. – Pascale R u b i n, *Les Archives de Force Ouvrière et le centre de documentation Gabriel Ventéjol GGT-FO* (39 – 43). Do roku 1947 odborová konfederácia práce Force ouvrière uchovávala svoje archívy v jednotlivých zväzoch. V roku 1996 vzniklo stredisko dokumentácie, ktorého cieľom bolo centralizovať archívy zväzov. Autor stručne oboznamuje s postupmi pri centralizovaní a s obsahom fondov. – Guy P u t f i n, Alain D a l a n ç o n, *Les archives de la Fédération de l'éducation nationale et de ses syndicats* (45 – 57). Autori podrobne oboznamujú čitateľa s dvomi archívmi odborových organizácií. S odborovým zväzom pracovníkov školstva (La Fédération de l'éducation nationale (FEN) a s Národným odborovým zväzom pracovníkov škôl druhého stupňa (Syndicat national des enseignants de second degré – SNES). Oboznamujú s ich históriou, obsahom fondov a so stavom spracovania. – Francis J u c h e r e a u, Stéphane C a p o t, *Un projet de pôle de ressources d'Histoire sociale, mutualiste et coopérative de Limoges et du Limousin* (59 – 61). Oblasť Limousin má bohatú históriu robotníckeho hnutia, ktorá patrí medzi najstaršie, najoriginálnejšie a najbohatšie vo Francúzsku. Od roku 2007 vznikla myšlienka vytvoriť centrum prameňov sociálnej histórie mesta Limoges a oblasti Limousin. Centrum má sústreďovať a koordinovať činnosť pracovníkov rozličných oblastí: kultúry, histórie, ekonómie, sociológie a i. Autori opisujú stručne projekt, jeho ciele a pôsobenie. – Marie-Geneviève D e z è s, *Les fonds de militants syndicaux de l'Institut français d'histoire sociales* (65 – 86). V roku 1948 vznikol Francúzsky inštitút sociálnej histórie (L'Institut français d'histoire sociale – IFHS). Jeho úlohou bolo sústreďovať, uchovávať a sprístupňovať dokumenty z oblasti sociálnej histórie. Podstatnú časť dokumentov tvoria odkazy odborárskych funkcionárov. Príspevok uvádza charakteristiku dokumentov. Uvádza rôzne druhy odkazov, podmienky ich získania a spôsoby spracovania. – Rossana V a c c a r o, *Une collecte passionnée: les archives de militants du Centre d'histoire sociales du XXe siècle* (87 – 101). V roku 1966 vzniklo v rámci Sorbonny Centrum sociálnej histórie 20. storočia (Centre d'histoire sociale du XXe siècle – CHS), ktoré v svojich počiatkoch nieslo názov Centrum histórie syndikalizmu. Autorka podáva prehľad histórie vzniku a vývoja centra. Podrobne oboznamuje s obsahom fondov a zbierok, ktoré obsahujú významné dokumenty k histórii robotníckeho hnutia a odborov. – Manuella N o y e r, *Le Centre d'histoire du travail de Nantes et les archives de militants syndicaux* (103 – 115). V snahe zachrániť dokumenty odborových funkcionárov, ktorí ich neodovzdávali do verejných archívov, založili v roku 1981 v Nantes Stredisko dokumentácie robotníckeho hnutia a práce

(Centre de documentation du mouvement ouvrier et du travail – CDMOT). V roku 1994 centrum zmenilo názov na Centrum histórie práce (Centre d'histoire du travail – CHT). Autorka oboznamuje so vznikom, vývojom a činnosťou centra, ako aj s obsahom dokumentov. Tieto sú rozmanité, pretože sa odlišujú podľa aktivity, funkcií a zainteresovanosti funkcionárov v hnutí. Sú však cenným prameňom pre históriu hnutia robotníkov a roľníkov. – Thierry Mérel, *Le Collectif des centres de documentation en histoire ouvrière et sociale (CODHOS)* (117 – 119). Pramene k robotníckym a sociálnym dejinám sú rozptýlené v početných inštitúciách rozmanitého charakteru, čo sťažuje ich využívanie. V snahe zlepšiť situáciu vznikla myšlienka užšej spolupráce a využívania skúsenosti viacerých archivárov, dokumentaristov a historikov. Tak v roku 2001 vznikol Kolektív stredísk dokumentácie k robotníckym a sociálnym dejinám (CODHOS), ktorý je združením rôznych inštitúcií a má za cieľ uľahčiť poskytovanie informácií medzi svojimi členmi, vymieňať si skúsenosti a nadväzovať čo najužšiu spoluprácu. Príspevok stručne informuje o vzniku a činnosti CODHOS. – Françoise Blum, Jean-Philippe Legois, Anne-Catherine Marin, *Archives, événements et „Commune étudiante“: prolonger et valoriser plusieurs collectes immédiates du mouvement social de mai-juillet 1968* (123 – 140). Autori sa zamýšľajú nad problémom ako uľahčiť prístup k dokumentom zbierkového charakteru, ktoré vznikli v čase revolučných udalostí v máji až júli 1968. V tomto období vzniklo množstvo letákov, plagátov, brožúr a iných dokumentov rozptýlených v rôznych inštitúciách. Autori uvádzajú dva príklady sprístupňovania dokumentov. Prvý sa týka zbierky v archíve mesta Lyon. Podávajú pohľad na udalosti, ktoré viedli ku vzniku dokumentov a podobne popisujú zbierky. Druhý príklad sa týka dokumentov Centra sociálnych dejín 20. storočia, ktoré zachytávajú udalosti na Sorbonne. Uvádzajú tiež príklady digitalizácie niektorých dokumentov. – Tatiana Sagatni, *Les archives de l'immigration: Générique ou vingt ans de partenariat avec la direction des Archives de France* (141 – 155). V roku 1980 vznikla asociácia Générique, ktorej cieľom bolo lepším sprístupnením prameňov rozšíriť poznatky o dejinách emigrácie vo Francúzsku i v Európe. Asociácia nadviazala spoluprácu s viac ako dvadsiatimi inštitúciami a jednotlivcami. Táto spolupráca sa javila ako podstatná pre získanie úplného obrazu o emigrácii. V roku 1992 sa začala spolupráca aj s Riaditeľstvom francúzskych archívov. Autorka poukazuje na význam spolupráce a oboznamuje s doterajšou činnosťou a výsledkami. – Anne Boulenc, Caroline Chaliier, Jean-Philippe Legois, *Un exemple de valorisation partagée: la presse syndicale étudiante grenobloise* (157 – 172). K dokumentom, ktoré vznikli v sociálnom hnutí v roku 1968 patrí aj študentská tlač. Príspevok podrobne venuje pozornosť študentskej tlači v meste Grenoble. Táto je rozptýlená v rôznych inštitúciách. Autori oboznamujú s inštitúciami, ktoré ich uchovávajú, s ich vzájomnou spoluprácou pri ich spracúvaní a vyžívaní. Načrtávajú aj ďalšie perspektívy, ku ktorým patrí aj využitie internetu. – Bénédicte Graillies, *Collecter et rendre visible les archives du féminisme: une action en réseaux* (173 – 185). V roku 2000 vznikla asociácia archívov feminizmu, ktorej cieľom bolo zviditeľniť fondy týchto archívov. V roku 2001 pre plnenie úloh v tejto oblasti vzniklo Centrum archívov feminizmu (Centre des archives du féminisme – CAF). Autorka podrobne popisuje situáciu v oblasti dokumentov feminizmu, ako aj pôsobenie asociácie a činnosť i výsledky CAF. – Caroline Chaliier, *Heritage of the People's Europe (HOPE): une mise en*

réseau des sources de l'histoire sociale – Vers en portail Européen (187 – 190). Informuje o vzniku, vývoji a súčasnom stave európskeho projektu Dedičstvo ľudu Európy (*Heritage of the People's Europe – HOPE*). Projekt bol uvedený do činnosti v roku 2010. Jeho cieľom je vytvoriť sieť digitálnych zbierok európskych inštitúcií špecializovaných na oblasť robotníckych a sociálnych dejín. – Časopis obsahuje 20 strán farebných ilustrácií vzťahujúcich sa na niektoré príspevky.

Číslo 222. Príspevky zo sympózia sekcie komunálnych a interkomunálnych archívov Spoločnosti francúzskych archivárov, ktoré sa konalo v dňoch 6. – 8. októbra 2010.

Príspevky sú zaradené do piatich skupín: 1. archivár v meste, 2. profesionalizácia, 3. archivár, povolanie v zmene, 4. archivár a verejnosť, 5. archivár a jeho územie. – Laurence Perry, *Avant-propos* (7 – 8). – Predhovor prezidentky sekcie komunálnych a interkomunálnych archívov Spoločnosti francúzskych archivárov. Od konania prvého kongresu tejto sekcie v Grenobli s názvom „Archivár v meste“ (18. a 19. máj 1983) uplynulo 26 rokov. Prezidentka stručne zhrňuje zmeny, ktoré v tejto oblasti od tej doby nastali. – Stéphane Capot, *Archivistes communaux et intercommunaux: qui sommes-nous? Les leçons d'une enquête (2009–2010)* (11 – 18). Ako príprava na sympóziu „Archivár v meste“ uznalo sa za potrebné uskutočniť anketu, ktorej cieľom bolo nadobudnúť obraz o aktuálnom postavení archivára v meste a charaktere jeho povolania. Anketa prebiehala od novembra 2009 do júla 2010. Obsahovala 24 otázok. Zúčastnilo sa na nej 161 respondentov. Príspevok podrobne oboznamuje s obsahom ankety, jej priebehom a výsledkami. Anketa priniesla viacero zaujímavých poznatkov o postavení mestského archivára a perspektívach povolania. – Marie-Anne Chabin, *Y a-t-il un archiviste dans la ville?* (19 – 27). Autorka kladie provokačnú otázku „Je v meste archivár?“, ktorou chce upútať pozornosť na podstatu povolania a úlohy mestského archivára. Spočiatku sa však krátko zapodieva otázkou, čo je mesto, aké sú jeho archívy, potom rozoberá povolanie archivára v meste. – Michel Dormois, *La fonction archives: le regard d'un directeur général des services* (29 – 32). Príspevok riaditeľa archívu mesta Nancy je formou profesionálneho svedectva, ktoré nadobudol po viacerých rokoch skúseností a mnohej zodpovednosti. Podáva pohľad na archív, jeho význam a prácu archivára. – Débats (33 – 40). K predneseným témam odznelo 11 príspevkov. – Christine Juliat, *La première formation en archivistique à l'université de Haute-Alsace* (43 – 47). Jediná možnosť ako sa stať archivárom do 70. rokov minulého storočia bolo štúdium na École des chartes. Jej absolventi mali vysokú úroveň a medzinárodnú reputáciu. Umiestňovali sa však len v departementálnych archívoch a niektorých archívoch veľkých miest. Ostatné archívy mali nedostatok kvalifikovaných archivárov. Obrat znamenalo vytvorenie štúdia archívniectva na univerzite v Haute-Alsace de Mulhouse v roku 1976. Postupne aj ostatné univerzity začali pripravovať archivárov. Príspevok oboznamuje so vznikom štúdia v Mulhouse, obsahom štúdia, zložením študentov a výsledkami. – Michèle Mornet-Goutagneux, *Un enseignement archivistique démultiplié... et fédérateur* (48 – 52). Autorka v stručnom príspevku zdôrazňuje skutočnosť, ako štúdium archívniectva na univerzitách prispelo k rozvoju archívov. V súčasnosti 14 univerzít má v programe štúdium archívniectva. Spomína aj význam asociácie Collectif A5, ktorá vznikla v rokoch 2003 – 2004. Je

sieťou viacerých združení mladých absolventov archívniectva, s cieľom zastávať ich záujmy. – Romain Joulia, *Former les conservateurs du patrimoine d'aujourd'hui et de demain: le rôle de l'Institut national du patrimoine (INP)* (53 – 65). V roku 1990 vznikol Národný inštitút dedičstva (INP). Jeho cieľom je prispievať k zdokonaľovaniu formovania konzervátorov a reštaurátorov. Autor podrobne informuje o vzniku, úlohách, činnosti a perspektívach inštitútu. – *Table ronde, La perception de la profession: témoignages* (65 – 68). Náplňou Table ronde bola téma: „Vnímanie povolania – svedectvá“. K téme prehovorili štyria účastníci: Éric Lechevallier, Chantal Metzger, Alain Croix, François Moulin. – *Débats* (69 – 71). V diskusii k téme odznelo 6 príspevkov. – Isabelle Bonniaud, *Le Centre national de la fonction publique territoriale* (73 – 75). Centre National de la fonction publique territoriale (CNFPT) je verejná inštitúcia, ktorá sa venuje formácií teritoriálnych pracovníkov územných celkov. Stručná informácia o vzniku, úlohách, a pôsobení inštitúcie. – *Débats* (77 – 82). K pertraktovanej téme odznelo 6 diskusných príspevkov. – David Bouvier, *Archives, intercommunalité et médiation culturelle dans le Val d'Argent* (85 – 93). Malé mestá často nemajú dostatočné ľudské zdroje ani finančné prostriedky, aby v dostatočnej miere mohli udržiavať archívy. Jedným z riešení je vytvorenie interkomunálnej korporácie viacerých verejných inštitúcií. Autor prezentuje príklad fungovania interkomunálneho archívu Val d'Argent, ktorý vznikol v roku 1995. – Héléne Caruana, Céline Roulx, *L'archiviste-documentaliste en France, une bête curieuse?* (95 – 100). – Vo Francúzsku sú často spojené archívy a dokumentačné strediská do jednej inštitúcie. Článok uvádza výsledky ankety zaslanej do parížskeho i niektorých iných regiónov. Zodpovedalo 41 percent z regiónov a 29 percent z oblasti Paríža. Spojené inštitúcie archívy a dokumentačné strediská tvoria 28 percent, z toho 15 percent v parížskej oblasti a 13 percent mimo nej. Cieľom ankety bolo získať poznatky o príčinách vzniku týchto spojených inštitúcií. Článok uvádza výhody a nedostatky takéhoto spojenia. – Florence Bernigaud, Tiphaine Nougé, Coline Vialle, *L'archiviste numérique: la démarche de trois collectivités* (101 – 112). Nárast elektronickej produkcie núti zapodievať sa kladmi a ťažkosťami uchovávanía takýchto dokumentov. Objavuje sa nový druh archivára „archiviste numérique“ alebo „e-archiviste“, špecializujúceho sa na spracúvanie elektronických údajov. Elektronické dokumenty podliehajú tomu istému právnemu režimu ako papierové dokumenty, majú však svoje špecifiká. Autorky sa podrobne zapodieávajú úlohami archivára v tejto oblasti, riešia základné problémy a dôkladne rozoberajú problematiku. – *Débats* (113 – 116). Diskusie sa zúčastnilo 9 účastníkov. – *Table ronde. Évolution comparée des missions en Europe*. Témou Table ronde bolo: „Porovnávací vývoj misii v Európe“. Príspevky predniesli piati zahraniční účastníci: Joachim Sturm, Michael Martin, Rik Opsommer, Frédéric Sardet a Xavier de la Selle. Oboznamovali so situáciou v archívoch vo svojich krajinách. – Daniel Peter, *L'évolution du lectorat: la fin des „vintg glorieuses“* (127 – 137). V posledných rokoch badať pokles návštevnosti študovní a úbytok bádateľov. Autor dosvedčuje tento fakt číslami návštevnosti viacerých archívov. Zamýšľa sa nad príčinami, ktoré sú rozmanité, pričom svoju úlohu hrá aj internet. Hľadá spôsoby, ako tejto skutočnosti čeliť. – Franck Burckel, *Nouveaux usages, nouveaux publics pour les archives* (139 – 147). V priebehu posledných 25 rokov sa zmenila prax, ako aj charakter bádateľov v archívoch. Autor podrobne poukazuje na zmeny a uvádza príčiny,

ktoré k nim viedli. Jednou z príčin je aj zavádzanie nových techník komunikácie a najmä rozvoj internetu. Návštevníci bádateľní sa zmenili tak kvantitatívne ako aj kvalitatívne. Poukazuje tiež na skutočnosť, ako nová budova archívu mesta Štrasburg značne prispela k rozvoju činnosti archívu. – Marie Penlaë, *L'archiviste, un acteur transversal* (149 – 159). Transverzalita je pojmom a realitou už dlho prítomnou v súkromnom i verejnom sektore. Definuje sa v podstate ako kolmica na vertikálnu os, čo tvorí horizontálnu os a v prenesenom význame ako horizontálna organizácia, v protiklade k hierarchizovanej alebo centralizovanej organizácii. Podľa tejto definície transverzalita sa prejavuje v každodennom živote kolektívu napr. pôsobením organizácie v iných organizáciách alebo spoluprácou a cirkuláciou informácií v iných organizáciách. Pojem „tranverzalita“ zahŕňa široké pole: označuje interakciu medzi rôznymi organizáciami. V zmysle tejto skutočnosti autorka kladie otázku, v čom vzájomné pôsobenie archívu s inými inštitúciami zodpovedá transverzalite a archív predstavuje ako transverzálneho činiteľa. – Damien Hamard, *L'archiviste et le syndrome de l'araignée: état des réseaux de l'archiviste en 2010* (171 – 174). Tak ako pre pavúka je dôležitá sieť pavučiny, aj pre archivára má veľký význam sieť, čo autor dokladá spoločnými rysmi pavúka a archivára. Sociológia definuje sieť ako „celok jednotlivcov a vzťahov, ktoré udržujú navzájom“. Aplikované na archivára sieť možno opísať ako celok partnerov a vzťahy, ktoré majú medzi sebou v rámci svojej profesionálnej aktivity. Cieľom príspevku je načrtnúť postavenie archivára a jeho sietí v roku 2010. Ďalej objasniť, aké sú zdroje, ktoré archivár môže zmobilizovať, aby dovedol k zdarnému koncu svojej úlohy. Akí sú partneri, s ktorými spolupracuje. Autor uvádza viaceré príklady archívov a snaží sa posúdiť terajší stav so situáciou v roku 1983. – *Débats* (175 – 178). V diskusii odznelo 10 príspevkov. – Marie Sanchez, *Des Archives municipales d'Elbeuf au Centre d'archives patrimoniales de la communauté d'agglomération Rouen Elbeuf Austreberthe (CREA)* (81 – 185). Mesto Elbeuf je centrom aglomerácie, ktorá sústreďuje ešte deväť ďalších obcí. V roku 2010 sa zlúčila s aglomeráciou mesta Rouen a tak vznikla Communauté d'agglomération Rouen Elbeuf Austraberthe (CREA). Autorka stručne informuje o príčinách vzniku aglomerácie, jej úlohách a činnosti. – Nathalie Barré, *Le service Histoire et mémoires des quartiers des Archives municipales de Nantes* (187 – 192). V meste Nantes už viac ako desať rokov badať u obyvateľov zvýšený záujem o históriu a pamäť svojich mestských štvrtí. Tento záujem o históriu našiel pochopenie u viacerých inštitúcií. Pre podchytenie záujmu obyvateľov v archíve mesta Nantes sa vytvorilo oddelenie Dejiny a pamäť štvrtí. Článok oboznamuje so situáciou v tejto oblasti a uvádza úlohy a činnosť oddelenia. – Éliane Lochot, *La place du bâtiment d'archives communales ou intercommunales dans la cité (2000 – 2010)* (193 – 200). Článok sa zapodieva významom situovania archívov v meste. Načrtáva obraz o miestach určených týmto budovám za uplynulé desaťročie. Všíma si kritériá umiestnenia archívov a jeho význam pre činnosť archívu. – *Débats* (201 – 202). Diskusia sa zúčastnilo 5 účastníkov. – Stéphane Capot, *Conclusion* (203 – 207). Záverečné slovo, v ktorom autorka si všima niektoré príspevky a celkovo hodnotí priebeh sympózia.

Číslo 223. Redakcia časopisu La Gazette des archives má v úmysle poskytovať priestor pre pravidelné uverejňovanie úvah v článkoch, referátoch, analýzach

a diskusiách. Toto číslo časopisu s názvom *Varia* je výsledkom tohto úmyslu. Obsahuje príspevky s rozmanitou tematikou. – Odile Jurbert, *L'effondrement des Archives de Cologne: bilan et perspectives (mars 2009 – mai 2011)* (5 – 35). Príspevok sa snaží načrtnúť prvú bilanciu katastrofy archívu mesta Kolín, jej dôsledkov a prijatých opatrení na obnovenie činnosti archívu. Získané skúsenosti dovoľujú už teraz vyvodiť viaceré ponaučenia z katastrofy, ktorá mala veľký ohlas v Nemecku. Archív mesta Kolín bol pýchou mesta. Mal veľký význam pre uchovávané bohatstvo svojich dokumentov. Obsahoval 26 kilometrov dokumentov, 65 000 listín, 1 500 rukopisov, 104 000 máp a plánov, 500 000 fotografií a 816 súkromných fondov umelcov, spisovateľov a architektov. Moderná šesťposchodová budova archívu sa 3. marca 2009 v niekoľkých minútach zrútila, pričom strhla dve vedľajšie budovy. Bola to najväčšia archívna katastrofa od druhej svetovej vojny. Článok podrobne popisuje okolnosti katastrofy, jej dôsledky, zachraňovanie dokumentov, ako aj projekt rekonštrukcie. Poukazuje aj na záujem širokej verejnosti a jej pomoc. – Jean-Baptiste Auzel, *Décrire les relations entre les fonds. Analyses et propositions à la lumière des archives napoléoniennes* (39 – 55). Autor venuje pozornosť problému vzťahov medzi fondmi. Rozoberá pojem pôvodcu fondov, ktorý je málo analyzovaný. Všíma si súvislosti, ktoré spájajú pôvodcu s jeho archívom. Svoje analýzy a návrhy predkladá vo svetle napoleonských archívov. – Louis Faivre Darcier, *La sélection des archives judiciaires : état de la question* (57 – 67). Nedávna reforma v súdnictve vyzdvihla potrebu zjednodušiť pravidla správy archívov produkovaných súdnymi orgánmi. Súdne archívy obsahujú dokumenty týkajúce sa nielen súdnictva, ale sú dôležité aj pre sociológiu a historickú antropológiu. Archívy zápasia s nárastom počtu dokumentov. Autor podrobne venuje pozornosť právnym normám upravujúcim archivovanie. V roku 1926 prebehla dôležitá reforma v súdnictve. Od tej doby bolo vydaných značné množstvo obežníkov, ktoré autor rozoberá a poukazuje na ich význam pre archívy. – Anne Burnel, Héléne Servant, *Vers une nouvelle pratique archivistique* (71 – 84). Článok venuje pozornosť novej archívnej praxi vyplývajúcej z elektronického archivovania. Táto nemôže spočívať v prenesení našej teoretickej praxe, ktorá bola vytvorená pre dokumenty na papierovom nosiči. Dematerializácia má veľké dôsledky na spôsob produkcie a využívania dokumentov. Dochádza tiež k revízií úlohy a postavenia archivára pri spracúvaní dokumentov. Elektronické archivovanie vyzdvihuje podstatne otázku správy dokumentov pred technickými prostriedkami. Je naliehavé vypracovať novú archívnu prax, ktorá zohľadní špecifiká elektronickej produkcie. – Sophie Bruneton, *La conversion en „PDF/A“ prise en défaut* (85 – 87). Autorka sa zapodieva normou „PDF/A“, ktorá je evolúciou formátu PDF vytvoreného 1993. Norma „PDF/A“ dovoľuje uchovávať elektronické dokumenty a dost sa v archívnictve zaužívala. Uvádza stručne charakteristiku normy, zdôrazňuje však, že táto norma má nedostatky zistené už pri jej vzniku. – Bernadette Ferradou, *L'apport d'un site Internet institutionnel en termes de valorisation et de transparence des archives d'un établissement public: l'expérience de l'agence de l'eau Adour-Garonne* (89 – 103). Autorka na základe skúsenosti v Agence de l'eau Adour-Garonne podrobne informuje o význame internetu pri valorizácii a transparentnosti archívov verejných inštitúcií. Agence de l'eau Adour-Garonne je verejnou inštitúciou, ktorá vznikla v roku 1968 pre uplatňovanie národnej politiky s vodou v oblasti vodnej nádrže Adour-Garonne. V priebehu rokov

sa inštitúcia obohatila o množstvo dokumentov. V roku 2008 vznikol projekt, ktorý má za cieľ modernizovať archívy a umožniť im lepšie sa adaptovať na nové spôsoby spracúvania dokumentov a informovania verejnosti. – Véronique Bernardet, *Essai pour une histoire des bibliothèques d'Archives départementales* (107 – 119). Autorka venuje pozornosť knižniciam departementálnych archívov. Popisuje ich históriu, počnúc 19. storočím, postavenie a úlohy. V prílohe je uvedená bibliografia k téme. – Isabelle Chiavassa, *Des impôts au four à pain: les délibérations des petites communes au XVIe siècle* (121 – 128). Článok informuje o uzneseniach malých obcí, ktoré nie sú veľmi známe. Podrobne popisuje zbierku uznesení v departementálnych archívoch, ktorých počiatky siahajú do 16. storočia. Vyzdvihuje ich význam, pretože zachycujú každodenný život obce. – Sylvie Caucanas, *Les délibérations municipales: des sources historiques à valoriser* (129 – 133). Uznesenia obcí sú dokumenty, ktoré historici dostatočne nevyužívajú. V archíve departementu Aude sa podujali digitalizovať 438 obcí departementu s dokumentmi od konca 14. storočia do roku 1945. Za štyri roky práce bolo digitalizovaných 4 221 registrov. Autorka oboznamuje s digitalizáciou a jej výsledkami. – Goulven LeBrech, *Kenneth White et les archives: entretien avec l'auteur* (135 – 146). Spisovatelia, ktorí majú vedomie dôležitosti zachovania dokumentov o ich aktivite: rukopisy, korešpondenciu, poznámky a iné dokumenty predstavujúce archívne dedičstvo, sú zriedkaví. Jedným z nich, ktorý tento význam chápe, je Kenneth White, a preto odovzdal svoje dokumenty do archívu Institut mémoire de l'édition contemporaine (IMEC). Kenneth White je básnikom a mysliteľom škótskeho pôvodu, narodeným v Glasgowe v roku 1936. Už viac desaťročí žije v Bretónsku. V roku 2008 ho navštívil autor článku, ktorý mal s ním rozhovor. Zisťoval najmä jeho názory na archívy, ale i na písomné dedičstvo vôbec. Číslo obsahuje 8 strán farebných ilustrácií.

Číslo 224. Príspevky pochádzajú z každoročných stretnutí sekcie departementálnych archívov Spoločnosti francúzskych archivárov v dňoch 26. a 27. mája 2011 na tému Departementálne archívy a územia: medzi administratívnou reformou a územným členením kultúry. Hervé Lemoine, *Avant-propos* (5 – 6). Autor v úvodnom slove spomedzi problémov, ktoré sa budú pertraktovať, vyzdvihuje tri problémy, ktoré si podľa neho zasluhujú pozornosť. – Pierre-Stéphane Rey, *La réforme territoriale: révolution ou évoluton* (9 – 26). Na základe zákona Code général des collectivités territoriales (CGCT) sa uskutočnila dôležitá územná reforma. Autor podrobne rozoberá obsah zákona, ktorého cieľom je obnova výkonu demokracie na úrovni departementu a regiónu a posilnenie a prehĺbenie miestnej spolupráce. Poukazuje na nové prvky, ktoré zákon zavádza. – Céline Diény, *Étude comparative sur la déconcentration de la compétence culturelle dans les départements français* (27 – 38). Vo francúzskych departementoch už niekoľko rokov prebieha proces decentralizácie kultúrnej kompetencie. Tento proces od roku 2007 prebieha aj v departemente Isère. V roku 2011 sa započala nová fáza tohto procesu. Riaditeľstvo Kultúra a dedičstvo generálnej rady departementu podnietilo vypracovanie komparatívnej štúdie o decentralizácii kultúrnej kompetencie vo francúzskych departementoch. Jej cieľom bolo skúmať situáciu v iných departementoch, kde sa uskutočňuje decentralizácia a poskytnúť o tom informácie generálnej rade. Prieskum

sa vykonal v päťdesiatich departementoch. Autorka oboznamuje s obsahom štúdie. – *Débats* (39 – 46). K téme odznelo 11 diskusných príspevkov. – Benoît Jullien, *Une gestion de proximité pour les archives: des antennes locales pour les services d'Archives départementales* (47 – 55). V roku 1997 sa uskutočnil vo Valence seminár, na ktorom odznel príspevok o situácii pobočiek departementálnych archívov. Autor si všima, aká je terajšia situácia v tejto oblasti, pätnásť rokov po uskutočnení seminára. – Françoise Banat-Berger, *Réaffirmer le contrôle scientifique et technique des directeurs d'Archives départementales dans un nouveau contexte* (59 – 67). Reorganizácia štátnych orgánov nastoľuje znovu otázku postavenia riaditeľov departementálnych archívov v rámci orgánov štátu, ako aj postavenia archívov vôbec. V roku 2009 bola zriadená pracovná skupina departementov Nord a Pas-de-Calais s úlohou skúmať situáciu v archívniectve tejto oblasti. Zistila nedostatky v oblasti právnej úpravy, najmä v skutočnosti, že funkcie archívov nie sú jasne vymedzené. Tieto nedostatky, najmä v dôsledku prestavby súdnictva a reformy územnej správy štátu, sa javia aj v odpovediach na dotazník z roku 2010 pre departementálne archívy. Autorka v článku poukazuje na skutočnosť, že v platných právnych predpisoch sú prostriedky a nástroje, ktoré možno využiť na zlepšenie situácie. – Frédérique Pilleboue, *Le projet de mission interministérielle pour la gestion de l'archivage en Nord-Pas-de-Calais* (69 – 87). Príspevok oboznamuje s originálnym projektom departementálnych archívov Nord a Pas-de-Calais z roku 2009 pre gesciu archívov. Informuje o vzniku projektu, jeho podstate, pôsobení, skúsenostiach a perspektívach, nakoľko projekt ešte nie je dokončený. – *Débats* (89 – 95). V diskusii odznelo 17 príspevkov. – Giuseppe Mesoraca, *Le contrôle des archives de l'État (Archives d'État) et des organismes publics et des archives privées d'intérêt historique remarquable (Surintendances archivistiques) en Italie* (97 – 116). Autor oboznamuje so špecifickou situáciou talianskeho archívniectva. Tradičná talianska organizácia je založená na rozlišovaní v pôsobení dvoch organizácií: štátnych archívov a archívnych superindencií (Soprintendenze archivistiche), z ktorých každá má svoje osobitné úlohy. Autor podáva historický pohľad na vývoj archívniectva od jeho počiatkov v roku 1861, na evolúciu legislatívy, pôsobenie oboch inštitúcií, spoluprácu medzi nimi a na perspektívy. V prílohe sa uvádzajú najdôležitejšie právne predpisy týkajúce sa archívniectva od roku 1875 do roku 2005. – Valérie Vendrin, *Archives et jeune public: le service éducatif de niveau primaire des Archives du Calvados* (119 – 129). Spolupráca archívov so školami (service éducatif) zaujíma dôležité miesto v činnosti francúzskych archívov. Väčšinou sa zameriava na spoluprácu s druhým stupňom škôl. Archív departementu Calvados prejavil originalitu, pretože počnúc školským rokom 1992 – 1993 sa zameriaval na spoluprácu so školami prvého stupňa. Príspevok oboznamuje s podstatou tejto spolupráce, jej osobitosťami a uvádza výsledky. – Lydiane Gueit-Montchal, *Archives et conférences délocalisées: l'exemple de la Meuse* (130 – 133). Autorka chce oboznámiť so skúsenosťami, ktoré nadobudli v archíve departementu Meuse od roku 2005. Ide o cyklus prednášok zvaných „Les Soirées d'histoire“ uskutočňovaných na celom území departementu. Prednášky konali poslucháči viacerých univerzít na rôzne historické témy. – Isabelle Chave, *Archives et personnes âgées: le projet „5150 mémoires“ dans les Vosges* (134 – 149). V departemente Voges už viac ako štvrt' storočia upadá a starne populácia. V roku 1999 dôchodcovia predstavovali 25,7 percent populácie,

v roku 2011 už viac ako 31 percent. V roku 2011 existovalo v departemente 78 domov dôchodcov a iných sociálnych zariadení. V roku 2008 počet dôchodcov v domoch dôchodcov predstavoval 5 150 dôchodcov. Tento počet dal meno projektu, ktorý začali realizovať v departemente Voges. Cieľom projektu, ale aj iných projektov, bolo venovať starostlivosť seniorom. Autorka oboznamuje s podstatou projektov a s rôznymi spoločenskými a kultúrnymi akciami uskutočňovanými v departemente. – *Débats* (151 – 155). V diskusii prehovorilo 8 účastníkov. V čísle časopisu je uverejnených 14 strán farebných ilustrácií.

František Palko

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK. A Magyar Országos Levéltár közleményei, Nyolcvanegyedik évfolyam, Budapest 2010, 432 s.

81. ročník – *Közlemények: Gecsényi Lajos, A rejtélyes Thurzó. Thurzó Ferenc, A Magyar és az Udvari Kamara elnöke (1549 – 1563)* (3 – 31). Štúdiá, prepracovaná prednáška z konferencie slovenských a maďarských historikov v Sereďi v roku 2009, je venovaná Františkovi, štvrtému biskupovi z rodu Thurzovcov na sklonku stredoveku. František Thurzo (1510/1520 – 17. 3. 1574) po štúdiu v Taliansku prevzal v roku 1543 nitrianske biskupstvo aj s majetkom v zmysle závetu Alexeja Thurzu. Okrem tejto cirkevnej funkcie postupne zastával aj ďalšie svetské: od roku 1546 bol kráľovským radcom, v rokoch 1549 – 1563 prefektom Uhorskej a Dvorskej komory, ako aj členom Miestodržiteľskej rady. Z dôvodov zachovania rodu sa František Thurzo vzdal cirkevnej hodnosti a oženil sa (1556, po ovdovení druhýkrát 1562). Zomrel 17. marca 1574 na Oravskom hrade. – Poór János, *Berzeviczy Gergely Panorama von Ungarn-ja* (33 – 73). Gregor Berzeviczy (1763 – 1822) sa v roku 1795 vzdal svojho úradu v Miestodržiteľskej rade, usadil sa na rodovom majetku na Spiši a venoval sa literárnej tvorbe s národohospodárskou tematikou. Svojimi prácami v nemčine a latinčine sa stal známym v najširších intelektuálnych medzinárodných kruhoch. Zaoberal sa otázkami zrušenia nezdaniteľnosti šľachty, oslobodenia poddaných, znášania verejných bremien, rovnosti pred zákonom – a to v období, keď sa uhorský snem venoval takmer výlučne sporom kráľa a stavov. Veľa z literárneho diela Berzeviczyho zostalo v rukopise, vrátane aj jeho zásadného diela o Uhorsku – „Panorama von Ungarn“, v ktorom sa po úvode zo svetových dejín zameriava v 40 kapitolách na dejiny Uhorska sčasti v chronologickom slede, sčasti v tematických blokoch. – Dombovári Ádám, *Kísérletek a választási kicsapongások megfélézésére Magyarországon, 1836 – 1840* (75 – 139). Stoličné reštaurácie v Uhorsku spravidla sprevádzali výtržnosti voličov, preto sa stala aktuálnou otázka legislatívnej úpravy systému volieb. Na krajinskom sneme v rokoch 1832 – 1836 nebol tento problém zaradený do programu, po sneme síce panovník vydal obežník v latinčine, ktorý mal upraviť systém volieb stoličných hodnostárov, ale problémy nevyriešil, čo sa potom odrazilo v druhej polovici tridsiatych rokov pri početných stoličných reštauráciách. Komisia, ktorá napokon predsa bola

určená, predložila elaborát na legislatívnu úpravu volieb, ale opäť sa o ňom nerokovalo. – Miskolczy Ambrus, *Eftimie Murgu, az ember és a politikus (1805 – 1870) (Születésének 200. évfordulóján)* (141 – 165). Upravená a prepracovaná prednáška z konferencie v Segedíne (Szeged) 27. mája 2004 k dvestoročnici narodenia rumunského nacionalistického politika 19. storočia, propagátora myšlienky „Dákorománie“, v ktorej chcel Eftimie Murgu spojiť minulosť s budúcnosťou rumunského národa. – Csaplár-Degovics Krisztián, *Thallóczy Lajos és az albanológia: vázlatok egy nemzetépítési kísérletről* (167 – 189). Ľudovít Thallóczy (1854 – 1916), dvorský radca, riaditeľ archívu Dvorskej komory, vedúci sekcie spoločného Ministerstva financií rakúsko-uhorskej monarchie, ako historik sa desaťročia zaoberal badaním dejín balkánskych národov. V roku 1898 v nemčine vznikol rukopis „Populäre Geschichte der Albanesen“, ktorého skutočným autorom bol Ľ. Thallóczy a ešte v tom istom roku (opäť bez uvedenia mena autora) bol knižne vydaný jeho preklad v albánčine. Ľ. Thallóczy navrhol aj národné symboly nezávislého Albánska (zástava, štátny znak) a v roku 1913 vypracoval návrh ústavy. – Soós László, *A chlopy hadparancsot követő királyi kézirat létrejöttének körülményei és a Khuen-Héderváry-kormány bukása* (191 – 237). Branný zákon rakúsko-uhorskej monarchie z roku 1889 mal byť novelizovaný v roku 1898, minister národnej obrany však už v roku 1896 predložil požiadavku na zvýšenie počtu brancov o 50 000 mužov, čo budapeštianska, ale aj viedenská vláda považovala za prehnané. Novelizovanie zákona však komplikovali aj ďalšie otázky, ako hlavného velenia armády, veliaceho jazyka a vôbec jednotnej armády. Celý problém sa pretiahol až do 20. storočia a vyústil do armádneho rozkazu panovníka a pádu uhorskej vlády (1903). – *Források: Molnár András, A Csány László ellen indított vizsgálatra vonatkozó iratok (1837 – 1838)* (239 – 280). Dokumenty k vyšetrovaciemu procesu Ladislava Csányho (1790 – 1849), politika maďarského reformného hnutia, ktoré sa nachádzajú v Maďarskom krajinskom archíve a v župných archívoch (prevažne obsahujú Csányho vystúpenia na rokovaníach Zalanskej stolice). – Somogyi Gréta, *Kemény Pál visszaemlékezése az 1848 – 1849. évi erdélyi eseményekre* (281 – 311). Spomienky statkára Pavla Keménya (1793 – 1854) na revolučné roky 1848/1849 v Sedmohradsku. (Originál rukopisu v Arhivele Nationale Române, Cluj; čistopis upravený jeho bratom Františkom Keményom sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve vo fonde rodu Dessewffy). – Vida István, *Az „Erdélyi“ fedőnevű ügynök jelentései a kiszagdapárti emigráció vezetőiről (Budapest, 1969. július 3. – augusztus 18.)* (313 – 354). Správy agenta povereného sledovaním vedúcich funkcionárov Maloroľníckej strany v emigrácii v letných mesiacoch roku 1969. – *Irodalom* (355 – 394) – *Díjazottak* (395) – *Beszámoló: Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 2009. évi tevékenységéről* (397 – 428). Pravidelná výročná správa o činnosti Maďarského krajinského archívu informuje o hlavných úlohách archívu v roku 2009 a finančnom, organizačnom, personálnom, materiálno-technickom zabezpečení ich plnenia; v odborných činnostiach sleduje jednotlivé úseky a konkrétne výsledky; ďalej informuje o vydavateľskej činnosti, kultúrno-vzdelávacích aktivitách, medzinárodnej spolupráci, zvyšovaní kvalifikácie zamestnancov, ako aj o výsledku konkurzu na miesto generálneho riaditeľa Maďarského krajinského archívu. Na päťročné obdobie od 1. 1. 2010 do 31. 12. 2014 sa stal generálnym riaditeľom Reisz T. Csaba.

Mária Stieberová

LEVÉLTÁRI SZEMLE. A Magyar Levéltárosok Egyesülete a Magyar Országos Levéltár és az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa negyedéves folyóirata. 59. évfolyam 2009/1. – 4. szám, 60. évfolyam 2010/1. – 4. szám.

Ročník 2009.

Číslo 1. – Zoltán Garadnai, *A magyarországi rendszerváltozás dokumentumai a francia Külügyminisztérium levéltárában* (3 – 12). Správa o výskume v parížskej a nanteskej centrále Archívu francúzskeho ministerstva zahraničných vecí (Quai d'Orsay) v roku 2007. Stredobodom vedeckého záujmu autora bolo získať informácie o maďarsko-francúzskych vzťahoch (napr. o vzájomných kultúrnych, hospodárskych a obchodných stykoch, otázke nového sídla Francúzskeho kultúrneho inštitútu v Budapešti, návšteve prezidenta F. Mitteranda v Budapešti a ministerského predsedu J. Antala v Paríži) a hodnotení vnútropolitických udalostí (napr. prehodnotenie revolúcie v roku 1956, otázka „nástupníctva“ po odchode Jánosa Kádára z politiky, postavenie cirkví v Maďarsku) a zahraničnej politiky Maďarska (napr. bilaterálne vzťahy so Západom – štáty EU, USA a Kanada, ďalej vzťahy s NATO, oficiálne vystúpenia maďarských ministrov zahraničných vecí v OSN) a Francúzskom v rokoch 1985 – 1990. – István Hermann, *A Veszprémi Megyei Levéltár tudományos programjának előkészítése* (13 – 17). Plán práce a vedeckovýskumnej činnosti Archívu župy Veszprém so sídlom vo Veszpréme (AŽV) na rok 2008. Novovymenovaný riaditeľ predstavil nasledovné priority archívu: 1. sprístupňovanie spracovaných fondov vyhotovovaním archívnych pomôcok; 2. zverejňovanie archívnych dokumentov v pramenných edíciách (napr. zápisnice župných kongregácií, archontológia županov a župných úradníkov); 3. v spolupráci s ostatnými inštitúciami župy (múzeá, knižnice) vyhotoviť databázu literatúry so vzťahom na dejiny župy; 4. publikovanie článkov, štúdií a monografií a organizovanie konferencií a výstav tematicky zameraných na dejiny župy, resp. jej usadlostí. – Miklós Jusz, Hajnalka Vörös Márkusné, *A Veszprém Megyei Levéltár által kifejlesztett kutató-nyilvántartó rendszer* (19 – 23). Prehľad o využívaní archívnych dokumentov verejnosťou štúdiom v bádateľni AŽV v rokoch 1993 – 2008. V priebehu rokov sa menili ako počty bádateľov, tak aj predmet ich záujmu o štúdiu. Zatiaľ čo v roku 1993 vyhľadalo AŽV 63 bádateľov, ktorí vykonali 443 bádateľských návštev, tak v roku 2008 sa ich počet zvýšil na 377 s 1 247 návštevami. Kým v predchádzajúcom období sa záujem bádateľov sústreďoval na regionálne dejiny, tak v poslednom čase vzrástol záujem o genealógiu, dejiny rôznych kultúrnych a vedeckých inštitúcií, židovstva a národnostných menšín. Po presťahovaní archívu do novej účelovej budovy (2006) bol pre bádateľňu vypracovaný program elektronickej evidencie bádateľov. Tento pomôže pracovníkom archívu získať presné údaje ako o bádateľoch (napr. osobné údaje, presný čas predloženia a odovzdania archívnych dokumentov) a spracovaných témach, tak aj o „frekvencii“ využívania tých-ktorých archívnych dokumentov. – Sándor Nagy, *Levéltárak és használói igények* (25 – 28). Reakcia na príspevok G. Gyániho (LSz 2008/3, s. 4 – 9), ktorý z pozície historika navrhuje „dekonštrukciu“ provenienčného princípu uloženia archívnych dokumentov v archíve. Autor repliky, povolaním archivár, nastoľuje otázku, ako by sa historici postavili ku skutočnosti, keby im k štúdiu predkladali dokumenty (podľa tém), ktoré by neboli vnútorne spojené „spoločným pôvodom“/provenienciou, boli vytrhnuté zo súboru archívnych dokumentov? Okrem toho argumentuje, že podľa štatistických prehľadov

z roku 2005 o štúdiu v archívoch nastal v posledných rokoch určitý posun v skladbe záujemcov o štúdium archívnych dokumentov. Bádateľ – profesionálny historik bol z čelnej pozície vytlačený záujemcom o genealógiu a vysokoškolským študentom spracúvajúcim dejiny vzdelávacej inštitúcie. Títo „neprofesionálni“ historici tvoria až 60 percent študujúcich v archívoch. Na záver pripomína iniciatívu Archívu hlavného mesta Budapešť, ktorý nechal digitalizovať a umiestniť na svoju webovú stránku spisy súdnictva z 19. a 20. st., sprístupniac takto údaje o 600 tisíc osobách. – Csaba Katona, *Szeriális történetírói kánon és levéltári tapasztalat* (29 – 40). Ďalší príspevok reagujúci na stanovisko G. Gyániho (LSz 2008/3, s. 4 – 9), jedného z popredných predstaviteľov postmodernej maďarskej historiografie. Podľa autora, žiaka profesora G. Gyániho, možno podľa zachovaných prameňov rekonštruovať určitý výsek minulosti. Pramene však nie sú len písané dokumenty (teda aj archívne), ale každá pamiatka zachytávajúca odtlačok už uplynulého času (predmet, budova a pod.). Podstatná časť písomných prameňov, nie však všetky, sú uložené v archívoch. Neznamená to však, že tieto pramene sú cennejšie od akéhokoľvek iného prameňa len preto, že sú uchovávané v archíve. Ide len o to, že niektoré z nich sa niekedy v minulosti nejakým riadením dostali do tejto ustanovizne, kde sú, za dodržania určitých podmienok, sprístupnené záujemcom o ich štúdium. Pre pohodlného historika, ktorý svoj zámer/výber témy prispôsobí rigidnému archívnemu poriadku a všetky pramene k svojej téme hľadá len na jednom mieste je archív sťahujúcou obruťou. Povedané inými slovami, vybranú tému je možno spracovať buď metódou: „vezmi hrbu spisov a odpíš ich“, alebo metódou výberu údajov z mnohých miest, pri ktorom hrá veľkú úlohu osobná invencia a štrukturálne videnie bádateľa. Čo oprávňuje historika, aby svoje predstavy formuloval ako splniteľné očakávania? Nič, nakoľko archív je niekoľko desaťročí, niekedy aj stáročia, jestvujúca inštitúcia a je nepredstaviteľné, aby zákazník/bádateľ určoval jeho vnútorný systém. – Ildikó Szakály Ipkovichné, *A Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának új levéltára* (41 – 45). Vo februári 2008 bol zriadený ďalší univerzitný archív – Archív Savaria centra Západomaďarskej univerzity v Szombathelyi. Nakoľko v archíve s úložnou kapacitou 440 bm archívneho materiálu, je deponovaná len časť archívnych dokumentov (matriky zapísaných študentov, vysvedčenia o štátnych skúškach, študijné spisy) univerzity v rozsahu cca 90 bm, stalo sa hlavným zámerom vedenia univerzity pre najbližšie roky prevziať z Archívu župy Vas, pobočka v Kőszegu archívny materiál jej predchodcov – Stredných pedagogických škôl v Pápe a Kőszegu a Vysokej školy pedagogickej v Szombathelyi. – Balázs Somfai, *A Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára* (47 – 53). Správa o odovzdaní zrekonštruovaných budov Archívu župy Veszprém, pobočka v Pápe od výberu vhodných objektov pre pobočku (1999), cez predloženie a schválenie projektu (2002), po odovzdanie budov do užívania (2006) až po jej sprístupnenie pre bádateľov (2008). – József Gyenesei, *Új levéltári részleg Baján* (55 – 59). Informácia o zriadení Archívu župnej samosprávy Bács-Kiskun, pobočka v Baji v roku 2008 a odovzdaní jej priestorov do užívania v marci 2009. – *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949 – 1965 között. Dokumentumok*. Zost. Margit Balogh. Budapest, 2008, zv. I.–II., 1474 s. Rec. Gergely Mózessy (61 – 63). Recenzia na zbierku prameňov – protokoly zo zasadnutí Maďarskej katolíckej biskupskej konferencie z rokov 1949 – 1965. – Lajos Geccsényi, *Beszámoló az Oktatási és Kulturális Minisztérium Levéltári Kollégiuma 2008. évi működéséről* (65). Informácia o čin-

nosti Archívneho kolégia pri Ministerstve školstva a kultúry MR za rok 2008. – János Lakos, *Jelentés a Levéltári Szakfelügyelet 2008. évi működéséről és ellenőrzési tapasztalatairól* (67 – 79). Správa Odbornej archívnej komisie pri Ministerstve školstva a kultúry MR v Budapešti o kontrole činnosti verejných a verejných súkromných archívov za rok 2008. Pri kontrole verejných archívov sa komisia zamerala na tento okruh problémov: 1. vypracovanie plánu na predchádzanie škôd spôsobených katastrofami; 2. dopĺňanie e-archívu novými údajmi; 3. vyhodnotenie z preberania záznamov so znakom hodnoty „A“ z rokov 1998 – 2006. Pri kontrole verejných súkromných archívov sledovala komisia: 1. vyradovanie a preberanie záznamov z registratúr; 2. personálne obsadenie a priestorové zabezpečenie archívov. – Zoltán Bagi, Zoltán Presztóczi, *Beszámoló a XXXI. Csongrád Megyei Levéltári Napok rendezvényeiről* (81 – 83). Informácia o 31. archívnych dňoch Archívu župy Csongrád v meste Makó v roku 2008. Súčasťou podujatia bola aj konferencia na tému *Príbehy z obdobia renesancie*. – Príloha: Faksimile, latinský prepis a maďarský preklad listiny Ladislava IV. z 20. 11. 1257 pre vesprémske biskupstvo, ktorou potvrdil donačnú listinu Štefana I. z roku 1009.

Číslo 2. – András J. Horváth (zapísal), *Szigorú szabályok és új késztetések: lehetőségek és kényszerűségek a gyűjtőterületi munkában. Kerekasztal-beszélgetés* (3 – 14). Záznam z diskusie za okrúhlym stolom, ktorá prebehla v Archíve hlavného mesta Budapešť dňa 19. 3. 2009. Účastníci podujatia – archivári župných a samosprávnych archívov a „hostiteľského“ archívu – sa zamerali na okruh problémov, s ktorými sa stretávajú pri preberaní registratúrnych záznamov od pôvodcov. Diskutovali predovšetkým o otázkach, či: 1. spisy, ktoré sa dostanú z registratúr verejných inštitúcií do archívov majú dostatočnú výpovednú hodnotu o spoločenských udalostiach regiónu? 2. akým spôsobom môžu archívy zvýšiť vplyv pri výbere dokumentov trvalej hodnoty pri preberaní registratúrnych záznamov od pôvodcu a ako tým ovplyvnia tzv. „dokumentárnu stratégiu“? 3. môžu sa verejné archívy vo väčšej miere zamerať na preberanie a akvizíciu osobných fondov? – Zsuzsanna Mikó, *Gyűjtőterületi munka a Magyar Országos Levéltárban* (15 – 19). Na realizáciu zámeru – zhromaždiť registratúrne záznamy so znakom hodnoty „A“ vzniknutých činnosťou štátnych inštitúcií pred r. 1990 – bolo pri Maďarskom krajskom archíve (MKA) v roku 2004 zriadené samostatné oddelenie. Svoju činnosť začalo najskôr preberaním spisov ministerstva financií, ďalej ministerstva vnútra a ministerstva spravodlivosti. Vyradovanie, usporiadanie, zaškatulovanie a prevzatie spisov do MKA sa má ukončiť, až na spisy ministerstva vnútra, do konca roka 2009. Najväčšie nedostatky sa vyskytli pri preberaní registratúrnych záznamov Ústredného peňažného ústavu pri ministerstve financií. V nasledujúcom období oddelenie prevezme registratúrne záznamy štátnych orgánov po roku 1990. – Péter Sóber, *Gyűjtőterületi ellenőrzések és tapasztalatai Bács-Kiskun megyében* (20 – 25). Skúsenosti pracovníka samosprávneho archívu župy Szabolcs-Kiskun povereného predarchívnu starostlivosťou. V zmysle zákona o archívoch č. XLVI/1995 a vyhlášky č. 10/2002 ministerstva národného kultúrneho dedičstva pokračoval archív od leta 2003 v kontrole registratúr orgánov štátnej orgánov, župnej samosprávy, mestských a obecných úradov, škôl, kultúrnych a sociálnych zariadení, poľnohospodárskych družstiev. Do leta 2006 sa podarilo dokončiť kontrolu registratúrnych stredísk u všetkých, takmer 700 pôvodcov registratúr. Aby sa archív v budúcnosti vyvaroval takémuto náporu

pracovných povinností na svojich zamestnancov, stanovil počet kontrol registratúr na 40 kontrol ročne. – Szabolcs Nagy, *A Veszprém Megyei Levéltár gyűjtőterületi tevékenysége* (26 – 32). Archív župy Veszprém prešiel v septembri 2008 organizačnými zmenami: v Pápe bola zriadená pobočka, došlo k výmene riaditeľa archívu a zreorganizovalo sa oddelenia predarchívnej starostlivosti. Jeho úlohy – kontrolu registratúr a vyradovanie registratúrnych záznamov – prevzala 4-členná skupina, do ktorej nominovali aj archívára z pobočky v Pápe. Členom skupiny sa podarilo vo veľkej miere odstrániť niekoľkoročné resty predošlého oddelenia – viac ako sto nevykonaných kontrol u pôvodcov registratúr a vyradovacích konaní. Aby u pôvodcu zabránili strate záznamov s trvalou dokumentárnou hodnotou, vykonali kontrolu registratúrnych plánov a vypracovali tzv. zoznam minim s vymenovaním jednotlivých položiek a typov spisov, o ktorých predpokladali, že by mohli mať znak hodnoty „A“. – Csaba Fehér – András J. Horváth, *Egy irattípus krónikus állapotban: a kórlapok* (33 – 51). Vyhodnotenie prieskumu o kvantitatívnom rozsahu, časovom rozpätí a podmienkach uloženia písomností vzniknutých v nemocniciach MR. Koncom roka 2008 a začiatkom roku 2009 rozposlali verejné archívy všetkým štátnym, župným a mestským nemocniciam dotazník obsahujúci 12 otázok (napr.: či ide o univerzitnú, štátnu, mestskú, župnú alebo súkromnú nemocnicu; aké podmienky sú vytvorené na uloženie záznamov o liečení pacientov; celkové množstvo uložených chorobopisov v bm.; či má vo svojej registratúre chorobopisy pacientov staršie ako 50 rokov; či má vypracovaný registratúrny plán a pod.) Z vyplnených a vrátených dotazníkov (97) zistili, že väčšina nemocníc má zriadené registratúry, resp. príručné registratúry (napr. na oddeleniach RTG a EKG); asi 40 nemocníc nemá vypracované registratúrne plány. Aj samotných zostavovateľov ankety prekvapilo, že všetky nemocnice držia vo svojich registratúrach dokumentáciu o pacientoch staršiu ako 50 rokov, ktorá by podľa platnej legislatívy mala byť uložená vo verejných archívoch. Kvantitatívny rozsah týchto dokumentov je 2 412,34 bm, časové rozpätie tvoria roky 1888 (niektoré nemocnice v Budapešti) až 1956. Kvantitatívny rozsah všetkých chorobopisov uložených v registratúrach nemocníc, vrátane mladších ako 50 rokov, je viac ako 10 bkm. – Dániel Bolgár, *Levéltári kánon és egy tapasztalatlan történétíró. Hozzászólások a Gyáni Gábor: Levéltári kánon és történétírói tapasztalat című tanulmánya nyomán kibontakozó vitához* (52 – 60). Autor polemizuje s názorom G. Gyániho že v súčasnosti platný provenienčný princíp ukladania dokumentov v archíve je pri vedeckej práci historikov prekonaná historická paradigma (LSz., č. 3/2008, s. 4 – 9). Obhajuje archívársky kánon – provenienčný princíp, ktorý je nezávislý od očakávaní historickej vedy, „žije“ svoj autonómny život a na históriu nemá len negatívny vplyv. – Tibor Takács, *Sancho Panzától az álmok palotájáig: néhány megjegyzés a levéltárról* (61 – 68). Reakcia na niektoré tvrdenia G. Gyániho týkajúci sa archívov a v nich uložených dokumentov (LSz., č. 3/2008, s. 4 – 9). Stanovisko autora nie je také odmietavé, ako u autora predchádzajúceho príspevku. Napr. myšlienku G. Gyániho, že „Archív je len jedným z možných svedectiev dávajúcich zmysel (lepšie výklad) o udalostiach minulých“. Komentuje nasledovne: „Relativizácia historickej hodnoty archívnych dokumentov neznamená negligovanie archívov, ale len toľko, že historická veda môže mať aj iné, mimoarchívne, zdroje. Pravdou však je, že v archívoch uložené a opatrované dokumenty aj naďalej zastávajú výnimočnú pozíciu“. – Tamás Fülöp, *Egy „alázatos folyamodvány” margójára. Adalékok Jász-Nagykun-Szolnok vármegye székházának*

megépítéséhez (69 – 82). Rozborom súdobých dokumentov z Archívu župy Jász-Nagykun-Szolnok – list z roku 1876 adresovaný hlavnému županovi, výsledky verejnej súťaže, stavebné plány, výdavky župy za roky 1879 – 1881 – autor objasňuje okolnosti, za ktorých bol postavený župný dom v Szolnoku. Mesto sa stalo sídlom novovytvorenej župy Jász-Nagykun-Szolnok (1876), nemalo však vhodnú budovu na umiestnenie samosprávnych úradov. Tieto sídlili, pokiaľ nebol postavený župný dom (1. 11. 1878), v niekoľkých mestom odkúpených i prenajímaných budovách. – Gergely Mózesi (zost.), *Lelképásztori jelentések, 1924–1926*. Máté Gárdonyi (rec.). Z iniciatívy Székesfehérvárskeho biskupského a katedrálneho archívu vyšla v 2008 zbierka hlásení farárov Fehérvárskej diecézy z rokov 1924 – 1926 biskupovi. Publikácia poskytuje bohatý pramenný materiál k regionálnym dejinám župy Fejér a Pest. – Réka Jakab, *Közjegyzők és levéltárak régen és ma. A Veszprém Megyei Levéltár 2009. május 7-i rendezvénye* (86). Informácia o konferencii na tému *Verejní notáři a archívy v minulosti a súčasnosti* organizovanej Archívom župy Veszprém v máji 2009. – Lívia Róczei – Judit Tóth, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete 2009. évi szakmai napja* (87 – 91). Správa o odbornom dni Spoločnosti maďarských archivárov v Archíve hlavného mesta Budapešť v roku 2009. Súčasťou podujatia bola aj konferencia na tému *Princípy a prax rozvoja vzdelanosti*.

Číslo 3. Zsolt Krahulcsán, *A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása* (1956 – 1989) (3 – 19). Analýza štruktúry a organizačných zmien pododdelenia medzinárodných vzťahov ministerstva vnútra MÉR v r. 1956 – 1989. Vedúci tejto organizačnej zložky bol bezprostredne podriadený námestníkovi ministra vnútra. Jeho úlohou, popri ďalších iných, bolo na základe informácií získaných od vedúcich operatívnych zložiek vypracúvať ideologické zásady a operatívne postupy spolupráce so štátno-bezpečnostnými orgánmi krajín socialistického tábora. – Géza Vörös, *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban* (20 – 45). Prehľad o fondoch orgánov štátnej bezpečnosti pôsobiacich na území Maďarska v rokoch 1945 – 1990 s osobitným zreteľom na dokumenty týkajúce sa činnosti cirkvi v uvedenom období. Spisy (3 864 bm) prevzal Historický archív štátnych bezpečnostných služieb – zriadený zák. č. III/2003, usporiadal a uložil ich do 4 sekcií. Do prvej sekcie zloženej z 5 fondov boli zaradené archívne dokumenty objasňujúce organizačnú štruktúru a činnosť orgánov štátnej bezpečnosti. V druhej sekcii pozostávajúcej z 8 fondov sú uložené napr. zložky internovaných osôb, operatívne a vyšetrovacie fascikle. Nachádza sa v nich najrozsiahlejší pramenný materiál so vzťahom k židovskej konfesii: napr. o prenasledovaní Židov počas, a po druhej svetovej vojne, zložky o osobách obvinených z ilegálneho sionizmu. Tretiu sekciu, ktorá je rozčlenená do 2 fondov, tvoria z dvoch tretín sieťové, operatívne a vyšetrovacie fascikle. V nich sú uložené dokumenty o sledovaní cirkevných hodnostárov a veriачích historických i malých cirkví. Štvrtá sekcia je zložená z tematicky rôznorodej zbierky dokumentov – napr. metodické pokyny, učebné pomôcky, propagačný materiál, rôzne, bezpečnostnými orgánmi zabavené plagáty a samizdatové vydania a pod. Pozostáva z 11 fondov, z ktorých v dvoch sa nachádzajú materiály so vzťahom k cirkvi, takmer výlučne k rímskokatolíckej – napr. zoznamy osôb, z osobných fasciklov vybrané xerokópie dokumentov, denníky, súhrnné hlásenia, ako aj text encykliky Pavla Jána II. *Sollistudo Rei Socialis*. – Gábor Nagy, *A Magyar Történelmi Társulat Babics József Könyvtára* (46 –

57). József Babics (1848 – 1925) dvorný radca, bývalý poslanec a čestný člen Uhorskej historickej spoločnosti daroval koncom roku 1919 svoju knižnicu spolu s 12 knižničnými skriňami Uhorskej historickej spoločnosti (UHS). Jej predseda dar prijal, ale pre nedostatok miesta navrhol darovi, aby do jesene 1921, keď sa mal Krajinický archív (KA) presťahovať do novej budovy, si nechal knihy uložené vo svojom byte. Prevoz kníh sa pre problémy s dokončením stavby KA odkladal, až nakoniec v roku 1924, na zásah Kuna Klebelsberga vtedajšieho uhorského kráľovského ministra náboženstva a školstva, presťahovali časť knižnice (3 402 zväzkov) do knižničných depozitárov KA. Ostávajúcu časť knižnice previezli krátko po úmrtí Józsefa Babicsa (január 1925). Teraz už kompletná knižnica – *Knižnica Józsefa Babicsa Uhorskej historickej spoločnosti* – pozostáva zo 6 515 zväzkov, prevažne kníh tematicky zameraných na historické a geografické vedy (1 706 zv.). – István Balogh, *Szabolcs vármegye terhei a 17. század végén. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár*, 2008, 172 s. Rec. András Oross (58 – 61). Recenzovaná publikácia dáva nahliadnúť do systému fungovania verejnej správy, vyberania daní a spolupráce vojenských komisárov so župnými úradníkmi v rokoch 1683 – 1690 v župe Szabolcs. – A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1919 – 1923). Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2008, 440 s. Zost. a úvodná štúdia Imre Ress. Rec. Éva Somogyi (61 – 65). Zbierka prameňov oboznamuje s genézou diplomatických a odborných rokovanií o rozdelení spoločného archívneho dedičstva medzi Rakúskou republikou a Maďarským kráľovstvom po rozpade Rakúsko-Uhorska. Nespočetné rokovania, ktoré začali po skončení prvej svetovej vojny vyústili napokon roku 1926 uzatvorením medzivládnej dohody v Badene. Táto určila, že archívny materiál, ktorý vznikol v období 1526 – 1918 z činnosti úradov ústrednej štátnej správy a úradov s územnou pôsobnosťou v Uhorsku sa stali nerozdielnym a nescudziteľným duševným vlastníctvom oboch štátov. Rakúsko dostalo právo uchovávať, opatrovať a spravovať spoločný archívny materiál, Maďarsko si v spoločnom viedenskom archíve – na Minoritenplatz a Erdbergu – mohlo zriadiť stálu archívnu delegáciu. – *Vörös Vince kiszagda politikus, a magyar országgyűlés alelnöke a Baranyai Megyei Levéltárban*. Zost. a úvodná štúdia Attila Márfa. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 2009, 240 s. Rec. Csaba Katona (66 – 67). Recenzia na inventár osobného fondu Vinca Vörösa, podpredsedu maďarského parlamentu a politika Nezávislej maloroľníckej strany. Archív župy Baranya od konca 70. rokov do roku 2000 postupne prevzal viac ako 50 bm rôznorodého materiálu – spisy, knihy, časopisy a noviny. Fond spracoval a do 16 vecných skupín (napr. na: dokumenty z osobného a rodinného života; korešpondencia s priateľmi; pamäti, memoáre a denníky atď.) rozdelil riaditeľ archívu. – Hlavný red. Lajos Körmendy. Budapest, Osiris, 2009, 788 s. + mapa. Rec. Károly Kecskeméti (68 – 75). Archívnu rukovať, doteraz prvú v Maďarsku, vypracovali najlepší odborníci. Zostavená je zo 7 kapitol: 1. pomocné vedy historické, 2. dejiny správy, 3. dejiny archívov a dejiny práva, 4. odborná správa záznamov, 6. archivistika, 7. informatika. Najrozsiahlejšia je 2. kapitola, tvorí asi štvrtinu publikácie. Jej autor, Péter Bán, sa neobmedzuje len na dejiny štátnych úradov, ale objasňuje činnosť všetkých spoločenských, kultúrnych, hospodárskych, politických a náboženských inštitúcií, ktoré sú pôvodcami fondov. Kapitola dejiny archívov (autor János Lakos) poskytuje obraz o vývoji archívu v Uhorsku/Maďarsku v celoeurópskom kontexte od stredoveku, cez novovek až po rok 1949. Obdobie socializmu je poznačené závislosťou od sovietskej schémy archí-

vu. Niekedy sa však podarilo tento model „oklamať“ – archívy v MLR podliehali/aj podliehajú pod ministerstvo kultúry. Autorom, aj zostavovateľovi sa podarilo uskutočniť hlavný zámer, ktorý si kládli pri písaní/zostavovaní kompendia – presnosť popisu situácie, teórie a praxe. – Anita Kiss, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete 2009. évi vándorgyűlése* (77 – 79). Správa o putovnom zasadnutí Spoločnosti maďarských archivárov v meste Šopron v roku 2009. – Istvánné Czégény, *Beszámoló a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltári Napokról* (79 – 82). Referát o archívnom dni župy Jász-Nagykun-Szolnok, ktorý sa konal v septembri 2009 v meste Szolnok. Súčasťou podujatia bola aj vedecká konferencia tematicky zameraná na dejiny župy. – Dorottya Balogh, *Emlékezés egy erdélyi történészre – a Békés Megyei Levéltár 2009. szeptember 18-i Kovách Géza emlékülése* (82 – 84). Správa o vedeckej konferencii – od roku 2006 pravidelne organizovanej Archívom župy Békés – z roku 2009 venovaná životu, pedagogickej a vedeckej práci Gézu Kovácha, sedmohradského historika, etnografa a pedagóga. – István Fodor, Katona Csaba, *A 22. Tuzlai Levéltéri Gyakorlat* (22. Savjetovanie „Archivska Praksa 2009“) (85 – 87). – Informácia o 22. medzinárodnej vedeckej konferencii organizovanej v 2009 Historickým archívom Tuzla. Nosnou témou podujatia bolo *Archivistika a archivna prax*. – Gábor Balázs – Zoltán Ólmosi – Éva Turbully, *Osztrák Levéltári Napok Európa kulturális fővárosában* (Linz, 2009. október 10. – 11.) (87 – 89). Správa zo zasadnutia Spoločnosti rakúskych archivárov v októbri 2009 v Linzi, ktorého sa okrem domácich archivárov zúčastnili aj českí, maďarskí, nemeckí, slovenskí a slovinskí archivári.

Číslo 4. – Gábor Hollósi, *Új-Zéland levéltári törvények tanulságai* (3 – 12). Autor štúdie porovnáva archívny zákon Nového Zélandu, ktorý nadobudol platnosť v roku 2005 (prístupnosť: <http://www.legislation.govt.nz> a <http://www.archives.govt.nz>), s archívnym zákonom Maďarskej republiky z roku 1995. Vyzdvihuje z neho prvky, ktoré by bolo žiaduce implantovať do maďarskej archívnej praxe. Napr. účinnosť systému archívov zvýšiť zriadením inštitútu Najvyššieho archivára, ktorý bude metodicky riadiť a kontrolovať činnosť archívov; zriadením štátnych archívov na regionálnej úrovni zmeniť systém archívov, ktorý sa v Maďarsku viaže na župnú samosprávu, hoci štátne úrady majú aj „vidiecke“ pobočky (napr. migračný úrad); zriadením dokumentačných centier národnostných menších žijúcich v Maďarsku zachovať ich historickú „pamäť“. – Tamás Borbély, *Alexandersohn Jonathán Hejőcsabai rabbi peranyaga* (13 – 26). Rekonštrukcia náboženského sporu medzi židovskou náboženskou obcou v Hejőcsabe (župa Miskolc) a jej rabínom Jonathanom Alexandersohom. V prvom procese (1834) bol rabín odsúdený za kázně, v ktorých popieral nesmrteľnosť duše, čo odporovalo stredovekému a ranonovovekému židovskému náboženskému presvedčeniu. Rabín sa odvolal a v druhom procese (1835) ho rabínska rada spod obžaloby oslobodila. Doplatil však na svoju neústupnú povahu – neprijal ani odškodné vo výške 800 zlatých. Za primeranú kompenzáciu považoval len zotrvanie na mieste rabína v Hejőcsabe a rozsudok nepodpísal. V nasledujúcich rokoch hľadal dôkazy na potvrdenie svojej pravdy nielen v habsburskej ríši, ale aj v Dánsku, Taliansku a Holandsku, až napokon v roku 1869 zomiera ako žobrák v židovskej nemocnici v Budíne. – Anita Andrea Busku, *Lonovics József csanádi püspök és a „váradi-rozsnyói vita” 1848-ban* (27 – 39). Vystúpenia Józsefa Lonovicsa (1834 – 1848 csanádsky biskup) v uhorskom parlamente v roku 1840 na obranu

Ferenca Lajcsáka (1827 – 1842 veľkovaradínsky diecézny biskup). Tento vydal v roku 1839 obežník, ktorým nariadil kňazom, aby pri uzatváraní manželstva medzi katolíkom a protestantom požehnali manželstvo len vtedy, ak protestant podpíše prehlásenie, v ktorom sa zaviazhe vychovávať spoločné dieťa v katolíckej viere. Ak toto protestantský partner odmietne, farár ich len oddá (asistencia passiva). Lajcsák cirkulárom vyvolal veľký odpor nielen medzi zástupcami žúp, ale rozdelil aj samotné katolícke kňazstvo. Jedni ho ostro napádali – napr. Ján Horárik, iní – napr. Ján Scitovský, rožňavský biskup, sa ho zastávali. Medzi zástancov patrili aj J. Lonovics, ktorý v parlamente obežník vehementne obhajoval. – András Molnár, *Kerületi törvényszékek felállítására Zala megyében, 1848-ban* (40 – 52). Vznik a pôsobenie obvodných súdnych stolíc v 6 mestechách (Sümeg, Keszthely, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Alsólendva a Csáktornya) župy Zala. Obvodné sudy existovali od júna 1848 do decembra 1849, ich senáty prerokovávali občianskoprávne a trestnoprávne prípady. – Anita Belovári, *A „műkedvelő” a két világháború közötti Somogy megyében* (53 – 63). Od 20. rokov minulého storočia sa aj ochotnícke divadelníctvo stalo jedným z nástrojov štátnej kultúrpolitckej propagandy horthyovského Maďarska. Cieľeným objektom sa stalo vidiecke obyvateľstvo, nakoľko štátna moc v nich, z hľadiska ideologického, videla „neskazených a cudzími vplyvmi nedotknutých“ nositeľov maďarskej kultúry. Štát zaslal župe zoznam žánrov (napr. nacionalisticky zamerané historické hry, menej boli zastúpené komédie, frašky) a autorov (z 57 autorov len 2 boli zahraniční, väčšina autorov boli politici, kňazi), ktorých hry majú mať ochotnícke zoskupenia vo svojom repertoári. – József Hudi, *A veszprémi színhátság kezdetei (1723 – 1879)*. Veszprém, 2009, 200 s. + VIII. farebných obrazových príloh. Rec. Csaba Katona (64 – 66). Dejiny vesprémskeho divadelníctva v rozmedzí rokov 1723 – 1879. Autor publikácie uvádza aj zoznam (v rokoch 1820 – 1879) v meste hostujúcich divadelných skupín aj s ich repertoárom. – Ľubica Čierna, *15 éves a levéltár-technikusi képzés Szombathelyen* (67 – 69). Správa o výučbe špecializácie archivár – technik na Vysokej škole pedagogickej Dániela Berszenyiho v meste Szombathely. Od 1994 sa do štvorsestrálneho kurzu môžu prihlásiť študenti, ktorí ukončili 1. alebo 2. ročník histórie. Dvojročný kurz pozostáva z teoretickej (dejiny správy, dejiny archívov, archivistika) a praktickej časti (čítanie latinských, maďarských a nemeckých textov), obe po 180 hodín, ktoré doplnia 40 hodinová letná prax. Medzi prednášateľmi kurzu nachádzame mená významných maďarských historikov a archivárov (napr. prof. Iván Bertényi, Csaba Borsodi, Lajos Gecešényi, riaditeľ MOL). Absolventi kurzu získajú okrem diplomu pedagóga aj osvedčenie archivár – technik. Do roku 2009 absolvovalo kurz viac ako 100 frekventantov. – Csaba Káli, *Beszámoló a XXXIII. Somogyi Megyei Levéltári Napról* (72 – 75). Za účasti kolegov z Chorvátska usporiadal v októbri 2009 v Kaposvári Archív župy Somogy 33. archívne dni, spojené s konferenciou na tému *Dejiny turizmu v Uhorsku v 19. a 20. st.* – Balázs Bényei, *László Szende, A Fiaatal Levéltárosok Egyesületének 2009. évi szakmai rendezvényei* (75 – 80). Informácia o aktivitách Spoločnosti mladých archivárov v roku 2009 – o 1. letnom tábore v Badacsonytomaji a odbornej konferencii na tému *Právo v archíve a archív v práve*. – Marianne Kaszás, *A magyarországi levéltári kiadványainak 2008. évi bibliográfiája* (89 – 93). Bibliografia publikácií maďarských archívov vydaných v roku 2008 na tradičných i elektronických nosičoch.

Ročník 2010.

Číslo 1. – Gábor Hollósi, *Az angol levéltári törvényről* (3 – 14). Autor porovnáva zákon o archívoch prijatý v roku 1958 vo Veľkej Británii (Public Records Act) s maďarským zákonom o archívoch (Levéltári törvény) z roku 1995, nastoľujúci pritom niektoré otázky, ako napríklad: 1. časté zmeny naposledy menovaného zákona, ktoré bránia vytvoreniu stabilnej inštitucionálnej štruktúre archívov v Maďarsku; 2. či prístup k archívnych dokumentom môže byť vôbec záležitosťou, ktorou sa má zaoberať zákon o archívoch a to tým skôr, že napr. zákon o ochrane osobných údajov bol paradoxne prijatý skôr, už v roku 1992, a „torpédoval“ archívny zákon. Zákon o archívoch sa naň odvoláva celkom päťkrát ako na vyššiu právnu normu – je totiž ústavným zákonom prijatým 2/3 väčšinou hlasov poslancov; 3. príklad z Veľkej Británie, kde archív za služby poskytnuté bádateľom vyberá pre erár poplatok 15 £/15 minút, je nasledovania hodným vzorom. Autor nepovažuje za kontroverzný slobodný prístup k informáciám obsiahnutých v archívnych dokumentoch a finančnú protislužbu za ich sprístupnenie. Túto tézu potvrdzuje aj súdoba maďarská ústava, v ktorej sa bezodplatnosť vyskytuje len raz, aj to len v prípade bezplatného všeobecného vzdelania občanov štátu. – György Laczlavik, *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen* (roč. 61, 2008, 1 – 4. zošit, 472 s.). Hrsg. Landesarchiv Nordrhein-Westfalen. VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V. (15 – 21). Po dlhšej odmlke trvajúcej od roku 1996, nadviazala redakcia LSz na tradíciu informovať čitateľov o jednotlivých ročníkoch časopisu archívu spolkovej krajiny Nordrhein-Westfalen so sídlom v Düsseldorfe. Napr. 2. číslo 81. ročníka archívneho časopisu je venované problematike *Právo a archívy*, v ktorom sa Irmgard Mummenthey zaoberá otázkami ochrany kultúrnych hodnôt; Stephan Dusil sa zameriava na oblasť ochrany autorských práv. Z 3. čísla vybral autor štúdiu Edgara Kutznera *Archívna teória a prax*, v ktorej analyzuje pracovný čas zamestnancov samosprávnych archívov. Títo využívajú 15–20 percent pracovnej doby na usporiadanie fondov a vyhotovovanie archívnych pomôcok, cca 50 percent venujú kultúrnej a osvetovej činnosti a 25–30 percent bádaniu vo fondoch a sprístupňovaniu fondov bádateľom. Šokujúci je fakt, že časť fondov týchto archívov nie je vôbec spracovaná. – József Fekete, *Egy felozlatásra ítelt rend, szerviták hadikórháza Budapest 1914 – 1919 között* (22 – 29). Rekonštrukcia ošetrovateľskej práce servitov, rádu sluhov mariánskych, v budapeštianskej vojenskej nemocnici od 24. septembra 1914 do 12. februára 1919 na základe torzovito zachovaných archívnych dokumentov. V Uhorsku pôsobil rád po vyhnaní Turkov v troch rádových domoch – do roku 1686 v Pešti, od roku 1686 v Jágri a od roku 1695 vo Forchtesteine (župa šopronská, dnes usadlosť v Rakúskej republike). V roku 1950 boli serviti rozpustení, majetok skonfiškoval štát, knižnicu sčasti vydrancovali a sčasti ňou boli doplnené knižné fondy ľudových knižníc. Archívne dokumenty, ktoré neboli zničené, sa dostali do Archívu rádu servitov v Jágri a do Archívu hlavného mesta Budapešti. – Imre Mónus, *A Hajdúkerület iratai Hajdúböszörményben* (30 – 34). História hajdúchov, pôvodne ozbrojených pastierov sprevádzajúcich stáda rožného statku na západoeurópske dobytie trhy, ktorí sa začiatkom 16. st., keď nastal úpadok tejto formy transferu dobytky, preformovali na ozbrojenú skupinu často napádajúce dediny i panské sídla. V roku 1514 sa zúčastnili Dóžovho povstania a počnúc 17. st. boli dôležitou zložkou v boji proti Turkom. Koncom storočia v roku 1698 sa koncentrovali v novozriadennom hajdúskom obvode so sídlom v Hajdúböszörményi. – János Lakos, *Jelentés*

a levéltári szakfelügyelet 2009. évi működéséről és ellenőrzési tapasztalatairól (39 – 50). Správa Odbornej archívnej komisie pri Ministerstve školstva a kultúry MR v Budapešti o následnej kontrole činnosti 43 verejných a 20 verejných súkromných archívov za rok 2009. Pri kontrole sa komisia zamerala na problematiku: 1. personálneho obsadenia archívov, 2. nedostatočnú kapacitu ukladacích priestorov archívov, 3. spracovanosti fondov, 4. vyraďovania záznamov, 5. evidenciu archívnych fondov a 6. prístupu k archívnym dokumentom. – Gergely Tóth, *Pecséttel megerősítve... Újkori pecsétkiállítás Vác Város Levéltárában* (51 – 52). Archív mesta Vác usporiadal v roku 2009 v pivničných priestoroch svojej budovy výstavu pečatí tematicky zameranú na *Zahraničné vzťahy Vacova v 18. a 19. st. na pečatiach*. Expozícia pozostáva zo 77 dokumentov formátu A/3, ktorým dominujú farebné zväčšeniny reprodukcií pečatí. Ku každej vystavenej pečati je vyhotovený popis uvádzajúci dátum, miesto vydania dokumentu – jeho súdobý i historický názov a krátka história – a v maďarskom i nemeckom jazyku regist dokumentu. Výstava je dostupná na: <http://www.vacarchivum.hu> – menu Kincskereső/Galéria. – Éva Mecssei Kujbusné, *A X. Nemzetközi Levéltári Nap a Vágsellyei Járási Levéltárban* (53 – 58). Informácia o X. medzinárodnom archívnom dni usporiadanom 10. septembra 2009 v Šali. Súčasťou podujatia bola aj konferencia na tému *Archív – regionálna pamäť*, na ktorej okrem domácich odborníkov vystúpili aj kolegovia z maďarských archívov. – Hajnalka Vörös Márkusné, *A veszprémi egyházmegye és a megyerendszer ezer éve. Beszámoló a Veszprémben 2009. szeptember 17–18-án megtartott konferenciáról* (58 – 62). Správa o konferencii usporiadanej v dňoch 17. a 18. septembra 2009 vo Veszpréme pri príležitosti tisíc rokov od vydania listiny v Solyi (župa Veszprémska), prvej písomnej zmienky vytyčujúcej hranice Veszprémskej diecézy. Súčasťou podujatia bola konferencia tematicky zameraná na tisícročie vzniku diecézy. Príspevky odznali v sekciách: 1. Diecéza v stredoveku. 2. Obnova diecézy v 18. st. 3. Dejiny diecézy v 20. storočí. – Hajnalka Bánszki, *Szatmári Lapok – helytörténet nemzetközi kontextusban. Beszámoló a XVI. Szabolcs-Szatmár-Beregi Nemzetközi Levéltári Napokról* (62 – 64). V dňoch 7. a 8. októbra 2009 usporiadali Archív župy Szabolcs-Szatmár-Bereg a Národný archív župy Satu Mare spoločné archívne dni. Rokovania prednášky prvého dňa prebehli v Nyíregyháze, nasledujúci deň sa účastníci presunuli do rumunského Satu Mare. Podujatie ukončila výstava dokumentov uložených v satumarskom archíve. – Lívia Rőczei, Judit Tóth, *Beszámoló a Pest Megyei Levéltári Napról* (65 – 68). Správa zo 4. archívneho dňa usporiadaného 26. novembra 2009 v sídle Archívu župy Pešť v Budapešti pri príležitosti 350. výročia udelenia nového erbu spojenej župy Pešť-Pilis-Solt. Súčasťou podujatia bola aj prezentácia 3. zväzku publikácie z minulosti peštianskej župy *Tanulmányok Pest megye múltjából*. – Piroska Kocsis, *A levéltári iratok és a rendszerváltás. Tudományos konferencia a Magyar Országos Levéltárban* (70 – 78). Informácia z vedeckej konferencie *Archívne dokumenty a zmena politického zriadenia* usporiadanej dňa 11. decembra 2009 Maďarským krajinským archívom (MKA) a sekciou MKA Spoločnosti maďarských archívárov v budove MKA. – Krisztina Batalaka, Anita Kiss, *Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete szakmai napjáról* (81 – 85). Informácia o odbornom dni Spoločnosti maďarských archívárov konanom dňa 3. marca 2010 v Archíve hlavného mesta Budapešť na tému *Databáza archívov*. Rokovania prebiehali v 3 sekciách zameraných na: 1. praktické otázky vytvárania databázy archívov, 2. vytváranie databázy archívnych doku-

mentov právnej povahy z obdobia rokov 1875 – 1950, 3. účasť archívov na formálnej a neformálnej výučbe archívniectva. – Gábor Nagy, *A levéltári Szemle 2008. és 2009. évi számának tartalommutatója* (86 – 93). Zoznam príspevkov uverejnených v časopise *Levéltári Szemle* v rokoch 2008 – 2009.

Číslo 2. – Attila Márfi, *Egy szerteágazó nemesi família, a Síkabonyi Angyal család irathagyatéka a Baranya Megyei Levéltárban (1645 – 2004)* (3 – 13). Archív župy Baranya so sídlom v Pécsi prevzal na jar roku 2008 do svojich fondov archív rodu Angyal zo Síkabonyu a dokumenty príbuzných rodín. Spracovateľ rozdelil fond rozvetvenej dynastie do 7 skupín. Do prvej skupiny usporiadal v chronologickej následnosti dokumenty, poznámky, životopisy, genealogické tabuľky, rodokmene a armálesy týkajúce sa rodu Angyal, do šiestej dokumenty jednotlivých členov rodu Angyal – napr. János Angyal, Zsigmond Angyal a József Anagyal, do siedmej dokumenty príbuzných rodín pôsobiacich v Páťkostolí a župe Baranya – napr. rodiny Visy, Nendtvich, Grabarits, Jeszenszky, Vízkelety, Jobst. Členovia rodu Angyalovcov zastávali významné pozície v štátnej správe, miestnej samospráve, súdnictve, školstve a politickom živote. Najúspešnejšiu kariéru z nich dosiahli László Angyal, pôvodným povoláním architekt, neskôr poslanec Krajinského snemu a Béla Angyal, ktorý študoval na Viedenskej univerzite románske jazyky a arabčinu, nakoniec vyštudoval právo a zastával aj funkciu predsedu Notárskej komory. – Tamás Fülöp, *Kommentárok két nyugtához. Újabb adalékok Jász-Nagykun-Szolnok vármegye székházának építéséhez* (14 – 27). Na základe archívnych dokumentov sa autor pokúsil rekonštruovať priebeh a výsledok verejnej súťaže na stavbu sídla novovytvorenej župy Jász-Nagykun-Szolnok (*1876) v Szolnoku. Na konkurz stavby župného domu sa do termínu uzávierky súťaže (18. január 1877) prihlásilo 17 uchádzačov, spomedzi ktorých komisia vybrala dva návrhy. Keď však malo dôjsť k realizácii návrhov, župné predstavenstvo dalo prednosť druhému v poradí (Károly Benkó), čím sa dostalo do konfliktu nielen s víťazom súbehu (Gyula Pártos), ale aj s príslušnými ministerstvami. Nakoniec sa župe zásluhou podžupana Orbána Siposa podarilo v auguste 1877 získať súhlas ministra vnútra Kolomana Tiszu na začatie stavby podľa svojich predstáv a sídelná budova župy bola 18. novembra 1878 slávnostne odovzdaná do užívania. – Tamás Csíki, *A gödöllői koronauradalom igazgatása a két háború között* (28 – 50). Príspevok o hospodárskych pomeroch, organizačnej štruktúrne a neformálnych interpersonálnych vzťahoch na korunnom majetku (ďalej KM) Gödöllő v období od začiatku 20. rokov do roku 1942. KM Gödöllő pozostávajúci z 5 hospodárskych obvodov o celkovej rozlohe 10 660 j. k., patril k dvojstupňovo riadeným hospodárskym jednotkám. Centrálne podliehal rozhodnutiam najvyššieho hospodárskeho riaditeľstva ministerstva poľnohospodárstva, od roku 1922 sekcii žrebčínov a panstiev. Na miestnej úrovni ho spravovalo riaditeľstvo KM so sídlom v Gödöllő. Štát kontroloval takmer všetku činnosť KM – v záujme vyšších výnosov ministerstvo rozhodovalo o druhu a vysiatej ploche kultúrnych plodín, o predaji a nákupe komodít, výške investícií, schvaľovalo rozpočet a uzatváranie nájomných zmlúv. Centrálne bol usmerňovaný nielen služobný postup, obsadzovanie miest a penzionovanie úradníkov, ale štát zasahoval aj do súkromného života zamestnancov. Pri uzatváraní manželstva museli žiadať o súhlas ministerstvo, ktoré od začiatku 30. rokov v rámci hnutia pomadžarčovania mien, nútilo zamestnancov k zmene nemaďarských priezvisk na maďarské. Od konca 30. rokov mohli zamestnanci opus-

tit' KM len so súhlasom ministerstva. – Anna Siklósné Kosztricz, *A hungarika-kutatás szépsége és szomorúsága Moszkvában (kutatási tapasztalatok)* (51 – 54). V apríli 2010 absolvovala autorka mesačný štipendijný pobyt v Rusku, počas ktorého zhromažďovala v moskovských archívoch pramene k štúdiu maďarských študentov na sovietskych univerzitách v období 1945 – 1960. Najviac údajov k danej téme zhromažďila v Archíve zahraničnej politiky Ruskej federácie a Archíve Ruskej akadémie vied. – Grúber Mihály, *Szilánkok az orosz levéltárügyből* (55 – 57). Prezentácia ruských archívnych periodík – Archivnoje delo (1923 – 1941), Otečestvennije archivi (1956 – 1965), Sovjetskije archivi (1966 – 1991), Otečestvennije archivi (od 22. 11. 1991), Vestnik Archivista, časopis Spoločnosti ruských archivárov vychádzajúci od roka 1991 a Istoričeskij archiv – a hlavného portálu ruských archívov: <http://www.rusarchives.ru/index.shtml>. Na stránke <http://archives.ru/documents/hungary.shtml> nájde záujemca okrem dokumentov k maďarsko-ruským vzťahom aj zo znam fondov, publikácií a článkov o ruských archívoch. Nevýhodou portálu je, že je prístupný len v ruskom jazyku. – *Tanulmányok. Gazdaság-, család-, egészségügy-, egyház- és kultúrtörténet. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek)*. Zost. Gyula Dobos, rec. Sándor Balázs Kovács (62 – 66). Recenzia na zborník štúdií k hospodárskym, kultúrnym a cirkevným dejinám a histórii zdravotníctva župy Tolna. Výber tém príspevkov bol rôznorodý – od dejín nemocnice v Bonyháde a činnosti jej riaditeľa Lajosa Sztrilicha, ktorý sa napr. zaslúžil o zastavenie epidémie trachomu po roku 1946; príčinách detskej úmrtnosti v župe v r. 1896–1940, ktorými boli v prvých rokoch života dieťa epidémie záškrtu, šarlachu a osýpok, v predpubertálnom veku najmä tuberkulóza; cez život a obyčaje nemeckých kalvínov v Nagyszékelyi, čo bolo zvláštnosťou, pretože Nemci v Uhorsku patrili buď ku katolíkom, alebo k evanjelikom a. v.; až po činnosť komisie vyšetrojúcej národnú spoľahlivosť po druhej svetovej vojne, aby pripravila podmienky, v zmysle Postupimskej dohody, na odsun Nemcov z Maďarska. – Fridrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vörös-kereszt nemzetközi Bizottságának Genfben, 1945, június. Budapest, Vörös-kereszt nemzetközi Bizottság Közép-Európai Regionális Küldöttség, 2009 112 ss. Zost. Szabolcs Szita, rec. Tamás Kovács (67–70). Recenzovaná publikácia je zostavená na základe hlásení Fridricha Borna delegáta Medzinárodného Červeného kríža pôsobiacého od mája 1944 do septembra 1945 v Maďarsku na záchrane židovského obyvateľstva Budapešti pred deportáciami. – Krisztina Bataika, *Az elektronikus iratkezelés bevezetésének helyzete a hazai egyetemeken. Nehézségek és tanulságok* (74 – 78). Informácia z odborného dňa Archivnej spoločnosti maďarských vysokoškolských inštitúcií usporiadanej dňa 11. marca 2010 na Semmelweisovej lekárskej univerzite v Budapešti. Na odbornom fóre vystúpili s prednáškami archivári aj informatici s príspevkami zameranými na zavádzanie elektronickej registratúry a skúsenosti z jej zavedenia. – Grúber Mihály, *Beszámoló a levéltáros egyesületek részvételeiről a 2010. évi Múzeumok Majálisán* (79 – 81). Od roku 2005 sa členovia Spoločnosti maďarských archivárov pravidelne zúčastňujú podujatia Majáles Múzei organizovaného Národným múzeom. Zámerom akcie, v poradí už 15. ročníka, je i popularizácia práce archívov. – Sándor Décsy, *Szakmai beszámoló a Fiala Levéltárosok Egyesülete 2010. évi Tudományos Nyári Táboráról* (82 – 84). Správa z odborného letného tábora Spoločnosti mladých archivárov organizovaného v dňoch 9. – 11. júla 2010 v Badacsonyi. Súčasťou podujatia boli rozhovory za okrúhlym stolom na tému *Vzdelávanie archivárov – možnosti a očakávania*.

Číslo 3. – Csaba Szabó, *Az olcsóbb közigazgatás és a levéltár esete* (3 – 7). Úvahy zástupcu generálneho riaditeľa MKA v Budapešti o podfinancovaní archívov v Maďarsku a priestorových problémoch MKA. V septembri 2010 disponoval archív s voľnou kapacitou 11 000 bm, ročný prírastok archívneho materiálu je 1 000 bm, pričom z registratúr štátnych úradov do roku 1990 neprevzal 7 000 bm, z ministerstiev z obdobia 1990 – 1994 cca 2 400 – 3 200 bm záznamov. K tomuto rozsahu treba prirátat ďalších 5 600 bm záznamov od úradov podriadených ministerstvám, predovšetkým zo štátnej správy a súdnictva. Ako riešenie navrhuje autor postaviť v niektorom z budapeštianskych obvodov kultúrnym, vedeckým a požiadavkám bádateľov vyhovujúcu budovu archívu s rozlohou cca 20 – 25 000 m², s priestorovou kapacitou depozitárov 100 000 bm. Do nových priestorov by presťahovali fondy z dvoch doterajších budov MKA a reštaurátorské dielne. Štát by dal zrekonštruovať budovu pri Viedenskej bráne Budínskeho hradu na archívny palác a s dvomi doterajšími budovami archívu (na Úri utca a Hess András tér) by štát voľne mohol voľne disponovať. – Borbála Cselenkó, *Gróf Széchényi Ferenc és gróf Széchényi István plébánialapítási kísérlete a Zala megyei Bakon* (8 – 20). Pokusy Széchényiovcov, Františka a jeho syna Štefana, o postavenie kostola v obci Bak v župe Zala. Obec, o ktorej prvá písomná zmienka pochádza z roku 1239, mala už v roku 1318 vlastný kostol, ktorý kanonická vizitácia z roku 1554 uvádza už ako bez strechy. Kostol a fara boli počas tureckých vojen úplne zničené. V roku 1690 sa obec stala súčasťou rozsiahleho panstva rodiny Széchényiovcov. Títo sa začiatkom 19. st. rozhodli, nakoľko na celom ich panstve bola iba jedna kaplnka, znovazaložiť faru a postaviť kostol. So stavbou začali začiatkom 20. rokov 19. st. – po výmene listov medzi Františkom, v ktorej po jeho smrti pokračoval syn Štefan, a diecéznymi biskupmi v rokoch 1820 – 1822 – a v roku 1824 bol kostol dokončený. Farským kostolom sa však nestal. Jedným z dôvodov, prečo k presadeniu návrhu nedošlo, bola podľa autora smrť jeho dvoch podporovateľov – biskupa Vespřemskej diecézy v roku 1821 a biskupa diecézy Szombathely v roku 1822. Stalo sa tak až v roku 1945. – Géza Vörös, *Klebersberg Kuno és a Magyar Országos Gyűjteményegyetem* (21 – 46). Analýza projektu Kuna Klebelsberga, vtedajšieho ministra kultúry a verejného vzdelávania, na zriadenie Maďarskej krajinskej zbierky umenia (MKZU) od jeho vypracovania v júli 1922, predloženia parlamentu v auguste, cez prijatie zákonným článkom XIX dňa 1. septembra 1922 až po prehľad organizačnej štruktúry, personálnu politiku, úspechy a krachy inštitúcie v období rokov 1922–1931. V tejto centrálne financovanej inštitúcii zameranej na záchranu verejných zbierok boli sústredené muzeálne zbierky a knižničné fondy Maďarskej akadémie vied, Krajinského archívu (KA), Krajinskej Széchényiho knižnice, Maďarského národného múzea, Múzea výtvarného umenia, Umelecko-priemyselného múzea. Ministrovi sa ani po dlhých rokovaníach v rokoch 1923–1928 nepodarilo zapojiť do projektu knižnicu Univerzity Petra Pázmánya (dnes Univerzita Loránda Eötvösa) v Budapešti, ktorá sa obávala, že príde o cenné rukopisy a knižné zbierky. Zriadenie inštitúcie mala aj pozitívny prínos – napr. v roku 1923 vďaka cieľenej finančnej dotácii ministerstva sa KA mohol nastáňovať do novej budovy pri Viedenskej bráne a od roku 1924 začať vydávať odborný časopis *Levéltári Közlemények*. V roku 1923 bol do zväzku MKZU inkorporovaný aj Maďarský historický ústav vo Viedni. Medziknižničnú výmennú službu so zahraničím zabezpečovalo Krajinské výmenné a bibliografické centrum. – Gábor Nagy, *Fasisztának minősített könyvek kivonása a Magyar Országos Levéltár könyvtárából*

(1945 – 1947) (47 – 58). Príspevok o vykonaní nariadenia Ministerskej rady Maďarského kráľovstva č. 530/1945 zo dňa 17. marca 1945 o vyradení všetkých fašistických a protisovietskych publikácií, filmov z verejných knižníc, vydavateľstiev, kníhkupectiev a knižníc súkromných osôb. Akcia prebiehala v rokoch 1945 – 1947 v niekoľkých vlnách. – Magdolna Gilányi, *Köln Város Történeti Levéltára –összeomlás és újraépítés...* (59 – 66). Retrospektíva na okolnosti, ktoré viedli dňa 3. marca 2009 k nešťastiu, keď sa prepadla budova Historického archívu mesta Kolín (Historisches Archiv der Stadt Köln). V bezprostrednej blízkosti budovy archívu postavenej v roku 1971 sa stavala trasa metra Sever-Juh, do ktorej sa budova zosunula. Na hroziace nebezpečenstvo – trhliny na stenách, týždenne sa opakujúce opravy sadajúceho krovu, nakláňanie budovy a znefunkčnenie klimatického zariadenia a ďalšie udalosti – upozorňovala riaditeľka archívu Bettina Schmidt Czaia už dva roky pred udalosťou vedenie mesta, ktoré však situáciu nepovažovalo za vážnu. Celková výška spôsobených škôd na budove a kultúrnom dedičstve uloženom v archíve dosiahla sumu viac ako 400 miliónov €. Reštaurovanie zničených dokumentov potrvá, pri zamestnaní 2 400 reštaurátorov na plný úväzok, približne 30 rokov. Ohlasy na udalosti v tlači sú dostupné na webstránke <http://www.stadt-koeln.de/5/kulturstadt/historisches-archiv/03178/>. – Attila Ulrich, József Pozsonyi, *A jobaházi Dóry család története. Debrecen, Tiszántúli Történetész Társaság*, 2008, 224 s. Rec. Péter Dominkovits (67 – 69). Osmý zväzok edície Staré uhorské rody venoval vydavateľ – riaditeľstvo Múzeí župy Hajdú-Bihar – dejinám rodu Dóry de Jobaháza, ktorého predstavitelia zastávali od 2. polovice 13. st. do konca 19. st. významné postavenie v regióne západného a južného Potisia a severovýchodného Uhorska, kde v Boršodskej župe vlastnili rozsiahle majetky. Prílohou recenzovaného diela sú genealogické tabuľky Döriovcov. – *Hangulatjelentések a fővárosról 1988 októberétől 1989 októberéig*. Zost. Csaba Katona, Attila Rácz. Rec. Imre Berki (70 – 71). Pri príležitosti 20. výročia zmeny politického systému v Maďarsku vydal Archív hlavného mesta Budapešti zbierku prameňov – 55 chronologicky usporiadaných hlásení vypracovaných straníckymi orgánmi Maďarskej robotníckej socialistickej strany – vyjadrujúcich nálady Budapešťanov od októbra 1988 do októbra 1989. – Sáfár Gyula, *Beszámoló a Tiszántúli Történetész Társaság gyulai konferenciájáról* (72 – 74). Informácia o konferencii na tému Dejiny národnosti Békešskej župy organizovanej Historickou spoločnosťou Potisia dňa 23. mája 2010 v Békésskej Čabe. O Slovákoch žijúcich v Maďarsku odzneli príspevky: *Slováci a slovenský jazyk v Békésskej župe* od Erzsébet Uhrinovej, riaditeľky Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a *Vplyv výmeny obyvateľstva na počet a identitu slovenského obyvateľstva Békésskej župy* od Józsefa Kuglera, pracovníka MAV. – Ágnes Böggös, *A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára elektronikus folyóirata, A Múltbanéző* (74 – 75). Krátky prehľad o vydávaní archívnych elektronických periodík, počnúc r. 2001, keď MKA začal uverejňovať pramene a dokumenty k dejinám 20. st. v e-periodiku *ArchivNet*, cez časopis *Betekintő* vydávaného Historickým archívom štátnych bezpečnostných služieb až po *Múltbanéző* Archívu župy Bács-Kiskun, ktorý je prístupný na webovej stránke: www.bacs-kiskun-leveltar.hu. – Zoltán Novák, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete debreceni vándorgyűlése* (76 – 79). Hodnotenie putovného zasadnutia Spoločnosti maďarských archívárov usporiadaného v dňoch 23. – 25. augusta 2010 v Debrecíne, ktorého súčasťou bola aj konferencia archívárov krajín V-4, na ktorej Slovensko zastupovali M. Péková, L. Pavlíková, J. Michelík a I. Galamboš. Ťažisko-

vou témou prednesených príspevkov bola *Digitalizácia a vytváranie databázy archívnych dokumentov*. – Enikő Török, *Szimpozium a szlovákiai bányászatról Selmezbányán* (80 – 82). Informácia o sympóziu usporiadanom v dňoch 8. – 10. septembra 2010 v Banskej Štiavnici pri príležitosti 110. výročia založenia Slovenského banského múzea a 60. výročia založenia Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici. Podujatie nadväzovalo na oslavy Salamandrových dní a Dní európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku. – Csaba Katona, *A XVII. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Nemzetközi Levéltári Napok* (87 – 89). Informácia o priebehu XVII. archívneho dňa župy Szabolcs-Szatmár-Bereg usporiadanom v dňoch 23. a 24. septembra 2010 v Nyíregyháze a Beregove. Na podujatí s medzinárodnou účasťou zastupovali Spoločnosť slovenských archívárov Dr. Radoslav Ragač s príspevkom zo života zvolenských mešťanov v ranom novoveku a Dr. Veronika Nováková o dejinách Šale v 16. – 17. st. – László Á. Varga, *Bán Péter* (1947 – 2010). Rozlúčka s Péterom Bánom, pracovníkom (1977 – 1984) a riaditeľom (1985 – 1993) Archívu župy Heves, zakladateľom Spoločnosti maďarských archívárov a redaktorom odborného časopisu *Levéltári Szemle*.

Číslo 4. – Csaba Fazekas, *A múltmegismerés jövője, avagy töprengés a 22. század történésezéről* (3 – 8). Teoretické úvahy nad pracovnými postupmi historika 22. storočia pri využívaní elektronických záznamov ako prameňa 21. st. Pokiaľ historikom pracujúcim s dokumentmi na tradičných nosičoch záznamov, stačilo vedieť informácie prečítať a ak boli jazykovo zdatní im aj porozumieť, tak historikom budúceho storočia musia byť informácie na dnešných elektronických nosičoch najskôr dekodované a následne sprístupnené na čítanie. – Erzsébet Apró, *A bajai céhbírószág iratai* (9 – 20). Informácia o spracovaní fondu Firemného súdu v Baji uloženom v Archíve župy Bács-Kiskun, krátkom prehľade organizačnej štruktúry pôvodcu fondu, jeho kompetenciách a typológii písomností. Bohatý pramenný materiál súdu využijú bádatelia zaoberajúci sa hospodárskymi a spoločenskými dejinami a tiež genealógovia. Spracovaný fond z obdobia rokov 1876 – 1950 (1956), v kvantitatívnom rozsahu 33,35 bm je prístupný na www.bacs-kiskun-leveltar.hu – Jenő Pelbárt, *Hétszáz éve használunk papírt Magyarországon* (21 – 28). Štúdia napísaná pri príležitosti 700. výročia od prvej na papieri písanej listiny vydané pápežským legátom Gentilem Portinom da Montefiorem dňa 10. mája 1310 v Bratislave. Po krátkom prehľade o používaní papiera pri spísomňovaní listín Anjouovcami, importe papiera z Talianska v 14. – 15. st. (Fabriano, Amalfi, Bologna) zo Švajčiarska koncom 15. st. (Bazilej) a Poľska na prelome 15. a 16. st. (Červený Pradník, Krakov, Wroclav) a začiatkoch výroby papiera v Uhorsku (v Levoči rokoch 1508 – 1516, Kremnici 1577, Liptovskom Mikuláši 1578) a v Sedmohradsku (v Ghimbave pri Brašove 1547) sa autor zameril na oslavy jubilea v roku 2010. V apríli pripravila Maďarská spoločnosť pre dejiny papiera a vodoznakov v súčinnosti s Krajinskou Széchényiovou knižnicou (KSzK), MKA a múzeami sériu výstav. V dňoch 3. – 5. mája organizovala KSzK medzinárodný kongres k dejinám používania papiera a vodoznaku. Tlačou vyšli publikácie zaoberajúce sa dejinami výroby a používania papiera a vodotlače. Na internet bola zavesená bezplatná databáza Digitálne vodoznaky Uhorska/Maďarska prístupná na www.mapavit.extra.hu – Eszter Barcs Gáálné, *1945 utáni dobolási könyvek Pest megyéből* (29 – 40). Doposiaľ málo využívanými písomnosťami k dejinám obcí boli knihy oznamov dedinských bubení-

kov. O nápravu tohto dlhu sa pokúsila autorka, ktorá podklady k štúdiu čerpala z vyššie uvedených kníh 10 obcí peštianskej župy z 1945 – 1952. Dedinskí bubeníci zapisovali do kníh dátum prečítania ako i obsah verejného oznamu, výšku mzdy za jeho vyhlásenie a podpis. Oznamy čítané bubeníkmi, či už ako výzvy, upozornenia alebo len správy, zasahovali do takmer každej oblasti života obyvateľov obce. Mohli chváliť, ale aj zastrašiť občanov – napr. výzvy na plnenie si úradmi uložených povinností (kontingenty na masť, mlieko, vajcia a pod.) so súčasným oznámením trestu, ak došlo k nedodržaniu termínu alebo zanedbaniu uloženej povinnosti. Mohli byť aj rázu osvetového – napr. oznámenie termínu konania kultúrnej udalosti alebo trhu. Začiatkom 50. rokov boli i nástrojom propagandy a ovplyvňovania verejnej mienky – napr. plnenie pracovného plánu na 150 – 200 percent k narodeninám J. V. Stalina, znárodňovanie majetku továrnikov a živnostníkov, vstupovanie do družstiev a pod. Pre dnešného človeka a bádateľa sú texty tohto druhu prameňom kronikou a kalendárom udalostí zachytávajúcou charakteristiku doby. – Erika Julianna Héjja, *Békés vármegyé archontológiája és prozopográfiája*, 1715 – 1848. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2009, 576 s. Rec. Péter Dominkovits (41 – 43). Súpis a životopisy menovaných i volených župných hodnostárov, okresných úradníkov, pomocného kancelárskeho personálu, politickej a spoločenskej elity župy Békés v rokoch 1715 – 1848. Publikácia môže slúžiť ako databáza napr. k dejinám župy, konfesijného zloženia a vzdelanostnej úrovne župných hodnostárov a úradníkov a k výskumu migrácie v župe. – Gábor Rokolya, *A polgári közjegyzőség emlékezete 1875 – 1949*. Budapest, Magyar Közjegyzői Kamara, 2009, 384 s. Rec. Béla Sarusi Kiss (43 – 47). Prehľad o vývoji verejného notárstva (ďalej VN) v Uhorsku v období rokov 1875 – 1949. Recenzovaná publikácia je rozdelená do 4 častí zameraných na: 1. dejiny inštitútu VN od nadobudnutia účinnosti zákonného článku č. XXXV/1874 o kráľovských verejných notároch v Uhorsku v auguste 1875, cez legislatívne úpravy v r. 1894 (zák. čl. XVI) až po zrušenie VN výnosom ministerstva spravodlivosti MLR č. 4090/1949; 2. životopisy 51, približne z tisíc verejných notárov pôsobiacich počas 75-ročnej histórie VN; 3. typológiu písomností vyhotovovaných VN – pomocné knihy, pozostalostné konania, tlačivá. 4. zbierky faksimile a prepisov verejných listín z uvedeného obdobia – kúpno-predajné a manželské zmluvy, dlhopisy, prehlásenia, pokonania a pod. – Lajos Kőrmeny, *Beszámoló a CITRA XLII. Konferenciájáról* (48 – 52). Správa o 42. medzinárodnej konferencii Table ronde des Archives (CITRA) usporiadanej v dňoch 13. – 17. septembra 2010 v Oslo zameranej na tému dôvera archívov v modernom veku – dôvera elektronických záznamov v praxi. Zatiaľ čo vo svete tradičnej/papierovej forme záznamov sa pravidlá ich hodnovernosti utvárali po dlhé stáročia, vo veku digitálnych záznamov sa len formujú. Mnohé štáty uskutočňujú výskumy, aby napomohli rozriešiť tento problém. Konferencia sa pokúsila s väčším-menším úspechom priblížiť tieto snahy. – Lajos Kőrmeny, *Beszámoló az európai nemzeti levéltárak állományvédelmi vezetőinek hágai tanácskozásáról* (52 – 54). Informácia o porade vedúcich ochrany fondov národných archívov európskych štátov usporiadanej dňa 27. septembra 2010 v Haagu. Ťažiskovou témou rokovaní boli problémy digitalizácie a ochrana fondov. – Mónika Pozsgai, *Beszámoló a Veszprém Megyei Levéltári Pápai Levéltárának szakmai napjáról* (54 – 56). Informácia o II. odbornom dni Archívu župy Veszprém pobočka v Pápe usporiadanom dňa 29. septembra 2010, spojenom s konferenciou na tému *Pramene mestských a regionálnych dejín II.* – Marianne Kaszás, *A Magyar-*

országai levéltárak kiadványainak 2009. évi bibliográfiája (78 – 86). Bibliografia publikácií, odborných časopisov na tradičných i elektronických nosičoch vydaných v roku 2009 maďarskými archívami.

Viliam Csáder

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG. 119. Band, Heft 1 – 2, 3 – 4. Böhlau Verlag Wien Köln – Weimar. R. Oldenbourg Verlag Wien München 2011, S. I–XVI, s. 1 – 286, s. 287 – 594.

Stodevätňasty ročník MIÖG, vydaný ako zvyčajne vo dvoch dvojzložkách, má o niečo väčší rozsah ako obyčajne, čo je možno spôsobené uverejnením obširnej kroniky ústavu za roky 2008 – 2010. Opäť v ňom prevažujú príspevky aj z najstarších a starších dejín a vzťahuje sa to aj na recenzie a anotácie. Je tu aj správa *Základiny Piusa (XI.)* pre bádanie o pápežských listinách za rok 2010 a viaceré nekrológy významných historikov a archivárov. V prvom dvojzložke je šesť štúdií a štyri kratšie príspevky; označenie „kratší“ tu nie v každom prípade znamená (skutočne relatívne) kratší príspevok; v druhom dvojzložke sú len tri štúdie a štyri kratšie príspevky, no bohatšia je recenzná a anotačná časť a tu je aj spomínaná obširná správa o činnosti ústavu a správa *Základiny Piusa (XI.)*.

Anton Scharer nadhadzuje otázku, že panovnícke listiny možno chápať ako svedectvá či doklady o sebe (nich) samých, pre čo ako príklady uvádza niektoré inštitúcie a monogramy spred roku 1000 atp. Andrea Sommerlechner píše o prenasledovaní kacírov Konrádom z Marburgu a Robertom le Bougre; prvý bol svetským kňazom a pôsobil ako pápežský inkvizítor v strednom Porýní 1231 – 1233, druhý bol dominikánom a pôsobil v severnom Francúzsku a Champagni 1232 – 1239. Obidvom týmto inkvizítorom venovala stará historiografia pomerne veľkú pozornosť. Správy o nich sa vo vtedajšej historickej literatúre spomínali dlho, no opisované udalosti sa nie vždy všade rovnako opisovali a hodnotili. Gustáv Pfeifer sa venuje výskumu rodu Goldecker, na ktorý sa vyskytujú v Tirolsku doklady od začiatku 13. storočia, keď boli grófski, potom biskupskí ministeriáli, pričom už v druhej tretine 13. storočia boli aj majiteľmi viníc. V 14. storočí sa stali aj majiteľmi nehnuteľností v meste Bozen/Bolzano. Rod po mužskej línii vymrel v roku 1455. Karl Ubl sa zaoberá upálením Johanna Griessersa 9. septembra 1411 inkvizítorami z Pasovského biskupstva v meste Ybbs. Jeho proces vyvolal vtedy v širšej verejnosti veľkú pozornosť, viedenský mešťanosta, richtár aj mešťania, učitelia z univerzity mali k tomuto rozsudku veľké výhrady. Autorovi išlo skôr ukázať, ako došlo v Rakúsku od konca 14. storočia k prenasledovaniu heretikov (medzi ktorých nepatrili len valdenci, ale niekedy aj Židia), končiacemu ich upáľovaním, keď predtým mohli žiť kresťania aj valdenci popri sebe. Významnú úlohu pri tom zohral putovný inkvizítor Peter Zwicker, ktorý už predtým pôsobil v Erfurte, Brandenbursku a v Če-

chách, od 1391 v Rakúsku. Podľa autora vzrastajúcu priaznivú klímu pre prenasledovanie kacírov možno odôvodniť nielen novou prítomnosťou teologickej učenosti, ale aj napätím medzi univerzitou, oficiálnym klérom a politickou autoritou, ktoré vyplývali z dvojsečnosti výčitky herézy.

Štúdiám a osudom Filipa Friedricha Breunera zo Stübingu (1606 – 1638) sa venuje Jiří Kubeš. Pisomnosti na túto síce krátko pôsobiacu významnú rakúsku osobnosť sú v archíve v Jindřichovom Hradci. Patril medzi generalitu cisárskej armády a získal majetky aj v Čechách. Spolu s mladším bratom študoval na viacerých školách Európy, v Taliansku aj v Nemecku; pôvodne plánovaný pobyt na Rytierskej akadémii v Tübingene, kde sa prednášalo v luteránskom duchu, neuskutočnil; Filip Friedrich vstúpil do armády Ferdinanda II., kde potom konvertoval ku katolicizmu; už 1636 dostal donáciu v Čechách; ako vojak pomáhal pri potlačení sedliackeho povstania, potom už ako plukovník bojoval proti Dánom a Švédom, patril k dôverníkom Albrechta Valdštejna (Wallenstein), ba 1634 mal vo Viedni dojednať dohodu o vzdaní sa Valdštejna veliteľstva armády. Napriek svojmu úzkemu vzťahu k Valdštejnovi, nestratil v armáde ani po jeho zavraždení svoju pozíciu. V prílohe sa eduje koncept inštrukcie ciest oboch Breunerovcov v roku 1623.

Éva Somogyi publikuje druhú časť svojej štúdie o profesionalizácii a zmene národnej identity maďarských úradníkov v spoločnom ministerstve zahraničia rakúsko-uhorskej monarchie, pri čom skúma národnú identitu maďarských úradníkov aj po viacero generácií, aby sa napokon venovala skúmaniu parity v diplomatických službách, čo bola maďarská požiadavka vyrovnania z roku 1867. Kým v roku 1868 boli na čele zahraničných misií len dvaja uhorskí štátni občania (8,7 %), v roku 1914 ich bolo 15 (46,7 %), teda prakticky polovica. Z úradníkov na celom zahraničnom ministerstve bolo uhorských štátnych príslušníkov v roku 1914 približne len tretina, tak isto na ministerstve samom, ako aj medzi diplomatickými aj konzulárnymi úradníkmi.

V drobných príspevkoch Klaus Herbers píše o starej Liber pontificalis (886), pričom sa sústreďuje na životopis pápeža Štefana V., ktorý je posledným životopisom v nej, keď už aj jeho bezprostrední predchodcovia tam nemajú životopisy a aj Hadrián II. končí už roku 872, ba o Jánovi VIII. (ktorý by nás najviac zaujímal) sa nezachovalo nič. Letha Böhringer sa venuje rozvodovej afére Lothara II., ktorá ovládala karolovskú politiku od roku 857 až do jeho smrti 869, pričom vtedajší vývoj chápe akoby postavenie práva do služieb mocenskej politiky. Sarah Pichlkastner sa zaoberá viedenskou žobráčkou Christina Haimblin z čias okolo roku 1670, ktorá mala povolenie na žobranie od mestskej vrchnosti. Vo viedenskom mestskom archíve sa zachovali z druhej polovice 17. storočia tri knihy zoznamov takýchto žobráčiek. Michael Rohrschneider a Arno Strohmayer skúmajú jestvovanie stáleho (riíškeho) snemu v Regensburgu okolo roku 1750 z aspektu vytvárania politických zoskupení v Rakúsku a Prusku. Hoci Fridrich II. sa o stálom sneme vyjadroval nelichotivo, autori tohto príspevku ho okolo polovice 18. storočia pokladajú za významné fórum pre Rakúsko a Prusko na získanie podpory riíšskych stavov pre vytvorenie vlastnej zahraničnej a riíškej politiky.

Prvá štúdia v druhom dvojzôšite je od Paula Gleirschera o Karnburgu (Carantana) oproti (korutánskemu) Kostol Panny Márie (Maria Saal), ktorý bol už v druhej polovici 9. storočia hospodárskym dvorcom, na ktorom kráľ Arnulf 888

strávil Vianoce. Doteraz sa o ňom nepodarilo dokázať, že by už v 7. – 8. storočí bol býval sídlom slovanského kniežata Korutánska. 828 po zavedení grófskej sústavy v Korutánsku tu bol zriadený hospodársky dvorec (curtis Corontana), ktorý spravoval veľké kráľovské majetky v okolí a vznikol tu asi aj kostol. Prebudovanie hospodárskeho dvorca na kráľovský hrad s hradským obvodom sa uskutočnilo medzi rokmi 888 – 927. Odvtedy možno Karnburg chápať ako svetské centrum Korutánska a Kostola Maria Saal ako duchovné centrum.

Poznámky k edíciám a zachovaniám (diela) Gesta Friderici od Otta a Rahewina z Freisingu nazvala svoj príspevok/štúdiu Martina Giese. Autorka vypočítava množstvo doterajších edícií a evidovaných zachovaní tohto veľmi významného stredovekého diela, ktorého autorom bol starší príbuzný cisára Friedricha I. († 1190) biskup Otto z Freisingu a po jeho smrti (22. 9. 1158) pokračoval v spoločne započatom diele jeho kaplán, sekretár a dôverník Rahewin z Freisingu. Vzhľadom na nevyváženosť rešpektovania rôznorodosti zachovaní doterajšími edíciami pokladá autorka za potrebné vydať novú kritickú edíciu tohto diela.

Werner Telesko sa venuje podrobnej analýze letáku z roku 1636, ktorý veľmi vychvaľuje cisára Ferdinanda II. (1578 – 1637) a upozorňuje na význam spojenia slova a obrazu pri propagande. Leták je z obdobia, keď práve tento druh propagačných prostriedkov začína prevládať v politickej ikonografii.

Herbert Kleinlercher sa zaoberá zainteresovaním sa habsburskej ríše v boji o zriadenie monarchie v Novom svete (1808–1889). Podrobnejšiu pozornosť venuje monarchiám La Plata, Mexiko, Brazília (pričom ide o výťah z jeho dizertačnej práce, podanej v Historickom ústave Viedenskej univerzity). Pri pokusoch dosadiť v južnej Amerike monarchické zriadenie sa angažovali takmer všetky staré monarchie vtedajšej Európy, hoci to narážalo na nevôľu Spojených štátov amerických, ktoré boli na americkom kontinente predstaviteľom republikánsko-demokratického princípu. Najprv sa tu hovorí o pokusoch zriadiť monarchie na Rio de Plata/Argentína v rokoch 1808 – 1820; potom 1821 – 1867 prebiehali projekty na zriadenie monarchie v Novom Španielsku/Mexiko, kde sa habsburská ríša angažovala najviac. Hoci ho od toho odrádzali aj vlastní diplomati, mexickú korunu prijal 8. 4. 1864 Maximilián, mladší brat Františka Jozefa I., ktorý však tam bol 1867 svojimi odporcami zajatý a popravený. Napokon sa tu preberá vznik monarchie v portugalskej Amerike (1808 – 1889), kde prvotným impulzom bol útek portugalského dvora pred vojskami Napoleona 1808 do Rio de Janeira a povýšenie Brazílie na kráľovstvo.

V krátkych príspevkoch Franz Reiner Erkens uvažuje o novej teórii vzniku Kolégia kurfirstov (voliteľov nemeckého kráľa). Celkove túto otázku nemožno jednoznačne objasniť, hoc aj sa o to usilovali najmä z ústavnoprávneho hľadiska. Napriek tomu sa autor pokúša ukázať, že voľbu siedmich kurfirstov možno vysvetliť (odôvodniť) zriadením volebných výborov v 12. storočí. Príspevok je vlastne recenziou knihy Alexandra Begerta o vzniku a vývoji kolégia kurfirstov od najstarších čias až do začiatku 15. storočia. Peter Melichar kritizuje názory Wiliama M. Johnstona, ktoré vyslovil vo svojich dvoch knihách o rakúskych kultúrnych a duchovných dejinách, spoločnosti a ideách v dunajskom priestore 1848 – 1938 (1972) a o rakúskom človeku a rázovitosti Rakúska (2010). Výpovednú hodnotu Jonstonovho diela o Rakúsku pokladá Peter Melichar za nulovú.

V obidvoch dvojzôšitoch je rozsiahla recenzná a anotačná časť, spolu vyše 80 recenzií a okolo 60 anotácií, prevažne z nemeckej historickej literatúry a edícií prameňov, všetko prevažne zo stredovekých a starších dejín. Je tu uverejnená od Joachima Höslera recenzia slovinských dejín (v nemčine, 2008); kritizuje, že neetnickú koncepciu proklamovanú autorom stredoveku Petrom Štihom, ďalší dvaja autori (Vasko Simoniti a Peter Vodopivec) nerešpektovali. Petr Maťa recenzuje Vladislavské zřízení zemské (Praha 2007); od Thomasa Vogtherra vyšla nová (stručná) základná príručka diplomatiky, od Gabriely Signori v práci o zázrakoch sa zdôrazňuje, že treba vypracovať ich typológiu. Dorothee Rippmann recenzuje knihu Michela Paulyho o hospitáloch medzi Maasou a Rýnom v stredoveku. Andreas Weigl recenzuje zborník z konferencie o segregácii-integrácii a asimilácii v stredovekých mestách (na ktorej sa zrejme o Slovensku vôbec nehovorilo). Karl Vocelka recenzuje po anglicky napísanú knihu o Uhorskom kráľovstve a habsburskej monarchii v 16. storočí (2009) a bez komentára ponecháva niektoré otázne tvrdenia autora. (Škoda, že v našom veľkom Historickom ústave SAV si túto knihu nikto nepovšimol). Viliam Štefan Dóci OP recenzuje *Studie o rukopisech XXXVII–XXXVIII* (2007 – 2008). Thomas Winkelbauer recenzuje knihu Pavla Koláňa o historickej vede v strednej Európe na základe činnosti univerzít v Prahe, Viedni a Berlíne (do 1930), ktorá je prepracovanou dizertáciou, podanou pôvodne na Pražskej univerzite 2003. Ani jedna recenzovaná ani anotovaná kniha (ako zvyčajne) nie je plodom slovenskej historiografie.

Obširna kronika Ústavu 2008 – 2010 (vydávajúceho toto recenzované periodikum) nás informuje o personálnych zmenách, o knižnici a zbierkach, o publikáciách vydaných Ústavom, o historických publikáciách vydaných profesormi, asistentmi, vedeckými pracovníkmi a spolupracovníkmi Ústavu; sú tu rozličné spresňujúce správy, úmrtia (20), nové právne normy pre Ústav (atď.).

Správa o činnosti Nadácie Pia (XI.) pre bádanie o pápežských listinách za rok 2010 obsahuje dosiahnuté výsledky podľa jednotlivých krajín (projektov). V rámci niektorých národných programov neboli podané ani správy od vedúcich (Taliansko, Anglicko, Maďarsko, Dalmácia/Chorvátsko, Afrika), iné sú spracovávané v inonárodnom prostredí (Španielsko, Škandinávia). Najiniciatívnejšie sú pracoviská v Nemecku, najmä pracovisko v Göttingene, ktoré usporiadalo v rámci tejto problematiky aj konferenciu. Pracovisko v Erlangene pripravuje nové (3.) vydanie Jaffého (Regestár všetkých pápežských listín do roku 1198); pre prvý zväzok, ktorý má byť z rokov 33 – 844 sú pripravené registry po rok 604 (3 100); od 2009 sa pracuje aj na druhom zväzku za roky 844 – 1073.

V rámci nekrológov sa spomínajú profesor východoeurópskych dejín vo Viedni Walter Leitsch (1926 – 2010), riaditeľ tyrolského archívu Fridolin Dörrer (1923 – 2010), dlhoročný knihovník Ústavu, potom vedúci oddelenia na ministerstve pre vedu Herbert Paulhart (1926 – 2010), Georg Wacha (1927 – 2009), riaditeľ múzea v Linzi a 99-ročný Peter Acht (1911 – 2010), do roku 1979 profesor pre pomocné vedy historické na univerzite v Mníchove.

Richard Marsina

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ. Москва 2011, No. 1 – 6. Vychádza od roku 1923.

Z tohto ročníka časopisu máme k dispozícii všetkých šesť čísiel.

Číslo 1. V tomto čísle sa teoretickým problémom archívnictva venujú dva príspevky. Prvý rozoberá dokument ako sociálno-politický fenomén pomocou filozofických kategórií, akými sú príčina, dôsledok, prostriedok, cieľ, forma, obsah, podstata (8 – 15). Autori druhého príspevku informujú o metodike a kritériách pri zostavovaní Štátneho súpisu unikátnych dokumentov (16 – 23). Na túto tému nadväzujú aj dva príspevky zo štátnych archívov v Orenburgu a Sverdlovsku (23 – 29). S novou formou trhových vzťahov v súčasnosti súvisí aj zvýšený záujem o začiatky a vývoj podnikania v Rusku. Rozmach ruského kupectva, jeho podiel na rozvoji miestnej kultúry prináša rozbor archívneho materiálu o podnikateľovi, ekonómovi a literátovi V. N. Latkinovi (35 – 44). Autorka state o pohrebe obetí Februárovej revolúcie v Petrohrade 23. marca 1917 zdôrazňuje pramenný potenciál fotografií a porovnáva ho s písomnými dokumentmi (45 – 51).

Obdobiu druhej svetovej vojny sa venujú dva príspevky. Na príklade súboru dokumentov z činnosti úradov a organizácií zriadených nemeckou mocou v oblasti Smolenska v rokoch 1941 – 1943 S. L. Solodovnikovová charakterizuje okupáciu politiku Nemecka (59 – 64). Rubrika Publikovanie dokumentov uverejňuje nájdený denník nemeckého dôstojníka G. Linkeho, ktorý padol v bitke o Moskvu vo februári 1942. Denník zachytáva atmosféru v armáde a názory dôstojníka na jej bojaskopnosť (75 – 113). V rubrike Informácie a kronika sa Slovensko spomína v troch súvislostiach: ako účastník medzinárodnej konferencie o skúsenostiach s tvorbou a evidenciou dokumentov v novembri 2010 v Moskve (114 – 117) a medzinárodného zasadnutia k problematike zákonných noriem o prístupe k informáciám a o digitalizácii archívneho informačného aparátu v Terste v októbri 2010 (123 – 125). V rámci 20. medzinárodného festivalu fotografie v novembri 2010 v Bratislave sa uskutočnila aj výstava História fotografie 1840 – 1950 z fondov Ruského štátneho archívu literatúry a umenia (125 – 126).

Číslo 2. Úvodná stať druhého čísla informuje o zasadnutí kolégia Rosarchivu a sumarizuje výsledky dosiahnuté v ruskom archívnictve v roku 2010 (3 – 19). E. M. Malinkin hodnotí úlohu dvoch najväčších archívov „náhradného hlavného mesta“ Kujbyševa v rokoch 1941 – 1942 pri záchrane archívneho materiálu z Nemeckom okupovaných regiónov, najmä z oblasti Smolenska, Krymu, Kyjeva a Rostova na Done. Množstvo evakuovaného materiálu bolo také veľké, že sa udávalo v tonách, resp. na železničné vagóny (20 – 26). Spoločensko-politické zmeny v postsovietskom období sa výrazne odrážajú aj v činnosti vedeckých inštitúcií. Týka sa to aj Archívu Ruskej akadémie vied. Jednou z jeho hlavných úloh je sprístupnenie a publikovanie doteraz nedostupných historických prameňov. Hlavnými problémami, s ktorými sa Archív RAV v súčasnej ekonomickej situácii stretáva, je získavanie finančných prostriedkov a znižovanie počtu pracovníkov, čo znamená niekoľkonásobný pokles počtu vydaných prác v porovnaní so začiatkom deväťdesiatych rokov. Pozitívnou zmenou je množstvo odtajnených tém o zamlčovaných udalostiach, represáliách a osobách vo vyhnanstve (39 – 44). Frontová korešpondencia bola predmetom štúdia dvoch autorov projektu „každodenný život sovietskeho človeka“. Na

rozdiel od povojnových rokov, keď sa zbierala korešpondencia vojnových hrdinov, straníckych a štátnych funkcionárov a významných osobností, v postkomunistickom období sa určujúcim stáva obsah korešpondencie a jej informačný potenciál. Autorov zaujala psychologická stránka listov. Pocity a názory vojakov na vtedajšiu situáciu, vzťah k príbuzným, k vlasti sa líšia podľa sociálneho postavenia, veku, vzdelania, ale značné rozdiely v postojoch vidno v počiatočnom období a ku koncu vojny. Samozrejme treba tu počítať aj s autocenzúrou. Napriek tomu je frontová korešpondencia cenným historickým prameňom o sociálnej komunikácii (87 – 96).

Číslo 3. B. M. Cvetkov nás oboznamuje s faktormi, ktoré ovplyvňovali jednotlivé etapy archivovania písomností v atómovom priemysle v rokoch 1945 – 2010. Autor vychádza z nepublikovaných dokumentov Ústredného archívu atómového odvetvia Štátnej korporácie pre atómovú energiu „Rosatom“ (36 – 41). Dva články sa zaoberajú postavením a činnosťou cárskych tajnej polície začiatkom 20. storočia. V prvom písomnosti policajného odboru ministerstva vnútra odrážajú prípravu reforiem tajnej polície po potlačení revolúcie v roku 1905 (42 – 48). Druhý článok informuje o prameňoch v Štátnom archíve Samarskej oblasti k činnosti samarskej tajnej polície. Materiál obsahuje údaje umožňujúce porovnať objasnenosť trestnej činnosti v regióne v rokoch 1908 – 1917 (49 – 57). Rubrika Publikovanie dokumentov uverejňuje memoáre štátneho sekretára V. A. Ťjunejeva o začlenení straníckych archívov do kompetencie štátnych archívnych orgánov. V. A. Ťjunejev bol autorom dekretu prezidenta RSFSR „O straníckych archívoch“ v roku 1991 (85 – 100).

Číslo 4. M. A. Linniková, V. P. Prochorov a M. B. Dmitrijevová sa venujú problematike trvanlivosti papiera a rozboru perspektívneho preparátu s nanočasticami striebra na ochranu dokumentov pred plesňami (30 – 38). Na tému nadväzujú aj dva nasledujúce články o výsledkoch reštaurovania dokumentov, resp. ich väzieb v Národnom archíve Karélie a Štátnom archíve Pskovskej oblasti (39 – 45). A. A. Maškovcev upozorňuje na písomnosti Štátneho archívu Kirovskej oblasti odhaľujúce dynamiku nárastu náboženských menšín vo Vjatsku. Druhú polovicu 19. storočia a najmä začiatok 20. storočia charakterizoval slobodný prestup z pravoslávnej cirkvi do iných konfesií (manifest Mikuláša II.). V praxi to znamenalo masový odchod pokrstených Tatárov z pravoslávnej cirkvi, aktivizáciu protestantských misionárov, ale i zvýšenie kontroly života náboženských menšín. Archívne materiály z kancelárie vjatského gubernátora, vjatského konzistória a ďalších dokladujú počet stúpencov tej ktorej konfesie, ich sociálne a etnické zloženie, religióznu politiku štátu, ako aj vzájomné vzťahy medzi jednotlivými náboženstvami (64 – 70). Materiály Komisie pre náboženské kultúry z rokov 1929 – 1934 slúžia A. S. Kočetovovej na interpretáciu štruktúry a funkcie samotnej komisie, ale osvetľujú aj jej úlohu pri realizácii štátnej politiky v oblasti náboženských kultov, postoje štátu k rôznym konfesiám, ako aj ich spätnú reakciu. Zaujímavosťou je, že skúmané dokumenty vykresľujú predsedu komisie P. G. Smirnova ako zástancu záujmov veriacich a jeho činnosť hodnotia ako snahu čeliť obmedzovaniu ich práv (76 – 82). Rubrika Publikovanie dokumentov uverejňuje pravidlá ministerstva školstva pre žiakov dedinských pozajzdnych škôl a listy ich učiteľov z Tobolskej gubernie zo začiatku 20. storočia. Experiment s putovnými dedinskými školami vyvolala mimoriadne nízka gramotnosť obyvateľstva Sibíri v porovnaní s úrovňou v európskej časti Ruska koncom

19. storočia. V prvej etape pri pravidelnom striedaní mesačného cyklu vyučovania v jednotlivých dedinách bol experiment neúspešný. V druhej etape sa cyklus zmenil na dvojročný a priniesol úspech. Tento systém sa uplatňoval až do revolúcie v roku 1917 (105 – 111).

Číslo 5. Úvod čísla tvoria dve teoretické úvahy. Prvou je analýza vývoja dokumentaristiky a jej porovnanie s príbuznými vednými odbormi (napr. informatika najmä v knihovede). Definuje dve vývojové etapy. Počiatočnú – od 18. stor. po 70. roky 20. storočia – keď sa dokumentaristika sformovala do samostatnej vednej disciplíny, ktorá sledovala najmä vonkajšiu formu dokumentu; v ďalšej etape sa pozornosť sústredila na jeho funkciu a využitie. Špecifikom tohto vývoja je, že každá nová etapa nepopiera výsledky predchádzajúcej, len ustupuje jej dominantné postavenie. V súčasnosti je hlavnou úlohou prehodnotenie objektu a predmetu dokumentaristiky a jej miesta v systéme vied o informáciách a riešenie metodologických úloh (23 – 28). Druhá úvaha nastoľuje otázku systemizácie a registrácie zákonov a nariadení o Ruskej federácii. Úradná agenda v oblasti výkonnej moci je dostatočne ošetrená na rozdiel od zákonodarnej moci, kde absentujú celoštátne princípy pre systemizáciu zákonov (29 – 36). Čiastočne teoretický charakter má aj článok E. V. Romančenkovej s úzko špecializovanou témou budovania elektronickej spisovnej produkcie v podmienkach finančného holdingu pri zabezpečení minimalizácie negatívnych dôsledkov, resp. rizík (39 – 47). Stať A. M. Kolčinského upozorňuje na zbierku korešpondenčných lístkov ruských vojnových zajatcov počas prvej svetovej vojny, ktorá sa nachádza vo vlastníctve vnučky ruského vojenského lekára J. J. Katza v Chicagu. Pomoc ruským vojnovým zajatcom na rozdiel od Rakúsko-Uhorska, alebo Nemecka neprichádzala od vlády, ale od občianskych organizácií. Humanitárnu pomoc organizovali podľa francúzskeho modelu. Darca platil na osobu vybranú zo zoznamu zajatcov mesačne fixnú sumu, ktorú jej dobročinná organizácia dvakrát mesačne zasielala. V spomínanej zbierke korešpondenčných lístkov adresovaných Dr. Katzovi z deviatich zajateckých táborov na území Nemecka a Poľska nájdeme okrem podákovani mnohých zaujímavých údajov o celkovej atmosfére v tábore, životných podmienkach, vzťahu k vlasti a iné, a preto ich autor state odporúča ako pramene k tzv. „malým dejinám“ (47 – 53). Na ďalší zdroj informácií ku „každodennej histórii“ poukazuje aj článok o sociálno-ekonomickej situácii sovietskych robotníkov – zamestnancov tzv. koncesných súkromných podnikov – v období NEP-u v 20. rokoch. Išlo o cca 25 000 stálych a 30 000 sezónnych robotníkov. Materiály zjazdov KSSZ a odborového zväzu poskytujú bohaté údaje o ich príjmoch, stravných normách, pracovných konfliktoch, o technických a zdravotníckych inšpekciách na pracovisku, kolektívnych zmluvách a umožňujú porovnanie s úrovňou štátnych zamestnancov (54 – 63). E. V. Vojekov považuje za cenný prameň údajov o životných podmienkach v 30. rokoch protokoly zo schôdzí základných stranických organizácií. Prudký rozmach národného hospodárstva závisel od palivového priemyslu a protokoly stranických organizácií tohto odvetvia v Povolží podrobne odrážajú priam katastrofálnu situáciu v zásobovaní obyvateľstva. Autor upozorňuje na ťažkú čitateľnosť archívnych dokumentov, ktoré sú často písané na zadnej strane plagátov, alebo rôznych obalov, čo má tiež výpovednú hodnotu. Pravidelne sa opakujúcimi problémami, ktoré riešili stranické orgány bolo zásobovanie potravinami, nedostatok a kvalita ubytovacích možností, absencia hygienických za-

riadení, fluktuácia kádrov, alkoholizmus, negramotnosť (63 – 70). Zaujímavý je súbor odtajnených písomností o Čiňanoch, internovaných na území ZSSR v 30. rokoch po okupácii Mandžuska Japonskom. Išlo o cca 20 000 ľudí, ktorých sovietska vláda umiestnila prevažne do uhoľných baní a lesných kombinátov na Sibíri. Archívne dokumenty svedčia o absolútnej nepripravenosti miestnych úradov na materiálne zabezpečenie tohto množstva ľudí, o absencii tlmočníkov i o sociálnych rozdieloch a konfliktoch medzi internovanými (71 – 79). Obdobím druhej svetovej vojny sa v tomto čísle zaoberajú dva príspevky. A. Danilovová predstavuje informačný potenciál ešte nepublikovaných dokumentov o fungovaní obchodu na južnom Urale (80 – 85). Rubrika Publikovanie dokumentov zverejňuje uznesenia, hlásenia, telegramy a korešpondenciu vedenia vojenských učilišť evakuovaných do južného Zauralska. Písomnosti potvrdzujú snahu v improvizovaných podmienkach zabezpečiť kvalifikované kádre pre bojujúcu armádu (118 – 127).

Číslo 6. A. V. Babjuch sa v článku o politickej kontrole a cenzúre na Ukrajine v 20. – 30. rokoch rozoberá jednotlivé etapy procesu utajovania a zneprístupňovania archívnych materiálov štátnych a straníckych archívov. Na základe predložených dokumentov vidno, ako sa od roku 1919, keď bol bezproblémový prístup do archívov situácia menila a okruh utajovaných písomností sa z roka na rok rozširoval. V roku 1940 už mali orgány ministerstva vnútra plné právo samostatne rozhodovať o osude archivovaných písomností (8 – 15). V súčasnosti frekventovanej téme sa venuje článok o realizácii elektronických projektov. Oboznamuje so skúsenosťami Ruského štátneho archívu vedecko-technickej dokumentácie pri organizovaní virtuálnych výstav (20 – 22). E. A. Černouchov predstavuje súbor dokumentov Štátneho archívu Sverdlovskej oblasti o histórii ťažobného priemyslu v 19. storočí na Urale. Súbor poskytuje množstvo údajov o sociálnej infraštruktúre súkromných bankových a hutníckych podnikov na Urale v prvej polovici 19. storočia. V dôsledku ich rozmachu možno hovoriť o sformovaní novej spoločenskej vrstvy, ktorú tvorili príslušníci podnikateľských rodov (32 – 40). Osobné fondy donských kozákov v Štátnom archíve Rostovskej oblasti vypovedajú o strate svojbytnosti donského kozáctva v priebehu 18. až začiatku 20. storočia, o vplyve nových ekonomických vzťahov a o pokusoch zúčastniť sa na politickom živote krajiny (41 – 49). Princíp konšpirácie v činnosti zahraničnej rozviedky vysvetľuje utajenosť materiálov o nej a množstvo mýtov a legiend, ktoré ju sprevádza. Uviesť ich na správnu mieru je cieľom V. A. Lebedeva, ktorý upozorňuje na množstvo publikovaných objektívnych prameňov o sovietskej zahraničnej rozviedke v rokoch pred druhou svetovou vojnou.

Lýdia Kamencová

SPRÁVY

KONFERENCIA VÝUKA ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH – VÝVOJ, ÚKOLY A PERSPEKTIVY V ČESKÝCH BUDĚJOVICIACH

V dňoch 14. – 16. marca 2012 sa v Českých Budějoviciach uskutočnila vyšehradská konferencia s názvom *Výuka archivnictví a pomocných věd historických – vývoj, úkoly a perspektivy*, s hojným medzinárodným obsadením, prioritne v citovanom stredo európskom kontexte. Organizátormi podujatia boli Česká archivní společnost a Ústav archivnictva a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějoviciach, podujatie finančne podporil Medzinárodný vyšehradský fond. Podujatie bolo slávnostne otvorené za účasti významných hostí – vedenia Jihočeské univerzity, primátora Českých Budějovic a vedenia Juhočeského kraja. Za Spoločnosť slovenských archivárov sa rokovania konferencie zúčastnila dvojčlenná delegácia v zložení: predseda SSA PhDr. Radoslav Ragač, PhD. a Mgr. Marcela D o m e n o v á, PhD., z Inštitútu histórie Prešovskej univerzity v Prešove.

Prvý deň rokovania po slávnostnom zahájení otvoril blok zahraničných príspevkov venovaných výučbe archivnictva a PVH v jednotlivých krajinách. Thomas Winkelbauer (Universität Wien) predstavil históriu vzdelávania v oblasti archivnictva a PVH v Rakúsku od druhej polovice 19. storočia, László Szögi (Universitätsbibliothek und Universitätsarchiv Eötvös-Loránd-Universität Budapest) zmapoval situáciu na univerzite v Budapešti v rokoch 1949 – 2009, Tamás Körmen di z tej istej univerzity sa venoval novej situácii po zavedení bolonského procesu do výučby. Mikuláš Čtvrtník (Národní archiv Praha) predstavil výučbu vo frankofónnom svete (Francúzsko, Kanada), so syntetickým príspevkom mapujúcim situáciu v Českej republike vystúpila Marie Ryantová (Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské university v Českých Budějoviciach). V druhom bloku odzneli príspevky Marie Bláhovej (Katedra pomocných věd a archivního studia Filozofické fakulty University Karlovy v Praze), ktorá definovala štúdium od roku 1919 (Státní archivní škola, ktorá vznikla pre problémy praxe) a ukončila ho definovaním súčasného profilu štúdia v Čechách: jadro tvoria PVH, edičná práca a osobitný dôraz sa kladie na modernú diplomatiku. Rokovanie ukončili príspevky Mareka Konstankiewicza (Institute of History, Maria Curie-Skłodowska University Lublin) a Borbály Bak (ELTE Budapest) venované vývoju a súčasnému stavu výučby PVH. Rokovanie bolo ukončené pracovnou večerou.

Druhý deň rokovania bolo celé predpoludnie venované problematike výučby archivnictva a pomocných věd historických na jednotlivých českých vysokoškolských pracoviskách a na Slovensku a osobitne problematike súčasných inovácií štúdia. V prvom predpoludňajšom bloku sa prezentovali história, učebné programy a rozvojové vízie nasledovných univerzitných pracovísk: Ivana Ebelová (UK Praha),

Věra Němečková (Universita Hradec Králové), Marie Macková (Ústav historických věd Filosofické fakulty University Pardubice), Marie Ryantová (Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filosofické fakulty Jihočeské university v Českých Budějovicích) a Jiřina Šťouračová (Ústav pomocných věd historických a archivnictví Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně). Každé z pracovísk má svoje špecifiká, snažia sa reagovať na situáciu na *klasických pracoviskách* (Praha, Brno). Aplikácia bolonského procesu, snaha odlišiť učebné programy a ponúknuť vhodných absolventov pre prax presahmi do ďalších oblastí (kultúrne dejiny, historická knihoveda a pod.). Presahy sú chápané ako možnosť zvýšiť záujem o štúdium. Špecifikácia Bc. a Mgr. štúdia, kde sa jasne kryštalizuje špecializácia: historické archívy alebo spisová služba. Intenzívna snaha zakomponovať do študijných plánov poznatky o spisovej službe a moderných technológiách. Reakciou na moderné trendy (spisová služba, IT) sú časté snahy pri Bc. štúdiu negovať klasickú jazykovú prípravu (latinčina, niekedy aj nemčina), malý záujem o dejiny správy a pod. Veľkým problémom všetkých univerzít sú podľa referátov nedostatočná úroveň stredoškolskej prípravy a tiež jazyková (ne)vybavenosť študentov. Z neskorších diskusií aj reakcií prítomných bolo zrejmé, že archivári z praxe by si želali výraznejšie zmeny a väčšiu pružnosť štúdia a absolventov rozhodne nepovažujú za plnohodnotne pripravených na vstup do praxe a citlivo vnímajú kvalitatívne rozdiely medzi jednotlivými univerzitnými pracoviskami. Osobitne si archivári želajú ešte väčšiu prepojenosť s praxou a ďalšiu, ešte hlbšiu, špecializáciu štúdia spojenú so zvyšovaním jeho kvality. Situácia sa v tomto príliš nelíši od slovenskej. Za Slovensko odznel referát M. Domenovej (Prešovská univerzita Prešov), ktorá predstavila výučbu archivnictva a jej perspektívy na prešovskej katedre (od šk. roku 1991/1992). Predstavila aj spôsoby prepojenia výučby a praxe, venovala sa aj otázkam uplatnenia sa absolventov po ukončení štúdia. Problémy rovnako vidí v úrovni prijímaných študentov, problémom je aj tlak na kvalitu práce poslucháčov, ktorý výrazne znižuje ich množstvo.

Druhý predpoludňajší blok rokovania bol celý venovaný inováciám výučby archivnictva. Ludmila Sulitková predstavila zmeny na svojom pracovisku, ktoré sa snaží reagovať na zmeny spôsobené elektronizáciou a víziu akreditovať dva modely osobitne pre historické archívy a spisovú službu. Konštatovala nutnosť spolupráce s IT špecialistami. Jana Oppeltová (Katedra histórie Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci) sa venovala predstaveniu dosiahnutých výsledkov ojedinele koncipovanej študentskej praxe Katedry histórie zameranej na záchranu cirkevných (prevažne rímskokatolíckych farských) archívov a knižníc. Stála ako študentka pri vzniku tejto iniciatívy v roku 1990. Prax je spojená s výjazdovými seminármi a dokonca bola podporená z Európskeho sociálneho fondu. PVH sa vyučuje aj pre muzikológov. Pavel Holub (Katedra pomocných věd a archivního studia Filosofické fakulty University Karlovy v Praze) predstavil edičný počítačový program Edis, ktorý bol vyvinutý ako pomôcka pre študentov – prostriedok pre podporu výučby edičnej praxe. Prvý modul bol určený na edovanie listín. Študenti sú povinní na ňom spracovať práce z rôznych časových období. Program je po registrácii (e-mail: alena.snasilova@seznam.cz) dostupný na internetovej stránke. Jan Bílek (Pedagogická fakulta University Hradec Králové) predstavil modul štúdia archivnictva pre bohemistov – literárneho archivnictva, ktoré na Slovensku doposiaľ úplne

absentuje. Bc. štúdium je orientované na literárnu dokumentaristiku a čitateľskú teóriu, magisterské štúdium na literárne archívniectvo. Ďalšie tri príspevky boli poľskej proveniencie. Julia Dziwoki (Akademia pedagogiczna Katowicze) sa venovala postgraduálnemu štúdiu cirkevného archívniectva a vzdelávaniu cirkevných archívárov. Jeho počiatky kladie do roku 1954. Od roku 2004 sa začalo ako dvojsemestrálne štúdium na Teologickej fakulte Sliezskej univerzity diaľkovým spôsobom, zvyčajne v dvojdenných blokoch za mesiac. Štúdium končí napísaním diplomovej práce. Do súčasnosti bol zatiaľ ukončený len jeden kurz. Maciej Jasiński sa venoval lekciami o archívniectve pre najmenších. Majú sa naučiť základné poznatky o tom, čo sú archívy a stať sa *poučenými tvorcami* archívnych dokumentov. Vhodnou cieľovou skupinou sú podľa neho 7–8 roční žiaci a prostriedkom využitia ich prirodzenej detskej zvedavosti a osobitne zberateľskej vášne. Navrhne viaceré názorné pomôcky: ukážky skalných kresieb, ručného papiera, historických dokumentov, či papyrusu. Izabela Gass (Archiwum Polskiej Akademii Nauk Warszawa) predstavila stredné (stredoškolské nadstavbové) vzdelávanie v oblasti archívniectva (archívny technik) v Poľsku. Dnedávna paralelne existovala denná aj diaľková (večerná) forma štúdia. Denná forma vo Varšave zanikla pre nezájum v roku 2011. V súčasnosti sa diaľková forma štúdia realizuje popri zamestnaní na spolu 6 školách. V súčasnosti bol spracovaný projekt zmien: trojstupňové skúšky, špecializácia archívny technik: organizácia a riadenie podnikového archívu; spracúvanie archívnych dokumentov. Popoludní program pokračoval exkurziou do Českého Krumlova a neskôr večer spoločnou večerou.

Tretí deň rokovania bol rozdelený do dvojice blokov. Prvý z nich bol venovaný problematike vzťahu výučby a praxe. Milým spestrením bolo moderovanie jedným zo študentov miestnej univerzity, ktorý mal aj takto získavať praktické zručnosti. Rokovanie otvorila s príhovorom v mene prof. Pivovara prof. Antonovová, ktorá predstavila súčasnú situáciu výučby PVH v Rusku a osobitne Ruskú spoločnosť historikov a archívárov existujúcu od roku 1990. Polemický príspevok Milana Vojáčka (Národní archiv Praha) sa zamýšľal nad potrebou profesie archívára do budúcnosti, ktorú vidí len v širokom uchopení aktuálnych trendov (len zmena média, dokumenty zostávajú, records management) a reforme vysokoškolského štúdia. Operoval tiež s pojmom životnosť archívára, ktorú odhadol na 30 rokov praxe. Věra Smolová (SOKA Příbram) sa snažila na základe praxe opísať sumu poznatkov (pomerne vysokú), ktorá je nevyhnutná pre úspešné etablovanie absolventa v prostredí okresného archívu. Gro nutných zručností sú podľa nej latinská a novoveká nemecká paleografia a dobré znalosti komplexu PVH. Upozornila, že v malom pracovnom kolektíve (priemerne dvaja VŠ vzdelaní archívári) je potrebná prierezová orientácia v študijnom odbore, nakoľko nie je možná úzka špecializácia. Radoslav Ragač (SNA) krátko zmapoval slovenské pracoviská, ktoré sa venujú výučbe archívniectva a PVH a predstavil študentské praxe v Slovenskom národnom archíve od počiatku dodnes. Zameril sa na nedávne premeny obsahu praxí. Za slabé miesto považuje celkovú úroveň a mieru motivácie študentov. Referát autorskej dvojice Jan Kahuda – Jan Kalina (Národní archiv Praha) predstavil modelové situácie ako súčasť výučby archívniectva. Išlo napríklad o odpudivú suterénnu spisovňu, či agresívny personál spisovne, ktoré študenti zažili počas praxí. Cieľom bolo prostredníctvom často šokujúcich situácií zážitkovo motivovať, zorientovať a zároveň vzdelá-

vať študentov. Viktor Haraszi (Mestský archív Budapešť) sa na širokej ploche komplexne venoval modalitám ďalšieho vzdelávania archivárov.

Posledný blok bol venovaný *premenám a perspektívam*. Tomáš Dvořák (Archív hlavného mesta Prahy) sa v ďalšom polemickom referáte zamýšľal nad otázkou, prečo sa v Českej republike nevyučuje *digitálne archívnictvo*. Petr Grulich (Univerzita Hradec Králové) sa zameril na problematiku informačných technológií a na ich miesto vo výučbe archivárov. Záver podujatia patril zahraničným hosťom. Irmgard Becker (Archivschule Marburg – Hochschule für Archiwissenschaft) predstavila vstup digitálnych technológií na pôdu tejto ctihodnej archívno-vzdelávacej inštitúcie. Karin Schwarz (Fachhochschule Potsdam) predstavila výučbu archívnictva v tejto inštitúcii, ktorú už v názve príspevku definovala štyrmi slovami ako: integrujúcu, spolupracujúcu, interdisciplinárnu a blízku praxi. Veľmi podobný obsah mal aj referát Charlesa Juergensa (University of Amsterdam), ktorý sa v ňom venoval pomyselnéj *reinventarizácii* archívnictva, ktorá by ho mala nastaviť pre potreby 21. storočia. Rokovanie bolo ukončené diskusiou.

Cenou za vysoko špecializovaný program konferencie bola obmedzená účasť, ktorá dosiahla približne 30 – 40 osôb počas všetkých troch dní rokovania. Výstupom z konferencie bude plánovaný zborník.

Radoslav Ragač

VÝSTAVA KURIOZITY ALEBO ČO BY STE V ARCHÍVE NEHLADALI...

Dňa 7. júna 2011 bola vo výstavných priestoroch Slovenského národného archívu otvorená komorná výstava s názvom *Kuriozity alebo čo by ste v archíve nehľadali*. Jej hlavným cieľom bolo ponúknuť nový pohľad na obsah archívnych fondov, súčasťou ktorých sú v mnohých prípadoch i nezvyčajné trojrozmerné predmety, ktoré sa do archívu dostali spolu s písomnými dokumentmi prevzatými od pôvodcu.

Medzi výnimočné exponáty patrili zaujímavým spôsobom vyhotovené blahoželania k jubileám či rôznym sviatkom, obsahujúce pohyblivé časti, ktoré dostávali od svojich priateľov a známych príslušníci šľachtického rodu Zai z Bučian. Zmysel pre humor neznámeho pisára dokumentovalo druhotne použité pergamenové fólio zo stredovekého kódexu, zachytávajúce vyobrazenie muža s vyplazeným jazykom, ktoré bolo nájdené v Spoločnom archíve rodu Révai. Spôsob, akým v minulosti ochraňovali najdôležitejšie dokumenty, týkajúce sa majetkovoprávných záležitostí, ako aj rôzne privilégia a donácie, názorne dokladala originálna schránka na uloženie písomností z polovice 18. storočia, ktorá patrila kanonistkám sv. Augustína rehole Notre Dame v Bratislave.

Je dobre známe, že archívne fondy sú plné záznamov o násilných činoch, krádežiach, vraždách, bitkách, málokedy sa však nájde okrem ich písomného opisu aj ich grafické znázornenie, a to predovšetkým z čias pred rokom 1918. Z tohto dôvodu je mimoriadne ojedinelé kolorované vyobrazenie rozbitého okna a násilne vylomenej truhlice z polovice 18. storočia, ktoré by sme mohli považovať za predchodcu foto-

grafie z miesta činu. Pre Riaditeľstvo cisárskych majetkov vo Viedni ho vyhotovil neznámy autor ako ilustráciu vlámania, pravdepodobne na panstve Holíč. Z územia cisárskych majetkov na Slovensku pochádzal aj ďalší doklad o kriminálnych činoch spáchaných v dávnej minulosti, spis o krádeži textílií v manufaktúre na výrobu kartónu v Šaštíne v roku 1831 doplnil jej autor o vzorky ukradnutých látok, ktoré bolo možné na výstave tiež vidieť.

Nádych exotiky bolo cítiť z viacerých dokumentov pochádzajúcich zo Zbierky dokumentov o československých légiách, ktoré boli originálne nielen svojím obsahom, ale rovnako aj spôsobom vyhotovenia. Netradičný materiál – a to hodvábná látka – bol použitý napríklad pri vytvorení tlačeneho oznamu o konaní demonštrácie vyjadrujúcej spolupatričnosť občanov mesta Saint Louis s európskymi národmi v boji za slobodu v roku 1848. Ryžový papier zasa slúžil ako podklad pri vzniku pamätného listu oslavujúceho bôžika domáceho krbu, ktorý bol vydaný v Číne okolo roku 1920 pri príležitosti osláv nového roka. Neobvykle vzácnym exponátom v našej geografickej oblasti bola kniha japonských príbehov napísaná v starej japončine v rokoch 1840 – 1858. Pochádzala zo zbierky pozostávajúcej z 24 dielov, pričom v Slovenskom národnom archíve je uložený ôsmy a pravdepodobne aj deviaty diel. Jednotlivé diely napísali rôzne osoby, ktoré zachytili život mestského človeka v dnešnom hlavnom meste Tokio.

Prísny dohľad nad kvalitou výroby držali i v minulosti príslušné orgány štátnej správy, ktorým jednotliví výrobcovia zasielali vzorky produktov a ich obalov na schválenie. Po prevzatí archívnych dokumentov z činnosti týchto inštitúcií do archívov sa v mnohých prípadoch zachovali tieto vzorky do dnešných dní. Na výstave mohli návštevníci vidieť viac ako päťdesiatročnú vzorku vianočnej salónky, ktorú poslalo Figaro, n. p. pred Vianocami roku 1958 na schválenie Poverenictvu obchodu, ako aj vzorky korenín zaslané súkromným podnikateľom Jánom Mrenom v roku 1947 na posúdenie Poverenictvu výživy. Napriek tomu, že už majú 65 rokov, stále vydávajú síce slabú, ale lahodnú vôňu. Počudovanie v tvárach návštevníkov výstavy vyvolal malý, dôverne známy predmet – žiletka, použitie ktorej okrem oblasti hygieny a osobnej starostlivosti, je v súčasnosti známe už len starším generáciám. Žiletka totiž kedysi slúžila ako kancelárska pomôcka, písárky ňou vyškrabávali chyby v strojopisných textoch.

Zdrojom zaujímavých predmetov, ktoré by sme v archívoch rozhodne nehľadali, sú osobné fondy významných osobností slovenského kultúrneho, politického a spoločenského života. S ich osobnými pozostalosťami sa totiž do archívov vo viacerých prípadoch dostali aj trojrozmerné predmety ilustrujúce ich záujmy a zberateľské záľuby, ktoré dotvárajú celkový obraz ich osobnosti. Z nich môžeme spomenúť napríklad putovný pohár Msgr. Dr. Eugena Filkorna, katolíckeho kňaza, pápežského preláta a poslanca slovenského snemu, z Akademického šachového preboru z roku 1941. Netradičnú zberateľskú vášeň knihovedca Juraja Potúčka dokladá album zozbieraných etikiet z tavených syrov.

Predstavy slovenských výtvarníkov o tom, ako by mal vyzerat' nový štátny znak Československej republiky v roku 1960, prezentovali návrhy Š. Bednára, J. Lörinceza a E. Semiana. Športová tematika bola zastúpená prostredníctvom návrhov poštových známok, ktoré mali byť vydané pri príležitosti (neuskutočnených) olympijských hier

v rokoch 1939–1940. Autorom týchto návrhov bol maliar, grafik a ilustrátor Aurel Kajlich.

Významný podiel na výstave mali i predmety z fondu Verejnosť proti násiliu, ktoré dokumentujú nie až tak dávnu minulosť. Vyznačovali sa bohatou rôznorodosťou, našli sa medzi nimi veľkonočné vajička či keramická váza so symbolmi VPN, ktoré darovali neznámi ľudia občianskej iniciatívy Verejnosť proti násiliu v Bratislave. Vo fonde sa zachoval tiež plyšový medvedík, ktorého dostal do daru od neznámeho priaznivca člen Koordinačného výboru Verejnosti proti násiliu Ján Budaj. Ako spomienky na „otváranie hraníc“ ostali kotúč ostnatého drôtu odstránený v decembri 1989 z československo-rakúskej štátnej hranice a výstražná tabuľa odstránená z hraničného pásma Devín – Hainburg 10. decembra 1989. Rovnako si tieto mohli návštevníci na výstave pozrieť spolu s množstvom ďalších zaujímavých exponátov.

Slovenský národný archív sa aj formou výstav usiluje prezentovať širokej verejnosti bohatstvo ukryté vo svojich archívnych fondoch a zbierkach, preto veríme, že sa toto úsilie stretne s pozitívnou odozvou a priblíži najmä laickej verejnosti kultúrne bohatstvo, ktoré archívy ochraňujú.

Ivana Fialová

EXKURZIA SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV V ROKU 2011

Spoločnosť slovenských archivárov už niekoľko rokov pripravuje pre svojich členov, ale i ostatných archivárov, odborné exkurzie do zahraničných archívov spojené s návštevou ďalších zaujímavých pamiatok. Nebolo tomu inak ani v roku 2011, keď organizátori vybrali za cieľ exkurzie oblasť juhovýchodného Slovenska a severovýchodného Maďarska. A tak počas troch slnečných jesenných dní, 3. – 5. októbra 2011, slovenskí archivári navštívili miesta, o ktorých nadobudli poznatky počas vysokoškolského štúdia archívnictva – bývalé hodnoverné miesta Jasov a Leles, ďalej Župný archív v Nyíregyháze, renesančný kaštieľ v Borši, zrúcaniny hradov Veľký Kamenec, Csonkavár (Kráľovský Chlmec) i Kisvárd, Rákociho hrad v Sárospataku i hrad Filákov.

Naše putovanie sme začali návštevou **neskorobarokového kláštorného komplexu premonštrátov v Jasove**. Sprevádzal nás Ing. Albert Ivan Petreje O. Praem., ktorý spravuje knižnicu a archívne fondy premonštrátov. Priblížil nám dejiny rádu i samotného jasovského kláštora. Pravdepodobným autorom celej tejto nádhernej a dôstojnej stavby vsadenej do prírodnej scenérie, je viedenský architekt Anton Pilgram. Kláštorný komplex je jednou z najvzácnejších barokových umelecko-architektonických pamiatok u nás. Zvláštnosťou kláštornej budovy je skutočnosť, že má 365 okien – ako dní v roku, 12 veľkých komínov – ako mesiacov v roku a má 4 vchody – ako počet ročných období. Po prehliadke kláštorného Kostola sv. Jána Krstiteľa, sme sa presunuli do monumentálnej barokovej knižnice. Dnes obsahuje

okolo 80 000 zväzkov kníh z odboru teológie, filozofie, prírodovedy, zemepisu, histórie a medicíny. Strop knižnice zdobia fresky vienského maliara Jána Lukáša Krackera. Okrem kláštorného kostola, knižnice a záhrad (čo môže vzhliadnuť každý návštevník) sme nahliadli i do oratória so zbierkou sakrálneho textilu, reprezentatívnych priestorov prelatúry i do priestorov, kde bol pôvodne uložený archív hodnoverného miesta. Dodnes sa v ňom zachoval pôvodný mobiliár aj s nápismi signatúr archívnych dokumentov, ktoré tam boli uložené.

Z Jasova sme sa presunuli do ďalšieho bývalého hodnoverného miesta – **kláštora premonštrátov v Lelese**. Kláštor sa nachádza na okraji obce. O jeho neľahkom osude nám porozprával otec Albert. V rokoch 1950–1990 po akcii „K“, keď nasilu odviekli do sústreďovacích táborov rehoľníkov, bola v areáli zriadená stredná poľnohospodárska škola. V roku 1994 bol kláštor v zdevastovanom stave vrátený Opátstvu premonštrátov v Jasove, ktorý sa snaží o jeho obnovu. V súčasnosti sa kláštor nevyužíva, len kostol s kaplnkou slúžia na liturgické účely. Okrem budovy kláštora sme si pozreli i Kaplnku sv. Michala, ktorú postavili súčasne s kláštorom v druhej polovici 12. storočia. V prvej polovici 14. storočia pribudli v nej vzácne gotické fresky s vyobrazením posledného súdu, Michala Archanjela, stretnutia Krista s Veronikou, sv. Alžbety vdovy a uhorských kráľov. Fragmenty stredovekých nástenných malieb boli zreštaurované, vo svojom výklade nám ich priblížila Henrieta Žažová z Archívu Pamiatkového úradu SR (za čo jej aj touto cestou ešte raz ďakujeme). Na záver nám otec Albert dovolil nahliadnuť aj do priestorov predpokladaného skriptória. Po ceste do Kráľovského Chlmca, miesta nášho ubytovania, sme si na okraji obce Leles pozreli ešte stredoveký most sv. Gottharda. Bol postavený nad bývalým korytom rieky Tisa, kde ešte na začiatku 19. storočia pomaly prúdila voda smerom na západ. Pri moste stála do roku 1848 aj socha sv. Gottharda. Gotický most bol v polovici 90. rokov 20. storočia zreštaurovaný z fondu Pro Slovakia.

Účastníci exkurzie pred renesančným kaštieľom v Borši.

Druhý deň nášho putovania sme začali návštevou renesančného kaštieľa v **Borši**. Kaštieľ sa nachádza na južnom okraji obce a bol postavený v polovici 16. storočia na mieste staršieho vodného hradu. Dodnes sú zachované vodné priekopy na severnej a západnej strane. Dnešnú podobu kaštieľ získal v 40. rokoch 20. storočia, keď tu vzniklo aj múzeum dokumentujúce dejiny objektu a Rákociovcov. O neľahkých osudoch kaštieľa nám zanietene porozprával a celým areálom nás previedol Štefan Kázmer z občianskeho združenia Rákociho cesta, ktoré sa spolu s obcou snaží postupne zrekonštruovať túto pamiatku (kaštieľ má novú strechu). V interiéri sme mali možnosť vidieť zachované renesančné portály, krby, ale aj staršie architektonické prvky zo stredovekého objektu. V kaštieli sa 27. marca 1676 narodil František II. Rákoci. Tejto významnej postave uhorských dejín bola venovaná časť stálej expozície v kaštieli a pripomína ju aj busta od sochára J. Mayera z roku 1907 umiestnená pred hlavným vchodom. Každoročne sa tu konajú tzv. Rákociho dni a Tokajský festival, ktoré stmelujú dobré vzťahy medzi Košickým samosprávnym krajom a župou Boršod – Abov – Zemplín. Našu prehliadku sme zakončili ochutnávkou dobrého vína, keďže obec Borša je jednou zo zastávok na Tokajskej vínnej ceste.

Z Borše sme sa presunuli do obce Veľký Kamenec, kde priamo v jej južnej časti na návrší sa týčia zrúcaniny **hradu Veľký Kamenec**. Hrad vznikol v polovici 13. storočia, neskôr bol prestavaný. Zničili ho cisárske vojská v roku 1672 a už nebol obnovený. Do súčasnosti sa z hradu zachovala veľká polygonálna bašta a fragmenty múrov. Nás však uchvátil i výhľad zo zrúcaniny hradu na priľahlý chotár a vinice blízko slovensko-maďarskej hranice.

Z Veľkého Kamenca sme sa presunuli do maďarského mestečka **Kisvárd**a. Na ochranu tunajších obyvateľov dal v 15. storočí postaviť hrad prelát Štefan Várday – arcibiskup, kardinál a kancelár Mateja Huňadyho. Pretože táto oblasť je vzdialená od kopcov a hôr, na výstavbu hradu použili pálené tehly vyrábané z ílu. Hrad chránila pred nepriateľmi vodná priekopa a močaristý terén. Okolo pozostatkov hradu bol v 19. storočí vybudovaný park, kde sa organizovali rôzne podujatia. Zrúcaniny hradu sú dnes centrom kultúrneho života mesta. V uplynulých rokoch sa toto miesto stalo domovom Festivalu zahraničných a maďarských divadiel. Okrem hradu sme si pozreli aj miestne múzeum v synagóge a pokračovali sme do **Nyíregyházy**, kde nás čakala exkurzia v župnom archíve Sabolč – Satmár – Bereg. Dočkali sme sa veľmi milého prijatia od maďarských kolegov. Úvodné slovo patrilo riaditeľke Éve Kujbusné Mecsei. S najväčšími archívnymi dokumentmi, ktoré spravuje archív, nás v slovenskom jazyku oboznámila Hajnalka Bánszki. Táto kolegyňa nám ukázala i slovom priblížila pamiatky tohto významného kultúrneho, turistického a duchovného centra. A vďaka tamojším archívárom sme mohli obdivovať nielen zvonku, ale i zvnútra i veľký evanjelický chrám a vypočuť si z úst miestnej zborovej funkcionárky dejiny miestneho cirkevného zboru. V poznávaní sme pokračovali i vo večerných hodinách v Kráľovskom Chlmei, mieste nášho ubytovania. Spoločenská večera s ochutnávkou vín v renesančných pivniciach **hradu Csonkavár** (Kráľovský Chlmec) potešila všetkých zúčastnených.

Aj v tretí deň nás čakala návšteva zaujímavých miest. Ako prvé sme navštívili historické mestečko **Sárospatak (Blatný Potok)**, kde sa nad riekou Bodrog vypína

majstrovské dielo renesančnej architektúry – Rákociho hrad, cieľ nášho putovania. Dnes sa na hrade nachádza múzeum rodu Rákóciovcov. V Červenej veži sme sa oboznámili so životom šľachty v 16. – 17. storočí. Rákóciovcom bola venovaná aj osobitná pamätná expozícia. Historicky zaujímavá bola i zbierka zbraní a renesančné lapidárium či expozícia vinohradníctva a vinárstva oblasti Tokaj a histórie poľnohospodárstva v župe Zemplín. Pre krátkosť času sme si nestihli pozrieť aj ďalšie pamiatky tohto mestečka – napr. kolégium, kde istý čas pôsobil Ján Amos Komenský. Z maďarského Sárospataku sme sa presunuli do Fiľakova. Výraznou dominantou mesta je protiturecký hrad, ktorý je v písomných prameňoch prvýkrát doložený v roku 1242. Bol vo vlastníctve viacerých majiteľov, napríklad bol v rukách i Matúša Čáka Trenčianskeho. V roku 1682 hrad spolu so župným archívom vyhorel. Odvtedy je v ruinách. Od roku 1972 sa uskutočňuje konzervácia hradných ruín. Po rekonštrukcii Bebekovej bašty v rokoch 2006–2007 je v nej zriadená expozícia z histórie hradu a mesta, ktorou nás sprevádzal samotný riaditeľ múzea Attila Agócs.

Prehliadkou hradu Fiľakovo sme zavŕšili naše trojdňové putovanie. Teší nás, že aj napriek počiatočným obavám niektorých archivárov o zdarnosti celého podujatia, sa tieto nenaplnili a účastníci exkurzie si odniesli do svojich domovov nové odborné poznatky a zážitky, za čo treba poďakovať organizátorom exkurzie – Elene Machajdíkovej, tajomníčke SSA, Radoslavovi Ragačovi, predsedovi SSA a cestovnej kancelárii Mistrál s Alžbetou Sopuskovou, našou sprievodkyňou i súputníčkou.

Júlia Ragačová

VÝSTAVA SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO ARCHÍVU *ŽELEZNICE V ARCHÍVNYCH DOKUMENTOCH*

Trochu netradične, v posledný februárový deň – 29. februára 2012, bola v priestoroch Slovenského národného archívu otvorená komorná výstava s názvom *Železnice v archívnych dokumentoch*. I keď téma železníc rozhodne nepatrí v Slovenskom národnom archíve medzi tie tradičné, či príliš frekventované, ukázalo sa, že táto problematika je veľmi zaujímavá ako pre menších, tak i väčších návštevníkov.

Vystavené mapy umožnili sledovať vývoj železničnej siete od konca 19. storočia až do dnešných čias. K najzaujímavejším určite patrili Mapa železničnej siete rakúsko-uhorskej monarchie z roku 1897 a Mapa železničnej siete strednej Európy z roku 1920, ale návštevník mohol vidieť i Mapu železničnej siete územia Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, či výrazne kolorovanú Mapu železničnej siete Československa z roku 1946 s vyznačením všetkých v tom čase existujúcich železničných staníc. Do obdobia prvej Československej republiky nás zaviedli i fotografie želez-

ničných staníc z celého Slovenska pochádzajúce z archívneho fondu Zbierka staničných kroník.

Osobitný priestor venovali autori výstavy dokumentom o lesných, priemyselných a iných úzkorozchodných tratiach. Dokumenty o týchto železničiach sú v archívnych fondoch Slovenského národného archívu bohato zastúpené. Na výstave si návštevníci mohli pozrieť napríklad ukážky z projektovej dokumentácie stavby hospodárskej železnice na majetku baróna Gustáva Springera zo začiatku 20. storočia, projektovú dokumentáciu k výstavbe úzkorozchodnej železnice na statku Ostrihomského arcibiskupstva Dvor Svätého Štefana z roku 1925, projekt na predĺženie lesnej železnice pre Chemickú továreň v Smoleniciach z roku 1920, ale i ďalšie archívne dokumenty týkajúce sa úzkorozchodných tratí z rôznych oblastí Slovenska. Vzácnym exponátom boli fotografie z rodinného albumu červenokamenských Pálfiovcov, zachytávajúce využívanie lesnej úzkorozchodnej železnice v Smoleniciach počas poľovačky v roku 1914.

Áká by to bola výstava o železničiach bez lokomotív. Práve vyobrazenia rôznych lokomotív najviac zaujali všetkých železničiarov a priateľov železníc. Okrem fotografií a propagačných materiálov k rozličným druhom elektrických či motorových mašín pochádzajúcich zo Zbierky dokumentov ONF si mohli prezrieť aj inventár lokomotív č. 409 a 410 z fabriky arcikniežaťa Albrechta z roku 1920, technický ná-kres lokomotívy so štvorcylindrickým benzínovým motorom zo začiatku 20. storočia, technický ná-kres úzkorozchodného parného rušňa s tromi spriahnutými náprava-mi na rozchod 760 mm a s výkonom 50 konských síl, technický popis a ná-kres lokomotívy č. 760/90-d s medeným ohniskom a pre kúrenie drevom z roku 1948 a iné skvosty.

Až bulvárny záujem vyvolali archívne dokumenty týkajúce sa železničných nešťastí. Najmä v staničných kronikách boli tieto tragédie okrem kvetnatých popisov doplnené aj fotografiami. Bez obetí na životoch sa zaobišla sabotáž na železničnej trati v Skalitom v marci roku 1945, oveľa tragickejšie následky však mala nehoda medzinárodného rýchlika číslo R 9 na trati Bratislava – Sekule. Vyšetrovací spis okrem mnohých fotografií a ná-kresov obsahoval aj zoznam mŕtvych, zranených, ako i obvinenie a správu o priebehu celej nehody.

Bežný život železničiarov hlavne v prvej polovici 20. storočia priblížil pracovný výkaz pre výhybkára a nakladača tovaru na železničnej stanici Lietavská Lúčka z roku 1912, ale aj fotografie z výstavby železničnej trate v rokoch 1939 – 1945, či vybrané stanovy rôznych železničiarovských spolkov a združení. Keďže k železničiam vždy patrili aj lanové dráhy, autori aspoň na ukážku predstavili fotografie a dokumentáciu k rekonštrukcii a nadstavbe údolnej stanice visutej lanovky v Tatranskej Lomnici v rokoch 1942 – 1945. Pre všetkých Bratislavčanov bolo nepochybne zaujímavé vidieť projekt úprav železničného uzla v Bratislave z roku 1952, keďže táto téma je dodnes veľmi aktuálna.

Zberateľov potešili desiatky cestovných lístkov, pričom najstarší vystavený voľný lístok na cestu vlakom bol z roku 1874. Len o niečo mladší bol letný cestovný poriadok severnej uhorskej železnice z roku 1879. Veľkým lákadlom bol určite i malý, ale zato funkčný model vláčika spoločne s niekoľkými desiatkami mašíniek a vagoníkov zo súkromných zbierok. Celá výstava bola doplnená príhodnými trojrozmer-

nými predmetmi, ktoré Slovenskému národnému archívu zapožičal ŽSR – Výskumný a vývojový ústav železníc, Múzejno-dokumentačné centrum.

V priestoroch Slovenského národného archívu bola výstava inštalovaná až do 30. apríla 2012. Počas tohto obdobia si ju prišlo prezrieť množstvo návštevníkov, nielen zo Slovenska, ale dokonca i z Českej republiky. Od 15. mája 2012 sa výstava presunula do Múzea dopravy v Bratislave, kde ju všetci záujemcovia môžu vidieť až do 15. septembra 2012.

Daniela Tvrdoňová

WORKSHOP PREZENTÁCIA A OCHRANA ARCHÍVNEHO DEDIČSTVA – MOŽNOSTI A REALITA

Dňa 13. októbra 2011 sa v priestoroch Slovenského národného archívu konal workshop k projektu ENArC – European Network on Archival Cooperation, na ktorom za Slovenskú republiku participuje Slovenský národný archív. Išlo v poradí už o siedmy workshop v rámci partnerských inštitúcií podieľajúcich sa na spomenu-
tom projekte.

Téma workshopu je v slovenskom archívniectve aktuálna, veď ochrana archívneho dedičstva patrí medzi základné úlohy archívárov a otázka prezentácie archívnych dokumentov na internete sa v našich podmienkach stáva čoraz aktuálnejšou.

Prvé tri príspevky od zahraničných hostí odzneli v anglickom jazyku. S úvodnou prednáškou vystúpil prezident Medzinárodného centra pre archívny výskum (ICARUS) Thomas Aigner, ktorý predstavil základné ciele, úlohy a vízie medzinárodného centra ako koordinátora medzinárodnej spolupráce medzi kultúrnymi a pamäťovými inštitúciami. Medzinárodné centrum vytvára spoločnú platformu pre vzájomnú podporu v otázkach rozvoja cezhraničných stratégií pre elektronickú indexáciu, sprístupňovania archívnych dokumentov na internete a riadenia projektov.

Caroline Maximoff (ICARUS) v príspevku „Projekt ENArC (European Network on Archival Cooperation) – vízie a aktivity“ informovala o hlavných cieľoch projektu, ktorými sú:

- sprístupňovanie kultúrneho dedičstva (aktivity v oblasti digitalizácie a indexácie, integrácia digitálneho obsahu do existujúcich národných a medzinárodných on-line portálov, vývoj spoločných internetových nástrojov);
- mobilita osôb (výmena skúseností a poznatkov na stretnutiach, organizovanie pracovných stretnutí k projektu, program výmeny expertov, organizovanie konferencií a tréningové programy pre archívárov);
- medzinárodný dialóg (posilnenie medzinárodnej spolupráce, vývoj stratégií a koordinácia jednotlivých aktivít);
- rozširovanie siete inštitúcií zapojených do konzorcia ICARUS.

Daniel Jeller (ICARUS) predstavil technické riešenia prezentácie digitálnych kópií archívnych dokumentov na portáli Monasterium Collaborative Archive. Na editovanie údajov bol vytvorený on-line systém EditMOM, ktorý krok za krokom umožňuje sprístupniť všetky informácie a údaje o obsahu listiny a pečate. Na on-line sprístupňovaní listiny sa môže podieľať ktorákoľvek zaregistrovaná osoba. Správnosť vložených údajov kontrolujú tzv. moderátori, experti na uvedenú problematiku. Ku každej listine je vytvorený XML súbor, vďaka čomu je zabezpečené komplexné a cieleňé vyhľadávanie informácií.

Po ňom vystúpila Monika Péková z odboru archívov Ministerstva vnútra SR s príspevkom *Stratégia digitalizácie archívnych dokumentov v Slovenskej republike*. Vo svojom príspevku informovala o vývoji digitalizácie v štátnych archívoch od prvých úvah až po momentálnu situáciu, súčasnej stratégii v tejto oblasti a o pripravovanom Metodickom pokyne o postupe štátnych archívov pri digitalizácii archívnych dokumentov a tvorby povinných metadát, ktorý rieši zásady systematickej digitalizácie, technické parametre digitálnych kópií archívnych dokumentov a povinné technické a opisné metadáta.

Prvý blok ukončil príspevok Tomáša Dvořáka z Archívu hlavného mesta Prahy so zaujímavým a výstižným názvom *Ako prekročiť vlastný tieň? Zavádzanie štandardov do digitalizácie archívnych dokumentov v Českej republike*. V príspevku sa zamerail na problematiku potreby rešpektovania štandardov pri tvorbe archívnom opise a stručne predstavil výsledky projektu Možnosti a formy sprístupnenia archívnych fondov alebo ich súčastí v elektronickej podobe. Cieľom projektu bol preklad, porovnanie medzinárodných štandardov ISAD(G) a ISAAR(CPF) s komplexným informačným systémom používaným v zdrojmi údajov v archíve a vyvolanie diskusie pre prípravu nových Základných pravidiel pre spracovanie archívnych dokumentov. Výsledky projektu slúžia k vytvoreniu archívneho informačného portálu, sprístupneniu archívnych pomôcok užívateľom na národnej úrovni, sprístupneniu digitalizovaných archívnych dokumentov a zapojeniu Českej republiky do medzinárodných projektov.

Druhý blok workshopu bola zameraný na prezentáciu výsledkov a nových trendov v oblasti ochrany archívnych dokumentov. O nových technológiách ochrany historických fotografií a výskyte rôznych typov historických fotografií v slovenských archívoch informovala Božena Marušicová z oddelenia ochrany archívnych dokumentov Slovenského národného archívu.

Záverečná prednáška na tému konzervovania osobného fondu Andreja Hlinku odznela z úst Aleny Makovej, vedúcej oddelenia ochrany archívnych dokumentov Slovenského národného archívu. A. Maková informovala o problémoch a zvolených metódach pri konzervovaní archívnych dokumentov, ktoré museli vyriešiť za účelom ich digitalizácie.

Mnohopočetná účasť na workshope milo prekvapila organizátorov podujatia, dokonca prevýšila ich očakávania. Aktívna diskusia a záujem prítomných naznačil, že spomenutá problematika je nanajvýš aktuálna a bolo by vhodné pokračovať v nastúpenom trende.

Monika Péková

XX. VALNÉ ZHROMAŽDENIE SPIŠSKÉHO DEJEPISNÉHO SPOLKU

Dňa 17. marca 2012 sa v Mestskom divadle v Levoči uskutočnilo XX. valné zhromaždenie Spišského dejepisného spolku. Jeho úvodná časť bola venovaná oslavám životného jubilea, 80. narodenín, predsedu spolku a zároveň jeho čestného člena, doc. PhDr. Ivana Chalupeckého.

Sviatočnú atmosféru zasadnutiu dodalo vystúpenie levočského spevokolu Chorus Minor pod vedením Mgr. Márie Kamenickej. Moderátor prvej časti zhromaždenia, Mgr. Peter Zmátlo, PhD., privítal členov spolku i významných hostí. Slávnostné *Laudatio* z pera prof. Jozefa Šimončiča predniesol Mgr. Ján Endrődi. Autor predstavil oslávenca predovšetkým ako archivára „v sivom plášti“ – „skromného a nenápadného, tichého a priateľského, bezhranične ochotného a obetavého muža – archivára Dei gratia“. Popri archivárskej práci vyzdvihol jeho autorstvo mnohých monografií a sprievodcov miest a obcí na Spiši, množstva štúdií o hradoch, pamiatkach alebo osobnostiach, z ktorých azda najviac vyniká Majster Pavol.

Za spolok doc. Chalupeckému blahoželali členka výboru, Mgr. Erika Cintulová a jeho podpredseda Mgr. Miroslav Števík, ktorí ocenili jeho osobný prínos, vďaka čomu má dnes spolok evidovaných už viac ako 500 členov. Za oficiálnych hostí vystúpil primátor mesta Spišská Nová Ves, PhDr. Ján Volný, PhD., ktorý udelil oslávencovi najvyššie ocenenie, aké môže z titulu svojej funkcie udeliť, Cenu primátora mesta Spišská Nová Ves.¹ Riaditeľ Štátneho archívu v Levoči, PhDr. František Žifčák, zdôraznil predovšetkým „archivársku profesiu“ jubilanta a ako spomienku na jeho dlhoročné pracovné pôsobisko mu odovzdal blahoželanie, ako ináč na pergamene v latinskom jazyku. Za múzejníkov oslávencovi zablahoželala Ing. Zuzana Krempaská, riaditeľka Múzea Spiša v Spišskej Novej Vsi, ktorá poďakovala za doterajšiu spoluprácu a vyslovila nádej v jej pokračovanie aj do nasledujúcich rokov. Generálny tajomník Spolku Slovákov Poľsku, PhDr. Ludomír Molitoris, spolu s redaktorkou kultúrno-spoločenského časopisu poľských krajanov *Život*, PhDr. Milicou Majerikovou-Molitoris, PhD., odovzdali jubilantovi pamätný list a v príhovore vyzdvihli nadštandardné vzťahy oboch spolkov. Oslávenca vnímajú krajanovia v Poľsku nielen ako historika zaoberajúceho sa dejinami severného Spiša, ale predovšetkým ako človeka majúceho odvahu postaviť sa vždy na obranu Slovákov v Poľsku. K oficiálnym gratulantom sa pripojili tiež predstavitelia Maticy slovenskej a pozdrav a uznanie poľskej akademickej obce poslal riaditeľ Historického inštitútu Jagelonskej univerzity v Krakove prof. Stanislav Sroka.

V rámci odbornej časti Mgr. Marta Kučerová prezentovala výsledky výskumu tímu archeológov (Marta Kučerová, Marián Soják, Andrea Kušnierová, Peter Fekko), realizovaného v lokalitách Spišský Štvrtok – Pod Šibeničnou horou a v Iliášovciach, v súvislosti s prácami na novom diaľničnom úseku. Archeológom sa podarilo odkryť pozostatky sídliskových objektov z včasnოსlovanského obdobia, ktoré doposiaľ nebolo na Spiši známe. Novoobjavené nálezy v lokalite Spišský Štvrtok – Pod Šibeničnou horou súvisia s nálezmi keramiky Františka Javorského, archeológa AÚ SAV, pracoviska v Spišskej Novej Vsi, z roku 1968. V ďalšej lokalite, v rámci skú-

¹ 16. marca 2012 (deň pred valným zhromaždením) udelilo aj Mesto Levoča doc. PhDr. Ivanovi Chalupeckému za celoživotné dielo a za zásluhy o rozvoj mesta a regiónu *Čestné občianstvo mesta Levoča*.

manej oblasti diaľničného úseku, v Iľiašovciach, sa podarilo nájsť, rovnako ako v Spišskom Štvrtku, včasnoslovanskú zemnicu. Tým sa potvrdilo, že sídlisko v Spišskom Štvrtku nie je na Spiši jediné a dá sa zároveň predpokladať intenzívnejšie osídlenie oblasti slovanským etnikom. Výskum priniesol zatiaľ najstaršie doklady o osídlení Spiša Slovanmi a poskytol vôbec prvé priame dôkazy o existencii sídlisk pražskej kultúry na Spiši. Tento unikátny objav venovali prítomní archeológovia symbolicky práve jubilantovi.

Doc. Jozef Suláček vo svojom príspevku *Židovskí právnici na Spiši* zhodnotil túto profesijnú skupinu z hľadiska ich spoločenského postavenia od prijatia tolerančných patentov Jozefa II. až do obdobia po druhej svetovej vojne. Liberalizujúce zákony Uhorska umožnili Židom slobodne sa usadzovať na celom území krajiny, voľne vykonávať živnosti, remeslá, slobodné povolania, obchodovať, podnikáť, nadobúdať a vlastníť majetok či navštevovať školy. Akceptácia ďalších zákonov v 19. storočí priniesla občianske zrovnoprávenie v politickom, náboženskom i spoločenskom živote, ktorých výsledkom je fakt, že v roku 1910 Židia tvorili polovicu právnikov a lekárov... Na Spiši sa židovskí advokáti usadili v každom meste, kde sídlil okresný súd. Novovytvorená Československá republika prevzala justičné orgány v rámci recipácie (recipovania?) uhorského práva na Slovensku, kde sa zložitou javila najmä otázka personálneho obsadenia. Na Sedriálnom súde v Levoči bol novému predsedovi k dispozícii iba jeden zriadenec a jeden sudca. Židovskí právnici hrali významné úlohy aj v komunálnej politike. Okrem sudcovských a advokátskych funkcií zastávali aj funkcie právnych zástupcov mesta. Krátko po vyhlásení samostatného Slovenského štátu boli prijaté desiatky reštriktívnych predpisov, ktoré vyčleňovali židovské obyvateľstvo ako rasovo zvláštnu skupinu a postupne ju vyradzovali zo spoločenského života. Hneď na začiatku sa prišlo k vylučovaniu Židov zo slobodných povolání, hlavne z justičných služieb a verejných funkcií, čo prinieslo drastickú redukciu židovských advokátov, verejných notárov či novinárov. V obvode Krajského súdu Levoča boli takto „vyškrtnutí“ zo zoznamov advokátskych komôr 30 advokáti a iba 4 dostali dočasnú výnimku pre židovskú klientelu.

Autor sa vo svojom príspevku dotkol aj arizácie židovského majetku a deportácií. Na základe zachovaných dokumentov sa mu podarilo identifikovať 28 právnikov zo Spiša, ktorí boli deportovaní do koncentračných táborov od marca do októbra 1942, kde všetci zahynuli. Zmienil sa o účasti Židov na Slovenskom národnom povstaní, kde vyzdvihol službu niekdajšieho kežmarského advokáta a amatérskeho umeleckého fotografa pri dokumentácii povstaleckých udalostí a aj iných Židov bojujúcich v partizánskych oddieloch. Spomenul aj gréckokatolíckeho kňaza obce Oľšavica, ktorý spolu s obyvateľmi obce poskytol pomoc a úkryt 54 židovským rodinám.

V povojnových rokoch obnovilo prax 16 advokátov, z toho 10 bolo židovského pôvodu. Židovskí právnici nastúpili do justičných služieb, kde pracovali ako sudcovia, žalobcovia, prokurátori, iní využili možnosť zamestnať sa v štátnej a verejnej službe. Hlboké traumatizujúce zážitky z prežitého stáli zasa za rozhodnutiami mnohých vystáhnovať sa do zahraničia.

Ako posledný v rámci odbornej časti konferencie odznel príspevok Mgr. Petra Zmátlá, PhD, v ktorom zhrnul a zhodnotil bibliografiu doc. Chalupického za roky 2002 – 2011. Za ostatných desať rokov vydal jubilant dve samostatné monografie *Mariánska hora v Levoči* a *Biskup Ján Vojtaššák*, spolupodielal sa na 13 monografiách spišských obcí. Jeho vedecké práce boli uverejnené v domácich i zahraničných

zborníkoch a časopisoch. Za ostatné obdobie ich bolo zverejnených viac ako 100. V sledovanej dobe vydal oslávenc 8 knižných prác samostatne a 21 v spoluautorstve. Jeho recenzie a články boli publikované v mnohých renomovaných periodikách. Autor bibliografie vyzdvihol redakčnú prácu jubilanta pri zostavovaní ročníka Spišského dejepisného spolku *Z minulosti Spiša* a ďalších. Nezabudol sa zmieniť ani o účinkovaní doc. Chalupeckého v dokumentárnom filme *Majster Pavol z Levoče*, kde pôsobil nielen ako odborný poradca, ale aj ako sprievodca filmom. Peter Zmátlo zdôraznil, že doc. Chalupecký pravidelne vystupuje s príspevkami na domácich i zahraničných konferenciách. Multilingválne nadanie dovoľuje jubilantovi publikovať a prednášať v latinčine, nemčine, maďarčine, francúzštine či poľštine... V popredí jeho záujmu ostáva Spiš a slovenské cirkevné dejiny.

Po odznení odborných prednášok predstavil podpredseda spolku, Mgr. Miroslav Števík, zborník s názvom *Pocsta Ivanovi Chalupeckému*, ktorý bol „prekvapením“ a zároveň hlavným darom pre oslávencu. Ako vo svojom príhovore uviedol, zámerom organizačného výboru pre prípravu zborníka nebolo získať čím väčší počet prispievateľov, ale uverejniť také príspevky, ktoré by zarezonovali v odborných kruhoch i medzi širokou čitateľskou obcou. Odbornými štúdiami prispeli uznávané osobnosti z oblasti histórie, archeológie, histórie umenia, etnografie a historickej jazykovedy. Mnohí z autorov sú univerzitní profesori z Nemecka, Rakúska, Poľska a Slovenska.

Symbolické prvé dva výťažky, odovzdané jubilantovi zostavovateľom a tlačiarom, boli špeciálne upravené. Kým jeden exemplár bol osobitne zviazaný v koži s pozláteným nápisom už v tlačiarňi Spolku Slovákov v Poľsku, zvláštno puzdro pre druhý výťažok bol vyrobený v reštaurátorskej dielni levočského archívu. Mgr. Števík zároveň poďakoval všetkým sponzorom, ktorí finančne prispeli na vydanie zborníka. Potešujúce bolo, že medzi donátormi bolo mnoho miest a obcí, ktoré sa napriek nelichotivej finančnej situácii rozhodli podporiť takúto myšlienku, čím prezentovali svoj vzťah k dejinám regiónu.

V prestávke medzi slávnostnou a oficiálnou časťou valného zhromaždenia sa prítomní presunuli do kongresovej sály, kde bol priestor pre individuálne gratulácie. Slávnostný prípitok predniesol etnológ a osobný priateľ PhDr. Ján Olejník, CSc., ktorý oslávencovi „zavinšoval“ vo veršoch v „spištine“.

Oficiálnu časť valného zhromaždenia viedol predseda spolku. V jej úvode odzneli správy o činnosti spolku v roku 2011 (správu vypracovala D. Rosová), o jeho hospodárení (A. Lisčáková) i revízná správa (Ing. E. Pavlík). Spišský dejepisný spolok má k 31. 12. 2011 339 aktívnych (riadnych a podporujúcich) členov, 15 kolektívnych, 14 čestných členov a 8 zakladajúcich. Z uvedeného celkového počtu je 21 členov zo zahraničia. V priebehu roku 2011 spolok prijal 18 nových členov, valným zhromaždením boli pre neplnenie si povinností 6 členovia vylúčení a jeden kolektívny požiadal o ukončenie členstva. Od roku 1992 až po rok 2011 má spolok zaevidovaných celkom 501 členov.

V roku 2011 sa činnosť spolku riadila plánom schváleným na XIX. valnom zhromaždení konanom 12. marca 2011 v Podtatranskom múzeu v Poprade. Prvá plánovaná konferencia *Z dejín spišských múzeí a národopisu na Spiši* sa uskutočnila dňa 21. mája 2011 v Mestskom divadle v Levoči. Bola venovaná oslavám 90. narodenín významného etnografa PhDr. Jána Olejníka, CSc. Dňa 12. 11. 2011 spolok zorganizoval v priestoroch Strednej odbornej školy v Kežmarku vedeckú konferenciu na

tému *Spolkový život na Spiši*. Sprievodnou akciou tejto konferencie bolo odhalenie pamätnej tabule Jozefovi Špirkovi a Ladislavovi Hanusovi. Okrem uvedených konferencií Spišský dejepisný spolok participoval na odbornom seminári venovanom životu básnika, lokálneho historika a etnografa, Františka Hadri Drevenického v Hnilčíku 8. 10. 2011. Ďalšou akciou, na ktorej sa členovia spolku mohli zúčastniť, bola konferencia TOP 60, ktorú realizovalo Múzeum Spiša pri príležitosti 60. výročia vzniku múzea v Spišskej Novej Vsi. Už tradične bola pre členov, ich rodinných príslušníkov a známych pripravená exkurzia, tento raz po Spiši – *okolie Levoče a Spišského hradu*. Účastníci, takmer 100 osôb, si pozreli pamiatky v Levoči, v Spišskom Hrhove, v Spišskej Kapitule, v Hodkovciach, v Žehre, v Chrasti nad Hornádom, vo Vítkovciach, v Spišských Vlachoch a exkurziu ukončili v Markušovciach. Výbor sa v uplynulom období zišiel na svojich zasadnutiach celkom trikrát, prerokovával bežné záležitosti, ako príprava valného zhromaždenia, konferencií, exkurzie, prijímanie nových členov a iné. Redakčná rada pripravila ročenku *Z minulosti Spiša XIX*, jej zostavovateľom je doc. PhDr. Ivan Chalupecký. Prítomní členovia nevzniesli voči predloženým správam žiadne námietky.

Zúčastnení si minútu ticha uctili pamiatku členov spolku zosnulých v uplynulom roku. Predseda tiež pripomenul významné životné jubileá, ktorých sa členovia dožívajú v roku 2012. Hlasovaním sa rozhodlo o vylúčení členov pre neplnenie si členských povinností a tiež bola odsúhlasená predajná cena Ročenky spolku.

Valné zhromaždenie ďalej diskutovalo o návrhu plánu činnosti na tento rok. Uznieslo sa na tom, že v roku 2012 spolok zorganizuje dve vedecké konferencie *Z dejín dopravy* a k výročiu tzv. *poľského zálohu*. V tomto roku si Spiš pripomenie 600. výročie „vzniku“ zálohu a 240. výročie prinavrátania obcí (1412 – 1772). Participovať bude na vedeckej konferencii *O Bazilike sv. Kríža* v Kežmarku, zorganizuje exkurziu po Spiši, tento raz sa účastníci vyberú do okolia Kežmarku.

V rámci voľných návrhov a námetov vystúpili viacerí členovia, ktorí informovali o odborných, historických a kultúrno-spoločenských akciách, ktoré sa budú v roku 2012 konať v regióne Spiša.

V závere rokovania sa predseda poďakoval členom spolku za hojnú účasť a spoluorganizátorom za pomoc a vytvorenie priaznivej atmosféry pre zasadnutie.

Elena Dzurillová

VEDECKÁ KONFERENCIA JASOVSKÍ PREMONŠTRÁTI V PREMENÁCH ČASU

V priestoroch jasovského kláštora sa 20. marca 2012 uskutočnila konferencia s názvom *Jasovskí premonštráti v premenách času*. Konferenciu usporiadalo premonštrátske Opátstvo sv. Jána Krstiteľa v Jasove pri príležitosti 210. výročia obnovenia činnosti Rádu premonštrátov v Jasove. Rehoľa premonštrátov, podobne ako ďalšie, bola nariadením Jozefa II. z 26. marca 1787 zrušená a prešla pod správu náboženskej základiny, ktorú riadila Miestodržiteľská rada. Rehoľa bola obnovená až

12. marca 1802 Františkom I. vydaním *Diploma restitutionale* za podmienky, že v Uhorsku vzniknú iba dve prepoštvá so sídlom v Jasove a Csorne (Maď.) a rehoľa sa zameria na gymnaziálnu výučbu mládeže. Pod prepoštvá v Jasove patrila aj Leleský konvent spolu s konventom vo Veľkom Varadíne (Rum.).

Odbornú časť konferencie, ktorá bola rozdelená do troch blokov, konferoval ThLic. Konštantín Daniel Boleš. Na úvod prítomných pozdravil opát ThDr. Ambróz Štrbák, PhD. Okrem rehoľníkov a laickej verejnosti sa podujatia v hojnom počte zúčastnili odborníci najmä z radov pamiatkarov a archivárov. Konferenciu poctil svojou prítomnosťou aj generálny opát rehole z generalície v Ríme Thomas Anton Handgrättinger.

S vedeckým príspevkom na tému *O dejinách premonštrátskeho opátstva v Jasove* ako prvý vystúpil Dr. h. c. prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. (Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity). Zhodnotil doterajší stav bádania dejín Jasovského konventu, ktorým sa od druhej štvrtiny 20. storočia v rôznej miere venovali Arisztid Oszvald, Lőrinc Spilka, Branislav Varsik či bývalý jasovský opát Tomáš Karol Bartal. Analyzoval aj práce historikov zaoberajúce sa produkciou hodnoverného miesta pri konvente (Arisztid Oszvald, Lajos Kumorovitz, Miloslava Vaňová-Bodnárová) a najstaršie listiny uhorskej proveniencie týkajúce sa premonštrátov v Jasove, resp. vydaných hodnoverným miestom pri Jasovskom konvente.

PhDr. Henrieta Žažová, PhD. (Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave) v prvej časti referátu osvetlila vznik stredovekých premonštrátskych prepoštviev na území Slovenska, pričom sa opierala aj o výsledky nedávnych výskumov Tamása Körmendiho. Nastolila otázku príslušnosti členov prepoštvia v Nižnej Myšli k premonštrátskej reholi, ktorá dodnes nie je uspokojivo vyriešená. V druhej časti sa venovala samotnému Jasovskému konventu, hlavne jeho stavebným dejinám. Prezentovala niekoľko zaujímavých archívnych dokumentov zo Slovenského národného archívu, Moravského zemského archívu v Brne či Maďarského krajinského archívu v Budapešti ako napr. rodostrom potomkov murárskeho majstra Sebastiána Cehmaystra, ktorý viedol výstavbu barokového kláštorného komplexu alebo opis jasovského panstva z roku 1787.

Prednáška PhDr. Gabriela Szeghyho (Archív mesta Košice) s názvom *Najstaršia produkcia hodnoverného miesta Jasov v Archíve mesta Košice* zaujala podrobným diplomatickým rozborom písomností vydaných hodnoverným miestom pri Konvente sv. Jána Krstiteľa do roku 1440. Predmet výskumu tvorilo 75 listín v rôznom spôsobe zachovania, ktoré sú v košickom mestskom archíve uložené v štyroch fondoch, resp. oddeleniach: v tzv. Tajnom archíve (*Archivum Secretum*), Schwarzenbachiane, Schramiane a v Supplemente H.

Príspevok PhDr. Gabriela Szeghyho bol impulzom pre vytvorenie prvého referátu druhého bloku PhDr. Ferdinanda Uličného (Katedra archivnictva a PVH Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity) s názvom *Stredoveká písomná produkcia Hodnoverného miesta Jasov a Leles v archíve mesta Prešov, Sabinov a Bardejov*. Na rozdiel od predchádzajúceho prednášajúceho sa zameril len na obsahovú analýzu, nevenoval sa podrobnému rozboru listín z hľadiska diplomatiky. Ako medzník výskumu si stanovil rok 1450. Keďže Veľký Šariš nemá zachovaný samostatný archív mesta, venoval sa iba listinám v archívoch troch šarišských miest, pričom zistil, že vo fonde Magistrátu mesta Sabinov sa nenachádza žiadny dokument vydaný hodnoverným miestom pri Jasovskom alebo Leleskom konvente. Vo fonde

Magistrátu mesta Prešov je uložených 12 listín vydaných v Jasove (11) alebo v Lelese (1) z rokov 1311 – 1439. Z nich sa len 6 svojím obsahom vzťahovalo k územia Šarišskej stolice. Vo fonde Magistrátu mesta Bardejov zaevidoval 9 listín z rokov 1376 – 1439, z ktorých 6 vzniklo v kancelárii Hodnoverného miesta v Lelese a zvyšné 3 v Jasove. Avšak iba 5 dokumentov sa svojím obsahom vzťahovalo k územia Šarišskej stolice. Všetky listiny majú majetkovoprávny obsah. V archívoch magistrátov šarišských miest absolútnu väčšinu tvoria dokumenty vydané hodnoverným miestom pri Spišskej kapitule.

Mgr. art. Barbara Balážová, PhD. (Ústav dejín umenia Slovenskej akadémie vied) priblížila osobnosť Andreasa Sauberera a nástenné maľby jasovskej knižnice. V roku 1697 sa Jasovské prepošstvo, ktoré od roku 1553 spravovali svetskí a nie rehoľní kňazi, dostalo do filiácie s premonštrátmi z Perneggu (Rak.) až od roku 1711. Vtedy sa materským konventom jasovských premonštrátov stalo moravské premonštrátske opátstvo v Louke pri Znojme. Odtiaľ bol v roku 1745 do Jasova vyslaný ako prepoš Andreas Sauberer, ktorý sa rozhodol starý kláštorňý komplex zbúrať a vybudovať nový barokový. Tento je výtvorom umelcov, ktorých poznal Sauberer z ich účinkovania v Čechách a na Morave. Kláštor projektoval Franz Anton Pilgram a freskami vyzdobil Johann Lucas Kracker. Jeho dielom sú aj nástenné maľby na klenbe knižnice, pri tvorbe ktorých sa inšpiroval freskovou výzdobou v slávnostnej sieni Rakúskej národnej knižnice, vytvorenú Danielom Granom v 20. rokoch 18. storočia. Kracker bol absolventom viedenskej akadémie umení a knižnicu vymaľoval k oslave 50. výročia primícií prepošta A. Sauberera 2. júla 1776.

Históriou barokovej záhrady v Jasove previedol zúčastnených Ing. Vladimír Sobotka (Krajský pamiatkový úrad v Košiciach). Predstavil doteraz neznáme historické plány panstva z polovice 18. storočia a z roku 1880. Podľa nich na mieste dnešných barokových oválov boli znížené záhony. Už od najstarších čias boli ovocné a zeleninové záhony oddelené od kvetinových hrabovými stenami. V ovocnom sade pestovali všetky ovocné druhy a v kláštorňom areáli sa v roku 1880 nachádzala aj kolkáreň, filagória, včelín, altánok, oranžéria, stajne, skleník, byt záhradníka, sklad zeleniny či rýchliarne ruží.

PhDr. Zuzana Zvarová (privátna bádatel'ka) a Ing. Lubor Suchý prezentovali výsledky architektonicko-historického výskumu kláštora premonštrátov v Jasove. Najstaršie vyobrazenie kláštora našli na vedute Johanna Ledentu z roku 1639. Z. Zvarová poskytla prehľad o jednotlivých etapách výstavby kláštora. Mnohé prvky z pôvodného stredovekého kláštora boli druhotne využité aj pri barokovej výstavbe. O unikátnom krove, ktorý nemá na Slovensku z hľadiska typológie obdobu, informoval L. Suchý (Krajský pamiatkový úrad v Prešove). Po požari budov kláštora 19. augusta 1792 bol celý krov vymenený. Zastrešenie robili dve skupiny pokrývačov a napr. nad letnou jedálňou sa pôvodne nachádzala vyvýšená strecha. Po roku 1896 boli na krove prevedené zásadnejšie úpravy.

Posledný blok prednášok patrila archivárom. PhDr. Radoslav Ragač, PhD. (Slovenský národný archív) priblížil novonájdenú časť archívu Hodnoverného miesta Leleského konventu a jeho význam pre poznanie verejno-notárskej činnosti konventu na konci stredoveku. Ide o súkromný a účtovný materiál prevažne zo 14. – 15. storočia, ktorý bol veľmi poškodený. K zaujímavým patria poznámky na okrajoch pergamenových listín alebo reverze konceptov, alebo listina rozstrihaná na pergame-

nové prúžky, ktoré boli pripravené na druhotné použitie pri pečatení. Dokladom vnútornej kancelárskej činnosti je napr. aj zoznam osôb – svedkov (*homo capitularis*) z 15./16. storočia, ktorí sa k jednotlivým prípadom vyberali podľa majetkovej zainteresovanosti. Dokonca bolo definované aj ich vzdelanie, či boli literáti alebo magistri. Doc. Ivan Chalupecký predniesol referát PhDr. Františka Žiřáka (Štátny archív v Levoči), ktorý sa z pracovných dôvodov konferencie osobne nemohol zúčastniť. Objektom jeho výskumu bola zbierka máp a plánov v archívnom fonde Správa majetkov Jasovského prepoštstva. Zbierka je vlastníctvom jasovských premonštrátov, ale na základe depozitnej zmluvy medzi levočským archívom a opátstvom z roku 1994 je uložená v Štátnom archíve v Levoči, kde sa fyzicky nachádza už od roku 1964. Fond nie je spracovaný pre jeho veľký rozsah, ale zbierka 531 máp a plánov z rokov 1753 – 1951 je katalogizovaná. Na plánoch sú majetky premonštrátov Jasovského, Leleského a Veľkovaradínskeho konventu, najmä lesy, pasienky, banské revíry a predovšetkým sporné územia. Premonštráti mali vlastných geodetov, ktorí vyhotovovali hospodárske mapy a plány, alebo nimi boli hospodárski správcovia.

Vďaka účasti odborníkov z rôznych profesií – historikov, archivárov, pamiatkarov či umenovedcov – si účastníci konferencie o minulosti Jasovského konventu a kláštorného komplexu, v ktorom sídli, mohli vytvoriť komplexný historický „portrét“. Prezentované boli výsledky najnovších výskumov, ktoré budú publikované aj v zborníku. Po diskusii a oficiálnom ukončení konferencie opätom ThDr. Ambrózom Štrbákom, PhD. nasledovala obhliadka kostola, kláštora a knižnice s odborným výkladom otca Alberta Ivana Petrejeho. Usporiadatelia pripravili úspešnú konferenciu, ktorá je vhodným príspevkom k hlbšiemu poznaniu dejín premonštrátov na Slovensku.

Henrieta Žažová

KONFERENCIA ČESKÉ, SLOVENSKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY 20. STOLETÍ VII.

Historický ústav Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové usporadúva pravidelne od roku 2006 konferenciu mladých vedeckých pracovníkov, ktorí sa venujú dejinám 20. storočia. V dňoch 3. – 4. apríla 2012 sa konal jej siedmy ročník. Záštitu nad podujatím prevzala Česko-slovenská komisia historikov, tento ročník podporil tiež Medzinárodný vyšehradský fond. Novinkou oproti minulým ročníkom bolo zaradenie kritických komentárov k predneseným referátom. Komentáre si pripravili kolegovia na základe vopred zaslaných referátov.

Konferencie sa okrem českých kolegov zúčastnili zástupcovia vedeckých a akademických inštitúcií zo Slovenska (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied). Konferenciu otvoril Jan Mertart, člen Česko-slovenskej komisie historikov a pedagóg z domáceho pracoviska.

Richard Pavlovič (Štátny archív v Prešove, pobočka Svidník) komentoval referáty v prvom bloku *Národná identita a jej formovanie*. Úvodný referát *Miestopisné názvy katastrálnych častí Nových Zámkov na mapách od 18. storočia do I. ČSR* predniesol Vojtech Baka z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Priblížil v ňom zmeny názvov katastrálnych území Nových Zámkov v sledovanom období. Karol Hollý z Historického ústavu SAV hovoril o *Formovaní národnej ideológie českých slovakofilov začiatkom osemdesiatych rokov 19. storočia*. Išlo o ohlas na novovydanú prácu Michala Stehlíka, zároveň približujúci motivácie českých slovakofilov koncom 19. storočia. Referát bol vypracovaný na základe podrobného výskumu, autor argumentoval na vysokej úrovni, jasne formuloval, že slovenskí predstavitelia sa nestotožňovali s tým, aby slovenský jazyk bol len beletristickým jazykom. Miriam Tůmová z Ústavu svetových dejín Filozofickej fakulty Karlovej Univerzity predniesla referát *Italští váleční zajatci a zajatecké tábory Rakouska-Uherska za první světové války*. Zamerala sa v ňom na medzinárodné právne predpisy týkajúce sa vojnových zajatcov a situáciu talianskych zajatcov v celej Európe. Pavol Sakáč z Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici hovoril o *Ceste ku vzniku župného zriadenia na Slovensku v roku 1920 (1923) so zameraním na pohronskú župu – hospodárske a spoločenské aspekty vývoja*. Referát sa týkal dejín správy, vzniku žúp, zavedenia krajského zriadenia a ekonomickej situácie tohto regiónu. Posledným referentom v tomto bloku bol Milan Ducháček s príspevkom *Bratislavská vila Václava Chaloupeckého – obraz proměny Prešpurku v československý prostor*. Referát bol vynikajúco vystavaný, na prvý pohľad banálnu záležitosť referent dokázal zasadiť do širších súvislostí a dokumentovať tak, že svet českých profesorov za prvej republiky v Bratislave nebol prvoplánový, že svojím intelektom kultivovali svoje okolie. Referát tiež približoval neskoršie negatívne postoje Chaloupeckého k Bratislave, ktoré boli aj zdôvodnené. Použité boli všetky dostupné primárne i sekundárne pramene, Archív Pamiatkového úradu i Archív Univerzity Komenského. Kritické komentáre R. Pavloviča sa premietnu do recenzných posudkov na príspevky do zborníka.

Popoludní odznel referát Anny Virostkovej zo Spoločenskovedného ústavu Slovenskej akadémie vied v Košiciach *Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku (1945 – 1970) v slovenskej historiografii*, v ktorom podrobne priblížila doterajšiu spisbu z dejín pedagogiky, týkajúcu sa danej minority. Dalibor Krčmář z Pamätníku Terezín hovoril o *Spravodajskej činnosti nacistickej bezpečnostnej služby (SD) v Protektoráte Čechy a Morava – doterajší stav výskumu a metodické nástrahy*. Išlo o referát zameraný na metodológiu, referent priblížil jednotlivé druhy archívnych prameňov a poukázal na metódy práce s nimi. Zdenka Muráriková (Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela) hovorila o *Perzekúciách a deportáciách židovského obyvateľstva v Trenčianskom okrese v rokoch 1939 – 1945*. Poukázala na vyšší počet občanov židovského pôvodu v tomto regióne, z ktorých sa nepodarilo po druhej vlne deportácií zachrániť takmer nikomu. Lucia Halmová z rovnakého pracoviska predniesla referát *Topolčany, „Mesto zažidovčené“, na konci druhej svetovej vojny*, ktorý sa týkal nielen perzekúcií židovského obyvateľstva na konci vojny, ale aj protizidovských nálad po skončení vojny. Blok uzavrela Radka Šustrová (Ústav pro studium totalitních režimů, Praha) s témou *Problematika sociální politiky v nacistickém Německu a její relevance pro prostředí Protektorátu Čechy a Morava – otázky a problémy*. Hovorila o sociálnej politike voči českému

obyvateľstvu v Protektoráte, ktorá bola len ilúziou a o tom, že časť sociálnej politiky prevzala Spolková republika Nemecko. Tento blok kritiky zhodnotil Jan Vajskebr z Památníku Tereziín, poukázal na klady a zápory referátov, z ktorých môžeme pri niektorých spomenúť nevyužitie primárnych prameňov, či nekritické používanie prameňov.

Rokovanie prebiehalo obidva dni v dvoch sekciách, R. Pavlovič moderoval dopoludňajší blok druhého dňa konferencie. Eva Palivodová z Ústavu českých dejín Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy hovorila o *Obraze vnějšího nepřítelie – imperialisty v karikatuře*. Išlo o metodologický vstup do problematiky, načrtnutie druhov karikatúr a spôsobu práce s nimi. Libor Bílek (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity Brno) referoval o *Agenturní centrále Státní bezpečnosti a pokusu plánovat agenturně-operativní práci v roce 1950*. Venoval sa systému plánovania činnosti ŠtB, autorovi tohto plánovania a dôvodom, pre ktoré plánovanie skončilo. Pavel Horák z domáceho pracoviska predniesol referát *Počátky jednotných zemědělských družstev na Novobydžovsku (1949 – 1959)*. Išlo o príspevok k agrárnym dejinám, referent poukázal na problémy pri vzniku družstiev. Tomáš Hradecký, rovnako z domáceho pracoviska, hovoril o *Josefovi Klabanovi – k politické kariéře předsedy KNV v Ústí nad Labem v polovině 50. let*. Biograficky poňatý referát zaujímavou formou priblížil agendu predsedu KNV, jeho vzťahy s tajomníkom KV KSČ, témy, o ktoré sa zaujímal, či naopak ich nesledoval. Michaela Huttmanová z Historického ústavu SAV predniesla referát *Možnosti komunikácie politických väzňov s rodinnými príslušníkmi*. Príspevok vypracovala na základe oral history, k čomu pripojila teoretický úvod do problematiky.

Siedmy ročník konferencie mladých vedeckých pracovníkov v Hradci Králové v súvislosti so zmenou koncepcie priniesol skvalitnenie prednesených referátov a v neposlednom rade podnietil širšiu diskusiu, ktorá je pri konferencii najdôležitejšia a ktorá robí konferenciu konferenciou. Organizátori plánujú kritické komentáre ponechať aj v ďalších ročníkoch.

Richard Pavlovič

ODBORNÝ SEMINÁR HEURISTIKA PRAMENNEJ DATABÁZY A STAV POZNANIA DEJÍN MIEST A OBCÍ NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V STREDOVEKU A RANOM NOVOVEKU

Členovia Katedry archívniectva a pomocných vied historických Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v spolupráci so Štátnym archívom v Prešove zorganizovali dňa 5. 12. 2011 na pôde Prešovskej univerzity odborný seminár s názvom *Heuristika pramennej databázy a stav poznania dejín miest a obcí na východnom Slovensku v stredoveku a rannom novoveku*. Išlo o prezentovanie čiastkových výskumov v rámci riešenia grantového projektu VEGA *Ekonomické, sociálne*

a spoločenské pomery miest na východnom Slovensku v stredoveku a ranom novoveku.

Podujatie otvorila a moderovala vedúca riešiteľského kolektívu doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., ktorá zároveň ako prvá predniesla aj svoj príspevok *Stav poznania dejín mesta Sabinov vo svetle daňových kníh*. Na základe dlhodobého výskumu spoločensko-ekonomických pomerov stredovekých dejín mesta Sabinov, ale aj ďalších východoslovenských miest zdôraznila význam daňových kníh ako základného zdroja informácií k predkladanej problematike. Po nej prezentovali svoje referáty spoluriešitelia projektu Marcela Domenová, Karin Fábrová, Mária Fedorčáková a Ferdinand Uličný.

Mgr. Marcela Domenová, PhD. vystúpila s témou *Stav zachovania písomných prameňov k dejinám mesta Prešov – analýza, interpretácia*. Referujúca zosumarizovala obsahlu a najdôležitejšiu odbornú literatúru, ktorá bola dosiaľ venovaná politickým, ekonomickým i sociálnym dejinám mesta do 16. storočia, ako aj najvýznamnejšie pôvodné pramene nachádzajúce sa jednak už v publikovaných edíciách prameňov, a jednak aj vo fondoch Štátneho archívu v Prešove. Jej vystúpenie bolo zároveň doplnené rozsiahlou a názornou prezentáciou.

O možnostiach výskumu dejín Kežmarku v stredoveku informovala Mgr. Karin Fábrová, PhD. v príspevku s názvom *Stav poznania a metodologické východiská pri výskume dejín mesta Kežmarok*. Po zhrnutí najvýznamnejších prác slovenskej historiografie venujúcich sa dejinám Kežmarku, zdôraznila ich rezervy v doterajšej interpretácii mestotvorného procesu na základe najstarších mestských privilégii, ako aj ďalších stredovekých prameňov nachádzajúcich sa v rámci edícií a aj vo fondoch archívu mesta Kežmarok, ktoré vo svojom výskume prednostne využíva.

Stredoveké dejiny mesta Bardejov sú ťažiskovou výskumnou oblasťou Mgr. Márie Fedorčákovej, PhD., ktorá predniesla príspevok s názvom *Písomné pramene k poznaniu dejín mesta Bardejov v stredoveku*. Okrem predstavenia najvýznamnejších prameňov nachádzajúcich sa v bohato zachovanom archíve mesta Bardejov a načrtnutia možností výskumu v ďalších archívoch, najmä archívu mesta Košíc, uviedla do pozornosti aj najaktuálnejšiu publikáciu k dejinám mesta od poľského historika Stanisława A. Sroku.

Dejinám Prešova sa venoval tiež PhDr. Ferdinand Uličný, ktorý predniesol príspevok *Migračné aspekty stredovekého obyvateľstva mesta Prešov*. Na základe svojho výskumu predstrel niekoľko úvah o národnostnom vývoji a zložení obyvateľstva v stredovekom, ale aj novovekom Prešove.

Napokon odzneli ešte dva príspevky interných doktorandov katedry, ktorí prijali ponuku prezentovať svoj výskum na tomto podujatí. Najskôr prezentovala Mgr. Mariana Kosmáčová svoj príspevok s názvom *Kanonické vizitácie ako prameň pre výskum šarišských obcí*. V referáte zhrnula stav zachovania kanonických vizitácií v Arcibiskupskom archíve v Košiciach a okrem ich primárneho významu pre cirkevné dejiny na konkrétnych príkladoch poukázala aj na ich využitie vo výskume poznania hospodárskych a spoločenských pomerov na šarišskom vidieku v novoveku.

Na záver odznel posledný príspevok Mgr. Lukáša Rendeka s názvom *Kampanologický výskum na území mesta Prešov – súčasný stav a perspektívy*. Autor, venujúci sa pomerne málo prebádanej oblasti dejín východného Slovenska, ozrejmil vo svojom vystúpení stav a perspektívy výskumu kampanológie v regióne a na zá-

klade doterajšieho archívneho výskumu vyslovil aj predpoklad o existencii najstaršieho zvonolejárskeho cechu v meste Prešov, ako aj na území Slovenska.

Odborný seminár priniesol svoj očakávaný cieľ – prezentovanie historiografie a najdôležitejších archívnych prameňov pre výskum ekonomických, spoločenských a sociálnych dejín východoslovenských miest v stredoveku a novoveku. Za prezentovanie fundovaných príspevkov publikum z radov študentov archívnictva odmenilo prednášajúcich potleskom. Príspevky budú uverejnené v ročenke Inštitútu histórie – *Annales historici Presoviensis*.

Mariana Kosmačová

KRONIKA

JUDr. PhDr. FRANTIŠEK PALKO OSEMDESIATROČNÝ

V ústraní, venujúc celé svoje dni ťažko chorej manželke, dovŕšil 27. júna 2011 náš priateľ a dlhoročný spolupracovník Ferko Palko úctyhodných osemdesiat rokov. Pri našom jubilantovi, hneď na začiatku, sa nedá nespomenúť niekoľko priorít, ktorými výrazne vybočil z radu priemernosti. Bol archívárom, právnikom, archívnym pedagógom a najmä informatikom – priekopníkom. Štúdium archívniectva a prvé roky práce v archívnom systéme, na archívnej správe i v ústrednom archíve, spadajú do prvých rokov organizovaného archívniectva na Slovensku. Jeho prvými kolegami v roku 1959, roku nástupu na archívnu správu, tak bola najstaršia generácia renomovaných slovenských archívárov, akými boli R. Marsina, J. Zudel, F. Sedlák, M. Kušík, J. Mazúr a ďalší.

Mal výborné jazykové znalosti, vždy túžil po nových poznatkoch a vari najväčšiu záľubu si našiel v oblasti informatiky v časoch jej úplných začiatkov.

Kariéru v archívniectve vystriedalo v rokoch 1969 – 1973 pôsobenie na ministerstve zdravotníctva a v muzeologickom kabinete Slovenského národného múzea. V roku 1973 nastúpil do Právnického ústavu Ministerstva spravodlivosti SR s cieľom venovať sa využívaniu výpočtovej techniky. Pre získanie vedomostí z oblasti informatiky a výpočtovej techniky absolvoval v roku 1974 dvojmesačný kurz v Inštitúte zvyšovania kvalifikácie informačných pracovníkov v Moskve. V roku 1974 – 1977 bol účastníkom šesťsemestrálneho kurzu pre prípravu pracovníkov na vedúce, riadiace a špeciálne funkcie v Československom ústave vedecko-technických informácií v Prahe. V Právnickom ústave bol spoluriešiteľom štátnej výskumnej úlohy Automatizovaný systém právnických informácií. Keďže po obhájení výskumnej úlohy sa projekt nerealizoval, vrátil sa v roku 1982 do Štátneho ústredného archívu SR. I tu pokračoval na riešení čiastkovej štátnej úlohy Projekt automatizovaného informačného systému v archívniectve.

Jeho ďalšie pôsobenie v národnom archíve, spolu s ďalšími biografickými a profesijnými údajmi, opísal pri príležitosti jeho šesťdesiatin v roku 1991 jeho vtedajší najbližší kolega PhDr. Elemír Rákoš, CSc. (pozri: JUDr. PhDr. František Palko šesťdesiatročný. In: Slovenská archivistika, ročník XXVI, 1991, č. 1, s. 206 – 207).

Jeho vedomosti a pracovitosť i po odchode do dôchodku v roku 1994 až do 31. 3. 1996 naďalej využíval Slovenský národný archív. Činný bol aj pedagogicky. V rokoch 1994 – 2002 prednášal na Katedre humanistiky Trnavskej univerzity Dejiny vývoja práva a Základy práva. V rokoch 1995 – 2002 vyučoval na Škole knihovníckych a informatických štúdií spočiatku predmet Využívanie archívnych dokumentov a neskôr Základy práva.

Dodnes pre Slovenskú archivistiku anotuje, s malou prestávkou už od roku 1966 francúzsky časopis *La Gazette des Archives*.

Jeho duševnú sviežosť, záujem o dianie všetci obdivujeme. Aj preto mu úprimne želáme, aby mu aj záujem o archívniectvo i právo vydržalo čo najdlhšie, a aby sa do-

stal aj k dobrej knihe a iným radostiam a tešil sa naďalej z dobrého zdravia a spokojnosti v súkromnom a rodinnom živote.

Ad multos annos!

Peter Kartous

ŽIVOTNÉ JUBILEUM PETRA MAGURU

Je neuveriteľné, ako rýchlo plynie čas. Ďalší z bývalých „gondovákov“, náš kolega Peter Magura, sa dožíva okrúhleho životného jubilea, šesťdesiatky.

Narodil sa 6. marca 1952 v Košiciach, kde sa jeho rodičia zoznámili. Čoskoro sa presťahovali do Bratislavy, ktorá sa na viac ako päťdesiat rokov stala jeho domovom.

Po ukončení štúdia na Strednej všeobecno-vzdelávacej škole na Metodovej ulici v Bratislave pokračoval v dvojročnom nadstavbovom štúdiu archívniectva na Strednej knihovníckej škole v Bratislave. Tu pod vedením svojich učiteľov – najlepších archívárov z praxe – nadobudol základné vedomosti z archívniectva, pomocných vied historických, získal úctu k archívnym dokumentom a k ich ochrane.

V roku 1972 nastúpil ako archívár do oddelenia dejín socializmu Štátneho slovenského ústredného archívu, predchodcu dnešného Slovenského národného archívu na Gondovej ulici v Bratislave. V mladom kolektíve pod vedením Dr. Elemíra Rákoša sa zapojil do kolektívu, ktorý sprístupňoval veľké archívne fondy Povereníctvo pôdohospodárstva (1945 – 1960) a Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (1945 – 1960). Tieto dva archívne fondy sú od roku 1991 najviac využívané vo vybavovaní reštitučných nárokov občanov.

V roku 1973 sa prihlásil na diaľkové štúdium archívniectva na Filozofickej fakulte v Bratislave. Žiaľ, zložité rodinné pomery mu znemožnili štúdium ukončiť.

Mnohí mladí kolegovia si dnes nevedia ani predstaviť vybavovanie správnej agendy vo vtedajších zložitých podmienkach, keď archív mal depoty roztrúsené po celej Bratislave a aj v koniarni hradu Červený Kameň. I napriek svojmu telesnému handicapu dokázal stmeliť kolektív mladých archívárov a vyburcovať ich k výkonom, na ktoré dodnes spomínajú s nostalgiou.

Okrem týchto činností pracoval na usporiadaní osobných spisov učiteľov uložených v archívnom fonde Povereníctva školstva.

V roku 1976 bol preložený do oddelenia vedeckých informácií, a to do bádateľne na Križkovej ulici, kde mohol zužitkovať svoje skúsenosti a poznatky získané z práce v oddelení dejín socializmu.

Popri práci v bádateľni archívu pracoval na sprístupnení Zbierky dokumentov k národnooslobodzovaciemu boju (1937 – 1948), ku ktorej vyhotovil katalóg.

V časoch hektického sťahovania archívu do novostavby na Machnáči sa podieľal na všetkých prácach spojených s touto činnosťou a nikdy nepovedal nie, nech to už boli práce akokoľvek náročné.

V 90. rokoch začal publikovať krátke články v novinách Bojovník a Ľud (Bojovníci SNP – Miloš Uher, Pamiatky v archívoch, Reprezentantka národa, Archívy vydávajú svedectvá stáročí, Okno do minulosti). Krátky čas pôsobil aj v redakcii časopisu Fórum archivárov.

V bádateľni Slovenského národného archívu pracuje do dnešných čias. I keď sa mnohým najmä mladším bádateľom zdá, že je prísny, a nekompromisný, to sa snaží dodržiavať vštepené zásady, literu zákona a niečo z toho odovzdať aj mladým. Za svoje pracovné úspechy získal aj rezortné ocenenie vo forme medaily – medaila pri príležitosti konania Table de ronde des Archives, Krížkova medaila.

Kto by však povedal, že zrelý šesťdesiatnik má krehkú dušu a je sentimentálny. Dodnes sa netají láskou k Turcu, odkiaľ pochádzajú jeho rodičia. Dodnes dokáže rozprávať zážitky z detských čias prežitých u starých rodičoch, ktoré patria k jeho najšťastnejším chvíľam v živote. Archív sa mu však stal osudným. Tu si našiel aj manželku, našu kolegyňu Katku, s ktorou vychovali syna Martina.

Ako sa to však v živote stáva, osud si dokáže zahrať svoje nepredvídateľné hry. Koleso reštitúcií zasiahlo aj rodinu nášho kolegu. Museli sa vysťahovať z reštituovaného bytu a odsťahovať sa do malej dedinky Kuchyňa v malackom okrese do domu, ktorý celej rodine slúžil na rekreačné účely. Aj tu sa prejavila jeho vôľa nepoddať sa osudu. Spoločne s manželkou Katkou a synom Martinom sa mu podarilo upraviť dom podľa vlastných predstáv. Všetky činnosti spojené s prestavbou obmedzili jeho koníčky – čítanie kníh, prácu s drevom, stávanie modelov lodí a lietadiel. Pri každom nákupe v Bratislave však nedokáže neobísť kníhkupectvá, a hobby centrá v Baumaxe a Hornbachu. A už teraz plánuje, keď raz bude mať dostatok času, s čím prvým začne.

Milý kolega Peter, prajeme ti všetci v Tvojom ďalšom živote hlavne veľa zdravia, spokojnosti, šťastia, pohody, veľa postavených modelov lodí, veľa spoločných rokov s Tvojou Katkou. A nech sa Vám Váš Maťo postará o zábavu na staré kolená v podobe vnúcat.

Božena Slezáková

JUBILUJÚCA PhDr. ANNA BUZINKAYOVÁ

Dňa 7. marca sa dožila významného životného jubilea ďalšia z osobností silnej archivárskej generácie – PhDr. Anna Buzinkayová, riaditeľka Archívu hlavného mesta SR Bratislavy. Širokej archivárskej obci je známa aj pod dievčenským menom Marsinová. Rodená Bratislavčanka nesie v sebe krv českých i slovenských predkov, vyrastala v kultivovanom a vzdelanom prostredí rodiny otca významného slovenského archivára a historika a matky stredoškolskej profesorky. S bratom Karolom, neskorším geochemikom a geológom, trávil roky mladosti v hornej časti Palisád, v okolí Hradu i na Podhradí.

Zdá sa, že profesiu archivárky mala predurčenú v rodinnej anamnéze, ale nie je tomu tak. Po absolvovaní základnej školy roku 1967 a maturite na strednej

všeobecnovzdelávacej škole roku 1970 mala namierené na Katedru umenovedy Filozofickej fakulty UK, ale napriek úspešnému zvládnutiu prijímacieho pohovoru ju neprijali pre nedostatok miesta. Nebola jednoducho ten správny káder. Z vlastnej vôle a nie, ako vravia isté kuvičie hlasy, na príhovor otca, sa prihlásila na pomaturitné štúdium archívniectva na vtedajšej Strednej knihovníckej škole. Keď ho roku 1972 úspešne zvládla, o jej ďalšej študijnej dráhe bolo rozhodnuté. Toho istého roku bola prijatá na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave na odbor archívniectvo. V roku 1977 štúdium úspešne završila štátnicami. Nástup do Štátneho slovenského ústredného archívu SSR na oddelenie dejín feudalizmu bol preto iba logickým vyústením rokov štúdií.

Toto obdobie bolo významným aj v jej súkromnom živote, lebo krátko po štúdiách sa vydala za Ing. Rudolfa Buzinkaya, CSc. a o ďalší rok sa im narodil syn Richard. Dnes jej do života prinášajú radosť aj dve vnúčatá.

Prvými činnosťami na novom pôsobisku bola príprava archívnych dokumentov pre potreby bádateľne, príprava podkladov do edície urbárov, ako aj spracovávanie archívneho fondu *Pezinská vetva rodu Pálfi*. Výborné výsledky v práci jej priniesli pozvánku na medzinárodnú archívnu stáž do Paríža, ktorú absolvovala v januári až marci 1982. V apríli nasledujúceho roka úspešne zložila rigoróznú skúšku a získala titul PhDr. Prezentovala sa štúdiou *Písomnosti a kancelária Jána Jiskru z Brandýsa* (Slovenská archivistika 1/1982), ktorá bola rozšírenou verziou jej diplomovej práce. Dobré rozbehnutá vedecká kariéra našej jubilantky bola však hneď na začiatku zmrazená. Keď sa prihlásila do programu CSc., bola odmietnutá s argumentom, že jedna nečlenka komunistickej strany z oddelenia už je v programe zaradená. Rovnako aj jej platový postup bol bývalým vedením archívu podmieňovaný vstupom do KSC. Po týchto udalostiach sa PhDr. Buzinkayová rozhodla z archívu odísť. Od 1. decembra 1986 sa stala na krátku dobu zamestnankyňou Slovenského výboru Odborového zväzu pracovníkov textilného, odevného a kožiarskeho priemyslu a od 1. januára 1988 Univerzitnej knižnice v Bratislave. Práca v archíve ju však predsa len priťahovala viac a tak 1. decembra 1988 nastúpila do Archívu mesta Bratislavy. Na pozícii odbornej archivárky zotrvala do septembra 1993, keď sa stala zástupkyňou riaditeľa a vedúcou oddelenia archívnych fondov. Odborná erudícia, dobré jazykové znalosti i morálny kredit boli tie vlastnosti, ktoré ju privedli 11. augusta 1998 na post riaditeľky archívu.

Ako mnohí iní, aj ona si prešla všetkými pozíciami a činnosťami, ktoré sa v archíve vyskytli. Začala spracovávaním komorných kníh mesta Bratislavy z 15. a 16. storočia za účelom vytvorenia katalógu vzťahov mesta s okolitými regiónmi, mestami a obcami. Spolupodielala sa na katalogizovaní magistrátnych protokolov zo 16. a 17. storočia. Spracovávanie archívnych dokumentov začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia začalo ustupovať postupne narastajúcej agende, ktorú tvorili reštitúcie, rehabilitácie, konfiškácie domov a pôdy, rozličné požiadavky z oblasti majetkových práv, stavebných konaní a podobne pre občanov, štátne a samosprávne úrady, súdy a prokuratúry. Popritom fungovala aj klasická bádateľská agenda, ktorá sa za ostatné roky dost' rozkošatela. Práca v bádateľni, ktorej sa ujala, bola preto vyčerpávajúca a kládla vysoké nároky na osobné vlastnosti každého zamestnanca. Desiatročie v bádateľni archívu malo pre Dr. Buzinkayovú popri psychicky a fyzicky náročnej a hektickej činnosti aj isté pozitíva. Rukami jej prešlo obrovské množstvo

dokumentov, z ktorých získala veľmi dobrý prehľad o stave i stavbe archívnych fondov a zbierok. Svoje si vyžadovala a dodnes vyžaduje spolupráca na medzinárodných i domácich výstavách, na ktorých sa spolupodieľa aj niekoľkokrát ročne. V roku 1993 sa zúčastnila dvojmesačného študijného pobytu v Tajnom vatikánskom archíve a knižnici v Ríme. Venovala sa výskumu slovacík v pápežských registroch z obdobia pontifikátu Pavla II. z rokov 1464 – 1471.

Popri odbornej archívnej práci sa A. Buzinkayová zapojila aj do činnosti stavovskej organizácie – Spoločnosti slovenských archívárov. Od 2. polovice roku 1991 do roku 2006 bola členkou výboru a tajomníčkou, pričom v týchto rokoch spravovala aj registratúru spoločnosti. V jej mene sa zúčastnila viacerých zahraničných ciest do Čiech a nemecky hovoriacich krajín. O činnosti výboru a v správach z ciest pravidelne informovala na stránkach Fóra archívárov. Široký záber aktivít i záujmov možno vyčítať z jej členstva v Slovenskej historickej spoločnosti – sekcii pomocných vied historických a archívniectva, členstve v Historickom odbore Matice slovenskej, členstve vo Vedeckej archívnej rade i v Archívnej rade Slovenskej národnej galérie. V minulosti bola členkou viacerých odborných komisií, ktoré riešili rôzne odborné otázky slovenského archívniectva, napr. terminologickej, názvoslovnej a ďalších. Už po niekoľko ostatných rokov pripravuje anotácie zborníka Rakúskeho štátneho archívu – Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs do Slovenskej archivistiky, príspevky do Historického zborníka Matice slovenskej, najmä o bratislavských osobnostiach, či odborných publikácií o archívniectve a pomocných vedách historických. Svoje pedagogické vložky si trúbila na Škole knihovníckych a informačných štúdií, kde v školských rokoch 1993/4 a 1994/5 vyučovala maturitný predmet pomocné vedy historické študentov 3. a 4. ročníka odboru archívniectva. V rokoch 1990 až 2005 prednášala pomocné vedy historické poslucháčom kurzov archívniectva v Inštitúte pre verejnú správu. Pred vyst'ahovaním AMB z priestorov Starej radnice roku 2006 pripravovala a viedla odborné prehliadky archívnych dokumentov pre študentov stredných i vysokých škôl, na požiadanie i pre širšiu verejnosť a rozličné záujmové skupiny. Za svoju rozmanitú odbornú a vedeckú činnosť bola ocenená vyznamenaním Ministerstva vnútra SR pamätnou Križkovou medailou a pri príležitosti aktuálneho životného jubilea bola poctená rezortným vyznamenaním „Za zásluhy o rozvoj verejnej správy“.

Ostatné roky žila spolu s kolegami v nádeji, že sa podarí naplniť uznesenie vlády SR č. 559/2006 o výstavbe účelovej budovy, no nestalo sa. Premiestnenie archívu zo Starej radnice na Gorkého 5 niesli všetci veľmi ťažko, lebo priestorovo to nič neriešilo. Bolo to obdobie, ktoré si vyžadovalo celého človeka, ba aj čosi navyše, lebo depoty archívu boli už niekoľko rokov v stave permanentného s'ahovania. Aj súčasný stav na Markovej 1 je len prestupnou stanicou. Všetci dúfajú, že nie pred budovou na Križnej 42, ktorú ministerstvo vnútra najskôr pridelo archívu, aby jej časť obratom ruky prikleplo Obvodnému oddeleniu PZ Ružinov. Bez prístavby by ani nemalo zmysel sa tam s'ahovať.

Milá Anka, nechcel som končiť takto pesimisticky, ale život je už raz taký. Prináša radosť aj starosť. Všetci veríme, že naše spoločné úsilie prinesie výsledky, tak ako ich prináša naša každodenná mravčia práca, ktorá naplní naše vnútro a núti nás prísť aj zajtra do práce. Želáme Ti zdravie a vnútornú silu pokračovať aj naďalej v úsilí obhajovať farby Archívu hlavného mesta SR Bratislavy a želáme Ti zdravie

a pohodu do ďalších rokov pri napĺňaní osobných cieľov a záujmov v kruhu priateľov a najbližšej rodiny.

Peter Viglaš

JUBILEUM doc. PhDr. IVANA CHALUPECKÉHO

V odbornom periodiku slovenských archivárov už boli uverejnené dva medailóny venované životným jubileám Ivana Chalupeckého. Pred dvadsiatimi rokmi sa tak stalo zásluhou Petra Kartousa a v roku 2002 život a dielo jubilanta excelentne predstavil Juraj Spiritza. Patrí sa nám však aj do tretice pripomenúť jubileum nášho cteného kolegu. Plne si to zaslúži. Veď v levočskom štátnom archíve odpracoval plné 4 decénia a bol jeho dlhoročným vedúcim a riaditeľom. Podieľal sa na spracovaní a sprístupnení desiatok archívnych súborov. Cieľavedome archív budoval po materiálnej i personálnej stránke, modernizoval ho a mal hlavnú zásluhu na jeho prezentovaní verejnosti ako dôstojnej a dôležitej kultúrnej inštitúcie na Spiši. Popri tom sa vďaka svojim vynikajúcim jazykovým znalostiam (nemčina, maďarčina, francúzština, latinčina), rozsiahlej odbornej, vedecko-publikačnej a organizátorskej činnosti stal rešpektovanou významnou osobnosťou v archívniectve a historiografii na Slovensku i v zahraničí. Istým paradoxom je, že sám v mladom veku o histórii či nebudaj archívniectve, ako o svojom povolání, neuvažoval. Inklinoval skôr k chémii. Osud to však zariadil inak...a ako dobre sa stalo slovenskému archívniectvu a historiografii, že ho vtedajší mocipáni v roku 1956 „odložili“ do archívu! A hoci je od roku 1996 na zaslúženom odpočinku, väzby s ním sa nepretrhli. Svedčia o tom jeho temer denné návštevy študovne archívu, pravda, už ako vítaného priateľa a vzorného bádateľa. Ale taktiež ani o odpočinku v jeho prípade vonkoncom nemožno hovoriť. Náš jubilant totiž vo funkcii predsedu Spišského dejepisného spolku celé desaťročia pôsobí ako „*spiritus movens capitalis*“ na Spiši pri organizovaní prakticky všetkých akcií, ktoré majú niečo spoločné s históriou. Zároveň je hlavným redaktorom a zostavovateľom spolkovej ročenky *Z minulosti Spiša*, ktorá eviduje vydanie už svojho 19. ročníka. Nemožno opomenúť ani jeho pedagogické aktivity ako docenta cirkevných dejín na Bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského – Teologickom inštitúte v Spišskej Kapitule (1990 – 2003), dejín a pomocných vied historických na dnešnej Katolíckej univerzite v Ružomberku (1996 – 2002) a na Teologickej fakulte v Košiciach (2006 – 2011). Avšak predovšetkým je treba vyzdvihnúť jeho nesmierne plodnú publikačnú činnosť. Keďže jej výsledky i prínos jubilanta pre archívársku societu do začiatku 21. storočia už boli v predchádzajúcich dvoch spomínaných príspevkoch náležite zhodnotené, postačí azda všimnúť si bližšie jeho vedeckú a odbornú produkciu aspoň za posledné decénium.

Súdiac podľa titulov bibliografie jeho prác, bez zveličovania možno „žatvu“ na tomto poli považovať za nesmierne bohatú. O to viac ju musíme oceniť, že sa tak stalo napriek istým prekonaným osobným zdravotným problémom a strate manželky. Priam neuveriteľne vychádza bilancia jeho publikačnej činnosti za posledných

10 rokov: 15 monografií (autor, spoluautor, zostavovateľ) venovaných prevažne dejinám obcí na Spiši (Nižné Ružbachy, Osturňa, Vrbov, Huncovce, Tvarožná, Veľká Lomnica, Nová Lubovňa, Rakúsy, Klčov, Žakovce, Betlanovce, Richnava a i.); autor a spoluautor 27 knižných publikácií venovaných najmä kultúrohistorickým pamiatkam na Spiši; autor 56 štúdií a 31 odborných článkov v časopisoch a zborníkoch, 64 článkov v časopisoch, 17 recenzií a 30 hesiel slovenských osobností do *Österreichisches biographisches Lexikon*; redaktor a zostavovateľ zborníka *Spišský biskup Ján Vojtaššák* (Spišské Podhradie 2003). Pritom asi tretina štúdií a odborných článkov bola publikovaná v zahraničí. Diapazón tém je taktiež neobyčajne široký. Hoci ťažiskom sú kapitoly zo starších i novších dejín jednotlivých spišských obcí, tradične nechýbajú ani kunsthistorické témy, historiografia, dejiny rodov, biografie početných spišských osobností (Majster Pavol, Vojtaššák, Hanus, Čársky, Gojdič, Hadbavný, Petzval, Henkel, Bárdoši, Czaučzik a i.), témy z cirkevných dejín (rehole, reformácia a rekatolizácia, prepoštvstvo, osobnosti), z kultúrnych dejín, z dejín osídlenia Spiša, poľsko-slovenských vzťahov, divadelníctva, pošty a i. Témam z oblasti archívniectva venoval v posledných rokoch tri príspevky: *K problematike štátnych a cirkevných archívov na Slovensku* (Krakov 2005), *Archív Spišskej stolice v období Bachovho absolutizmu (1849 – 1860)* (Bratislava 2008) a *Dr. Pavol Hunfalvy a jeho archívna pozostalosť* (Kežmarok 2009). Za zvlášť prínosný a inšpiratívny pre dejiny archívov na Slovensku možno považovať jeho príspevok o archíve Spišskej stolice, ktorý odznel na X. archívnych dňoch v Levoči v roku 2006 a bol publikovaný v zborníku venovanému tomuto podujatiu.

Náš jubilant je žiadaným referentom na vedeckých konferenciách, sympóziách a seminároch doma i v zahraničí (Rakúsko, Nemecko, Poľsko, Maďarsko). Vďaka svojej veľkej erudícii a vrodenej komunikatívniosti, patrí k vyhľadávaným objektom záujmu aj zo strany masmédií pri témach z histórie, ktoré aktuálne rezonujú v spoločnosti. Svedčia o tom početné dialógy s ním v rozhlase a televízii. V súvislosti s médiami je potrebné pripomenúť aj jeho odbornú spoluprácu a sprievodcovskú rolu v úspešnom dokumentárnom filme o Majstrovi Pavlovi z Levoče (2002).

Veľké zásluhy docenta Chalupeckého (aj ako svojho čestného člena) na poli regionálnej histórie reflektujú členovia dejepisného spolku a na úseku pedagogickej a vedeckej činnosti aj vysoké školy (Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologický inštitút v Spišskej Kapitule), kde pôsobil. Už pri príležitosti jeho sedemdesiatin mu pripravili vedecké konferencie a vydali z nich na jeho počesť zborníky k dejinám Spiša i Slovenska. Podobné aktivity prichystali aj v tomto roku. Taktiež v minulosti slávne spišské mestá (Kežmarok a Levoča) si považovali za česť udeliť mu čestné občianstvo mesta. V roku 2011 prevzal ďalšie ocenenia: Cenu Prešovského samosprávneho kraja a Zlatý odznak Zväzu slovenských filatelistov. Je prirodzené, že aj archívári sa chcú svojou laudáciou pridať k početným gratulantom.

Dňa 16. marca 2012 sa teda náš jubilant dozíva na svojej životnej púti úctyhodných osemdesiatin. Pre mňa samého bolo veľkou ct'ou, že som mal možnosť pracovať po jeho boku vyše 20 rokov. Spoznal som tak nielen vynikajúceho odborníka – archívára a historika, ale aj skromného, citlivého a obetavého človeka, obdareného schopnosťou pritiahnuť k histórii mnoho mladých ľudí. Potešiteľná je skutočnosť, že mu jeho myseľ a telo aj v zrelom veku dovoľujú vyvíjať naďalej tak obdivuhodnú

aktivitu v prospech spoločnosti. Kiež by bola možnosť sa mu prihovoriť aj o ďalších 10 rokov!

Milý Ivan, dovoľujem si preto v mene levočských i ostatných archivárov Ti zaželať, aby Ťa pevné zdravie a šťastie v ďalších rokoch neopúšťalo. Nech máš veľa slnka a dostatok energie na zber celoživotnej hojnej úrody, nech ako dobrý gazda si jej plody dosýta aj užiješ.

Ad multos felicissimosque annos!

František Žifčák

ŽIVOTNÉ JUBILEUM Mgr. LIBUŠI HRUBEJ

Rady archivárov, ktorí dosiahli 60 rokov svojho života aktívnou činnosťou v službách Slovenského národného archívu, tento rok posilnila pani magistra Libuška Hrubá. Narodila sa 27. marca 1952 v Bratislave ako staršia z dvoch súrodencov. Jej o štyri roky mladší brat Vladimír sa v súčasnosti venuje ušľachtilému povolaniu umeleckého maliara v Dielnach Slovenského národného divadla.

Základnú školu navštevovala na Kvačalovej ulici v Bratislave, kde jej vynikajúci učitelia vštepili a rozvíjali lásku k histórii. Je len prirodzené, že po skončení Strednej všeobecno-vzdelávacej školy Ivana Horvátha v Bratislave v roku 1970 mala záujem pokračovať vo vysokoškolskom štúdiu pedagogického smeru histórie a geografie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Veľkým sklamaním pre ňu však bola skutočnosť, že v tom období uvedený smer štúdia na fakulte neotvorili. Keďže nemala ďalšiu alternatívu, či predstavu o inej profesijnej ceste, nastúpila do svojho prvého zamestnania na ministerstve národnej obrany. Začala pracovať ako administratívna pracovníčka v spisovni špeciálnej Komisie pre vydávanie osvedčení podľa zákona č. 255/1946 Zb. z. a n. Komisia vydávala osvedčenia o ilegálnej odbojovej činnosti, pre rasovo prenasledovaných a väznených v nemeckých koncentračných táboroch a pre priamych účastníkov Slovenského národného povstania. Na základe osvedčenia si občania mohli uplatniť príplatok k vyrubenému dôchodku. V podstate zostala stále v kontakte s históriou a to konkrétne s protifašistickým odbojom na Slovensku počas druhej svetovej vojny. Napokon aj po rokoch práce v Komisii sa utvrdila, že sa chce naďalej venovať histórii, a preto sa rozhodla pre štúdium archívnictva na Filozofickej fakulte. Štúdium absolvovala externe popri zamestnaní. Ukončila ho v roku 1984 záverečnými skúškami a diplomovou prácou na tému Problematika riešenia židovskej otázky ľudskou vládou na Slovensku v rokoch 1938 – 1942 vo svetle písomností Úradu Predsedníctva vlády, ktorá bola odrazom jej záujmu o historické obdobie a historické dianie, s ktorým sa stretávala denno-denne na pracovisku.

Neskôr vystriedala ešte dve pracoviská a jedným z nich bol aj Historický ústav Slovenskej akadémie vied, až napokon v novembri roku 1987 sa zamestnala v dnešnom Slovenskom národnom archíve v bývalom oddelení dejín socializmu. Tu začala

pracovať pod vedením Dr. Ela Rákoša, ktorý mal pozitívny vplyv na jej ďalší odborný rast. V oddelení najskôr začala sprístupňovať rozsiahle archívne fondy Povereníctva spotrebného priemyslu (1949 – 1960) a Povereníctva ľahkého priemyslu (1946 – 1958), ktoré roztriedila na fondy a fondové oddelenia. Archívnu pomockou sprístupnila fondové oddelenia Kolégium povereníka Povereníctva spotrebného priemyslu (1956 – 1960) a Kolégium povereníka Povereníctva ľahkého priemyslu (1951 – 1956). Ostatné fondové oddelenia oboch povereníctiev ostali v štádiu rozpracovania, pretože najmä po roku 1989 sa záujem slovenskej historiografie obrátil na iné obdobia výskumu slovenských dejín a tým sa zmenili aj priority spracovania a sprístupnenia archívnych fondov uložených v Slovenskom národnom archíve.

Mgr. Libuša Hrubá sa zapojila do kolektívu pracovníkov, ktorí sprístupňujú rozsiahly archívny fond Krajinský úrad v Bratislave (1928 – 1940). Spracúva archívne dokumenty, ktoré obsahujú údaje o nadačných a kultových záležitostiach. Taktiež formou archívnej pomôcky sprístupnila fondovú časť Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach (1936 – 1938).

Okrem toho spracovala a sprístupnila archívne fondy Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Bratislave (1932 – 1937), Redakcia Pamätnice študentov Štefánikovej koleji v Prahe (1923) 1978 – 1991 a Slovenský výbor obrancov mieru (1951 – 1952). V súčasnosti, okrem prác na Krajinskom úrade, ukončuje reinventarizáciu archívneho fondu Oddelenie ministerstva vnútra (1927 – 1928) a spracúva archívny fond Masarykova liga proti TBC (1925 – 1950).

Aktívne sa zúčastňuje odborných konferencií, ktoré organizuje Slovenský národný archív. Jej príspevky *Agenda kultúry, školstva a cirkevných záležitostí v písomnostiach 6. oddelenia Krajinského úradu a Činnosť Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi vo svetle archívnych dokumentov* boli publikované aj v zborníkoch vydaných Slovenským národným archívom.

Za pracovné výsledky jej bola pri príležitosti päťdesiatin udelená Krížkova medaila.

Pani Libuška Hrubá je síce rodáčkou z Bratislavy, ale jej celoživotnou láskou ostal Liptov, kam siahajú korene jej oboch rodičov a kde ešte stále žije široko rozvetvená rodina. V Liptovskej Štiavnicí, kde každoročne spolu s bratom trávil prázdniny u starej mamy, mala veľa kamarátok a spomienky na tie šťastné chvíle, na zážitky zo spoločných hier, potuliek okolitou prírodou i výletov do Tatier, alebo neskôr na brigády počas letných prázdnin na miestnom jednotnom roľníckom družstve, zostávajú hlboko vryté v jej pamäti a nevymiznú po celý zvyšok života. Srdečné kontakty s príbuznými udržuje spolu s manželom do dnešných dní.

Druhou jej zamilovanou časťou Slovenska je horská dedina na Hornej Nitre Kšinná, kde na chalupe s rodinou trávi predĺžené víkendy a kde spolu s manželom chce prežiť väčšiu časť dôchodku. Občas sa vyberie aj do manželovej rodnej dedinky neďaleko Senca, kde sa stretáva s rodinou a spolu sa venujú aj malej záhradke. Najradšej však relaxuje pri dobrej knihe, filme alebo surfovaním po internete.

Záverom želáme našej jubilatke Libuške veľa pevného zdravia, spokojnosti, pohody a úspechov v súkromnom živote a na pracovisku.

Eva Vrabcová

VESELO AJ VÁŽNE K JUBILEU Mgr. MARY KAČKOVIČOVEJ

Pôsobenie v Slovenskom národnom archíve

Je to neuveriteľné, ale večne usmiata, elegantná Mary, čiže Mária Kačkovičová, sa dožila okrúhleho jubilea, ktoré sa u dámy neprezrádza.

Narodila sa 1. apríla (už tento dátum je výnimočný) v roku 1952 v Bratislave. Po ukončení štúdia na strednej všeobecno-vzdelávacej škole v roku 1970 nastúpila na strednú knihovnícku školu – nadstavbové štúdium archívniectva, ktorú ukončila maturitou v roku 1972. Po ukončení štúdia sa zamestnala vo vtedajšom Štátnom ústrednom archíve SSR (dnešný Slovenský národný archív), kde pôsobila do konca roku 1994. Externe ukončila na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského študijný odbor archívniectvo. Názov jej diplomovej práce bola *Predarchívna problematika škartácie na ústredných orgánoch štátnej správy SSR*, ktorú obhájila v roku 1978.

V archíve začala pracovať na vtedajšom oddelení dejín socializmu vo funkcii archivárky a od roku 1978 ako odborná archivárka. Náplňou jej činnosti bolo spracovanie a sprístupňovanie archívnych fondov, ale najmä predarchívna starostlivosť. Vytvorením oddelenia predarchívnej starostlivosti od 1. 12. 1982 sa stala vedúcou tohto oddelenia. S prehľadom zvládla zvýšené úlohy oddelenia pri zániku generálnych riaditeľstiev na Slovensku a pri formovaní registratúr novovzniknutých ústredných orgánov štátnej správy SR. Keď koncom roka 1994 odišla zo Slovenského národného archívu, pre mnohých z nás to bol šok. Nastúpila do Národnej banky Slovenska ako hlavný archivár poverený správou predarchívnej starostlivosti a neskôr ako správca registratúrneho strediska NBS.

Mary bola a je stále plná energie, rieši všetko s nadhľadom a čo robí, ide na 100 percent – asi to vyplýva aj zo znamenia Barana, v ktorom sa narodila. Želám jej aj v mene všetkých kolegov veľa zdravia, rodinnú a pracovnú pohodu a aby nezabudla na oddelenie predarchívnej starostlivosti SNA, najmä na niektoré úsmevné zážitky – keď nás opitý archivár zamkol v archíve bývalého SZM a nechcel pustiť von, na fantastickú cukráreň v Košiciach, kam sme stále chodili na zmrzlinu a zákusky a pod. Takže Mary, všetko naj, naj!

Pôsobenie v Národnej banke Slovenska

Keď som prišiel v roku 1987 študovať do Bratislavy, mal som iba hmlistú predstavu o archívniectve, archívoch a najmä o archivároch. Na základe mojej dovedy jedinej skúsenosti v nemenovanom štátnom oblastnom archíve, spájal som si archivára s postavou toho starého pána s hrubými okuliarmi, v sivom plášti, ktorý mi takmer pošepky neustále hovoril, čo všetko nesmiem robiť a čoho sa nesmiem dotýkať. Táto predstava mi vydržala až do mojej archívnej praxe v roku 1989 v Slovenskom národnom archíve (vtedy sa ešte volal tak nepekne Štátny ústredný archív SSR), keď nás prideliť do oddelenia predarchívnej starostlivosti. Nedalo sa nevšimnúť si, že jeho vedúca, atraktívna, dobre oblečená blondína, sa úplne vymyká našim predstavám o archivároch. O to viac ma prekvapilo, s akou ľahkosťou a rozhodnosťou nás presvedčila, aby sme svoju prax len tak nepreflákali, ale čosi sa aj naučili.

Naše cesty sa opäť stretli v roku 1995 v Archíve Národnej banky Slovenska, kde Mária Kačkovičová nastúpila od 1. januára 1995 do funkcie hlavného archivára povereného správou predarchívnej starostlivosti, neskôr ako správca registratúrneho

strediska NBS. Už krátko po jej príchode sa ukázalo, že archív získal do svojich radov špičkového metodika s veľkými teoretickými vedomosťami, ako aj praktickými skúsenosťami. Výsledkom jej činnosti bolo v krátkom čase vypracovanie Registratúrneho, skartačného a archívneho poriadku NBS (od roku 2004 Registratúrny poriadok, registratúrny plán, archívny poriadok a bádateľský poriadok NBS). Vďaka jej organizačným schopnostiam, cieľavedomosti a možno aj tvrdohlavosti podarilo sa jej nabúrať rôzne stereotypy, odstrániť mnohé nedostatky pri správe záznamov v Národnej banke Slovenska. Jej mnohostranné schopnosti sa prejavili aj pri zvládaní takých náročných operácií, ako bolo sťahovanie registratúrneho strediska z Krajnej ulice bratislavskej Trnávky do budovy centrálneho NBS na Karvašovej ulici a archívu na Cukrovú ulicu. Ako to už v živote býva, tešili sme sa na nové priestory a technické vybavenie, ale zároveň sme pocítovali nostalgiu za časmi strávenými na Krajnej ulici. Hoci Archív NBS sídlil na periférii mesta, akoby Bohom zabudnutý, bolo viac času na priateľské posedenia, kde sme sa mohli presvedčiť o mimoriadnych kulinárskych schopnostiach oslávenkyne.

Okrem náročných činností spojených so správou registratúrneho strediska, školiťelskej činnosti, netreba zabudnúť ani na publikačnú činnosť v rôznych periodikách najmä jej štúdie: Archív NBS a jeho pramenné bohatstvo (In: *Slovenská archivistika*, 1998, č. 1, s. 109 – 122); Menová reforma v ČSR v roku 1919 (In: *Historický zborník*, 2003, č. 1 – 2, s. 80 – 99); Menové reformy v 20. storočí (In: *Ludia, peniaze, banky. Zborník z konferencie*. Bratislava : Národná banka Slovenska, 2003, s. 385 – 405). Okrem toho spracovala a publikovala veľký počet článkov o histórii zaniknutých bankových inštitúcií a životopisy bankových úradníkov najmä v časopise *Biatec*.

Neoceniteľná je aj jej organizátorská a edičná činnosť. Podieľala sa na spoluorganizovaní konferencie *Ludia, peniaze a banky* v roku 2002, medzinárodnej konferencie *Popular banking and financial system* v roku 2003. Veľký podiel má aj na príprave informačných brožúr o Archíve NBS (1997, 2011) edícii *Dokumenty z Archívu Národnej banky Slovenska* (2000), monografie *Platidlá na Slovensku* (2011) a podobne. Podieľala sa aj na rozvíjaní zahraničnej spolupráce, či už ide o delimitáciu dokumentov z Archívu Českej národnej banky v Prahe alebo z Archívu Rakúskej národnej banky. Od roku 2011 je vedúca oddelenia správy archívu a centrálnej knižnice v NBS, predsedníčkou Ohodnocovacej komisie NBS, zastupuje Národnú banku Slovenska v Európskej asociácii pre bankovú a finančnú históriu vo Frankfurte nad Mohanom, ako aj na pôde Európskej centrálnej banky a podobne.

Dozaista by sme mohli pokračovať ďalej vo výpočte jej aktivít, predovšetkým je však treba zdôrazniť, že jej najväčšou devízou je, že je to človek pevných zásad, náročný voči sebe, ale aj iným, pritom však ochotný nezištne podať ruku v časoch zlých. A takých ľudí už dnes nie je veľa. Prajeme preto oslávenkyni, aby sa jej na poste vedúcej Archívu NBS podarilo naplniť všetky plány a projekty, ale najmä aby stále nachádzala podporu, pokoj a lásku v kruhu svojich priateľov a rodiny.

Katarína Kuchárková – František Chudják

ŠEŠŤDESIATINY PhDr. PAVLA VIMMERA, CSc.

Čas neúprosne bežiaci, niekedy prívetivý, niekedy krutý, ale spravodlivý. Jeho úsek označený šesťdesiatym míľnikom uplynul aj nášmu kolegovi PhDr. Pavlovi Vimmerovi, CSc. Jeho životný príbeh sa začal v západočeskej obci Vejprnice 17. júna 1952. Harmonický rodinný život v pokojnom vidieckom prostredí spolu s rodičmi a tromi staršími súrodencami príliš zavčasu ukončilo úmrtie otca. Starosť o štyri deti zostala na pleciach obetavej matky, ktorá sa ako žena v domácnosti starala o obživu svojich detí a Pavel sa viac ako škole musel venovať množstvu domácich povinností vynútených dorábaním obživy na rodinnom pozemku.

Ťaživé sociálne pomery ho motivovali k tomu, aby od 1967 nastúpil životnú dráhu vojaka z povolania, ktorá trvala 32 rokov. V uniforme Pavel nikdy nebol príliš šťastný, najmä v prvých rokoch, ale nebolo úniku. Za veľké pozitívum ale pokladá, že práve uniforma natrvalo spojila jeho život so Slovenskom, na ktorého prospech venoval svoje schopnosti. Jeho vojenská kariéra zahŕňala niekoľko zásadných zvrátov – od osvetového pracovníka u bojových útvarov, cez vysokoškolského pedagóga, vojenského historika a napokon vojenského archivára. Roku 1971 absolvoval novozaloženú Strednú vojenskú školu elektrotechnickú rádiolokačnú v Liptovskom Mikuláši. Po ročnej službe na západnej hranici absolvoval štúdium na Vojenskej politickej akadémii Klementa Gottwalda v Bratislave, ktorú ukončil v roku 1975 s vyznamenaním. Už vtedy to Pavla ťahalo k histórii. V rokoch 1974 a 1975 sa zúčastnil československého kola súťaže o najlepšiu študentskú vedeckú prácu v odbore všeobecné dejiny v Prešove a Bratislave.

Po dvojročnej službe u bojového útvaru v západných Čechách sa vrátil do Bratislavy na interné aspirantské štúdium. Nasledovalo obdobie pedagogickej činnosti v rokoch 1980 – 1984 na vysokých vojenských školách v Žiline a vo Vyškove na Morave. V roku 1983 obhájil kandidátsku dizertačnú prácu v odbore všeobecné dejiny. To mu otvorilo cestu ku skúmaniu dejín a jeho budúcemu zameraniu historika a archivára. Od roku 1984 sa stal samostatným vedeckým pracovníkom Vojenského historického ústavu v Prahe, oddelenia výskumu vojenských dejín Slovenska v Bratislave. Profesionálne sa zaoberal výskumom dejín partizánskeho hnutia na Slovensku a domácim odbojom v období 2. svetovej vojny. Výsledky svojho základného výskumu publikoval v týchto prácach: Partizánska brigáda kpt. Jána Nálepku v obrane povstaleckého územia. In: Zborník múzea SNP č.13, Martin, Osveta 1988, s. 89 – 122, Bojová cesta partizánskej brigády kpt. Jána Nálepku v zime 1944–1945, In: Zborník múzea SNP č.14, Martin, Osveta 1989, s.153–182, Z histórie bojov partizánskeho oddielu Sitno, In: Historie vojenství 1986, č. 6, Praha VHÚ, Pavol Kuna, In: Zabudnutí velitelia, Múzeum SNP Banská Bystrica 1990, Ján Malár, In: tamtiež, Za obnovu štátu Čechů a Slováků 1938-1945 (slovníková příručka), Praha SPN 1993 (člen autorského kolektívu).

V roku 1990 bol menovaný spolupracovníkom vládnej komisie pre analýzu historických udalostí rokov 1967–1970 s úlohou komplexne vyťažiť Vojenský správny archív v Olomouci. Od jesene 1992 prišlo k zmene profesionálnej orientácie Pavla na archívnictvo, čo si vynútilo pripravované rozčlenenie spoločného štátu, čs. armády a jej vojenského archívnictva. Začal sa venovať výlučne tomuto problému a až vtedy sa prejavil jeho organizačný talent. V roku 1993 bol menovaný za zmocnenca

ministra obrany SR pre rozdelenie archívnych fondov Vojenského historického archívu v Prahe. Pri tejto činnosti si počínal energicky a dôsledne. V roku 1993 bol jediným dôstojníkom novej Armády SR českej národnosti, ktorý sa zúčastňoval ako člen delegácie Ministerstva obrany SR na rokovaniach s českou stranou o delení majetku bývalej čs. armády v Prahe, Brne, Vranove nad Dyjou.

V roku 1993 organizoval prvú etapu delimitácie archívnych fondov a s obrovským nadšením začal budovať nový archív. V roku 1994 bol menovaný riaditeľom Vojenského historického archívu v Trnave, ako organickej súčasťou novovzniknutého Vojenského historického ústavu v Bratislave. Kto si pamätá na tie časy plné zmien, zmätku a organizačných prevratov, vie si predstaviť ťažké podmienky zakladania nového archívu od výberu sídla, cez kompletne materiálne zabezpečenie, končiac personálnym obsadením a neustálym dokazovaním vojenskej generalite o neoddiskutovateľnej potrebnosti tohto pracoviska. Zúfalý nedostatok potrebných financií bolo treba spočiatku riešiť náhradným, často až bizarnými spôsobmi. Archívne regály také potrebné na ukladanie zväznaného množstva archívnych dokumentov nahradil dočasne nepotrebnými vojenskými posteľami. Dostalo sa mu za to aj nezaslúženého posmechu, ale vtedy to pomohlo vyriešiť zásadný problém pri uložení archívnych dokumentov. Hlavné však bolo, že získal vynikajúcich spolupracovníkov a s nimi vybudoval na Slovensku nový archív.

Rokovania o delimitácii archívnych fondov pokračovali aj v ďalších rokoch a boli ukončené druhou etapou delimitácie v roku 1996. Vtedy sa už ľahšie pracovalo, lebo celý delimitačný proces organizačne a materiálne zabezpečoval Generálny štáb Armády SR. Faktom však zostáva, že Pavel v rokoch 1993 a 1996 osobne postupne previezol z Prahy do Trnavy 16 delimitačných transportov vojenskými autobusmi alebo nákladnými autami. Okrem toho sa ako člen komisie podieľal na delimitácii Vojenského správneho archívu v Olomouci. Výsledky tejto činnosti prezentoval vo svojom referáte na konferencii vojenských archivárov v Bukurešti v roku 1996. V rámci zahraničných aktivít Vojenského historického ústavu sa zúčastnil oficiálnych návštev partnerov v Belgicku, Ruskej federácii, Rumunsku a Maďarsku (ako vedúci delegácie). Niektoré svoje poznatky z práce vojenského archivára zverejnil v príspevku *Genealogické pramene vo VHA v Trnave a iných vojenských archívoch* (In: Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí, Martin 2004).

V rokoch 1996 – 1997 sa podieľal na informačnom výskume archívnych prameňov a získavaní kópií archívnych dokumentov k dejinám Slovenska, ktoré organizovalo Národné osvetové centrum v Bratislave. Podarilo sa mu realizovať rozsiahly výskum v ústredných archívoch Ruskej federácie a Ukrajiny, najmä vojenských a bezpečnostných zložiek. K tejto téme sa viaže aj jeho publikovaný príspevok: *Dokumenty o SNP v archívoch Kyjeva* (In: Materiály z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu SNP, Banská Bystrica 1999).

Decénium plné hektického života a činnosti vyžadujúcej celého človeka, ktoré prinieslo veľa pozitívnych výsledkov, dennodenné cestovanie medzi Bratislavou a Trnavou, rodinou a zamestnaním znamenalo vyčerpanie psychických aj fyzických síl. Roku 1999 opustil službu v armáde v hodnosti podplukovníka zámenou za pokojnejší typ práce v Štátnom archíve v Bratislave. V ostatných rokoch venoval svoju zanietenú činnosť inventarizácii archívnych fondov štátnej správy Západoslovenské-

ho kraja a taktiež evidencii archívnych fondov. Svoje poznatky sprístupnil v štúdií: *Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave v rokoch 1948 – 1952* (In: Slovenská archivistika, 2011, č. 1–2). Odborne sa tiež podieľal pri edícii dokumentov: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945 Dokumente Band I, Buch 2 Slovensko v jeseni 1944* (Bratislava 2008, zostavil L. Suško). Ako jeden z prvých v rámci slovenských archívov vytvoril webovú stránku archívu, ktorú v roku 2012 prepracoval do novej podoby: www.statnyarchiv.ba.szm.sk. V súčasnosti sa mu darí organizovať poznávacie zájazdy archivarov po celej Európe. Popri práci si užíva pobytu na chalupe v Malých Karpatoch. Spolu s manželkou Helenou má tri deti stojace už úspešne na vlastných nohách. Už niekoľko rokov sa môže tešiť aj z dvoch vnukov. Nezostáva nám nič iné, než zaželať nášmu kolegovi a priateľovi ešte veľa rokov životnej sily a entuziazmu do prekonávania všetkých prekážok kladených životom, veľa zdravia a pohody v práci a v kruhu rodiny.

Peter Zoričák

ZA VÁCSLAVOM BABIČKOM (1949 – 2012)

Diagnóza, s ktorou PhDr. Vácslav Babička bojoval v prvých mesiacoch roku 2012, bola veľmi vážna. Chceli sme ho ešte navštíviť a povzbudiť. Do tohto rozhodnutia prišlo oznámenie, že Vácslav, náš dlhoročný kolega a priateľ, skončil. Stalo sa tak 12. mája 2012 pri jeho nedožžitých 63 rokoch.

V posledných troch rokoch prežíval Vácslav Babička množstvo spoločenských udalostí, ktoré súviseli so zaslúženým oceňovaním jeho práce a životnými milníkmi. Som rád, že s Ing. Jozefom Hanusom, CSc., riaditeľom odboru archívov MV SR, či s PhDr. Máriou Špankovou, sme boli vždy pritom. 28. mája 2009 sme sa v Prahe na Vyšehrade mali možnosť zúčastniť slávnostného stretnutia pri príležitosti jeho šesťdesiatin. V Slovenskej archivistike (2/2009, s. 199 – 201) som mal možnosť pripomenúť čitateľovi nášho časopisu túto výnimočnú osobnosť českého archívnictva. Vácslav Babička bol pri zrode i dokončení nového archívneho areálu v Prahe – Chodovci. Pod jeho vedením si české archívnictvo vytvorilo veľmi dobré legislatívne, organizačné a personálne predpoklady na prechod do veku elektronizácie archívnych informácií, na vznik Národného digitálneho archívu. Prispel k modernej archívnej a registratúrnej legislatíve. Oceniť treba aj jeho vedeckú a publikačnú činnosť k dejinám slovenského archívnictva v prvej polovici 20. storočia.

Ďalšie osobné stretnutie sa uskutočnilo na Francúzskom veľvyslanectve v Prahe 31. mája 2011, kde francúzsky veľvyslanec v Českej republike Pierre Lévy odovzdal Vácslavovi Babičkovi Rád umenia a literatúry Francúzskej republiky v hodnosti dôstojníka. Treba pripomenúť, že iba mesiac predtým riaditeľovi odboru archívnej správy a spisovej služby, Vácslavovi Babičkovi, 28. apríla 2011 bol veľvyslancom Rakúskej republiky Ferdinandom Trauttmansdorffom udelený Rakúsky čestný kríž za vedu a umenie 1. triedy. V tomto kontexte aj odbor archívov MV SR pripravil

v roku 2011 a predložil do Kancelárie Prezidenta Slovenskej republiky návrh na udelenie štátneho vyznamenania – Medaily prezidenta Slovenskej republiky.

Ďalšie stretnutie sa uskutočnilo v septembri 2011 v priestoroch Ministerstva vnútra ČR v Prahe na Pankráci, kde sa Václav Babička za prítomnosti členov vedenia rezortu a svojich kolegov a priateľov lúčil so svojou bohatou a plodnou kariérou. Odchádzajúci riaditeľ prítomných informoval o svojich zámeroch v dôchodkovom veku. Prekvapil širokou paletou aktivít – historika, archivára, ale i diakona. Chcel písať kroniku svojej domovskej obce, jej dejiny, i plniť si v cirkvi pedagogické a ďalšie aktivity. V tichosti a v jeho typickej skromnosti totiž vyštudoval v roku 2010 Teologickú fakultu Karlovej univerzity a diakonské svätenie prijal 30. apríla 2011 v Řevniciach.

Žiaľ, tieto svoje zámery, ktoré už začal rozbiehať, prerušila ťažká choroba. Boj s ňou prehral 12. mája 2012, dva týždne pred svojim 63. narodeninami. Václav Babička bol človek, ktorého život bol naplnený činmi a neuveriteľnou dobrotou a čestnosťou. To, čo zanechal potvrdzuje, že hodnota života človeka sa meria hodnotou jeho diela a počínov. Jeho dielo je košaté a nadčasové. Ešte dlho bude vyvolávať úctu a obdiv. Odchádza človek, priateľ, archivár – aristokrat, vedec, muž so vzácnymi charakterovými vlastnosťami.

Rozlúčili sme sa s ním 18. mája 2012 v Bazilike sv. Petra a Pavla na Vyšehrade v Prahe. Pochovaný bol do rodinnej hrobky vo Všeradiciach na miestnom cintoríne.

Češť jeho pamiatke!

Peter Kartous

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Kianička Haas, Daniel: Životné osudy Juraja Freiseisena (1540 – 1603), zakladateľa kremnickej vetvy Freiseisenovcov. <i>V banských galotách i hodvábných nohaviciach...</i>	3
Ladziánsky, Július: Príspevok k stavu zachovania, spôsobu vyhotovenia a metodike inventarizácie banských máp a plánov polymetalického ložiska Banská Štiavnica Pb, Zn, Cu po znárodnení	28
Dvořák, Tomáš: Jak překročit vlastní stín? Zavádění standardů do digitalizace archiválií v České republice	49
Maková, Alena: Konzervovanie osobného fondu Andreja Hlinku	58
Marušicová, Božena: Historická fotografia v slovenských archívoch a nové technológie ochrany	72

DISKUSIA

Šedivý, Juraj: Od jobagiónov k mešťanom alebo prečo Bratislava nebola mestom už v 12. storočí	88
Ragač, Radoslav: Niekoľko nielen odborných poznámok na margo štúdie Miroslava Čovana	106

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Genealogicko-heraldický hlas 1–2/2011 (Radoslav Ragač)	109
Marek, M.: Fontes rerum Slovacarum II. Archivum familiae Motešický. Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešickovcov. (Peter Keresteš)	110
Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska II. (Lukáš Rendek)	113
Historické rukopisy a neznáme rukopisné diela vo fondoch historických knižníc mesta Prešov II. (Mariana Kosmačová)	118
Pátková, H. (ed.): Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310 – 1518 (Juraj Šedivý)	121
Beaurepaire, Pierre-Yves-Purchase, Pierrick (zost.): Les Circulations internationales en Europe, années 1680-années 1780 (Radoslav Ragač) ...	123
Zajic, A.: Die Inschriften des Bundeslandes Niederösterreich 3. Die Inschriften des politischen Bezirks Krems (Juraj Šedivý)	124

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík

The America Archivist 2010/2 (Milan Belej)	127
Der Archivar 2011/1–4 (Peter Kartous)	130
Archiven pregled 2010/1–2 (Anna Christovová)	133

Archivní časopis 2009/1–4, 2010/1–4 (Júlia Hautová)	135
Arhiwa, biblioteki i muzea kościelne 2010/94 (Drahomír Velička)	139
Izvestija na daržavnite archivi 2010 (Anna Christovová)	141
La Gazette des Archives 2011/1–3 (František Palko)	143
Leváltári Közlemények 2010 (Mária Stieberová)	152
Leváltári Szemle 2009/1–4, 2010/1–4 (Viliam Csáder)	154
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 2011/1–4 (Richard Marsina)	170
Otečestvennyje archivy 2011/1–6 (Lýdia Kamencová)	174

SPRÁVY

Konferencia Výuka archivnictví a pomocných věd historických – vývoj, úkoly a perspektivy v Českých Budějovicích (Radoslav Ragač)	178
Výstava <i>Kuriozity alebo čo by ste v archíve nehládali...</i> (Ivana Fialová)	181
Exkurzia Spoločnosti slovenských archivárov v roku 2011 (Júlia Ragačová)	183
Výstava Slovenského národného archívu <i>Železnice v archívnych dokumentoch</i> (Daniela Tvrdoňová)	186
Workshop Prezentácia a ochrana archívneho dedičstva – možnosti a realita (Monika Péková)	188
XX. valné zhromaždenie Spišského dejepisného spolku (Elena Dzurillová)	190
Vedecká konferencia Jasovskí premonštráti v premenách času (Henrieta Žažová)	193
Konferencia České, slovenské a československé dějiny 20. století VII. (Richard Pavlovič)	196
Odborný seminár Heuristika pramennej databázy a stav poznania dejín miest a obcí na východnom Slovensku v stredoveku a novoveku (Mariana Kosmačová)	198

KRONIKA

JUDr. PhDr. František Palko osemdesiatročný (Peter Kartous)	201
Životné jubileum Petra Maguru (Božena Slezáková)	202
Jubilujúca PhDr. Anna Buzinkayová (Peter Viglaš)	203
Jubileum doc. PhDr. Ivana Chalupeckého (František Žifčák)	206
Životné jubileum Mgr. Libuši Hrubej (Eva Vrabcová)	208
Veselo aj vážne k jubileu Mgr. Mary Kačkovičovej (Katarína Kucharková – František Chudják)	210
Šesťdesiatiny PhDr. Pavla Vimmera, CSc. (Peter Zoričák)	212
Za Václavom Babičkom (1949 – 2012) (Peter Kartous)	214

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XLVII – Číslo 1 – 2012

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov

Objednávky a predplatné výlučne prijíma:

L. K. Permanent, spol. s r. o., Hattalova 12, 831 03 Bratislava 34

e-mail: zakova@lkpermanent.sk

Tel.: 02/49 11 12 02

Fax: 02/49 11 12 09

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v júni 2012,
vytlačené v septembri 2012.

Evidenčné číslo EV 140/08

Cena 0,60 €